

ISSN 2226-9355

Табии

ДОНИШКАДАИ
ЗАБОНҲО

2(42)
2021

Силсилаи илмҳои:
филологӣ
педагогӣ
таърих

ISSN 2226-9355

*Ба ифтихори 30-юмин солгарди
Истиқлоли давлатии Ҷумҳурии
Тоҷикистон*

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)
2021. № 2(42)

ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)
2021. № 2(42)

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
(the series of Philological, Pedagogical and Historical sciences)
2021. № 2(42)

Душанбе – Dushanbe - 2021

ПАЁМИ ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих
Муассиси маҷалла:

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода.
 Маҷалла соли 2011 таъсис дода шудааст. Дар як сол 4 шумора нашр мегардад.

Сармуҳаррир:

Гулназарзода Жило Бурӣ

доктори илмҳои филологӣ, профессор, ректори
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

Муовини сармуҳаррир:

Начмиддинӣён Асадулло Мирзо

номзади илмҳои физика-математика, дотсент,
 муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи
 Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба
 номи Сотим Улуғзода

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

10.00.00 – филология

Мухаммадҷонзода	доктори илмҳои
Олимҷон Обидҷон	филологӣ, профессор
Саломӣён	доктори илмҳои
Мухаммадҷон Қайюм	филологӣ, профессор
Ҷамшедов	доктори илмҳои
Парвонахон	филологӣ, профессор
Турсунов Файёзҷон	доктори илмҳои
Мелибоевич	филологӣ, профессор
Восиева Рухшона	доктори илмҳои
Қурбоновна	филологӣ, профессор
Олимӣ Хосият	номзади илмҳои
Ҳоким	филологӣ, дотсент

13.00.00 – педагогика

Шербоев Саидбой	доктори илмҳои
	педагогӣ, профессор
Неъматов Саъдулло	доктори илмҳои
Эргашевич	педагогӣ, профессор
Шосаидзода Сафар	номзади илмҳои
Ҳасан	педагогӣ, дотсент
Товбаева Мавлуда	номзади илмҳои
Мусулмоновна	педагогӣ, дотсент

07.00.00 – таърих

Ҳотамов Намоз	доктори илмҳои
Басарович	таърих, профессор
Муллоҷонов	доктори илмҳои
Сайфулло	таърих, профессор
Кучакович	
Рачабов	номзади илмҳои
Саиднеъмун	таърих, дотсент
Муллоҷонович	
Икромов Ғайбулло	номзади илмҳои
Холович	таърих, дотсент

Маҷалла ба Феҳристи нашрияҳои илмӣ
 тақризишавандаи Комиссияи олии
 аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии
 Тоҷикистон аз 30.03.2021 ворид гардидааст.

Маҷалла шомилӣ пойгоҳи иттилоотии
 «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР)
 шудааст, ки дар сомонӣ Китобхонаи миллии
 маҷозӣ ҷойгир аст (<http://elibrary.ru>).

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зерини
 илмро барои ҷой қабул менамояд:

Дар соҳаи илмҳои филологӣ: 10.02.20,
 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

Дар соҳаи илмҳои педагогӣ: 13.00.01, 13.00.02,
 13.00.08.

Дар соҳаи илмҳои таърих: 07.00.02,
 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва
 англисӣ нашр мешавад.

Матни мукаммали маводи ҷой дар сомонӣ
 расмӣ маҷалла ҷойгир карда шудааст
 (www.payom.ddzt.tj).

Паёми Донишкадаи забонҳо.

Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих.
 – 2021. – № 2 (42). ISSN 2226-9355.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии
 Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Шаҳодатномаи №189/МҚ-97 аз 19.02.2021 сол.

Нишонии маҷалла: 734019, Ҷумҳурии
 Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Мухаммадиев,
 17/6.

Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ДДЗТ ба номи С. Улуғзода, 2021

ВЕСТНИК ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ

Серия филологических, педагогических, исторических и философских наук

Учредитель журнала:

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Журнал основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год.

Главный редактор журнала:

Гулназарзода Жило Бури

доктор филологических наук, профессор, ректор
Таджикского государственного института
языков имени Сотима Улугзода

Заместитель главного редактора:

Наджмиддиниён Асадулло Мирзо

кандидат физико-математических наук,
доцент, проректор по науке и инновации
Таджикского государственного института
языков имени Сотима Улугзода

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

10.00.00 – филология

Мухаммаджонзода Олимджон Обиджон	доктор филологических наук, профессор
Саломийён Мухаммадзод Каюм	доктор филологических наук, профессор
Джамшедов Парвонахон	доктор филологических наук, профессор
Турсунов Файёзжон Мелибоевич	доктор филологических наук, профессор
Восиева Рухшона Курбоновна	доктор филологических наук, профессор
Олими Хосият Хоким	кандидат филологических наук, доцент

13.00.00 – педагогика

Шербоев Саидбой	доктор педагогических наук, профессор
Неъматов Саъдулло Эргашевич	доктор педагогических наук, профессор
Шосаидзода Сафар Хасан	кандидат педагогических наук, доцент
Товбаева Мавлуда Мусулмоновна	кандидат педагогических наук, доцент

07.00.00 – история

Хотамов Намоз Басарович	доктор исторических наук, профессор
Муллоджонов Сайфулло Кучакович	доктор исторических наук, профессор
Раджабов Саиднеъмон Муллоджонович	кандидат исторических наук, доцент
Икромов Гайбулло Холович	кандидат исторических наук, доцент

Журнал входит в Перечень
рецензируемых научных изданий Высшей
аттестационной комиссии при Президенте
Республики Таджикистан от 30.03.2021.

Журнал включен в «Российский индекс
научного цитирования» (РИНЦ),
размещенный на платформе Национальной
электронной библиотеки (<http://elibrary.ru>).

Журнал принимает научные статьи по
следующим научным областям:

В области филологических наук:
10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

В области педагогических наук:
13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

В области исторических наук: 07.00.02,
07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

Журнал печатается на таджикском,
русском и английском языках.

Полнотекстовые версии опубликованных
материалов размещены на официальном сайте
журнала (www.payom.ddzt.tj)

Вестник Института языков.

Серия филологических, педагогических и
исторических – 2021. – № 2 (42). ISSN 2226-
9355.

Журнал зарегистрирован в Министерстве
культуры Республики Таджикистан.
Свидетельство № 189/ЖР-97 от 19.02.2021 г.

Адрес журнала: 734019, Республика
Таджикистан, г. Душанбе, улица
Мухаммадиева, 17/6.

Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Тел.: (+992 37) 232-87-30

© ТГИЯ им. С. Улугзода, 2021

BULLETIN OF THE INSTITUTE OF LANGUAGES
The series of philological, pedagogical, historical and philosophical sciences
Founder of the journal:
Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda
The journal is established in 2011. Issued 4 times a year.

CHIEF EDITOR:

Gulnazarzoda Zhilo Buri

Doctor of Philology, Professor, Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

DEPUTY CHIEF EDITOR:

Najmiddiniyov Asadullo Mirzo

Candidate of Physical and Mathematical Sciences, associate Professor, vice-rector on science and innovations of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

10.00.00 – Philology

Muhammadjonzoda Olimjon Obidjon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Salomiyon Muhammaddovud Qayum	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Jamshedov Parvonakhon	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Tursunov Fauyozjon Meliboevich	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Vosieva Rukhshona Qurbonovna	<i>Doctor of Philology, Professor</i>
Olimi Khosiyat Hokim	<i>Candidate of Philology, Professor</i>

13.00.00 – Pedagogy

Sherboev Saidboy	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Ne'matov Sa'dullo Ergashevich	<i>Doctor of Pedagogy, Professor</i>
Shosaidzoda Safar Hasan	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>
Tovbaeva Mavluda Musulmonovna	<i>Candidate of Pedagogy, associate Professor</i>

07.00.00 – History

Hotamov Namoz Basarovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Mullojonov Saifullo Kuchakovich	<i>Doctor of Historical Sciences, Professor</i>
Rajabov Saidnemon Mullojonovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>
Ikromov Ghaybullo Kholovich	<i>Candidate of Historical Sciences, associate Professor</i>

The journal is included in the List of peer-reviewed scientific publications of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan from 30.03.2021.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library (<http://elibrary.ru>).

The journal accepts scientific articles on the following scientific specialties:

In the field philological sciences: 10.02.20, 10.02.22, 10.01.03, 10.01.08.

In the field pedagogic sciences: 13.00.01, 13.00.02, 13.00.08.

In the field historical sciences: 07.00.02, 07.00.03, 07.00.09, 07.00.15.

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

Full-text versions of published materials are posted on the official website of the journal (www.payom.ddzt.tj).

Bulletin of the Institute of languages.

The series of Philological, Pedagogical and Historical sciences. – 2021. – № 2 (42). ISSN 2226-9355.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan.

Certificate № 189/JR-97 от 19.02.2021 г.

Address of the journal: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan.

Web site of the journal: www.payom.ddzt.tj

E-mail: payom@ddzt.tj

Tel.: (+992 37) 232-87-30

© TSIL named after S. Ulughzoda, 2021

ТДУ: 809.155.0

БАӢЗЕ ВИЖАГИӢОИ УСЛУБӢ ДАР АШӢОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Гулназарзода Ж. Б.

Донишкадаи давлатии забонӢои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Маъноии прагматикӣ сифатан бо роҳи интиҳоб муносибатро нисбат ба ифодашаванда ифода мекунад, яъне калимаи муайян аз байни калимаҳое истифода мешавад, ки дорои як мундариҷаи маъноист. Ҳангоми баррасии типҳои ахбор – семантикӣ ва эстетикӣ, вижагиҳо муайян мегарданд, яъне агар типи аввал сирф хусусияти мантикии универсалӣ бошад, типи дуюм ҳолати эҳсосотӣ ва ҳаяҷонро ба вучуд меорад, ё аз сар мегузаронад. Маъноии прагматикӣ вижагиҳои худро дорад, ки се нави он дар маъноии луғавӣ маъмул аст: муносибати гӯянда ба ифодакунанда, муносибати гӯянда ба нишонӣ, маълумот оид ба вазифаҳои прагматикии калимаҳо. Маҷмуи маъноии истеъмолии луғавӣ (прагматикӣ) дар асоси ҷузъҳои эҳсосотӣ, услубӣ ва коннотативӣ ба вучуд меояд. Дар ин маҷмӯ, муносибати гӯянда ба ҳақиқат, ба мундариҷаи ахбор, ба нишонӣ (адресат) ифода мешавад.

Бояд гуфт, ки маъноии прагматикӣ ҳатман дар пораи гуфтор, ҷумла ва гузора вобаста ба таваҷҷуҳи гӯянда ба ифода, мундариҷаи иттилоот ва нишонӣ матраҳ мегардад.

Агар вобаста ба зинаи аввали омӯзиши масъала таҳлил намоем, маъноии прагматикӣ, пеш аз ҳама, барои муайян ва нишон додани хусусияти обуранги бадеӣ, эҳсосотӣ, услубии калима ва муассирии он истифода мешавад [7, с. 103].

Дар маъноии прагматикӣ муносибати мутақобилаи гӯянда, шунаванда ва вазъият ҳатмист. Инчунин, интиҳоби ифода аз байни ифодаҳои дорои як мундариҷаи маъноӣ василаи асосии ифодаи маъноии прагматикист. Дар маъноии прагматикӣ қарина ва алоқаи маъноӣ метавонад васеъ ва маҳдуд гардад. Маҷмуи маъноии прагматикӣ дар навъҳои эҳсосотӣ, услубӣ ва коннотативӣ мавқеи муносибати мутақобилаи гӯянда, ифода, шунаванда ва вазъият ё мавридиро нишон медиҳад.

Забоншинос Ҳ. Маҷидов меорад, ки «маъноҳои мафҳумии калимаҳо ба унсурҳои мухталифи эҳсосотӣ, обуранги субъективӣ ва тобишҳои услубӣ олудаанд. Ба хусус, паҳлуҳои гуногуни олами ботинии инсон – эҳсосоти гуногун, майлҳои иродавӣ, тавсифу баҳодихҳои ҳодисаҳои воқеӣ бисёр вақт дар шакли тобишҳои маъноҳои мафҳумӣ зоҳир мегарданд. Дар маъноҳои мафҳумии калима, ҳамчунин, мавридҳои истеъмоли онҳо сабт мегардад. Вобаста ба он, ки чунин маъноҳо дар қадом мавридҳо ба қор бурда мешаванд, ба оҳангу ҷилоҳои маҳсус соҳиб мегарданд, ки дар сабку услубҳои гуногун тавассути калимаҳои мухталиф ифода мегарданд» [ниг.: 6, с. 26].

Дар қомил ва пурра ғаштани системаи маъноӣ маъноии услубӣ низ мақоми худро дорад ва метавонад вобаста ба маъноҳои зикршуда истифода шавад.

Г. В. Тоқарёв мегӯяд, ки ҷиҳати услубӣ доир ба бачо ё бечо қор фармудани маъноии воҳиди забон маълумот медиҳад, ки ду қисмат дорад: 1. Воҳиди мавриди назарро вобаста ба услуби муайяншуда баррасӣ мекунад; 2. Тобишҳо ва ҷилоҳои обуранги услубӣ ва эҳсосии калимаро ифода мекунад [10, с. 31]. Дар услуби бадеӣ ин вижагӣ бештар инъикос меёбад.

Мирзо Турсунзода – маҳбубтарину наздиктарин ҷеҳраи фарҳангию адабӣ ва мардумию сиёсӣ, на танҳо дар қалби мардуми тоҷик, балки ба аксари халқи дунё барои бунёди ошӯни ишқу умед, меҳру садоқат, сулҳу дӯстӣ, ватандорию меҳанпарастӣ замина гузоштааст. Зеро “дар ҷодаи шеърӯ шоирӣ ва санъати суханварӣ шоири номдори тоҷик бо ситораҳои тобноки адабиёти муосири ҷаҳон дар як поя қарор дошт” [13, с. 345] ва “бояд гуфт, ки беҳтарин ва муътамадтарин оинаи сурату сиратнамоии устод Мирзо Турсунзода шеъри ӯст” [5, с. 7]. Дар заминаи дониши амиқ, завқи баланд ва ҳисси нозук забони ашъори Мирзо Турсунзода хеле ғанӣ ва ҷаззоб, хоново гӯёст ва ин маврид вобаста ба имконият дар доираи омӯзиши ифодаи маъноии услубӣ аз намунаи ашъори ин шоири ватансарову дӯстисаро иктифо мекунем.

Чойи ёдоварист, ки навъи дилхоҳи муродифҳо бо тобишҳои маъно обурани услубӣ, эҳсосӣ ва дараҷаи истеъмол аз ҳамдигар фарқ мекунанд, ки заминаи бақои онҳо махсуб меёбанд. Ҳангоми корбурд дар маънои услубӣ бояд тафовут дошта бошанд, то ки обурани услубияшон шинохта шавад. Барои нишон додани ин вижагӣ феълҳои ба ҳам муродифро меорем:

*Менавиштам ман дар ин ҳангом шеърӯ достон,
Фарқ будам дар ҳаёли дилбари ширинзабон...
Шоиро! Шеъре бихон, то ҳамдами розат шавам,
Дар китоби шеърҳои нав сарогозат шавам.
Аз сари нав ҷӯи зад дил, шеър аз нав бофтам,
Чунки маҳбуби дилу ҷонро ниҳоят ёфтам [6].*

Бояд зикр кард, ки дар ин маврид таносуби маъноӣ, маҷоз ва матн мавқеи муҳим дорад, зеро бидуни онҳо маънои мавриди назар саҳеҳ ва пурра инъикос намеебад. Феълҳои *навиштан*, *хондан*, *бофта* ба маънои *эҷод кардан* муродифҳои услубӣ мебошанд, зеро “феълҳо дорои обурани услубӣ ва эмотсионалӣ буда, муносибатҳои гуногуни мутакаллим ва ҳиссиёту ҳаяҷонро табиӣ ва барҷаста ифода мекунанд. Дар ифодаи чунин муносибатҳои субъективона ва тобишҳои маъно муродифоти феъл аҳамияти калони услубӣ дорад” [4, с. 25].

Шоир феълҳои содаи умумистеъмолро “бо санъати олиии суҳан ва маҳорати баланд, бо камоли истеъдод, бо ҳиссу ҳаяҷони баланди” шоирона истифода намудааст [13, с. 345-347]. Ҳангоми падида омадани ин ё он вижагии услубӣ дар корбурд феълҳо мавқеи махсус доранд, зеро «табиат ва маҷрою ҳаракати зиндагиро феъл ҷон мебахшад» [4, с. 25].

Масъалаҳои калимаву таркибсозӣ дар забон пайваста бо воҳидҳои сарфӣ омӯхта мешавад, аз ин рӯ, дар услубшиносӣ ва ҳусни баён ба паҳлуҳои чун манбаи инкишофи луғавии забон хизмат намудани тарзу воситаҳои калимасозӣ, риояи қонуну қоидаҳои анъанавии он, муносибати он ба лаҳҷаву шеваҳо, таъсири забонҳои дигар, муродифоти воситаҳои калимасозӣ, ба миён омадани гунаҳои гуногуни калимаҳои сохта, мураккаб ва таркибҳо, калимасозии солим ва ноқис эътибор дода мешавад.

Феъли *ба по гардидан*//*намудан* дар забони гуфтор (лаҳҷаву шеваҳо) ба маънои *бунёд кардан*//*шудан* ба қор меравад ва Мирзо Турсунзода ба ҳамин маънӣ феъли мазкурро истифода намудааст ва ҳолату вазъиятро равшантар иброз медорад.

Ба по гардида як боғи ҳуҷиста
Дар он гулҳои рангоранг раста [6, с. 11].
Замоне дар музофоти Хуросон
Ба по бинмуд қасре дастӣ инсон [6, с. 37].

Феъли *барпо кардан* ба маънои *огоз намудан*:

*Ошиқонро боз ҳам шайдо кунад,
Шӯри нав, гавғои нав барпо кунад* [6, с. 11].

Дар сохти таркибии феъл ифода намудани маъно дар осори бадеӣ хусусияти ҳудро дорад, зеро осори бадеӣ бо баъзе вижагиҳо ва ҷанбаҳои фардию услубияш аз забони меъёр тафовут дорад. Дар навбати худ “забони осори манзум бештар дар асоси меъёрҳои муайянгардида ва талаботҳои илми арӯз ва қофия бунёд ёфта, дар он бештар эҳсосоти эҷодкор инъикос меёбад ва бо ин хусусияташ ҷанбаи функционалӣ надошта, бештар ҷанбаи зебоишинохтӣ (эстетикӣ) дорад” [9, с. 6]. Дар он истифода намудани калимаву таркибҳо ва сохти таркибии ғайримукаррарии феълҳо чун воситаи услубии тазйини суҳан ба ҷашм меҳӯрад. Дар осори Мирзо Турсунзода, агар дар шеър аввал барои ифодаи маънои услубӣ феъли камистеъмол мавриди истифода қарор гирифта бошад, дар ҷойи дигар шоир аз осори классикӣ илҳом гирифта, маънои услубии феълро дар намунаи як феъли хеле серистеъмол нишон медиҳад:

*Аз рӯзҳои аввал донӣ маро, азизам,
К-аз зиндагии осон мехостам гурезам,
Монанди раъду барқе бо абрҳо ситезам,*

*Чун буттаҳои сарсабз аз мағзи санг хезам
Аз фарқи кӯҳсорон чун шаршара бирезам*

*То ин ки дар диёри кӯҳӣ садо диҳам ман,
Аз хеш қатраҳоро ҳар сӯ **ҳаво диҳам** ман [6, с. 170].*

Ё дар байти дигар феълҳои гуфториро, ки аслан тоҷикиянд, хеле моҳирона истифода мебарад:

*Бо тақотуқ механик Искандар
Менамояд машинаҳоро соз [6, с. 291].*

Феъли *соз* намудан ба маъноӣ таъмир намудан дар гуфтугӯ хеле маъмул аст. Феъли чорқат гардидан ба маъноӣ ҳам шудан: **Чорқат гардида** бар сӯйи замин [6, с. 326].

Бояд қайд кард, ки *чорқат гардидан*//шудан дар забони гуфторӣ маъноӣ *таъзим кардан*ро низ дорад.

Дар байти зер мебинем, ки шоир муродифи феълҳои *тӯда шудан* ва *ҷамъ шудан* – *гун шудан*ро, ки дар забони халқ хеле серистеъмол аст, мавриди истифода қарор додааст.

*Абрҳо вақте ки дар болашон **гун мешаванд**,
Кӯҳҳо аз барфу аз борон дигаргун мешаванд [6, с. 110]*

Мирзо Турсунзода феълҳои таркибиери мавриди истифода қарор додааст, ки хоси услуби шоиранд:

*Ёри бепарвои ман аз ман **хабардорӣ накард**,
Гарчи дуди оҳи оташбори ман дунё гирифт [6, с. 193]*

Шоири чирафикр дар зехни худ хеле моҳирона феълҳоро оро додааст, ҳар як воситаи оройишро малеҳона интиҳоб намуда, дар ҷойи муносибу созгор гузошта, феълҳо сохтааст. Ба ҳамин радиф шабеҳ чунин феълҳоро истифода намудааст:

*Бар замин ҳаргиз намондӣ ту каломӣ халқро,
Халқи мо то осмон номи ту **месозад баланд** [6, с. 40].*

Феъли *баланд сохтан* ба маъноӣ баланд бардоштан, нуфуз додан омадааст.

Забоншинос Б. Камолитдинов гуфтааст, ки “феълҳо дар матн ё мавриди сухан тобишу ҷилоҳои тозаӣ маъноӣ пайдо мекунам ва ба ифодаи нозуқиҳои маъно замина фароҳам меоваранд” [4, с. 25]. Масалан, мушоҳида мекунем, ки тобишу ҷилоҳои маъноӣ феълро Мирзо Турсунзода чӣ гуна тасвир кардааст?

***Қадкашӣ дораду** сарсабз шуда сарви чаман,
Ба мисоли писару духтари озоди башар [6, с. 12].*

Асли ҳолат ба воситаи феъли *қадкашӣ доштан* ифода гаштааст, яъне ба маъноӣ мавсими сабзиш тавоҷу расидан аст.

Дар байт шоир феъли *қадкашӣ доштан*ро ба *сарву чаман* қарина дода, дар таносуби маъноӣ бо дигар калимаҳо онро ба *воя расидани ҷавонони озод* монанд кардааст, ҳол он ки дар бисёр маврид монандкунӣ баръақс сурат мегирад, яъне ба *воя расидан*, қадбаланд шудан//будани ҷавонон ба сарв.

Дар ифодаи маъноӣ услубӣ, махсусан, дар услуби бадеӣ бо мақсади сарех ва рангин ифода кардани фикр аз тамоми имконоти шакли сохтори забон истифода мебаранд [2, с. 28].

Мусаллам аст, ки барои ифодаи маъноӣ шакли воситаҳои гуногуни ифода мавриди истеъмол қарор мегирад ва бояд гуфт, ки ҳангоми истифодабарӣ дар низомӣ муайяни вохидҳои грамматикӣ забон яке аз шакли воситаҳои мувофиқ ва муносиб интиҳоб карда мешавад. Феъл бо шаклҳояш, ки дорои маҷмӯи категорияҳо, шаклҳо ва тобишҳои маъноӣ мебошад, дар муносибати услубӣ яке аз ҳиссаи нутқи назарраси забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад.

Моҳияти услубии муродифот, категорияҳо ва шаклҳои гуногуни феъл вобаста ба мавқеи истифодаи онҳо дар маъноҳои услубӣ муайян карда мешаванд. Вижагии замонҳои феъл одатан дар ифода кардани маъноҳои мухталиф мебошанд. Ин ҳолат, албатта, ба

манфиати маъноӣ услубист, аммо мавзуӣ махсусӣ он муродифоти услубӣ, истифодаи кӯчиши маъноӣ шаклҳо, бо дарназардошти доираи истеъмоли онҳо ва фарогири басомад ва ё баръакс, мавриди истифода қарор нагирифтани баъзе шаклҳо дар мавридҳои муайяни муошират мебошад.

Хусусияти дигари маъноӣ услубии феъл бо шаклҳои мухталиф ифода шудани он мебошад, зеро “аён аст, ки муносибати гӯянда нисбат ба воқеияти амалу ҳолат бо ёрии шаклҳои муайяни феъл ифода мегардад. Вале чунин ҳолат ҳам мушоҳида мешавад, ки як шакли феъл “бори” маъноӣ худро канор гузошта, “бори” маъноӣ шакли дигари феълро ба дӯш мегирад, гӯё ба дармондае дасти мадад дароз мекунад” [4, с. 26]. Чунончи, дар шакли замони оянда (*шуданӣ*) ифода шудани замони гузашта (*шудагӣ*):

***Шуданӣ** шуд, шикаст айнаки ман,
Гар чунин ин ароба раҳ гардад,
Чун Ҳасан гар аробакаш бошад,
Хавф дорам, ки устухон шиканад* [5, с. 266]

Саид Ҳалимиён овардааст, ки “замони ҳозира-оянда (аористи) сиғаи шартӣ хоҳишмандӣ дар ҷумла, хусусан, дар назм ба маъноӣ замони ҳозира-ояндаи сиғаи хабарӣ бисёр ба кор бурда мешавад, ки он яке аз маъно ва вазифаҳои таърихӣ ўст” [12, с. 63].

Метавон ин гуфтаро бо андешаҳои забоншинос Д. Хоҷаев, ки ҷангоми омӯзиши афкори забоншиносии тоҷик аз баррасии феъл дар “Ҷаҳор гулзор”-и Ҷоҳа Ҳасани Нисорӣ овардааст, тақвият дод: “Бояд гуфт, ки Ҷоҳа Ҳасани Нисорӣ шакли феълиро, ки аз асоси замони ҳозираи феъл бо иловаи бандакҳои феълӣ аз рӯи шахсу шумора тасриф мешавад, сиғаи музореъ гуфта, онро барои замони ҳозира ва оянда муштарак доништааст..., яъне гоҳе маънии замони ҳозира ва гоҳе маънии замони ояндаро медиҳад” [11, с. 232].

*Ту **донӣ**, феълу атвори ғуломон шӯру исён аст,
Шикастан пора кардан кундаву занҷири зиндон аст* [5, с. 46].

Дар ашъори Мирзо Турсунзода, ҷамчунин, перфекти II замони гузаштаи нақлӣ, ки бештар дар адабиёти классикӣ ба кор мерафт, истифода шудааст ва ин далел бар он аст, ки шоир ҳарчанд жанрҳои адабиёти классикии тоҷикро форсро руҳан ва мазмунан нав карда, шеърӣ анъанавии моро тафаккур, гӯйиш ва ҳикмати тоҷикӣ бахшида бошад ҳам аз унсурҳои классикии забон вобаста ба тақозои услуб ва нигориш истифода бурдааст [**ниг.**: 6, с. 8].

*Симҳоро аз канори он **танидастем** мо,
Нурбахшанда чарогонро **кашидастем** мо* [6, с. 111].

*Офарин дил, занги аввалро **надодастӣ** ҷанӯз,
Дар мақомат бе танаффус **истодастӣ** ҷанӯз* [6, с. 162].

*Чӣ сон хонандаро **мафтун** намудаст
Ба гирдаи толибон чун **ғун** намудаст* [6, с. 166].

Дар ашъори шоир ифодаи маъноӣ услубӣ дар ифодаи маъноӣ давомдории феъл низ хеле моҳирона ва малеҳ нишон дода шудааст.

*Богбон токи ҷавонро ба **буридан сар кард**,
Шираи тоқ чу ашк ба **чакидан сар кард**.*

*Аз дами хоки сияҳ аз нафаси гарми баҳор,
Тоқ болида, амал кардану сабзидан дошт* [6, с. 158].

*Чӯпон ба сари кӯҳ **чаридан** рама дорад,
Аз санг ба харсанг **ҷаҳидан** рама дорад* [6, с. 175].

Маъноӣ услубӣ тавассути воҳидҳои фразеологӣ дар ашъори Мирзо Турсунзода басо ҷира ифода шудааст:

*Аз тараб курта-курта гӯиш гирифт,
Кард лабхандҳои ширине [6, с. 305].*

*Дидаи мо сӯи отаишпора шуд,
Хоб гум аз дидаҳо якбора шуд [6, с. 325].*

*Хост, ки боз гӯядаи чизе
Нафасаи лек дар гулӯ гун шуд [6, с. 279].
Ҷавонона намояд гарчи руҳам,
Вале чун офтоби нӯги қўҳам [6, с. 216].*

Ифодаи маъноӣ дар қорбурди зарбулмасалу мақолҳо низ хеле ҷашмрас аст ва “қасе аз шоирони мо дар шеър унсурҳои забони шифоҳии мардум, ибораҳои таъбирҳои рехтаи халқиро бамаврид, ҳадафмандона, барои гӯёву зебо баён намудани мақсад дар сатҳи Турсунзода истифода набурдааст” [6, с. 8]. Шоир агар дар мавриде барои баёни матлаб дар як байт якбора ду мақолро ҷой дода бошад:

*Хом тӯшбераро, писар, машумор,
Гир ин пилтаро зи гӯиши худ [6, с. 248].*

Ҷойи дигар барои баён ҳулосаи ҳеш дар мисраи дуюм аз мақол истифода кардааст:

*Дар ин ҷо пир агар тадбир ҷӯяд,
Асои пир ба ҷойи пир гӯяд [6, с. 221].*

Барои сода ифода намудани ҳолати вазъият ва таъсиргузор нишон додани он услуби ниғоришро вобаста ба тасвири образҳо хеле омиена нишон додаст:

*Гуфт беҳуда хун макун дилро
Ғапи бисёр ҳаст як хара бор*

Дар байти дигар барои тақвияти фикр дар мисраи якум зикр мекунад, ки мисраи дуюм мақол аст:

*Як мақолест, ки чунин гӯянд:
“Дави гӯсола аст то қаҳдон”*

Дар мавриди дигар мақоли халқиро вобаста ба имконоти жанри шеърӣ ва услуби баён дар байт ҷо мекунад:

*Дар ҳама ҷо ба гӯиши кас як хел,
Мерасад, дӯстам, садои хурӯс [6, с. 286].
Гар фарой зи асп, аз узангу
Ба гумонам, намефарой ту! [6, с. 298].*

Эҷодкори асил ҳангоми истифодаи унсури тайёри забон низ зеҳни гиро ва баёнӣ гӯё ва бурро доштаниро тавассути эҷоди ҳеш ба ҳонанда расонида метавонад. Мирзо Турсунзода аз зумраи чунин эҷодкорон аст. Ӯ тавонистааст, ки моҳирона ба боғи зебои сухани тоҷикӣ гулҳои тару тоза ва атрогину муаттар шинонад, то ки бӯи ин гулбоғ беҳтару беҳтару ба машом бирасад. Дастае аз ин гулбоғ:

*Ба умеди саҳар нишастам ман,
Дида аз роҳи ту набастам ман,
Гардани хобро шикастам ман,
Дар вафо устувор ҳастам ман [6, с. 117].*

Мирзо Турсунзода тавонистааст, ки барои ифодаи матлабу нияти нек ба унсури тайёри забон перохани нави пушонад, то маъноӣ сареҳ ва нишонрас дар он бимонад.

*Меваҳо аз меваҳо гиранд пайванди нави
Гирад аз ҳамсоҳҳо ҳамсоҳ ҳам панди нави [6, с. 350].*

Ҳамин тариқ, маъноӣ услубӣ ҳамчун ҷузъи марказии маъноӣ прагматикӣ дар низоми маъношиносӣ мавқеи муҳим дорад.

Виҷагии маъноӣ услубӣ дар мавриди қорбарии воҳиди забон муайян мешавад ва дар забони назм бештар падидор мегардад.

Дар осори шоири шаҳир Мирзо Турсунзода баррасии маъноӣ услубӣ дар намунаи феълҳо, воҳидҳои фразеологӣ ва тарзи истифодаи зарбулмасалу мақолҳо нишон дод, ки воҳиди забон вобаста ба мавриди корбурд маъноӣ хосеро ифода карда метавонад.

Дар намунаи корбурди феъл, ки воҳиди сермаъно, сервазифа ва мураккаби забон махсуб меёбад, ҳангоми омӯзишу баррасии истифодаи шаклҳои феълӣ, мавқеи корбурди ҷузъҳо аз силсилаи муродифот вижагиҳои мухталифи ин ҳиссаи нутқро ошкор месозад, ки дар ин замина, маъноӣ услубӣ он вобаста ба навъи услуб муайян мешавад.

Воҳидҳои фразеологӣ ва унсурҳои тайёри халқӣ барои баёни маъноӣ услубӣ маводи беминнате махсуб меёбанд.

Танҳо эҷоду офариниши муассири эҷодкори асил ҳамчун далели раднопазире барои баррасӣ намудани мавзуи мавриди назар шароит фароҳам меорад ва шеърӣ Турсунзода ин гуна аст.

Рӯйхати адабиёт:

1. Камолиддинов, Б. Забон ва услуби Ҳаким Карим / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 186 с.
2. Камолиддинов, Б. Услубшиносӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 116 с.
3. Камолиддинов, Б. Хусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 120 с.
4. Камолиддинов, Б. Хусусияти услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1992. – 128 с.
5. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷ.1. Луғатшиносӣ. / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 241 с.
6. Мирзо Турсунзода. Баро, Ситораи ман / Турсунзода М. – Душанбе: Адиб, 2020. – 480 с.
7. Новиков, Л. А. Семантика русского языка / Л. А. Новиков. – М., 1982. – 272 с.
8. Саломов, М. Баъзе хусусиятҳои сарфию услубии феъл дар забони ғазал / М. Саломов // Ахбори ДДХБСТ. 2015, №3(64). – С.93-100.
9. Саломов, М. Вижагиҳои савтӣ, маъноӣ ва маҷозӣ фразеологӣ забони шеърӣ тоҷикӣ (дар асоси ғазалиёти шоирони асрҳои XII-XIV) / М. Саломов. – Душанбе, 2017. – 266 с.
10. Токарёв, Г.В. Современный русский литературный язык. Лексикология: Учеб. пособие / Г. В. Токарев. – Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л. Н. Толстого, 2008. – 150 с.
11. Хоҷаев, Д. Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои X-XVI / Д. Хоҷаев. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 310 с.
12. Ҳалимиён, Саид. Феъл (қуниш) / Саиди Ҳалимиён (Ҳалимов С.). – Душанбе: Дониш, 2013. – 126 с.
13. Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагир / Раҳмон Эмомалӣ – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 363 с.

БАЪЗЕ ВИЖАГИҲОИ УСЛУБӢ ДАР АШӢОРИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА

Дар мақола муаллиф баъзе вижагиҳои услубиро дар намунаи ашъори Мирзо Турсунзода баррасӣ мекунад. Маъноӣ услубӣ ҳамчун ҷузъи марказии маъноӣ прагматикӣ дар низоми маъношиносӣ мавқеи муҳим дорад. Вижагии маъноӣ услубӣ дар мавриди истифодаи воҳиди забон муайян мешавад ва дар забони назм бештар падидаи мегардад.

Муаллиф қайд намудааст, ки маъноӣ прагматикӣ ҳатман дар пораи гуфтор, ҷумла ва гузора вобаста ба таваҷҷуҳи гуёнда ба ифода, мундариҷаи иттилоот ва нишонӣ матраҳ мегардад.

Ҳамзамон, назари забоншиносон Ҳ. Мачидов, Г. В. Токарёв, С. Ҳалимиён, Д. Хоҷаев, Б. Камолиддинов ва М. Саломов (М. Саломов) доир ба вежагӣ ва маъноӣ калимаҳо дар осори адабӣ ва бадеӣ таҳлил карда шудааст.

Ба андешаи муаллиф Мирзо Турсунзода – маҳбубтарину наздиктарин чехраи фарҳангии адабӣ ва мардумӣ сиёсӣ, на танҳо дар қалби мардуми тоҷик, балки ба аксари халқи дунё барои бунёди ошӯни ишқу умед, меҳру садоқат, сулҳу дӯстӣ, ватандорию меҳанпарастӣ замина гузоштааст. Дар заминаи дониши амик, завқӣ баланд ва ҳисси нозук

забони ашъори Мирзо Турсунзода хеле ғанӣ ва ҷаззоб, хонову гӯё аст, ки дар мақола ифодаи маъноӣ услубӣ аз намунаи ашъори ин шоири ватансарову дӯстисаро таҳлил карда шудааст.

Дар осори Мирзо Турсунзода маъноӣ услубӣ дар намунаи феълҳо, воҳидҳои фразеологӣ ва тарзи истифодаи зарбулмасалу мақолҳо таҳлил гардида, нишон дода шудааст, ки ҳар як воҳиди забон метавонад дар матн вобаста ба мавриди истифода маъноӣ хосеро ифода кунад.

***Вожаҳои калидӣ:** маъно, маъноӣ прагматикӣ, вижагиҳои услубӣ, воҳиди забон, Мирзо Турсунзода, феъл, шаклҳои феъл, муродифот, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасалу мақолҳо.*

НЕКОТОРЫЕ СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ МИРЗО ТУРСУНЗАДЕ

В статье автор показывает некоторые стилистические особенности в поэзии Мирзо Турсунзаде. Стилистическое значение как центральная частица прагматического значения занимает важное место в семантической системе языка. Особенности стилистических значений в процессе функционирования языковых единиц больше выявляются в лирических формах текста.

Автор отмечает, что прагматическое значение обязательно встречается в отрывке речи, в предложении, в зависимости от цели высказывания говорящего к содержанию информации.

Также приводятся взгляды ряда лингвистов, таких как Х.Маджидов, Г.В.Токарев, С.Халимиён, Д.Ходжаев, Б.Камолитдинов и М. Саломийён (М. Саломов), которые проанализировали своеобразие и значение слов в литературных и художественных произведениях.

По мнению автора статьи, Мирзо Турсунзаде - самый любимый и самый близкий литературный деятель народа не только в сердцах таджиков, но и за пределами страны. Его больше знали как поэта, драматурга, политического деятеля и посланника мира, дружбы, любви и надежды. На основе глубоких знаний, высокого вкуса и тонкого чувства язык стихов Мирзо Турсунзаде очень богат и привлекателен, именно поэтому в статье анализируются способы выражения стилистических особенностей стихов этого патристического и дружелюбного поэта.

В поэзии Мирзо Турсунзаде стилистические особенности рассматриваются на примере глаголов, фразеологизмов и анализируется стиль использования пословиц и поговорок. В статье также показано, что каждая единица языка в зависимости употребления в контексте имеет определенное значение. В ней отражается смысловой баланс, выявляющий тематические особенности.

***Ключевые слова:** значение, прагматическое значение, стилистические особенности, языковая единица, Мирзо Турсунзаде, глагол, видовые пары глаголов, синонимия, фразеологические единицы, пословицы и поговорки.*

ON SOME STYLISTIC PROPERTIES OF MIRZO TURSUNZODA'S POETRY

In this article, the author takes under consideration some stylistic properties on the examples of Mirzo Tursunzoda's poetry. The stylistic meaning as a central pragmatic part in the system of semantics has an important place. The property of stylistic meaning is defined during the use of a language unit, and it is more clearly seen in the poetic language.

The author notes that the pragmatic meaning is necessarily found in a passage of speech, in a sentence, depending on the purpose of the speaker's statement to the content of the information.

The views of a number of linguists such as H. Majidov, G.V.Tokarev, S.Halimien, D.Khodjaev, B.Kamoliddinov and M.Salomiya (M.Salomov) who analyzed the originality and meaning of words in literary and artistic works are also considered.

Mirzo Tursunzade is the most beloved and closest literary figure not only to Tajik people, but also people outside the country. He is more known as a poet, playwright, politician and

messenger of peace, friendship, love and hope. Based on deep knowledge, high taste and subtle feeling, the language of Mirzo Tursunzade's poems is very rich and attractive, that's why the article analyzes the expression of the stylistic features of the poems of this patriotic and friendly poet.

By learning the stylistic meaning of the verbs and the ways of the use of phraseological units by examples of Mirzo Tursunzoda's works it is shown that each of the language unit can express a special meaning depending upon the context.

Keywords: *semantic, pragmatic meaning, stylistic property, lingual unit, Mirzo Tursunzoda, verb, verbal paradigms, synonyms, phraseological units, proverbs.*

Сведения об авторе: *Гулназарзода Жило Бури - доктор филологических наук, профессор, ректор Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992 37) 232 50 00; E-mail:ddzt@ddzt.tj*

Information about the author: *Gulnazarzoda Zhilo Buri - Doctor of Philological Sciences, Professor, Rector of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6 Muhammadiev Str., 734019 Dushanbe, Republic of Tajikistan, Тел.: (+992 37) 232 50 00; E-mail:ddzt@ddzt.tj*

Солҳои охир масъалаи кӯтоҳнависӣ ва ё кӯтоҳ кардани калимаҳо дар вариантҳои амрикоӣ ва бритониёӣ забони англисӣ таваҷҷуҳи олимони ва пажӯҳишгарони соҳа, омӯзгорон, донишҷӯён ва касонеро, ки ба омӯзиш ва истифодаи ҳамарӯзаи забони англисӣ сару кордоранд, ҷалб намудааст. Оини кӯтоҳнависӣ имрӯз дар забони англисӣ бисёр тараққӣ кардааст, ки тақрибан дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ-сиёсӣ истифода мешавад. Кӯтоҳнависӣ одатан дар амру фармоишҳо, феҳристнигорӣ (каталогҳо), поварақҳо, эълону рекламаҳо, васоити ахбори омма, воситаҳои интернетӣ, чат ва амсоли онҳо, ки кӯтоҳ навиштан барои онҳо матлуб ва хеле муҳим аст, ба назар мерасад. Дар навиштаҳои умум фақат баъзе ихтисораҳо ва ададҳо истифода мешаванд. Ба ин ғӯрӯҳ вожаҳои ихтисоршуда ё аббревиатура, акронимҳо ва ададҳо дохил мешаванд.

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур аз як тараф кумак ба устодону донишҷӯён бошад, аз тарафи дигар таҳқиқ ва пажӯҳиши ихтисораҳо дар забони англисӣ ва тарзи истифодаи он дар рӯзномаву маҷалла, васоити ахбори омма ва воситаҳои интернетӣ мебошад.

Аббревиатура – (итал. Abbreviature – ихтисоркунӣ, лот. Abbrevio – ихтисор мекунам) дар забоншиносӣ: а) намуди аввалияи калимаҳои ихтисоравии мураккаб аз ҳарфҳои аввали ибора, ба монанди ИҶШС (СССР) аз Иттиҳодияи Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ мебошад ва ё аз ҳарфҳои аввали ибора сохта мешаванд, аммо на аз рӯи номи ҳарфҳо, балки чун калимаи одӣ хонда мешаванд. Мисол, (дар русӣ) вуз. аз *высшее учебное заведение* (муассисаи таҳсилоти олӣ ё МТО)”; б) калимаҳои ихтисоравии мураккаб, ки аз унсурҳои (морфемаҳои) аввали ибора таркиб ёфтаанд, ба монанди (дар русӣ) сельмаг аз: *сельский магазин* (мағозаи деҳа) [3, с. 18].

Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (2008) мураттибон таърифи ихтисораро чунин шарҳ додаанд:

ИХТИСОРА *а.* اختصاره *збш.* 1. калимаи мураккаби ихтисоршуда, ки аз ҳарфҳои аввал ё унсурҳои аввали калимаҳои таркиби ибора сохта шудааст, *мас.*, АИҶТ – Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2. Шакли ихтисоршудаи калима; **ихтисораҳои шартӣ** *мас.*, *збш.* забоншиносӣ; *адш.* адабиётшиносӣ. **ИХТИСОРОТ** *а.* اختصارات *ч.* ихтисор. 2. *збш.* калимаҳои мураккаби ба таври ихтисор сохташуда: **рӯйхати ихтисороти шартӣ**” [13, с. 5684].

Аз муқоисаи намунаҳои боло ба ҳубӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки истилоҳи “ихтисора” дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тафовути қобили таваҷҷуҳе надорад. Танҳо муаллифон баъзе калимотро каму беш ё пасу пеш кардаанд.

Оид ба қоидаҳои кӯтоҳнависӣ олимони ва донишандони зиёд иброи андеша намудаанд, ки андешаҳои онҳоро чун намуна овардан мувофиқи мақсад аст. Забоншинос ва фарҳангшиноси барҷастаи тоҷик, устоди ДМТ Абдусалом Мамадназаров чунин менависад: “Кӯтоҳнависӣ дар забони англисӣ ба мисли дигар қоидаҳо бо мурури замон суфта шуда, ба як оине табдил ёфтааст, ки онро қариб ҳамагон қабул доранд” [9, с. 976]. Албатта, дар забони англисӣ истифодаи ихтисора дар тамоми соҳаҳои ҳаёти иҷтимоӣ ба назар мерасад ва ин қоида барои соҳибзабонон падидаи маъмулист. Бояд зикр кард, ки калимаҳои иқтибосӣ аз дигар забонҳо метавонанд ба шаклҳои гуногун, аз қабилҳои ихтисора, ба забони дигар ворид шаванд. Дар ин бора, И.В.Арнолд чунин менависад: “Дар забони англисӣ ихтисораҳо зиёд ҳастанд, бавежа чун шакли ассимилятсияи калимаҳои иқтибосӣ, ки ба туфайли он калимаҳои иқтибосии мазкур аз ҷиҳати тарзи овозии худ ба калимаҳои аслии англисӣ бо вижагии мухтасари худ наздик мешаванд” [2, с. 176].

Муҳаққиқи тоҷик М.Султонзода перомуни масъалаи ихтисора дар соҳаи шабакаҳои иҷтимоӣ таҳқиқот бурда қайд мекунад, ки “аксарияти мафҳумҳои нав дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ тавассути ибораҳо ва калимаҳои мураккаб ифода мегарданд, ки хусусан ин намуди истилоҳот имконият медиҳанд, ки аломати ин ва ё он мафҳум ба пуррагӣ ва дақиқ инъикос карда шавад. Аммо истилоҳот калимаҳои мураккаб ва ибораҳо осону вазнин аст. Бинобар ин, кӯшиши ба ҳар роҳ ихтисор кардани онҳо ба вучуд меояд” [13, с. 176].

Таъкид кардан бамаврид аст, ки аббревиатура дар қисмати лексикология омӯхта мешавад. Усули сохтани аббревиатура, чун роҳи махсуси вожасозӣ, ки барои сохтани калимаҳои кӯтоҳ равона шудааст, асосан, дар забонҳои аврупоӣ, бавежа забони англисӣ дар асри XX пайдо шуда инкишоф ёфт.

Бояд тазаққур дод, ки сабаби аслии истифодаи ихтисора ин ба маротиб кӯтоҳ намудани ҳаҷми калимаҳо ва ибораҳои матн (*мақола ва ғ.*) мебошад. Дар кишварҳои англисзабон истифодаи ихтисора зиёд ба назар мерасад. Л.А. Шеляховская чунин менигорад, ки “яке аз сабабҳои пайдо шудани аббревиатура барзиёд шудани иттилоот мебошад.” [14, с. 176].

Маълум аст, ки дар бораи ба кадом намуд воҳиди луғавӣ дохил намудани ихтисора ду нуктаи назар вучуд дорад. Тарафдорони нуктаи назари аввал қайд мекунанд, ки номҳои ихтисоршуда ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд: ихтисора ва аббревиатура. Мо пайрави Е.С. Кубрякова, Е.А. Дюжикова, А.Н. Елдышев ва дигарон дуум нуктаи назарро тарафдорӣ мекунем, ки мутобиқи он ихтисора метавонад дилхоҳ раванди кӯтоҳкунии воҳид бошад.

Вобаста ба ин намудҳои зерини ихтисораҳо чудо карда мешаванд: ҳичогӣ (апокопа, аферезис, синкопа, якшавӣ; ҳичогии мураккаб (худи ҳичогии мураккабӣ, пайвандшавӣ, рӯйбаст, гузоштан, калимаҳои мураккаби қисман кӯтоҳкардашуда); номӣ (ҳарфӣ, акронимҳо, номӣ-ҳичогӣ, номӣ-калимагӣ [6, с. 45].

Пурмазмун будани ихтисораҳо ин хусусияти адабиёти махсус, инъикоскунандаи яке аз усулҳои асосии муносибгардонии маълумот. Аз дигар тараф, гуногуншаклии ташаккули ихтисораҳо дар забони англисӣ ба мушкилиҳо дар интиқоли онҳо, махсусан, дар мавриде ки муаллифони дар навиштаҳои худ ихтисораҳоро рамзкушоӣ намеkunанд, оварда мерасонанд. Ҳангоми кор бо онҳо бояд дар хотир дошт, ки бинобар набудани меъёрҳои ягонаи байналмилалӣ ва миллий оид ба ихтисораҳо бисёр аз ихтисораҳои забони англисӣ муродифҳои худро надоранд. Дар мавриди тарҷума тавассути кумаки дигар усулҳои махсуси интиқоли ин ё он истилоҳ ба роҳ монда мешавад. Аммо вучуд надоштани муродифи бевосита ба қисман гум кардани маънои калимаи тарҷумашаванда оварда мерасонад, обураниги семантикии он аз байн меравад [11, с. 228].

Бояд зикр кард, ки барои хондани аббревиатура дар забони англисӣ ҳарфҳои ихтисоршударо мисли алифбои он бояд талаффуз кард. Мисол **CIA** (*Central Intelligence Agency – Раёсати кашофиҳои марказӣ (дар ИМА)*) чунин транскрипсия дорад [si: ai: ei] ва ё РКМ. Ба ҳамин монанд ихтисораҳои **CBC** (*Canadian Broadcasting Corporation – Ширкати радиошунавонии (пахшии) Канада*) мебошад, ки чун [si: bi: si:] ё ШПК ва **DEA** (*Drug Enforcement Agency (or Administration) –Агентии (мақомоти) назорати маводи нашъаовар*) чун [di: i: ei] ё АНМН талаффуз карда мешаванд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки аббревиатураи **CIA** синонимҳои гуногунро метавонад дошта бошад. **(CIA) Canadian Importers Association** – *Анҷумани (созмон) воридгарони (импортёр) Канада*. Бинобар ҳамин, ҳангоми тарҷумаи чунин ихтисораҳо бодикқат будан лозим аст. Ҳангоми рӯ ба рӯ шудан бо ихтисораи **FBI** дар ҳол ба зехн овардани **Federal Bureau of Investigation** дуруст нест, чунки аббревиатураи номбурда метавонад дар матнҳои илмӣ, фанӣ, иқсидосӣ ва ғ. маъноҳои гуногунро дошта бошад. Ба ҳамин монанд ихтисораи **PM** дар матнҳои сиёсӣ метавонанад маънои **Prime Minister** (*сарвазир*), дар соҳаи бизнес ва тижорат **Project Manager** (*мудирӣ лоиҳа*) ва дар мавриди гуфтани соат **Post Meridian** (*баъд аз нисфирӯзӣ*)-ро ифода намояд. Аз мисоли дигар мушоҳида кардан мушкил нест, ки **BCE** метавонад дар соҳаҳои муҳандисӣ **Bachelor of Chemical Engineering** (*бакалавр оид ба муҳандисии химиявӣ*) ё **Bachelor of Civil Engineering** (*бакалавр оид ба муҳандисии шаҳрӣ*) ва

дар мавриди гуфтани замон ва фасл **Before Christias Era** (*пеш аз мелод*) нишон медиҳад. Аз ин рӯ, барои дуруст фаҳмидани ихтисора мувофиқи матн (*сиёсӣ, иқтисодӣ, забонишиносӣ ва ғ.*) ба фарҳангҳои ихтисоравии онлайн муроҷиат намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Дар забони тоҷикӣ тоҷикӣ низ масъалаи ихтисора имрӯзҳо зиёд ба назар мерасад. Ихтисораҳо, асосан, дар рӯзномаву маҷаллаҳо бештар ба назар мерасанд. Масалан, ДМТ, АИ, ВКД, ВКХ ва амсоли инҳо аксар вақт дар сарлавҳаҳои маҷаллаву рӯзнома дар шакли ихтисора оварда мешаванд.

Бояд таъakkур дод, ки дар забони тоҷикӣ ихтисораҳои низ ҳастанд, ки дар шакли асл чун ихтисора ба забони тоҷикӣ иқтибос шудаанд, ба монанди ЮНЕСКО, НАТО, ОПЕК, ки дар забони тоҷикӣ мисли забони англисӣ талаффуз мешаванд.

Аббревиатура ва калимаҳои ихтисоршуда дар забони англисӣ чунон зиёд мебошанд, ки онҳоро дар шакли фарҳангҳо (луғатномаҳо) вобаста ба соҳа, ба монанди иқтисодиёт, техника, тиб, забонишиносӣ ва ғ. тартиб медиҳанд. Барои дуруст ва беғалат пайдо намудани маънои аббревиатура ба фарҳангҳои ихтисоравии онлайн муроҷиат намудан тавсия мешавад. Чунки аббревиатураҳои нав ҳар рӯз эҷод шуда истодаанд ва китобу маводи ҷопӣ оид ба ихтисора метавонад ба иштибоҳ бурда расонад. Аммо вобаста ба масъалаи рамзкушоии ихтисораҳо китобу маводи ҷопӣ дастрас аст.

Вобаста ба масъалаи марбут ба рамзкушоии ихтисораҳо ҳанӯз қоида ва ё қонуни муайян аз ҷониби донишмандон таъин нашудааст. Бо дарназардошти маводи дарстрас мо ин масъаларо то андозе таҳқиқ намудем. Рамзкушоии аббревиатураҳо дар забони англисӣ ва тоҷикӣ бояд аз рӯйи қоидаҳои дастурии забон сурат гирад. Мисол, the **USA** (the United States of America). Дар инҷо мо берун аз қоида – пешоянди **the** бо калимаи **United** (*иттиҳодия, иёлам*) пешоянди **of** муаянкунандаи нисбият истифода мебарем. Ба ҳамин монанд ихтисораи **The UAE** (the United Arab Emirates) мебошад. Аллакай аббревиатураи ба мо ошно **FBI** мебошад, ки на **Federal Bureau of Investigations**, балки чун **Federal Bureau of Investigation** рамзкушоӣ мешавад. Гарчанде ки ин ибора дар шакли ҷамъ истифода мешавад, аммо амрикоӣҳо “Бюрои таҳқиқ” гуфтанро афзал мешуморанд.

Дар забони англисӣ як қатор ихтисораҳои низ ҳастанд, ки асосан дар рӯзномаву маҷаллаҳои оммавӣ истифода мешаванд. Чунин калимаҳоро барои кам кардани ҳаҷми матн истифода мебаранд ва онҳо умдатан дар шакли вожаҳои “кӯтоҳшуда” истифода мешаванд. Вожаҳои чун **pram** (**perambulator**) аробачаи кӯдакона, **ad** (**advertisement**) – эънол, **flu** (**influenza**) – грипп, **prob** (**problem**) – проблема, мушкилот **info** (**information**) – иттилоот ва ғ. аз намуди ихтисораҳои дар боло зикршуда мебошанд. Дар услуби расмӣ, бояд аз чунин ихтисорҳо худдорӣ кард, аммо азбаски сарҳади дақиқи усулҳои иртибот тадриҷан дар ҳоли инкишоф аст, ин калимаҳоро дар баъзе мақолаҳои илмӣ ва ҳатто ҳуҷҷатҳо низ вохӯрдан мумкин аст.

Бо дарназардошти маводи дар боло овардашуда, мо ба хулосае омадем, ки хусусиятҳо ва тарзи истифодаи аббревиатураро дар забони англисӣ баррасӣ намуда, моҳияти аслии ин масъалаи баҳсталабро то андозае равшан созем.

Аббревиатураҳо ва калимаҳои ихтисора одатан аз як, ду ва ё зиёда вожаҳо иборат буда дар мавридҳои зерин ба кор мераванд:

1. Як қатор ихтисораҳои мебошанд, ки танҳо дар нома ва забони расмӣ истифода мешаванд ва дар нутқ пурра талаффуз мешаванд. Ихтисораҳои ифодакунандаи номҳои унвонҳои давлатӣ ва динӣ ба монанди *Mr., Mrs., Dr.*, пеш аз ном ва насаб меоянд. *Mr. John was invited to the Conference and entering the hall, he met Mrs. Janny.* Ҷаноби Ҷонро ба конференс даъват карданд ва ҳангоми ба толор ворид шудан ӯ бо хонуми Ҷеннӣ вохӯрд. Аммо ихтисораҳои ифодакунандаи унвонҳои илмӣ дар забони англисӣ баъди ном ва насаб меоянд. Унвонҳои илмӣ дар шакли ихтисора баъд аз исмҳои хос меоянд: *John Nevin, D.M.* – Ҷон Невин, доктори илмҳои тиб. Дар забони тоҷикӣ унвонҳои илмӣ ба монанди номзади илмҳои филологӣ ва доктори илмҳои иқтисодӣ дар шакли *н.и.ф.* ва *д.и.и.* пеш аз исми хос ба назар мерасанд.

Мисол:

Mr. (mister) – чаноб
 Mrs. (mistress) – хонум
 Miss. (Misses) – хонум (*маъмулан бешавҳар*)
 Dr. (Doctor) – доктор, духтур
 St. (Sait / Street) – муқаддас ё кӯча
 Blvd. (boulevard) – булвард, гушгашт
 Ave. (avenue) – хиёбон
 Sq. (square) – майдон
 Rd (road) – роҳ
 Bldg (building) – бино
 B. Sc. (Bachelor of Science) – бакалаври илм
 M.A. (Master of Arts) – магистри илм
 Ph.D. (Doctor of Philosophy) – номзади илм
 M.D. (Doctor of Medicine) – доктори илҳои тиб

2. Унвонҳои роҳбарони динӣ, ходимони расмӣ давлатӣ, кормандони идораҳо, ҳайати кормандони ҳарбӣ ва ҳарбии баҳрӣ пеш аз ном, насаб ва номи падар дар шакли кӯтоҳ навишта мешаванд. Дар сурати истифода шудани номи хонаводагӣ ин калимаҳо пурра навишта мешаванд: *Gen. Arthur Evans* – генерал Артур Еванс; амо *General Evans* – генерал Еванс; *sgt. Ed Block* – сержант Ед Блок; амо *sergeant Block* – сержант Блок; *prof. Samuel Page* – профессор Самуел Пейч; амо *professor Page* – профессор Пейч; *Gov. Ella Grasso* – губернатор Елла Грассо; амо *Governor Grasso* – губернатор Грассо; *Prof. Muhammad Karimiyo*н – профессор Муҳаммад Каримиён; амо *Professor Karimiyo*н – профессор Каримиён; *Rev. George Rayen* – ҳазрати Ҷорҷ Райен; *Hon. Frank Church* – чаноби Френк Чурч, *the Honourable Frank Church* ё *the Honourable Mr. Church* чаноби олий Френк Чурч ё чаноби Чурч. Дар забони тоҷикӣ ин вожаҳо пурра ва бо ҳарфӣ хурд навишта мешаванд. Бояд дар хотир дошт, ки дар ҳолатҳои хеле расмӣ унвонҳои *Honourable* ва *Revernd* мисли намунаҳои боло одатан пурра навишта мешаванд ва пеш аз онҳо артикли муайяни *the* бо ҳарфи калон навишта мешавад. Агар ном ва ҳарфҳои аввал партофта шуда бошад, *Mr.* ва *Dr.* истифода мешаванд [1, с. 977].

3. Дар забони англисӣ якчанд аббревиатураҳои дигар ҳастанд, ки дар алоҳида аз рӯйи ҳарф талаффуз мешаванд. Онҳо аслан ихтисораҳои маъмул мебошанд, ки дар бисёри забонҳо қариб як тарзи талаффуз доранд:

WHO (World Health Organisation) – талаффуз мешавад: W-H-O – Созмони умумиҷаҳонии тандурустӣ

BBC (British Broadcasting Corporation) – Ширкати радиошунавонии Британия

UK (United Kingdom) – Шоҳигарии муттаҳида – Британияи қабир

USA (United States of America) – Иёлоти Муттаҳидаи Амрико

PM (Prime Minister) – Сарвазир, нахуствазир

MP (Member of Parliament) – узви парлумон

EU (European Union) – Иттиҳодияи Аврупо

PC (Personal computer) – компютери шахсӣ

4. Гурӯҳи дигари ихтисораҳо дар забони англисӣ акронимҳо меноманд, ки чун калима хонда мешаванд. Онҳо дар аксар маврид номи созмону ташкилот, муассисаву коргоҳ ва номҳои беморихоро дарбар мегиранд. Онҳо аслан ихтисораҳои маъмул мебошанд, ки дар бисёри забонҳо қариб як тарзи талаффуз доранд:

NATO (North Atlantic Treaty Organisation) – Созмони Аҳдномаи Атлантикаи шимоли

AIDS (Acquired Immune Deficiency Syndrome) – СПИД (бемории пайдошудаи норасоии масуният)

HIV (Human immunodeficient virus) – ВИЧ (Вируси норасоии масунияти одам)

UNESCO (UN Education, Scientific and Cultural Organization) – ташкилоти Созмони Милали Муттаҳид оид ба маориф, илм ва фарҳанг

OPEC (Oil Producing European Countries) – Созмони кишварҳои содиркунандаи нафт.

5. Аббревиатураҳои намуни зерин дар шакли адабӣ-китобӣ дар таркиби сохтори забони англисӣ истифода мешаванд. Ин ихтисораҳо одатан аз забони латинӣ иқтибос шудаанд ва аксаран дар шакли ихтисора дар матҳои китому мақола истеъмоли мешаванд:

etc. – and so on - (латинӣ: et cetera) – ва монанди инҳо

i.e. – that is to say - (латинӣ: id est) – яъне

NB – please note – (латинӣ: nota bene) – дуруст қайд намоед; барои қайд

RSVP – please reply – (фаронсавӣ: repondez s’il vous plait) – лутфан ҷавоб диҳед

e.g. – for example – (латинӣ: exempli gratia) – мисол, барои мисол

Ҳамаи ихтисораҳои мазкур, ба ҷуз аз яқум, аз рӯи ҳарф талаффуз мешаванд.

6. Дар забони англисӣ як қатор калимаҳои дигаре ҳастанд, ки дар шакли ихтисора дар забони гуфтугӯи истифода мешаванд. Гарчанде ки имрӯз дар забони адабии англисии муосир низ тамоюли истифодаи онҳо ба назар мерасад:

Lab (laboratory) – озмоишгоҳ

TV (television) – оинаи нилгун

Exam (examination) – имтиҳон

Ad (advertisement) – эълон

Case (suitcase) - ҷувздон

Mum (mother) – модар

Phone (telephone) - телефон

Board (blackboard) – тахтаи синф

Fridge (refrigerator) - яхдон

Bike (bicycle) – дучарха

Dad (father) - падар

Flu (influenza) – зуком

7. Дар ИМА аббревиатураҳо барои ихтисор кардани номҳои иёлатҳо зиёд истифода мешаванд: IA – (Iowa), CA (California), LA (Los Angeles), SF (San Francisco) KS (Kansas), AZ (Arizona) ва монанди инҳо.

8. Аббревиатураи рӯзҳои ҳафта ва моҳҳо дар забони англисӣ чунин таризи навишт доранд.

Mon (Monday) — душанбе

Tue (Tuesday) — сешанбе

Wed (Wednesday) — чоршанбе

Thu (Thursday) — панҷшанбе

Fri (Friday) — ҷумъа

Sat (Saturday) — шанбе

Sun (Sunday) — якшанбе

Ихтисораи моҳҳо

Jan (January) - январ

Feb (February) - феврал

Mar (March) - март

Apr (April) - апрел

May* - май

June * - июн

July * - июл

Aug (August) - август

Sept (September) - сентябр

Oct (October) - октябр

Nov (November) - ноябр

Dec (December) – декабр

**Моҳҳои May, June, July дар забони англисӣ шакли ихтисоравӣ надоранд.*

Дар варианти бритониёи забони англисӣ ҳангоми навиштани ихтисора чун қоида нуқта гузошта намешавад **Feb, USA, BC** ва амсоли инҳо. Бар хилофи варианти бритониёӣ, дар варианти англисии амрикоӣ баъди ихтисора нуқта гузошта мешавад **Feb., U.S.A., B.C.** ва ғайраҳо. Аммо дар забони тоҷикӣ баъди ихтисораҳо аз рӯи қоида нуқта намегузоранд: ДМТ, АИ, ДДОТ, ДДТТ, ВКД ва монанди инҳо.

Хулоса, аз таҳлилу баррасиҳои маводи боло бармеояд, ки масоили марбут ба аббревиатура дар забони англисӣ дар ҳоли рушд ва инкишоф қарор дошта, рӯз то рӯз теъдоди ихтисораҳо дар соҳаҳои мухталиф (иҷтимоӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, сиёсӣ, техникаву технология ва ғ.) афзоиш ёфта истодаанд. Омили ососии истифодаи ихтисораҳо ба маротиб кам кардани ҳаҷми матн мебошад. Гарчанде ки барои фаҳмидани ихтисора дар забони англисӣ усулҳои мушаххас баррасӣ карда шуда бошанд ҳам, барои дуруст ва беҳато фаҳмидани онҳо ба фарҳангҳои ихтисоравии онлайн вобаста ба соҳа, ба монанди нақлиёт, тандурустӣ, сиёсӣ, варзиш ва ғ. муроҷиат намудан ба мақсад мувофиқ аст.

Адабиёт

1. Арбекова, Г. И. Лексикология английского языка / Г.И. Арбекова - М.: Высшая школа, 1977. - 240 с.
2. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка / Г.И. Арбекова – М.: Издательство литературы на иностранных языках. – М. 1999. – 376 с.
3. Большая Советская Энциклопедия / Под ред. М.А.Прохоров. – М.: Советская Энциклопедия, 1970. – Т.1.
4. Борисов, В.В. Аббревиация и акронимия / В.В. Борисов. – М.: Воениздат, 1982. – 320 с.
5. Борисов, В.В. Структурно-семантические особенности акронимов в современном английском языке: автореф. дисс. фил. наук / В.В. Борисов. – М., 1999. – 28 с.
6. Вартаньян, Э.А. Путешествие в слово. - М.: Просвещение, 1987. - 207с.
7. Земская, Е. А. Словообразование как деятельность: учебное пособие /Е. А. Земская. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 224 с
8. Качалова, К. Н. Практическая грамматика английского языка / К.Н. Качалова, Е.Е. Израйлович. – М., 2016. – 717 с.
9. Лашкова, Г.В. Аббревиация как один из способов пополнения терминологического фонда современных языков / Г.В. Лашкова. – Саратов, 1983. - 240 с.
10. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе, 2011. – 1015 с.
11. Миньяр-Белоручев, Р.К. Общая теория перевода и устный перевод. - М.: Воениздат, 1980. 237 с.
12. Смирнитский, А.И. Морфология английского языка. – М.: Изд. лит. на иностр. языка, 1959. – 440 с.
13. Султонзода, М. Фарқияти ихтисораҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ / М. Султонзода // Паёми донишқада забонҳо. – Душанбе, 2016. – № 3.(23).
14. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ / Зери таҳрири С. Назарзода (раис), А. Сангинов, С. Каримов, М. Ҳ. Султон. - Душанбе, 2008.
15. Шеляхоновская, Л.А. К изучению аббревиатур в современном русском языке / Л.А.Шеляхоновская // Вопросы словообразования и фразеологии. – Фрунзе. Кирг. ГУ, 1962. – С.19

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИИ ИХТИСОРАҲО ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Мақолаи мазкур роҷеъ ба масъалаҳои аббревиатура дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, тарзи инкишоф, рамзкушӣ ва дигар парҳлӯҳои ҳалношудаи ин падидаи забонӣ равона шуда, ҷанбаҳои гуногуни ин масъаларо баррасӣ менамояд. Дар мақола оид ба ихтисора ва тарзи истифодаи онҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ маълумот дода шуда, ҳамзамон андешаҳои донишмандон оид ба ин масъала низ оварда шудаанд. Хусусиятҳои ихтисора мавриди нақду баррасӣ қарор гирифта, моҳияти қорбурди онҳо дар забонҳои таҳқиқишаванда то андозае мушаххас гардидаанд. Сабаби аслии истифодаи қорбурди ихтисораҳо кам кардани ҳаҷми матн мебошад. Дар мақола ихтисораҳо вобаста ба вижагии худ ба қисмҳо ҷудо шуда, ҳар қадом ба сифати қалмаи алоҳида ё худ термин мавқеи қорбурди худро мушаххас намудаанд. Раванди ихтисоршавии вожаҳо дар забони англисӣ ниҳоят босуръат буда ҳар рӯз ихтисораҳои нав дар интернет ва соҳаҳои тиб, техника ва ғ. ба назар мерасанд.

Ба андешаи муаллиф, масъалаи марбут ба пайдоиш, инкишоф, ва воситаҳои гуногуни қорбурди ихтисора падидаи забонӣ мебошад, ки вобаста ба мутобиқати рӯҳияи забон ба замон ва қонунмандии инкишоф ва меъёрҳои гуногуни рушди ҳар як забони адабӣ алоқамандии ғоусастаи дорад.

Калидвожаҳо: аббревиатура, ихтисора, вожа, инкишоф, рамзкушоӣ, соҳа, хусусият, қисмҳо, матн, интернет, забон, меъёр.

СТРУКТУРНЫЙ АНАЛИЗ АББРЕВИАТУР В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются вопросы аббревиатур в английском и таджикском языках, способы их разработки, расшифровка и другие нерешенные аспекты этого языкового феномена, а также различные аспекты данной проблемы. В статье приводятся сведения об аббревиатурах и способах их использования в английском и таджикском языках, а также мнения ученых по этому вопросу.

По мнению авторов статьи основная причина использования сокращений заключается в значительном уменьшении размера текста. Сокращения в статье делятся на разделы в зависимости от их специфики, и каждый из них имеет свою позицию как отдельное слово или термин. Процесс сокращения слов в английском языке является очень быстрым, и каждый день новые аббревиатуры наблюдаются в области интернета, медицины, технологий и т.п.

Отмечается, что вопрос о происхождении, развитии и различных средствах сокращения является лингвистическим феноменом, который неразрывно связан с соответствием духа языка времени и законами развития и различными нормами развития каждого литературного языка.

Ключевые слова: аббревиатура, слово, развитие, расшифровка, поле, характеристика, части, текст, интернет, язык, норма.

STRUCTURAL ANALYSIS OF ABBREVIATIONS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

This article focuses on the issues of abbreviations in English and Tajik languages, and their development, decoding and other unresolved aspects of this linguistic phenomenon, and discusses various aspects of this issue. The article provides information on the abbreviations and their use in English and Tajik, as well as the views of scholars on this issue. The peculiarities of the abbreviations have been discussed in detail, and the essence of their use in the languages under study has been clarified to some extent. The main reason for using abbreviations is to significantly reduce the size of the text. The abbreviations in the article are divided into sections depending on their specificity, and each of them has its own position as a separate word or term. The process of abbreviating words in the English language is very fast and every day new abbreviations are met in the fields of internet, medicine, technology and so on.

According to the authors, the issue of the origin, development, and various means of abbreviation is a linguistic phenomenon, which is inextricably linked with the conformity of the spirit of the language to time and the laws of development and different norms of development of each literary language.

Keywords: abbreviation, word, development, decoding, field, feature, parts, text, internet, language, norm.

Сведения об авторах: *Наврасов Абдурауф Бурхонovich* – кандидат педагогических наук, доцент кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 900084149? E-mail: rau72@mail.ru

Ибрагимова Манижабану Зафаршоевна – магистрант кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E-mail: Zafarsho72@mail.ru

Information about the author: *Navrasov Abdurauf Burhonovich* – candidate of Pedagogy, associate Professor of the Department of English Philology, Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Muhammadiev, 17/6. Tel.: (+992) 900084149, E-mail: rau72@mail.ru

Information about the author: *Ibragimova Manizhabanu Zafarshoevna* – MA of the English Philology Department Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev Str. 17/6. E-mail: Zafarsho72@mail.ru

**ТАҲҚИҚИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ОНОМАСТИКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ
ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

Мусоямов З., Раҳимзода С.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Ономатсика чун чузъи таркибии забоншиносӣ асосҳои қонунмандии таърихи инкишоф ва мавҷудияти номҳои хосро таҳқиқу баррасӣ менамояд, вале аз лиҳози фарроҳии маводу масоили омӯхташаванда ва методикаи тадқиқотиаш он ҳамчунин метавонад чун як риштаи тому мустақили илм низ арзи вучуд дошта бошад.

Ономастика (юнони - ὀνομαστική — санъати номгузорӣ) - қисми забоншиносӣ аст, ки ҳама гуна номвожаҳоро мавриди омӯзиш қарор медиҳад. Этимология доираи маъноӣ, сохтор ва дигар хусусиятҳои забони номвожаҳоро меомӯзад [2, с. 288].

Ономастика ё худ номшиносиро дар адабиёти илмӣ бо номҳои зерин низ ифода мекунанд:

- *Ономатика* — таълимот дар бораи маъно ва пайдоиши исмҳо (ин истилоҳ куҳнашуда буда, истифодааш тавсия дода намешавад).

- *Ономатология* — қисми забоншиносӣ, ки исмҳои хосро меомӯзад.

- *Ономасиология* (англ. onomasiology) — қисми забоншиносӣ, ки калимаҳои ягон забонро ҳамчун номи падидаҳо ва ашё меомӯзад.

- *Топонимастика* — ин истилоҳ ҳам куҳнашуда мебошад, аммо баъзан дар адабиёти илмӣ ба он дучор гардидан мумкин аст.

Номшиносии муосир аз шохаҳои зерин иборат мебошад:

1. *Антропонимика* – номи одамон;

2. *Астронимика* – номи ситораҳо;

3. *Зоонимика* – номи ҳайвонот;

4. *Каронимика* – номи киштиҳо;

5. *Космонимика* – номи ҷирмҳои осмонӣ ва бурҷу манзумаҳо;

6. *Хремонимика* – номи ашёи маданияти моддӣ;

7. *Прагматонимика* – номи молу маҳсулот ва брендҳои истеҳсолӣ;

8. *Теонимика* – номи Худо, Эзад, Эзадбону (Аллоҳ, Олиҳа) ва дигар худоёну худойгунаҳо, рабб ва раббунавҳо. (Англонимҳо ҳам ба ҳамин гурӯҳ дохил карда мешавад).

9. *Топонимика* - номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки дар навбати худ ба ойконимҳо, гидронимҳо, оронимика, спелеонимика, дримонимия ва урбономимия ҷудо мешавад.

10. *Эргонимика* – номи иттиҳодияҳои касбӣ. Эмпоронимҳо – номи мағоза, ширкат, бар, қаҳвахона ва дигар ташкилоту созмонҳо низ чун шохаи ҳамин шӯбаи номвожаҳо омӯхта мешаванд.

11. *Этнонимика* – номи халқҳо, халқиятҳо, миллатҳо, нажоду дудмонҳо.

Олимони тоҷик О.Ғафуров, Р.Х. Додихудоев, Н. Абдуллоев, Н. Офаридаев, Ф. Абдулло, А. Девонакулов, Ш. Ҳайдаров, Ш. Исмоилов, А. Абдунабиев, М. Шодиев, Ҷ.Х.Алимӣ, О.Маҳмадҷонов, Р. Шоев, А.Абдунабиев, А.Насридиншоев ҷанбаҳои мухталифи ономастикии забони тоҷикиро мавриди таҳқиқ қарор додаанд. [1, с. 8-12]

Дар ин миён таҳқиқоти монографии Р. Шоев «Ономастикаи «Самаки айёр» ҷолиби диққат аст. Аммо номвожаҳои фаровони таркиби воҳидҳои фразеологиро то кунун таҳқиқ накардаанд. Ҳол он ки ин шоҳасар молумоли номвожаҳои асили тоҷикӣ дар тамоми шохаҳои номшиносии муосир аст [15].

Тавре дар боло қайд шуд, ономастика илмест маҷмӯан дар бораи номҳо ва азбаски тамоми соҳаҳои ҳаёт дорои номҳои хоси худанд, пас пӯшида нест, ки ономастика низ чун як риштаи томи забоншиносӣ аз чузъҳои таркибии худ иборат аст.

Дар забоншиносии собиқ Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистӣ таҳқиқи масоили умумии ономастика аз солҳои аввали пайдоршавии он давлат шурӯъ шуда бошад

хам, тадқиқоти он солҳо бештар тамоюлу ҷанбаи этнографӣ, таърихию ҷуғрофӣ доштанд. Чунончи, асарҳои В.Г. Богораз-Тан, С.Б. Веселовский, В.В. Виногадов, С.В. Колесник, Г.В. Ксенофонов, О. Орестов, А.М. Селищев, М.В. Сергиевский, А.М. Сухотин, З. Фрейд, Л.В. Шебра ва дигарон дар ҳамин савия таълиф шудаанд. Маҳсули илмӣ ин олимони наметавон чун асарҳои сирф ономастикӣ ном бурд, вале дар муҳтавои онҳо маводи фаровони ин бахшро пайдо кардан мумкин аст [15, с. 10].

Вале аз солҳои 60-ум қарни XX шурӯъ карда дар таҳлилу тадқиқи бахши ономастика олимони номдору русу дигар халқҳои шӯравӣ, амсоли А.В. Суперанская, В.Ташицкий, И.В.Бестужева-Лада, В.Д. Бондалетов, Н.Д. Арутюнова, И.А. Баскаков, С.С. Губаева, Г.М. Налбадьян, Г.К. Конкашпаев, Н.А. Петровский, В.А.Никонов ва дигарон доир ба масоили муҳиму муҳаббатҳои ономастика асару мақола ва қомусҳои пурқиммат интишор ёфта, бахши ономастикаро дар ғунҷоиши илмӣ забониносии ба мақоми назаррас бароварданд.

Асару монография ва мақолаҳои олимони Осиёи Миёна Р.Х. Ҳалимов, Ж.А. Ҳалимов, Т. Нафасов, Умурзоқов С.У., Э.М.Мурзаев, Б.О. Орзубоева, О.Ғ. Ғафуров, Л.И. Ройзензон ва А.И. Исоева, О.Л. Султаньяев, Г.К. Комкашпаев, С.К. Караев, У. Бекбаулов ва дигарон ин манзурро ба пуррагӣ собит месозанд.

Дар солҳои 70-уми асри XX ва баъд аз он забониносии тоҷик дар зери таъсири таълимоти олимони рус ва таҳти сарпарастии онҳо ба риштаи ономастика тавачҷуҳ зоҳир намуданд ва мактаби ономастики тоҷик аз ҳисоби мутахассисони таҳҷой ҳайати худро пурратар намуд. О.Ғафуров, Р.Х. Додихудоев, Н. Абдуллоев, Н. Офаридаев, Ф. Абдулло, А. Девонакулов, Ш. Ҳайдаров, Ш. Исмоилов, А. Абдунабиев, М. Шодиев, Ҷ.Х.Алимӣ, О.Маҳмадҷонов, А.Абдунабиев, А.Насридиншоев аз қабил мутахассисони соҳаи ономастикаи тоҷиканд, ки дар даҳсолаҳои охир дар ин самт ба фаъолият шурӯъ кардаанд.

Ховаршиносии шинохтаву варзидаи Аврупо А.Потт, В. Чексон, Ф.Юсти, Г. Хузинг, Л. Кастани, Г. Габриели, А. Мингана, Х. Шедер, Я. Немец, Ж. Дюмезил, Л. Згуста, В. Айлерс, М. Майерхофер, Р. Шмит, Е. Бенвенист, Ф. Махалски, Г. Моргенстрене, О. Клима, Д. Вебер ва дигарон паҳлуҳои муҳталифи ономастикаи мамӯлики Шаркро мавриди тадқиқоти худ қарор дода, ба бозёфти тозаи илмӣ худ олами номшиносии Шаркро пурғановат гардониданд [15, с. 22].

Нишон додани ҷузъи миллий-фарҳангии семантикаи воҳиди фразеологӣ, ки дар ин таҳқиқот топоним ба ҳисоб меравад, имкон медиҳад, ки воҳидҳои фразеологӣ аз нуқтаи назари мавҷудияти маълумот дар бораи фарҳанги миллий омӯхта шавад. Ин имкон медиҳад, ки оппозисионии фарҳангии архетипии «мо - дигарон», ки дар воҳидҳои фразеологӣ топонимикӣ сабт шудаанд, муайян карда шавад. Тафовути байни фарҳангҳо дар бисёр соҳаҳои ҳаёти одамон таассуби қавмиро ташаккул медиҳад ва сарҳади байни фарҳанги «мо» ва «бегона»-ро ба таври возеҳ тақсим мекунад. Муқовимати нишонаҳои фарҳангшиносии «худӣ - бегона» дар семантикаи топонимҳои фразеологӣшуда ҷи аслии ва ҷи қарзӣ таърихан собит аст. Маҳз хусусиятҳои психологӣ дарки олами «бегона» аз ҷониби ин ё он ҷомеаи лингвистикӣ мебошад, ки хусусияти тобишҳои баҳодихии воҳидҳои фразеологӣро бо топонимҳои тамғаи фарҳангӣ муайян мекунад. Ҷузъи муҳими ин муҳолифат қолабҳост. Истилоҳи «стереотип»-ро ҷомеашиносии амрикоӣ В.Липпманн дар китоби "Андешаҳои ҷамъиятӣ", ки соли 1922 ба таъъ расидааст, ба доираи илмӣ ворид кардааст. Липпманн стереотипро ҳамчун шакли махсуси дарки олами атроф дарк мекунад, ки то маълумоти мазкур ба маълумоти ҳиссиёти мо таъсири муайян мерасонад, аз шуури мо [15, с. 95]. Дар воҳидҳои фразеологӣ дорои топокомпонентҳо ҳам аутостереотипҳо ва ҳам гетеростереотипҳо ошкор карда мешаванд. Автостереотипҳо баҳогузориҳои мебошанд, ки намоёндогони ҷомеаи этникии худ нисбат медиҳанд [9, с. 224]. Одатан, ин стереотипҳо маҷмӯи хусусиятҳои мусбатро дар бар мегиранд, ки бо хоҳиши ҷомеаи этникӣ ба мундариҷаи онҳо хусусиятҳои идеали гурӯҳи этникии худро ворид кардан, таъкид кардани сифатҳои фарқкунандаи хислати миллиро шарҳ медиҳанд. Гетеростереотипҳо маҷмӯи мулоҳизаҳои арзишӣ дар бораи халқҳои дигар мебошанд, ки намоёндогони як гурӯҳи этникӣ додаанд [15, с. 95]. Ба ин навъи стереотипҳо бо умумигардонии қавӣ, соддагардонии беасос

ва ба як хусусияти ягона коҳиш додани хислати миллии каси дигар хос аст. Чун қоида, гетеростеротипҳо нисбат ба автостеротипҳо хеле муҳимтаранд. Ин ҳама муқобилияти нишонаҳои фарҳангшиносии «худӣ - хуб», «бегона - бад»-ро, ки дар воҳидҳои фразеологӣ бо топокомпонентҳо сабт шудаанд, тасдиқ мекунад.

Дар илми забоншиносӣ, ки ҳамкориҳои диалектикоӣ забон ва нутқро меомӯзад [10, с. 56], бояд эътимоде қавии комил дошт, ки дар системаи лексикӣ-семантикоӣ забон ду категорияи муқобили номинатсияҳои забоншиносӣ - луғати апеллативӣ ва ономастикӣ ҳамзистанд [7, с. 251-252].

Дар баррасии хусусиятҳои онимҳои исмҳои хос «ҳам аз ҷиҳати маъно ва ҳам аз ҷиҳати соҳа ва доираи амалиёт, ки дар луғати ҳар як забон мавқеи канорӣ доранд, муқоиса карда мешаванд» [12, с. 42]. Исми хос аз исми кул бо ҳаҷм ва хусусияти маълумоти дар он мавҷудбуда, инчунин, бо хусусияти парадигмаҳои луғавӣ фарқ мекунад [5, с. 33].

Хусусияти маъноӣ топонимикӣ дар он аст, ки он метавонад умуман маълум, ё баръакс, сирф фардӣ бошад. Дониши маъноӣ топонимикӣ бештар аз сатҳи маърифатшиносӣ вобастагӣ дорад [6, с. 10-11].

Мухаккиқ А.Б. Суперанская дар асари худ «Назарияи умумии номҳои хос» (1973), ки таҳияи муфассали масъалаҳои умумии назариявии ономастика мебошад, дар сохтори семантикаи топонимҳо, аз ҷумла, шаш ҷузъро муайян мекунад: аҳамият, маънодорӣ, арзиш, маълумот, маъно ва вазифа. Зарурати чунин равиши муфассалро бо он шарҳ додан мумкин аст, ки маъноӣ номи хос бо сабаби он, ки он нуқтаи тамос байни лингвистӣ ва экстралингвистӣ аст, «як маҷмааи мураккабе мешавад, ки дар он маълумот дар бораи калима бо маълумот дар бораи объекти номбурда пайваст карда мешавад. Таркиби иттилоот дар бораи калима ангеҳои махсуси номгузорӣ ва хусусиятҳои мавҷудияти номро дар забон ва дарки муносири он ва таърихи ном ва асосҳои ахлоқии онро дар бар мегирад; ҷанбаи экстралингвистии маъноӣ ном шароити махсуси мавҷудияти ном ва мушаххасии муносибати байни ном ва ашёи номбаршуда ва дараҷаи шухрати ашё ва номи онро дар бар мегирад» [11, с. 250].

Доир ба ҷанбаи функционалии семантикаи топонимҳо бояд зикр кард, ки «функсияи ин таъинот аст, нақше, ки воҳиди забон дар нутқ иҷро мекунад» [4, с. 506].

Омӯзиши фразеологияи топонимӣ дар омӯзиши забон ва фарҳанги кишвар дар маҷмӯъ нақши муҳим мебозад, зеро топонимҳо ва воҳидҳои фразеологӣ, аз дигар воҳидҳои забон бо фарқ мекунанд, ки на танҳо маъноӣ лингвистӣ, балки экстралингвистӣ низ доранд, яъне ҷузъи фарҳангӣ - маълумот дар бораи фарҳанг доранд.

Дар мақолаи худ М. Қувватова чунин қайд мекунад, ки «аксари номҳои хусусиятҳои лаҳҷаву ғӯишҳои то рӯзгори ҳозира омада нарасидаро инъикос мекунанд. Ҳамаи ин масъалаҳо аз таваҷҷуҳи зиёди забоншиносии кунунии ватанию хориҷӣ ба топонимика шаҳодат медиҳанд. Чунонки В.А. Жучкевич изҳори ақида кардааст, маводи ҷамъовардаи топонимӣ ақалан бояд ба масъалаҳо ва вазифаҳои пешбинишудаи зерин ҷавобгӯ бошад: 1) номи мавзеъ (деҳа, дарё, ҳавз ва ғ.), 2) номи мавзеи ҷуғрофӣ бо назардошти шакли ҳозираи он, 3) оё мавзеъ номи дигар низ дорад, ки бо номи асосӣ баробар истифода шавад ва ё дар гузашта ягон номи дигар дошт? 4) аз кадом замон ин ном маълум аст? 5) оё дар масофаи наздик ба мавзеъ чунин номҳои дигар низ ҳастанд? 6) аҳолии маҳаллӣ ин номро чӣ гуна шарҳ медиҳад? 7) оё ин гуна шарҳи маънӣ бо далелҳо собит мешавад?».

Худи таълимоти топонимика асосан чунин масъалаҳоро дар бар мегирад: 1) маърифатӣ, 2) тарбиявӣ-ғоявӣ, 3) вазифаҳои номгузорӣ ва аз нав номгузорӣ, 4) вазифаҳо ва таъйиноти он, 5) имлои дурусти номҳо, интиқоли онҳо аз як забон ба забони дигар.

Иҷрои ҳамаи ин вазифаҳо масъалаҳо ва ҷавобгӯ будани тадқиқот ба меъёрҳои муайяншуда истифодаи тамоми роҳу восита, усулу имконият ва методҳои зикршударо талаб менамояд» [8, с. 49].

Қабати фразеологияи топонимҳо (воҳидҳои фразеологияи дорои топонимҳо) дар забони англисӣ нисбат ба забони тоҷикӣ бойтар аст.

Фразеологияи топонимиро ба гурӯҳҳо чудо карда, зикр намудан мумкин аст, ки гурӯҳи воҳидҳои фразеологии миллий-фарҳангӣ бо ҷузъи топоним се зергурӯҳро дар бар мегирад:

- 1) воҳидҳои фразеологӣ вобаста ба омилҳои иҷтимоӣ-таърихӣ;
- 2) воҳидҳои фразеологие, ки манбаи он санъати халқӣ мебошад;
- 3) воҳидҳои фразеологӣ, ки бо ҳаёти ҳаррӯза, ахлоқ ва урфу одатҳо ва одамон алоқаманданд.

Ба воҳидҳои фразеологии гурӯҳи якум топокомпонентҳо вобаста ба омилҳои иҷтимоӣ-таърихӣ дохил мешаванд, яъне воҳидҳои фразеологие, ки бо рӯйдодҳои таърихӣ ва далелҳои гузаштаи дур алоқаманданд:

Meet one's Waterloo - бо Ватерлоо вохӯрдан “мағлуб шудан, шикасти ниҳой гирифтани”. Ишора ба ҳодисаест, ки дар соли 1815, пешвои Фаронса Наполеон дар муҳорибаи Ватерлоо ба шикасти ниҳой дучор шуд.

Дар забони тоҷикӣ ин мазмун бо муодилҳои гуногун ифода меёбад:

1. Ба аҳволаш мургони ҳаво гирия мекунад [3, с. 37];
2. Кунакӣ шиштан [3, с. 201]
3. Пеширо хӯрдан [3, с. 251]
4. Қанот шикастан [3, с. 375]

Воҳидҳои фразеологии гурӯҳи дуюм ду зергурӯҳро дар бар мегиранд: фолклор ва воҳидҳои фразеологии адабӣ.

Воҳидҳои фразеологии фолклорӣ бо санъати халқӣ алоқаманданд: афсонаҳо, масалҳо, сурудҳо, қофияҳо, бозиҳои бачагона, калимаҳо ва ғ. Масалан: англ. *have kissed the Blarney stone* англисӣ. санги Бларниро бӯсидаанд, ду маъно дорад: 1) “хушомадгӯӣ кардан” 2) “дағалӣ”, “қобилияти суҳбат кардани духтар дар робитаи чинсӣ”. Дар наздикии қалъаи Бларни дар Ирландия санге мавҷуд аст, ки мувофиқи ривоят ба шахсе, ки ўро мебӯсад, чунин қобилиятро медиҳад.

Дар забони тоҷикӣ ба маънои аввал, яъне хушомадгӯӣ кардан чунин муодилҳоро овардан мумкин аст:

1. Думликконӣ кардан [3, с. 163]
2. Лабу рӯя лесидан [3, с. 208]
3. Ба пеши пой сар мондан [3, 250-251]

Воҳидҳои фразеологии адабӣ бо ҷузъи топонимикӣ бо асарҳои бадеӣ, персонажҳо ё истинодҳои адабӣ алоқаманданд. Масалан: **Canterbury story** - Достони Кентерберӣ “қиссаи дароз, дилгиркунада” / Истинод ба Чөффри Чөсер дар Афсонаҳои Кентерберӣ, = Гапро рӯдаи мурғ кардан / Шаф-шаф кардан (аз зарбулмасали машҳури “Шаф-шаф нагӯ, шафтолу гӯ”); Мо қиссаи Сикандару Доро нахондаем (Аслан, мисраи Ҳофизи Шерозӣ буда, ба зарбулмасал табдил ёфтааст).

Ҳамчунин, дар забони тоҷикӣ муодилҳои зерин ба ин маъно истифода мешаванд:

1. Қатиқи гапа баровардан [3, 376];
2. Дилгир шудан [3, с. 152];
3. Ҳафсала гирифт кардан [3, 389]

To grin (smile) like a Cheshire cat ба мисли гурбаи Чөширӣ хандидан (табассум кардан) “хандон, бо даҳони пур табассум кардан” / Шаҳристони Чөшир аз қадим бо панирҳои худ машҳур буд. Нишонаи асосии ширкате, ки яке аз навъҳои панири Чөширро месохт, чөҳраи табассуми гурба буд, ки дар шакли он сарҳои панир тасвир ёфта буданд. Дар забони тоҷикӣ ба воситаи ибораи рехтаи “Аз ин гӯш то он гӯш табассум кардан” ифода мешавад.

From China to Peru = Аз Ироқ то фироқ. Аз осмон то рөсмон.

Бисёр воҳидҳои фразеологӣ бо ҳаёти ҳаррӯза, одоб ва урфу одатҳои одамон алоқаманданд:

People north of Watford мардум дар шимоли Уотфорд (масхарабоз) “музофотӣ” (ба маънои асли: мардуме, ки дар шимоли Уотфорд зиндагӣ мекунад). Ин ибора дар муқоиса

бо тарзи дунявии мардуми Лондон ва ноҳияҳои атрофи он ба рафтори музофотӣ ё ҷаҳонбинии маҳдуди мардуми шимоли Уотфорд ишора мекунад. Онҳое, ки дар пойтахт, ё ҷануби Англия зиндагӣ мекунанд, одатан худро аз онҳое, ки дар ҷойҳои дигари Бритониё зиндагӣ мекунанд, бартар медонанд.

Дар забони тоҷикӣ муодилҳои *Гадои Дарғ барин гадорӯӣ кардан* ба ин маънӣ наздик аст, аммо варианти англисӣ бештар характери ҷаҳонбинии танг ва содалавҳиро ифода мекунад, ки ба фикри мо муодили *турки яклухт* [3, с. 296] бештар бозгӯкунандаи маънои он ба ҳисоб меравад. Зеро дар замонҳои пеш туркон, ки ба тозагӣ аз ҳаёти кӯчманчигӣ баромада буданд, ба назари тоҷикони деҳқон ва шаҳрнишин, ки, албатта, муносибатҳои нисбатан мушкили ҷаҳонбинияшон низ аз туркон фарқ мекардааст, одамони содалавҳ менамудаанд.

Pile Ossa on Pelion - тӯдаи Осса дар Пелион (китобӣ) - беасос мушкил кардан, ба кори бесамар машғул шудан = *Об дар ҳован кӯфтан*.

Инчунин, ибораи *“Гул кардану суд накардан”* [3, с. 91] ба кори бесамару бефоида машғул шуданро ифода мекунад.

Do at Rome as the Romans do (when in Rome) do as the Romans do = Дар Рум монанди румиён рафтор кун (вақте ки дар Рум ҳастӣ) монанди румиён рафтор кун = *“Шаҳри якҷаиша рави якҷаиша шав”*.

Тибқи нишондоди муҳаққиқони маъруф тадқиқотҳои топонимӣ ва умуман ономастикӣ дорои чунин ҷанбаю хусусиятҳои таҳлилӣ мебошанд:

Атрибутсияи забонии маводи ҷамъоваришуда. Пайдо намудани номҳои дар давраҳои гуногун ташаккулёфта дар минтақа ва ё низоми топонимии алоҳида. Ҳамчунин, муайян кардани мансубияти забонии топонимҳо дар баробари маълумоти дуруст доштан онд ба забонҳои алоҳида ва ҳолату вазъияти забонҳо дар давраи ташаккули топонимҳои алоҳида.

Таҳлили матнӣ (текстологӣ). Зимни интиҳоб намудани маводи топонимӣ аз матни сарчашмаҳои алоҳида, қаблан ҳуди матн таҳти таҳлили ҷиддӣ бояд қарор дошта бошад, то муътамадии ҳуди матн ва сарчашма муқаррар карда шавад. Номҳои ҷуғрофӣ дар матн не, балки берун аз он дар шароитҳои дигар ва ҷанд муддат қабл аз таълифи матн (сарчашма), ташаккул меёбад. Ба матнҳои топонимӣ сарчашмаҳои таърихӣ ҷуғрофӣ, этнографӣ, ҳамаи ҳисоботи шӯроҳои деҳот ва мақомоти маҳаллии ҳукумат, асноди бойгонӣҳо, харита ва нақшаҳои ҷуғрофӣ, маълумотномаҳои маъмурию ҳудудӣ ва ғайра дохил мешаванд. Таснифи топонимҳои мавод ва минтақа. Қабл аз таҳлили пурраи забонӣ, бояд маводи топонимӣ ба гурӯҳҳои алоҳида - ойконимия, гидронимия, оронимия, спелеонимия ва ғайра тақсимбандӣ шавад.

Таснифи ҳудудии мавод. Ба ин мақсад, бояд мавод ба табақаҳои алоҳидаҳои забонӣ ҷудо карда шавад, яъне нишона, аломат ва хусусиятҳои топонимҳоро ба эътибор гирифта, аз ҷиҳати таърихӣ пайдоиш ва баромад бояд ба забонҳои алоҳида ва ҳудудҳои алоҳидаи густаришӣ дар дохили минтақаи тадқиқшаванда гурӯҳбандӣ шаванд. Таҳлили ҷиннигорӣ (стратиграфӣ). Дар ин маврид, мавод ва ё номҳои алоҳида бо мавод ва ё унсурҳои муайяни забонҳои дигар бояд дар муқоиса қарор дода шавад. Таҷдиди сохт ва шакли номҳои ҷуғрофӣ. Дар ин маврид бояд кӯшиш кард, ки дар асоси маводу маълумоти гуногун асос, реша ва ё шакли ибтидоӣ маънии аслии топоним барқарор карда шавад. Таҳлили этимологӣ. Дар ин маврид, диққати асосӣ ба лексикаи апеллативӣ ва шакли ибтидоии исми хос дода мешавад. Бояд зикр кард, ки таҳлили этимологии топоним аз таҳлили этимологии дигар гурӯҳҳои луғавии забонӣ тафовутҳои зиёд дорад [8, с. 48-49].

Таҳлили микдории воҳидҳои фразеологии фарҳангӣ бо ҷузъи топоним ба мо имкон медиҳад, ки шабоҳати байни забонҳоро муайян кунем. Шумораи баштари воҳидҳои фразеологии байни фарҳангӣ бо ҷузъи топонимикӣ асосан аз ҳисоби захираҳои худӣ пурра карда мешавад, ки инъикосгари хусусиятҳои миллии ҳаёти ҳаррӯза ва ҷаҳмонӣ иқтисодӣ, зиндагӣ, таърих, анъана ва урфу одатҳои халқҳои мавриди назар мебошад.

Рӯйхати адабиёти истифодашуда:

1. Абаев, В.И. Из иранской ономастики / В.И. Абаев // История иранского государства. К 2500-летию Иранского государства. - М., 1971. - С. 262- 276.
2. Абаев, В.И. О собственных именах партовского эпоса / В.И. Абаев // «Язык и мышление», У. - М.-Л., 1935. - С.63-78.
3. Абдуллозода, Р. Фарҳанги ибораҳои халқӣ / Р. Абдуллозода. - Душанбе: Адиб, 1988.-400 с.
4. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. Изд. 2-е. - М.: Сов. энциклопедия, 1969. - 607 с.
5. Беляев, А.Н. Формирование и развитие гидронимии Майнского бассейна: структура, семантика и стратиграфия / А.Н. Беляев. Лингводидактические и культурологические аспекты обучения иностранным языкам в вузе. - Уфа, Издательство УГАТУ, 2003. - 192с.
6. Кузиков, В.В. Топонимика немецкого языка / В.В. Кузиков. Учебное пособие. - Уфа: Изд. Баш. ун-та, 1985. - 80 с.
7. Курилович, Е. Положение имени собственного в языке // Е. Курилович. Очерки по лингвистике. - М.: Изд-во иностранной литературы, 1955. - 260 с.
8. Қувватова, М. Баъзе вижаҳои таҳлилии тадқиқотҳои номшиносӣ / М. Қувватова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - 2015. - С.48-51
9. Садохин, А.П. Этнология. Учебное пособие. - Изд. 3-е, перераб и доп. / А.П. Садохин. - М.: Альфа-М; ИНФРА-М, 2004. - 352 с.
10. Соссюр, Ф. Курс общей лингвистики / Ф. Соссюр // Труды по языкознанию. - М.: Прогресс, 1977. - С. 31-269
11. Суперанская, А.В. Общая теория имени собственного / А.В. Суперанская. - М.: Наука, 1973.-366 с.
12. Уфимцева, А.А. Семантический аспект языковых знаков / А.А. Уфимцева // Принципы и методы семантических исследований. - М.: Наука, 1976. - С. 31-46.
13. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М. Фозилов. Ҷ.1. - Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. - 957 с.
14. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ.2 / М. Фозилов. - Душанбе: Ирфон, 1964. 684 с.
15. Шоев, Р. Ономастикаи «Самаки айёр» / Р. Шоев. - Душанбе: Ирфон, 2013. - 192 с.
16. Lippman W. Public Opinion / W. Lippman. - N.Y., 1950. - 95 p.

ТАҲҚИҚИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ОНОМАСТИКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола сухан дар бораи яке аз масъалаҳои муҳимми номшиносии муосир - воҳидҳои фразеологии ономастикӣ меравад. Муаллифони мақола кӯшиш намудаанд, ки ин масъаларо дар доираи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳлил намояд. Бо истифода аз сарчашмаҳои илмӣ ва нуктаи назари муҳаққиқони ватанию хориҷӣ, инчунин муқоисаи воҳидҳои фразеологӣ бо компоненти номвожаҳо, хусусан топонимҳо, муаллиф ба хулосае омадааст, ки дар забонҳои мавриди муқоиса воҳидҳои фразеологии ономастикӣ аз бисёр ҷиҳат шабоҳат доранд.

Номгузорӣ дар забонҳои миллатҳои гуногун мавқеи махсусро ишғол мекунад. Номҳои ҳар як падидаи воҳид ба низомии робитаи мафҳумии ҳамон соҳае, ки дар он хизмат мекунад, сохта мешавад. Ба ин масъала тадқиқоти сершуморе бахшида шудаанд, ки дар онҳо нуктаи назари муаллифони гуногуни воҳид ба моҳият, сохтор ва хусусиятҳои номгузорӣ инъикоси худро ёфтаанд.

Қайд гардидааст, ки объекти омӯзиши ономастика таърихи ташаккули исмҳои хос ва омилҳои номгузорӣ, мавқеи онҳо дар ин ё он гурӯҳи номвожаҳо, аломат ва хусусиятҳои гузариши онҳо ба қатори номвожаҳо, хусусиятҳои сохторӣ, маъноӣ ва типологии ташаккули исмҳои хос мебошад.

Ба андешаи муаллифони мақола истилоҳи **“ономастика”** дар забоншиносӣ дорои ду маъноӣ асосӣ мебошад. Ба воситаи он аз як тараф маҷмӯи донишҳои илмӣ доир ба исмҳои

хос ва аз тарафи дигар худи исмҳои хос ифода меёбанд. Ономастика ҳамчун яке аз шохаҳои илми забоншиносӣ моҳияти исмҳои хос, хусусиятҳои истифодабарии онҳо, пайдоишу ташаккули онҳо, муносибати онҳо бо дигар сатҳҳо ё қабатҳои забонӣ, аҳамияти илмию амалии худи ономастика ҳамчун илм, ҳамчунин, алоқамандии он бо илмҳои дигарро меомӯзад.

Вобаста ба он ки ономастика дар заминаи робитаи ногустастани илмҳо пайдо шудааст, вай бо вусъати махсуси мавзӯи омӯзиша фарқ мекунад. Дар тадқиқоти ономастикӣ ҷанбаи забоншиносӣ бартарият дорад, зеро маълумот дар бораи ҳар як исм бо ёрии воситаҳои забоншиносӣ ба даст оварда мешавад. Бо вуҷуди ин, воҳидҳои фразеологӣ бо таркиби топонимҳо дар забони муосири тоҷикӣ, хусусан, дар муқоиса бо забонҳои дигар, ба таври кофӣ омӯхта нашудааст.

Калидвожаҳо: забон, типология, исм, ономастика, топоним, фразеология, воҳидҳои фразеологӣ, таркибҳо, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, муқоиса.

ИССЛЕДОВАНИЕ ОНОМАСТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье речь идет об одной очень важной проблеме современной лингвистики - об ономастике фразеологических единиц. Авторы статьи пытаются рассмотреть данную проблему в рамках таджикского и английского языков. Опираясь на уже выполненные работы в этом аспекте, на анализ взглядов отечественных и зарубежных исследователей и непосредственно сравнение фразеологических единиц с ономастическими компонентами, а именно, с топонимами, автор пришел к заключению, что в сопоставляемых языках ономастические фразеологические единицы во многом имеют сходства.

Наименования занимают особое место в национальных языках. Названия каждой отрасли систематизированы в соответствии с системными связями понятий той области, которую она обслуживает. Им посвящены немало лингвистических исследований, в которых нашли отражение различные взгляды на сущность, структуру и особенности наименований.

По мнению авторов статьи объектом исследования ономастики является история возникновения имени и мотивы номинации, их становление в каком-либо классе онимов, различные по характеру и форме переходы онимов, словообразовательные, семантические и типологические особенности образования собственных имен.

Термин “**ономастика**” имеет два значения. Им обозначается комплексная наука об именах собственных и сами имена собственные. Ономастика, как лингвистическая наука, занимается изучением сущности собственных имен, их функциональной специфики, возникновения, развития и связи со всеми уровнями или ярусами языка, теоретическим и практическим значением самой ономастической науки, а также ее связей с другими науками.

И поскольку ономастика возникла на стыке наук, она отличается чрезвычайной комплексностью предмета исследования. Доминирует в ономастике лингвистический компонент. Однако, фразеологические единицы с компонентом топонимы в современном таджикском языке мало изучены.

Ключевые слова: язык, типология, имя, ономастика, топонимы, фразеология, фразеологические единицы, компонент, таджикский язык, английский язык, сопоставление.

RESEARCH OF ONOMASTIC PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article considers one of the very important problems of modern linguistics, which is analyzing onomastic phraseological units. The authors of article tries to consider this problem within Tajik and the English languages. Relying on the works already done on this aspect, and the analysis of views of native and foreign researchers, and direct comparison of the phraseological units with onomastic components, especially with place-names (toponyms), the author came to such conclusion that onomastic phraseological units have similarities in the compared languages in many respects.

Names hold a specific place in national languages. Names of each industry it is organized according to system communications of concepts of that area which it serves. Many linguistic researches in which different views on essence, structure and features of names found reflection are devoted to them.

Object of a research of onomastics is the history of emergence of a name and motives of the nomination, their formation in any class of onyms, transitions of onyms, word-formation, semantic and typological features of formation of proper names, various on characters and forms.

The term the “**onomastics**” has two values. It designates complex science about proper names and proper names themselves. The onomastics as linguistic science is engaged in studying of essence of own names, their functional specifics, emergence, development and communication with all levels, or language tiers, theoretical and practical value of the most onomastichesky science and also its communications with other sciences.

And as the onomastics arose on a joint of sciences, it differs in extreme complexity of an object of research. The linguistic component dominates in onomastics not only because information of each name is obtained by means of linguistic means. However, phraseological units with the components of toponyms in modern Tajik are little studied.

Keywords: language, typology, name, onomastics, toponyms, phraseology, phraseological ediniya, component, Tajik language, English, comparison.

Сведения об авторах: **Мусоямов Зубайдулло** – кандидат филологических наук, доцент, декан факультета английского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: 918140587, E-mail: zubaidullo@gmail.com

Рахимзода Сафарали – докторант (PhD) 3-го курса кафедры английской филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992)905752520, E-mail: safaraliabdusamad@gmail.com

Information about the authors: **Musoyamov Zubaidullo** - candidate of Philology, associate Professor, Dean of the Faculty of English Language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev 17/6 str., Phone.: 918140587, E-mail: zubaidullo@gmail.com

Rahimzoda Safarali – doctoral student (PhD) of the 3rd year of the English Philology Department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev 17/6 str., Phone.: (+992) 905752520, E-mail: safaraliabdusamad@gmail.com

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ ЧЕРТЫ ЛИЦА ЧЕЛОВЕКА В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Хасанова Ш.Р.

Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзода

В русском языке можно выделить отдельную лексико-семантическую микрогруппу прилагательных, характеризующих лицо и по другим особенностям кожи лица человека, которые получили следующее вербальное оформление: *веснушчатый* – покрытый веснушками, *рябой* – имеющий лицо с рябинами, *морицинистый* – лицо, покрытое морщинами, *щербатый* – со щербиной. Все перечисленные прилагательные относятся к нейтральной лексике русского языка, поскольку являются стилистически не окрашенными словами. Прилагательное *веснушчатый* соответствует разговорному *конопатый* и указывает на временный признак, поскольку веснушки на лице появляются весной. Лексема *веснушчатый* не имеет эквивалента в современном таджикском литературном языке и передается сложной именной конструкцией «пур аз доғи кунчидак», «рӯи кунчитакдор». Прилагательные *рябой* и *щербатый* являются синонимами с доминантой «имеющий маленькое углубление на лице» и представлены в таджикском языке синонимами сложными качественными прилагательными *парзадарӯй*, *обиларӯй*, которые в свою очередь антонимичны лексемам *покизарӯй*, *оинарӯй*, *оинарухсор* – красавица (досл. с чистым, подобно зеркалу лицом). Согласно толковому словарю В.И. Даля, прилагательное *рябой* первоначально было синонимично лексеме *веснушчатый* «рябая девка, весноватая, вся в веснушках». Прилагательное *морицинистый* в таджикском языке имеет эквивалент *ожангчехра*, *ожангрӯй*.

Аммо Мухаррами Ғарч хеле тағйир ёфта буд, ба ҷиҷахояш сафеди афтода, *рӯиш пурочинг* гашта, аз аввала ҷам фарбеҳтар шуда ва нисбатан камҳаракаттар шуда буд [4, с. 416]. - Но время, пролетевшее над городом, оставило неизгладимые следы на владелице старых бань, оно побелило ей виски, *провело глубокие морщины*, Мухаррама Гарч еще больше располнела, стала грузной и неповоротливой [6, с. 235].

Следует отметить, что русские прилагательные, относящиеся к данной лексико-семантической микрогруппе являются словами простыми и не содержат в своём составе корневой морфемы «лицо» или синонимичных ему лексем. Тогда как в таджикском языке единицы, служащие для передачи других особенностей кожи лица человека, имеют сложную форму прилагательного и образованы по модели «признак+рӯй (чехра)». Однако и в таджикском языке наблюдается использование именных конструкций для характеристики особенностей лица человека, в частности *ожангчехра* – *чехрани ожангдор*.

Один из говоривших был штатский, с *морицинистым*, желчным и бритым лицом, человек... [10, с. 108]. - Яке аз ин ҷамсуҳбатон марди ғайриҳарбӣ, *рӯиш пурчини* логар, ришу мӯйлабаи тарошида... буд [11, с. 96]

Особую нишу создают сложные качественные прилагательные таджикского языка, служащие для вербального обозначения характеристики лица человека и содержащие в своем составе причастия, в частности *пажмурдарӯй*, *афсурдарӯй* – с увядшим лицом, *кушодарӯй*, *чехракушода* – с открытым лицом, приветливый; *чехрахандон*, *хандонрӯй* – со смеющимся лицом, веселый; *барчастарухсор* – скуластое лицо.

...Оқсаколи гузар, марди фарбеҳ, кӯса, *хандонруй*, чаимтанг бо писарбачаи панҷ-шаисола бозӣ карда менишаст [4, с. 7] - Сидел аскал, толстый, *весёлый*, безбородый, с узкими глазами, и играл с малолетним сыном. [6, с. 15].

В прилагательных, составной частью которых являются компоненты синонимического ряда *рӯй*, *рухсора*, *чехра*, *симо*, *қиёфа*, *лико*, *ораз*, *талъат*, *афт*, представлена характеристика лица относительно сравнительной оценки. Из общего числа качественных прилагательных таджикского языка, характеризующих лицо человека, огромное количество лексем служат для описания лица человека в сравнении с различными

реалиями жизни. Поскольку человек, формируя языковую картину мира, постоянно сопоставляет один предмет с другим, вследствие этого в ходе такого сравнения возникают ассоциативные связи. В этой связи И.М.Сеченов отмечает: «Все что человек воспринимает органами чувств, и все, что является результатом его мыслительной деятельности (от целостных картин мира до отдельных признаков и свойств, отвлеченных от реальных, до расчлененных конкретных впечатлений), может соединяться в нашем сознании ассоциативно» [8, с.190].

Как было выявлено в ходе анализа большого фактического материала, для характеристики лица человека носители таджикского языка используют сравнения преимущественно с реалиями, выражающими:

а) природные объекты, такие как луна, солнце, цветы:

мохрӯй, мохрухсор, мохрух, махлиқо, мохчехра, мохталъат, мохчамол, махчабин, махваш – лунолика.

В сопоставляемых языках культуры придают слову **луна** разные коннотации и оценки. Семантический признак «круглый» у этого слова в русском языке породил переносное значение «о круглом лице часто глуповатой женщины или о кругло-пухловатом, здоровом и несколько глуповатом лице». В русской языковой картине мира уподобление лица луне имеет ироническую или неодобрительную оценку [Мокиенко 2003: 229]. В таджикском языке и таджикской культуре, напротив, слово **мох/мах** имеет положительную коннотацию. В таджикском языке данная лексема так же, как и в русском, характеризует лицо женщины, но это лицо прекрасное, бесподобное.

Пайдот кардам дар замин,

Дар чаими ёри махчабин [9, с. 337]. – Нашел тебя на земле, в глазах луноликой возлюбленной (Х. Ш.).

Хуршедрӯй, обтобрух, офтобрӯ, офтобсимо, хуршедсимо, хуршедталъат, хуршедваш – с красивым лицом (досл. солнцеликий). Как в русском, так и в таджикском языках лексема **солнце** имеет положительную коннотацию. Однако в русской языковой картине мира солнце несет в себе семантику тепла и света (греться на солнце), дорогого и ценного (солнце моё, не плачь), чистоты и добродетели (и на солнце есть пятна), счастья и ценности (придет солнышко и к нашим окошечкам).

Тогда как в таджикском языке солнце помимо своего основного значения содержит в себе признаки «сияющий, лучезарный, красивый, прекрасный».

Гулрӯй, гулрухсор, гулгунрух, гулрух – с нежным лицом (досл. «лицо подобное цветку»). В русской литературе образ цветка интерпретируется индивидуально в зависимости от его разновидности. Так, астра является символом ожидания и печали, василек – символ веселья, гвоздика – символ постоянства и верности, гиацинт – символ горя и печали, тюльпан символ гордости и печали и т.п. В таджикской языковой картине мира цветок ассоциируется с возлюбленной. Носители этого языка, уподобляя лицо девушки цветку, подразумевают ее красоту и очарование: *Э, ба гулгунрухи ту бандаву чокар гули сурх, Чехра бинмо, ки ба пойи ту ниҳод сар гули сурх* [1, с. 46]. – Красный цветок раб и слуга твоего прекрасного, подобно цветку лица, // Открой глаза и посмотри, как красный цветок склонил голову к твоим ногам (Х. Ш.).

Помимо лексемы **гул** – *цветок* красота лица вербально выражается и названиями таких разновидностей флоры, как **ёсамин (суман)** – *жасмин* и **лола** – *тюльпан*.

ёсаминрухсор, ёсаминрӯй – красивая (досл. лицо белое, подобное цветку жасмина); *Нигори сарвақадди гулбадан ороми чони ман,*

Сиҳисарву суманрухсор шӯхи нуқтадони ман [1, с. 140]. – Красавица со станом, подобным кипарису, и телом, подобным цветку, ты покой моей души, // пронзительная, стройная моя красавица с белым и душистым лицом, подобным жасмину (Х.Ш.)

лоларух, лоларухсор, лоларӯй – румяная; возлюбленная (досл. лицо подобно тюльпану).

б) мифологические персонажи:

парирух, парирухсор, парисурат, парирӯй, паричехра, парисимо – красавица (досл. лицо подобно пери). Как известно, пери - прекрасные сверхъестественной красоты существа, появляющиеся в образе женщины.

...Баъд зани зоидаро дид, ки бо ранги зард ва чехраи пажмурда ва чашмони маъюс фаромада омада истодааст, лекин маълум шуда меистод, ки занаки **паричехра** ва соҳибчамол аст..... [4, с. 245]. - Потом обратилась к его жене, бывшей очень **красивой**, но теперь пожелтевшей, осунувшейся [6, с. 146].

- Ин келинчаи хушрӯй ҳамон шогирдаки **парирӯи** худатон не? [5, с. 418]/ - А кто это красавица с вами? Уж не ваша ли давняя **очаровательная** ученица? [6, с.234]

Юсуфрух, юсуфрӯй, юсуфталъат, юсуфчамол – красавец, как Юсуф (Иосиф). Имеется в виду пророк Юсуф, который отличался от других людей необычайной красотой, и если какая-либо женщина обращалась к нему с просьбой, то он прикрывал лицо, чтобы она не впадала в искушение.

в) рукотворные объекты:

оинарӯй, оинарухсор – красавица (досл. лицо подобное зеркалу);

кулӯхрӯй – некрасивый (досл. лицо подобное высохшему комку глины).

г) природные явления, выраженные антонимо-синонимическим блоком таджикских прилагательных с доминантой – холод - тепло:

гармрӯй, гармрухсор, чехрагарм - симпатичный, приятный (досл. с теплым лицом);

хунукбашара, хунуккиёфа, хунуктарх, рухунук - неприятный на вид, непривлекательный (досл. с холодным лицом);

д) вкусовые качества, представленные антонимо-синонимическим блоком таджикских прилагательных с доминантой – сладкий, горький, кислый: **туршрӯй, туршрухсора** – хмурый, угрюмый (досл. с кислым лицом), **тундруй** – хмурый, раздраженный (досл. с горьким/острым лицом), **ширинлиқо, шириншамойл** (кн.) – красивый (досл. со сладким лицом).

Ин талхиҳо чашидам ман, зи ҷоми рузгори хеш,

Бубинам то ба коми дил ту **шириншамойлро** [9, с. 336]. – Испил я чашу горечи в своей жизни, // чтобы исполнилось сердечное желание увидеть тебя **красивую**.

е) общую характеристику предмета или лица, представленную антонимо-синонимическим блоком таджикских прилагательных с доминантой – хорошее, приятное – плохое, дурное: **хушрӯй, некрӯй, хубрӯ, хубсурат, хубсимо, хушлиқо, хубчехра** – с красивым лицом (досл. с хорошим, приятным лицом);

- Князь Болконский миёнақад, чавони **хушрӯ**, тарҳи рӯяш ҷиддӣ буд [11, с. 35]. - Князь Болконский был небольшого роста, весьма **красивый** молодой человек с определенными и сухими чертами [10, с. 51].

- Николай Ростов аз армия ба Москва баргаишта омада, аз тарафи аҳли... шиносҳо бошанд – ҳамчун поручики **хушрӯи** гусар, раққоси моҳир ва яке аз беҳтарин домодшавандагони Москва қабул карданд [11, с. 13] - Вернувшись в Москву из армии, Николай Ростов был принят... знакомыми – как **красивый** гусарский поручик, ловкий танцор и один из лучших женихов Москвы [10, с. 421].

Бадрӯй, бадсурат, бадсимо, бадафт, бадбашара, бадкиёфа - некрасивый, отталкивающий, уродливый (досл. с плохим лицом); общую характеристику предмета или лица антонимо-синонимическим блоком таджикских прилагательных с доминантой – **красивый, изящный** – некрасивый безобразный.

Лекин каме дуртар аз Хайдаркул дар зери девор чавоне нишаста буд, ки **зеборӯ**,.. [4, с. 259]. - У самой стены, недалеко от Хайдаркула, сидел **красивый** юноша. [6, 153].

Зиштандом, зиштрӯй – некрасивый, безобразный

Все перечисленные качественные прилагательные, за исключением антонимичных им лексем, которые, в свою очередь, образуют синонимический ряд, - **кулӯхрӯй, бадрӯй, бадсурат, бадсимо, бадафт, бадбашара, бадкиёфа, хунукбашара, хунуккиёфа, хунуктарх, рухунук, зиштандом, зиштрӯй, туршрӯй, туршрухсора, тундруй**, общим количеством 57

лексических единиц, характеризуя лицо посредством сравнительной оценки, являются компонентами одного синонимического ряда. Анализ дефиниций толковых и двуязычных словарей, в частности ФТЗТ и ТРС, позволяет выявить общую для всех них интегральную сему «зебо, хушрӯ» - *красивый, с красивым лицом*:

Ҳамаи онҳо духтарони пок ва зебо, хамаи онҳо раҳмдил ва боинсоф буда, ҳамаашон аз меҳнати ҳалоли худ ризқу рӯзӣ меёфтанд [5, с. 41].

Это были невинные и целомудренные девушки, все они работали, честным трудом зарабатывали свой кусок хлеба [6, с. 34].

В отличие от таджикского языка, в русском языке не были выявлены случаи вербального обозначения характеристики черт лица человека в составе сложных прилагательных, корневые морфемы которых содержали бы сравнительную оценку.

Большой интерес представляет одна из характерных для таджикского языка особенностей структурного оформления исследуемых сложных прилагательных. Как известно, подчинительный тип синтаксической связи между элементами сложного слова в зависимости от видов отношений делится на три группы: предикативную, атрибутивную, объективную.

Интересующая нас атрибутивная группа подразумевает такие отношения компонентов сложных слов, при которых один из компонентов обозначает предмет, а второй – семантику предмета: *зардрӯ* – рӯи зард, *дарозрӯ* – рӯи дароз. При этом местоположение, т.е. позиция компонентов совсем не принципиальна: определяемое слово может стоять как в препозиции, так и в постпозиции к определению – *зардрӯ* – *рӯзард*, *рӯсурх* – *сурхрӯ*, *рӯсиёҳ* – *сиёҳрӯ*, *рӯдароз* – *дарозрӯ*, *туришрӯ* – *рӯтуриш*, *сурхрухсор* – *рухсорасурх*, *гулгунрухсор* – *рухсорагулгун*, *моҳрухсор* – *рухсорамоҳ* и т.п. Явление, при котором происходит транспозиция составных корневых морфем, в таджикском языкознании получило название морфологическая вариантность и весьма актуально в произведениях таджикских писателей.

Таким образом, лексико-семантическая группа качественных прилагательных таджикского языка, характеризующих лицо человека, представлена четырьмя лексико-семантическими подгруппами лексем, описывающими лицо, исходя из 1) формы, 2) цвета, 3) особенностей кожи человека и 4) сравнительной оценки. В противовес таджикскому, в русском языке отсутствует лексико-семантическая подгруппа прилагательных сравнительной оценки. Следует отметить также и то, что количество единиц данной лексико-семантической группы в таджикском языке значительно превалирует над числом прилагательных русского языка, служащих для характеристики лица человека. Так, количественный анализ и метод сплошной выборки лексических единиц из толковых и двуязычных словарей таджикского языка позволил выявить более 120 качественных прилагательных, описывающих лицо человека, тогда как в русском – не более 30.

Использованная литература:

1. Айни, С. Куллият. 4,15. - Душанбе: Ирфон, 1968. - 350 с.
2. Исмаилова, Х.Э. Словообразование качественных прилагательных в современных русском и таджикском языках: монография: / Исмаилова Холисахон Эшматовна. – Душанбе: Ирфон, 2012. – 118 с.
3. Менон Ревиндер Натх. Лексико-семантическая группа прилагательных русского языка со значением характеристики внешности человека: дис... канд. филол. наук / Менон Ревиндер Натх – М., 1985 – 200 с.
4. Икромӣ, Ҷ. «Духтари оташ» фасли дуйум «Дарбадарӣ»/[“Дочь огня” второй сезон “Скитание”] / Д. Икромӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 560 с.
5. Икромӣ, Ҷ. Духтари оташ (Дочь огня): роман / Д. Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1983. - 528 с.
6. Икромӣ, Д. Двенадцать ворот Бухары: трилогия / Д. Икромӣ. / пер с тадж. Л. Бать, В.Смирновой, М. Явич. – М.: Сов.писатель, 1987 - 768 с.
7. Икромӣ, Дж. Дочь огня / Д. Икромӣ / пер. В. Смирновой. - М.: Известия, 1965. – 456 с.

8. Сеченов, И.М. Рефлексы головного мозга: (Попытка ввести физиологические основы в психические процессы). – М.: Изд-во Акад. мед. наук СССР, 1873. – 231 с.
9. Шерали, Л. Куллиёт . Иборат аз ду чилд. Чилди I. Ашъор. / Мураттибон Б. Ализода, Р. Шерали. – Душанбе: Адиб, 2008. – 560 с.
10. Толстой, Л.Н. Роман - эпопея «Война и мир». / Л.В. Толстой. – М.: Худ. литература, 1983 - 832с.
11. Толстой, Л.Н. Ҷанг ва сулҳ /Л.Толстой. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962. – 423 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. (Толковый словарь таджикского языка) / М.Ш. Шукуров. - М.: Сов. Энцикл., 1969. – 951с.
13. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. (Толковый словарь таджикского языка): Ҷ. 1 / С. Назарзода, А. Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода. – Душанбе: Ксерокленд, 2008. – 950 с.
14. Хасанова, Ш.Р. Лексико-тематическая группа прилагательных таджикского языка, характеризующих внешний вид человека (в сопоставлении с русским языком): дис... канд. филол. наук: / Ш.Р. Хасанова. – Душанбе, 2016. – 185 с.

ЛЕКСИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ ХАРАКТЕРИЗУЮЩИХ ЧЕРТЫ ЛИЦА ЧЕЛОВЕКА В ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В статье речь идёт об именах прилагательных, характеризующих черты лица человека в таджикском и русском языках. В отличие от таджикского языка, в русском языке не были выявлены случаи вербального обозначения характеристики черт лица человека в составе сложных прилагательных, корневые морфемы которых содержали бы сравнительную оценку.

Большой интерес представляет одна из характерных для таджикского языка особенностей структурного оформления исследуемых сложных прилагательных. Как известно, подчинительный тип синтаксической связи между элементами сложного слова в зависимости от видов отношений делится на три группы: предикативную, атрибутивную, объективную.

Речь идёт об атрибутивной группы слов, которые подразумевают такие отношения компонентов сложных слов, при которых один из компонентов обозначает предмет, а второй – семантику предмета. Следует отметить также и то, что количество единиц данной лексико-семантической группы в таджикском языке значительно превалирует над числом прилагательных русского языка, служащих для характеристики лица человека.

***Ключевые слова:** прилагательное, лицо, особенность, оценка, семантика, корневые морфемы, существительное, синонимический ряд, компонент, сложные слова, характеристика, предмет, группа, вид, отношение, черты лица, хорошее, приятное, плохое, дурное, с красивым лицом веснушчатый, морщинистый.*

ТАҲЛИЛИ ЛУҒАВИИ СИФАТҲОИ ИФОДАГАРИ ХУСУСИЯТҲОИ РӮӢИ ИНСОН ДАР ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА РУСӢ

Дар мақола сухан оид ба сифатҳои забони русӣ ва тоҷикӣ меравад, ки хусусиятҳои рӯи инсонро ифода менамоянд. Нисбат ба забони тоҷикӣ, дар забони русӣ ҳолатҳои ба таври шифохӣ истифода шудани сифатҳои мураккаб, ки ифодагари аломатҳои чеҳраи инсон мебошанд, ошкор карда нашудааст. Морфемаҳои реша хусусияти муқоисавӣ доранд.

Яке аз вижагиҳои тарҳи сохтории сифатҳои мураккаби омӯхташуда, ки ба забони тоҷикӣ хос аст, таваҷҷуҳи зиёд дорад. Тавре ки маълум аст, навъи тобеъи пайванди синтаксисии байни унсурҳои калимаи мураккаб вобаста ба намудҳои муносибатҳо ба се гурӯҳ тақсим мешавад: предикативӣ, атрибутивӣ, объективӣ.

Ҳамзамон, дар мақола сухан оид ба гурӯҳи атрибутии калимаҳои меравад, ки муносибатҳои ҷузъии калимаҳои мураккабро дар назар доранд, ки яке аз ҷузъҳо объектро ифода мекунад ва дуввумӣ - семантикаи объект.

Ҳамчунин, бояд қайд кард, ки шумораи воҳидҳои ин гуруҳи лексикӣ-семантикӣ дар забони тоҷикӣ нисбат ба забонҳои русӣ, ки чехраи инсон ифода менамоянд, хеле зиёданд.

Калидвожаҳо: сифат, рӯй, хусусият, баҳогузори, семантикӣ, морфемаҳои реша, исм, қатори муродифҳо, компонент, калимаҳои мураккаб, тавсиф, аиё, гуруҳ, намуд, муносибат, хушрӯй, некӯӣ, хубрӯ, хубсурат, хубсимо, хушлиқо, хубчехра, бад, безеб, кунҷитакдор, оҷсангдор.

LEXICAL ANALYSIS OF ADJECTIVES CHARACTERIZING HUMAN FACIAL FEATURES IN TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES

The article deals with the adjectives characterizing the features of a person's face in the Tajik and Russian languages. Unlike the Tajik language, in the Russian language there were no cases of verbal designation of the characteristics of human features as part of complex adjectives, the root morphemes of which would contain a comparative assessment.

Of great interest is one of the characteristic features of the Tajik language for the structural design of the complex adjectives under study. As is known, the subordinate type of syntactic connection between the elements of a compound word, depending on the types of relations, is divided into three groups: predicative, attributive, objective.

The attribute group we are interested in implies relations of components of complex words, in which one of the components denotes an object, and the second - the semantics of the object. It should also be noted that the number of units of this lexico-semantic group in the Tajik language significantly prevails over the number of adjectives of the Russian language that serve to characterize a person's face.

Keywords: adjective, face, feature, assessment, semantics, root morphemes, noun, synonymic row, component, compound words, characteristic, subject, group, appearance, attitude, facial features, good, pleasant, bad, bad, with a beautiful face, freckled, wrinkled .

Сведения об авторе: Хасанова Шаъло Рахмоновна - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой русского языка ТГИЯ имени С. Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, E-mail: laylo.hasanov@mail.ru

Information about the author: Hasanova Sha'lo Rahmonovna - candidate of Philology, associate Professor, Head of the Department of Russian Language, Faculty of Russian Philology, TSIL named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str. E-mail: laylo.hasanov@mail.ru

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНСТРУКЦИЙ С МОДАЛЬНЫМИ ГЛАГОЛАМИ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНИЯ ДЕЙСТВИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Исмоилзода Э.С.

Таджикский национальный университет

Общеизвестно, что категория модальности (КМ) является одной из сложных категорий с точки зрения ее языковой реализации, пронизывающей все уровни языка. КМ посвящено много работ, в них она приобретает сложный и дискуссионный характер, в связи с чем Е.А. Загородская подчеркивает: “Модальность представляет собой один из феноменов, которые наряду с бесспорностью своего существования в языке постоянно ускользают от более или менее четкого определения” [6, 12]. Одним из основных способов ее реализации являются модальные глаголы (МГ), которые характеризуются широким употреблением в художественной литературе с большим спектром оттенков. Модальные глаголы и способы их выражения в лингвистической науке еще не получили своей глубокой и тщательной разработки.

Наряду с этим, актуальность контрастивного изучения ГКСМГ в таджикском и английском языках обусловлена еще тем, что на современном этапе развития языкознания значительно активизировались сопоставительные исследования разносистемных языков.

С другой стороны, сама тема “модальные глаголы” является спорной. Предметом споров и разногласий среди лингвистов является принадлежность глаголов к этой группе и границы ее семантического диапазона.

Значение модальности, приобретенное группой глаголов, заключается в их лексических значениях, которые выражают разные субъективные отношения говорящего к высказыванию. В таджикском и английском языках модальные глаголы выражаются лексико-грамматическим способом, поскольку модальное значение передается посредством лексического значения модального глагола.

В современном таджикском языке модальные глаголы разделяют на две группы относительно их грамматических свойств:

1. *Спрягаемые модальные глаголы – тавонистан и хостан.*
2. *Неспрягаемые модальные глаголы – шоистан и боистан.*

В отличие от таджикского языка в современном английском языке модальные глаголы традиционно разделяют на две группы относительно выражения их лексических значений:

1. *Модальные глаголы, выражающие возможность.*
2. *Модальные глаголы, выражающие необходимость.*

В зависимости от лексического значения в группу модальных глаголов, выражающих возможность в таджикском языке, включено три модальных глагола: **тавонистан**, **хостан**, **шояд**. Однако следует отметить, что модальный глагол **шояд**, учитывая его грамматические особенности, нельзя отнести к одной группе с модальными глаголами **тавонистан** и **хостан** в таджикском языке, поскольку он имеет ряд отличительных грамматических особенностей. Поэтому модальный глагол **шояд** проанализирован во второй главе с его аналогом в английском языке.

Первое сходство заключается в том, что в группу модальных глаголов, выражающих возможность в английском языке, также входят три глагола: **can**, **will**, **may**.

В первом разделе изучены и исследованы грамматические особенности глагольных конструкций с модальными глаголами **тавонистан** в таджикском и **can** в английском языках в сопоставительном плане.

Модальные глаголы **тавонистан** и **сап** являются аналогами, поскольку те же значения, выражаемые модальным глаголом **тавонистан**, также выражены и у модального глагола **сап**.

Возможность/невозможность - их общее значение, но в разных контекстах усиливаются различные оттенки модального значения, такие как физические и интеллектуальные умения, разрешение, объективная возможность, сомнение, невозможность, запрещение, малая степень вероятности, невероятность. По своей семантической структуре они многозначные, так как выражают большой диапазон различных оттенков модального значения, которые реализуются с помощью грамматических форм глагольных конструкций.

В.В. Виноградов говоря о глаголе, подчеркивает: “Глагольное слово с богатством и разнообразием значений сочетает богатство и разнообразие форм” [5, 428]. Различные значения модальных глаголов ассоциируются с их грамматическими и временными формами основных глаголов, сочетаемых с ними.

Парадигма модального глагола **тавонистан** охватывает неспрягаемые и спрягаемые формы в системе таджикского глагола.

1. Неспрягаемые формы – это непредикативная форма подсистемы глагола, которая не имеет ни лица, ни времени, ни наклонения. К этой подсистеме относятся формы инфинитива и причастия. Модальный глагол **тавонистан** имеет форму инфинитива и причастия.

Об инфинитиве и его модальных отношениях грамматики высказывают разные мнения, но наиболее распространенное определение инфинитива сводится к тому, что инфинитив – это глагольный номинатив, т. е. основная исходная форма глагола, имеющая отношение к лицу [см.:5,429-431].

Фурӯшгар аз фурӯхта тавониستاني он китоб умедашро канд ... (1, 222). (The seller did not hope to be able to sell that book...).

Чунки майро ҷам хӯрда тавонистан лозим (8, 293). (So it is necessary to be able to drink the vine).

Неличные формы глагола, определяющие как непредикативные формы, являются одним из тех форм в английском языке, которых МГ **сап** не имеет. Это объясняется его дефектностью. Л.С. Бархударов подчеркивает: “Поскольку модальные глаголы употребляются только в составе сказуемого, непредикативных форм они не имеют” [3, 313].

Инфинитив таджикского глагола соответствует по содержанию формам Infinitive и Gerund в системе английского глагола. Одним из первых признаков различия **тавонистан** от **сап** заключается в том, что МГ **сап** не имеет формы Infinitive и Gerund. КСМГ **тавонистан** в английском языке, именно в форме инфинитива, соответствует эквивалент МГ **can, to be able+ V** полный инфинитив. Г.А. Вейхман о значении данного оборота говорит: “Модальный эквивалент **to be able** придает высказыванию более официальный характер, чем его синоним **can**” [4, 32].

But if the Dementors come to another Quidditch match, I need to be able to fight them (18, 141). (Агар Дементорҳо ба мусобиқаи дигар оянд, ба ман бо онҳо ҷангида тавонистан зарур мешавад).

Причастие прошедшего времени выполняет несколько функций в системе таджикского глагола. Оно используется в образовании временных форм, а также в открытых модально-глагольных конструкциях. Открытые модально-глагольные конструкции состоят из двух глагольных конструкций: первая – ГКСМГ **тавонистан**, примыкающая ко второй конструкции в предложении, которая определяется как управляющий глагол. О временном значении причастия прошедшего времени отмечено: “Если управляющий глагол поставлен в настоящем или прошедшем времени, то причастие прошедшего времени неопределенного вида означает вместе с тем и действие, предшествующее действию управляющего глагола” [13, 16-17].

Мо дар нобобии ҷойи истиқомати навамон тоқат карда натавониста, пеш аз тамомияти соли таҳсил ба саҳро баргаишем (1, 162). (*We couldn't stand in our new abode and we get back in the field on a leaving school year*).

“Выражение формы причастия прошедшего времени таджикского языка соответствует с глагольной формой Participle II в английском языке” [14, 160], но МГ **can** также не имеет форму Participle II, относящего к непередикативным формам в системе английского глагола. По структуре и содержанию, указанная ГКСМ **тавонистан**, соответствует сочетанию МГ **can** в форме Past Indefinite Tense с основным глаголом в форме Indefinite Infinitive, соединительным союзом *and* и другим примыкающим глаголом в форме Past Indefinite Tense или же последовательность глаголов без союза *and*, *can+VInd.Inf.+ and+Vpast Ind.*

Harry, who couldn't believe his ears, opened his mouth to speak, couldn't think of anything to say and closed it again (18, 38). (*Ғарри ба ғӯиҳояш бовар карда натавониста, даҳонашро барои калимае гуфтан кушод ва чизе фикр карда натавониста, онро боз пӯшид*).

МГ **тавонистан** имеет форму причастия настоящего-будущего времени, которое употребляется только в глагольных оборотах, выражая намерения.

Ҳар гоҳ хатнависиро ёд гирӣ, саводат ҳам нӯхта мешавад ва ҳар чизро хонда метавонистагӣ мешавӣ (1, 112). (*When you learn to write your knowledge will be enough and you will be able to read everything*).

Соответственно причастию настоящего-будущего времени в английском языке выступает форма Participle I (см.:10,161), которую также не имеет МГ **can**.

В английском языке конструкции с причастием настоящего времени МГ **тавонистан** соответствует синонимический оборот МГ **can - to be able-** во временных формах. Однако следует отметить, что смысловому выражению данного оборота с английского на таджикский язык соответствуют спрягаемые формы модального глагола **тавонистан**, так как оборот - *to be able-*, который заменяет модальный глагол **can**, является глаголом модификатором:

Perhaps you'll be able to visit Hogsmeade next year (18, 40). (*Эҳтимол, ту соли оянда ба Ҳогсмид рафта метавонӣ*).

2. Спрягаемые формы МГ **тавонистан** и **can** заключаются в передикативных формах, охватывающих формы наклонения, времени, лица и числа, которые целым комплексом синтаксических и грамматических средств соотносят сообщение с действительностью. Однако в лингвистике одним из средств выражения модальности является наклонение, которое также выражает отношение действия к действительности, как МГ, но тип модальности, выражаемый модальными глаголами в отличие от модальности, выражаемой наклонением, является субъективной.

Грамматические формы МГ **тавонистан** отражены в изъявительном, условно-сослагательном и предположительном наклонениях.

Временные формы изъявительного наклонения ГКСМГ **тавонистан** отражены в настояще-будущем, простом прошедшем, прошедшем длительном, преждепрошедшем, прошедшем перфектно-длительном настоящем, настоящем определенном, прошедшем определенном, которые используются для субъективных оценок объективности в прошедшем, настоящем и будущем времени.

Спрягаемые формы МГ **can** выражаются в категории наклонения, времени и категории лица и числа в предложениях. Наличие грамматических форм МГ **can** отражены в двух наклонениях: Indicative Mood и Subjunctive Mood. Другое его грамматическое сходство с МГ **тавонистан** заключается в том, что МГ **can** также не имеет Imperative Mood, который является аналогом повелительного наклонения в таджикском языке [14, 134-135].

Indicative Mood МГ **can** соответствует изъявительное наклонение МГ **тавонистан** в таджикском языке. Временные формы МГ **can** в данном наклонении несколько ограничены в отличие от его аналога. Он употребляется в двух формах времени *can* и

could и не имеет формы Future Tense, как МГ **тавонистан**, т.е. сложного будущего времени. В зависимости от времен ГКСМГ **can** важную роль играют грамматические формы основного глагола, которые употребляются в формах Indefinite Infinitive, Perfect Infinitive и Continuous Infinitive без частицы *to*.

Лексические значения изъявительного наклонения МГ **тавонистан** и **can** охватывают следующие оттенки значения:

а) Физическая и интеллектуальная возможность – когда говорящий выражает отношения способности для совершения действия. “Так, физическая или интеллектуальная способность к совершению действия, отражаемая модальным глаголом основана прежде всего на состоянии субъекта в настоящем – его здоровье, силе, уме, навыках, а не на его потенциальных действиях” [11, 67], т.е. она зависит от семантики основного глагола.

Каме хонда метавонам! (1, 191). (I can read little).

She can't speak a word of English (17, 167). (Ў калимае бо англисӣ гуфта наметавонад).

Не, ман шуморо афтонда наметавонам (8, 47). (No, I cannot fall you down).

I could not keep my hands steady (15, 49). (Ман дастонамро рост дошта наметавонистам).

б) Объективная возможность/невозможность в силу сложившихся обстоятельств – когда говорящий оценивает действия с точки зрения его возможности или невозможности, зависящей от объективных причин. Наличие условий для возможности осуществления действия часто становится ясным из контекста, синтаксического или лексического.

Агар ту се рӯз рӯза дорӣ, ба ҳар рӯз яктангагӣ ба ту медиҳам, ки се танга мешавад, бо ин пул ба Дарवेशобод рафта, тамошо карда омада метавонӣ (1, 119). (If you keep fast for three days, I'll give you a pound for each day, that you'll have three pound and with these pounds you can go to see Darveshobod).

And we can play mahjong for fun, just for a few dollars, winner take all (15, 18). (Мо барои хушҳолӣ танҳо бо якчанд доллар метавонем маҷонбозӣ кунем, ғолиб ҳамаи бурдхоро мегирад).

в) Возможность совершения действия, основанная на просьбе, разрешении – когда говорящий выражает просьбу или согласие, исходящие от определенного лица и распространяющиеся на определенных участников ситуации в момент речи.

Агар ба ростӣ гурусна бошед, метавонам шуморо ба хона таклиф кунам (10, 40). (If you are really hungry I can invite you to home).

...you can come and sit with us, if you like, Harry! (18, 115). (... Гарри агар муқобил набоӣ, ту метавонӣ бо мо омада шинӣ).

г) Запрещение – когда говорящий указывает не совершать действие. Данное значение отражается МГ **тавонистан** и **can** в отрицательной форме.

Ту ба танҳоӣ рафта наметавонӣ ... (1, 119). (You can't leave alone...).

No, Potter, you can't have it back yet (18, 181). (Не, Поттер, ту ҳоло наметавонӣ онро бозгирӣ).

д) Маловероятность и сомнение – когда говорящий выражает сомнение по отношению к осуществлению действия основного глагола. Данные конструкции употребляются обычно в вопросительных предложениях.

Оё духтур ба ин савол ҷавоб дода метавонад? (9, 129). (Can the doctor answer to this question?).

...or anyone can read it (18, 144). (...ё ки ягонтаи шумо хонда метавонед).

“Для характеристики действия как реального и гипотетического существует категория наклонения...” [11, 91].

Временные формы условно-сослагательного наклонения МГ **тавонистан** представлены формами настоящего-будущего времени, прошедшего и вневременной длительной формой, а также прошедшим временем предположительного наклонения,

которые выражают возможность совершения действия, основанной на желательности или сомнении.

Этим наклонениям в английском языке соответствует Subjunctive mood МГ **can**, который выражает гипотетическую оценку совершения действия основного глагола. Форма Subjunctive mood МГ **can** омонимична с его формой Past Indefinite, если высказывание относится к настоящему или будущему времени, с формой Past Perfect, если высказывание относится к предшествующему периоду и с Continuous Infinitive – в момент речи:

Аз кӯча, аз ин кӯчаю гузаргоҳи нақбатбор ҳам сиҳат-саломат дур шуда метавониста бошем?! (8, 204). (Could we leave these streets healthy?!).

*To begin with, I wondered, how **could** we **go** on living without my mother? (16, 28). (Дар аввал ман ҳайрон шудам, ки чӣ гуна мо бе модарам зиндагӣ карда метавониста бошем?).*

*Наход ки Ҳамроҳхон дили мардака **на**рм карда **на**тавониста бошад? (8, 194). (Could not Hamrohkhon make softer man's heart?).*

*Аз афти кор, **шарик ёфта** **на**тавонистагист-дия, фикр кард Абдурауфамак дар бораи гӯрков (10, 156). (Evidently he **could** not have found a companion, Abduraufamak thought about the grave digger).*

Другая особенность предикативности заключается в категории лица и числа, которая выражается флексивным образом с помощью личных глагольных окончаний в МГ **тавонистан**, так как в глагольных конструкциях МГ **тавонистан** является глаголом-модификатором. В таджикском языке также существуют конструкции, в которых и МГ **тавонистан**, и основной глагол спрягаются в соответствующей форме лица и времени, т.е. конструкции двойного согласования, в которых МГ **тавонистан** может отдалиться от основного глагола или расположиться в препозиции к основному глаголу.

*Марде, ки усулҳои самборо азбар кардааст, **метавонад** ба танҳои бар чанд нафар безориёни мусаллаҳ **зафар ёбад** (9, 167). (A man who is master of unarmed self-defense easily **can** battle with several warrior men).*

В современном английском языке категория лица и числа выражается только личными местоимениями, сопутствующими глаголу, что характерно также и для других глаголов при выражении первого и второго лица. Если высказывание относится к третьему лицу, изменение характерно для других глаголов в настоящем времени, но МГ **can** не спрягается, т.е. он не имеет флексии, обозначающую лицо. Л. С. Бархударов объясняет это тем, что “отсутствие у них флексии –s в 3-м лице ед. ч. настоящего времени изъявительного наклонения объясняется исторически. По своей этимологии большинство модальных глаголов являются претерито-презентными” [3, 314]. Другая отличительная особенность заключается в позиции употребления МГ **can** в глагольных конструкциях, которое строго фиксировано, он употребляется в препозиции к основному глаголу. “В английском предложении соблюдается строгий порядок слов, сигнализирующий синтаксические связи, существующие между этими словами” [2, 216]. МГ **тавонистан** может употребиться в препозиции или в постпозиции к основному глаголу. Это объясняется стилистической особенностью и выразительностью высказывания.

Одна из особенностей МГ **can** в английском языке заключается в образовании отрицательных и вопросительных форм относительно других глаголов в английском языке, которая образуется без участия вспомогательного глагола **to do**. Также в английском языке наиболее употребляемые отрицательные формы МГ **can** – это сокращенная его форма **can't** в настоящем и **couldn't** в прошедшем времени. Отличительная особенность проявляется в том, что эти формы не являются привилегией для МГ **тавонистан**.

*Tell her I am sorry I **cannot** talk to her (17, 186). (Ба ӯ гӯй, ки узр менурсам, ки бо ӯ суҳбат карда наметавонам).*

***Can** I be left alone with him for a little while? (17, 208). (Ман каме бо ӯ танҳо буда метавонам?).*

*But you **can't** stay in the dark for so long time (15, 9). (Лекин шумо дар торикӣ муддати дароз истода наметавонед).*

В таджикском языке также широко используются глагольно-безличные конструкции с МГ **тавонистан**, которые неопределенны с точки зрения принадлежности лица и числа и также не имеют время.

*Ҳар кас ақаллан дар умри худ як давраеро аз сар мегузаронад, ки онро айёми фирӯзӣ, даврони саодат, фасли киромӣ **метавон номид** (9, 192). (Every one spends a time in his life, it can be called a victory, prosperity, kindness).*

Соответствие безличной конструкции МГ **тавонистан** является сочетания подлежащего в форме безличного местоимения **it** с глагольной конструкцией, состоящей из МГ **can** и инфинитива основного глагола в страдательном или в действительном залоге: **can + be + V Part.** А.И.Смирницкий выделяет местоимение *it*, как безличное подлежащее, которое не обозначает никакого реального субъекта [см.:12,182].

*This potion needs to stew before **it can be drunk**... (18, 97). (Маҳлулро бояд ҷӯшонид, баъд метавон нӯшид).*

Таким образом, МГ **тавонистан** и **can** в функциональном отношении являются служебными, так как они не обозначают само действие, а выражают лишь модальные отношения между субъектом и действием, лексически не являются полнозначными глаголами, синтаксически образуют модальное составное сказуемое, морфологически называются дефектными.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни, С. Куллиёт. Ҷилди 6. Ёддоштҳо. Қисми 1 ва 2 / С. Айни. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1962. – 414 с.
2. Барабаш, Т. А. Грамматика английского языка / Т.А. Барабаш. – М.: Высшая школа, 1983. – 240 с.
3. Бархударов, Л.С. Штирлин Д. А. Грамматика английского языка / Л. С. Бархударов, Д. А. Штирлин. – М.: Высшая школа, 1973. – 428 с.
4. Вейхман, Г.А. Новое в английской грамматике / Г.А. Вейхман. – М.: Астрель, 2001. – 128 с.
5. Виноградов, В.В. Исследование в русском языке. (О категории модальности и модальных слов в русском языке) / В. В. Виноградов. – М., 1975. – 774 с.
6. Загородская, Е.А. Модальное значение необходимости и средства его выражения. Дисс. канд. ... филол. наук. / Е.А. Загородская. – Новгород, 2003. – С. 12.
7. Зверева, Е. А., Труевцева О. Н., Щукарева Н. С. Модальные глаголы в английском языке. / Е. А. Зверева, О. Н. Труевцева, Н. С. Щукарева. – Л.: Наука, 1967. – 240 с.
8. Икромӣ, Ҷ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро / Ҷ. Икромӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
9. Мухаммадиев, Ф. Куллиёт. Ҷилди 3. Роман ва қисса / Ф. Мухаммадиев. – Душанбе: Адиб, 1991. – 384 с.
10. Мухаммадиев, Ф. Шаби саввум / Ф. Мухаммадиев. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 288 с.
11. Плоткин, В. Я. Грамматические системы в английском языке / В. Я. Плоткин. – Кишинев: Штиинца, 1975. – 127 с.
12. Смирницкий, А. И. Морфология английского языка / А. И. Смирницкий. – М., 1959. – 440 с.
13. Таджиев, Д. Т. Причастия в современном таджикском литературном языке / Д. Т. Таджиев. – Сталинабад, 1954. – 55 с.
14. Шахобова, М. Б. Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков / М. Б. Шахобова. – Душанбе: Дониш, 1985. – 252 с.
15. Amy Tan. The Joy Luck Club / Amy Tan. – New York: IVY Books, 1990. – 339 p.
16. Arthur Golden. Memoirs of A Geisha / Arthur Golden. – Washington: Vintage Books, 2005. – 504 p.
17. Maugham W. S. The Painted Veil / W. S. Maugham. – М.: Manager, 2004. – 272 p.
18. Rowling J. K. Harry Potter and the Prisoner of Azkaban / J. K. Rowling. – London: Bloomsbury, 1999. – 318 p.

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ КОНСТРУКЦИЙ С МОДАЛЬНЫМИ ГЛАГОЛАМИ, ВЫРАЖАЮЩИЕ ВОЗМОЖНОСТИ СОВЕРШЕНИЯ ДЕЙСТВИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена исследованию лексико-грамматических особенностей конструкций с модальными глаголами, выражающие возможности совершения действия и их аналогам в английском. Модальный глагол **тавонистан** охватывает все временные формы изъявительного наклонения, кроме сложного будущего времени. Функционально **тавонистан** является служебным и в качестве самостоятельного члена предложения никогда не употребляются.

По мнению автора статьи в сочетаниях с глаголами он образует сложное модальное сказуемое, каждый из компонентов которых имеет свое грамматическое значение. Семантически он обозначает ни действия, ни состояния, и, в отличие от обычных глаголов, выражают отвлеченные модальные значения возможности, вероятности, сомнения, целесообразности, желательности и различных эмоций.

Ключевые слова: грамматика, парадигма, время, наклонения, семантика, возможность, физическая и интеллектуальная возможность.

ХУСУСИЯТҲОИ ЛЕКСИКӢ-ГРАММАТИКӢИ КОЛАБҲОИ ФЕӢЛӢ БО ФЕӢЛҲОИ МОДАЛИИ ИФОДАКУНАДАИ ИМКОНӢЯТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши хусусиятҳои лексико-грамматикии шаклҳои тасрифии феъли модалии "**тавонистан**" дар сифаи хабарӣ бахшида шудааст. Феъли модалии **тавонистан**, ба истиснои замони ояндаи дур, тамоми замонҳои сифаи хабариро дорост. Феъли мазкур вазифаи феълӣ ёридаҳандаро ба уҳда гирифта, ҳамчун аъзои мустақили ҷумла истифода намешавад.

Ба андешаи муаллифи мақола дар якҷоягӣ бо феъл омада, хабари мураккаби модалиро месозад, ки ҳар яки онҳо маънои грамматикии худро доранд. Аз нигоҳи семантикӣ ин феъл на амал ва на ҳолатро ифода намекунад ва нисбати ба феълҳои муқаррарӣ маънои абстраксии модалӣ, ба мисли имконият, эҳтимолият, шубҳа, мақсаднокӣ, майл ва ҳиссиёти дигарро ифода мекунад.

Калидвожаҳо: сарфу наҳв (грамматика), парадигма, замон, сифа, семантика, имконият, имконияти ҷисмонӣ ва зеҳнӣ.

LEXICAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF CONSTRUCTIONS WITH MODAL VERBS EXPRESSING THE POSSIBILITY IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to the study of the lexical and grammatical features of conjugated forms of the modal verb **tavonistan** in the indicative mood. The modal verb **tavonistan** has all tense forms of the indicative mood, except the future tense. Functionally **tavonistan** is auxiliary verb and never uses as an independent member of the sentence.

In combination with verbs, it forms a complex modal predicate, each of whose components has its own grammatical meaning. Semantically, it denotes neither action nor state, and unlike ordinary verbs, express abstract modal meanings of possibility, probability, doubt, expediency, desirability, and various emotions.

Keywords: grammar, paradigm, tense, mood, semantics, opportunity, physical and intellectual opportunity.

Сведения об авторе: Исмоилзода Эраджи Содик – кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедрой общеуниверситетского английского языка ТНУ. Адрес: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки 17, тел.: (+992) 918 31 03 88, E-mail: erix-is@mail.ru

Information about the author: Ismolizoda Eraji Sodik - candidate of Philology, associate Professor, the head of the department of all-university English of TNU. Address: 734025, Dushanbe, Rudaki Ave. 17, ph.: (+992) 918 31 03 88, E-mail: erix-is@mail.ru

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛЕКСИКИ «ПОВЕРЬЕ И ТРАДИЦИИ»

Мухиддинова Т. Х.

Таджикский национальный университет

Язык является одновременно компонентом и индикатором различных процессов: культурных, этнических, психологических, социальных. Лингвистические исследования являются ключом к пониманию многих проблем в различных областях: массовой коммуникации, идеологии, политики, социальной стратификации, межэтнических конфликтов, формирования личности, культурного развития.

По мнению Руденко Е.Н. с одной стороны, на границе современного языкознания развивается все больше смежных дисциплин, а с другой усиливается взаимопроникновение между ними [13, с. 23].

Этнолингвистика (от греч. *sovoc* – "народ, племя" и "языкознание") - направление в языкознании, изучающее язык в его отношении к культуре, взаимодействие языковых, этнокультурных и этнопсихологических факторов в функционировании и эволюции языка.

Этнолингвистика – относительно новая дисциплина. В последние десятилетия появилось много таких пограничных областей знания. Можно сказать, что возникновение "дисциплин на стыке" является характерной чертой как гуманитарной, так и естественнонаучной составляющих современной науки. Пограничные области знания используют термины, язык и аппарат двух или более традиционных наук одновременно. Этой дисциплиной является также этнолингвистика, которая находится на стыке лингвистики и этнологии. Подобные исследования часто скрываются под другими названиями: "антропологическая лингвистика", «язык и культура», «язык в культуре» [12, с. 12].

Этнолингвистику нельзя считать и называть самостоятельной наукой. Этнолингвистика - это раздел лингвистики, изучающий ментальные, этнические и др. Особенности народа, племени и их отражение в языковой системе. "Этнолингвистика — это раздел лингвистики, изучающий ментальные, этнические и т. д., особенности народа, племени и их отражение в языковой системе" [7, с. 7].

Этнолингвистика – "направление в лингвистике, изучающее язык в его отношении к культуре, взаимодействие языковых, этнокультурных и этнопсихологических факторов в функционировании и эволюции языка". А. С. Герд в книге "Введение в этнолингвистику" определяет его следующим образом: "Предметом этнолингвистики является язык в его отношении к этносу, место и роль языка в обществе " [3, с. 3].

Любой язык сохраняет следы прошлого, включая различные этапы развития природы и общества. Язык захватывает идеи предыдущих поколений, и, анализируя современный язык, можно многое узнать о том, как жили наши предки, как они видели мир.

Следовательно, язык способен выразить то, что нужно его носителям. Если есть необходимость передать значение, оно будет передано. Из этого можно сделать несколько важных выводов для изучения лексики языка с этнолингвистической точки зрения.

Лексика является зеркалом окружающего человека мира и адаптирует видение мира к потребностям человека. Проанализировав лексику того или иного языка, можно составить мнение о культуре людей, пользующихся этим языком. Система лексем конкретного языка отражает представление об окружающей действительности, сложившееся в группе людей, говорящих на этом языке.

Язык обладает всеми средствами для выражения значений, необходимых данной языковой общности. В последние десятилетия появилось особое направление исследований – этнолингвистика. Это научная школа, возглавляемая Н.И. Толстым.

Этнолингвистику можно охарактеризовать как изучение народной культуры в ее языковом отражении. Это направление возникло на основе предшествующих исследований,

таких работ как А. Н. Афанасьева, Ф. И. Буслаева, А. А. Потебни, Д. К. Зеленина. Однако Н.И. Толстой создал новый метод исследования, сочетающий в себе методологию языкознания и этнографии. Этот метод направлен на разработку типологии культурных явлений, изучение географии фактов народной культуры, создание диалектологии традиционной культуры. В настоящее время ведущими представителями направления являются С. М. Толстая, А. А. Плотникова и др.

Этнолингвистика — это область знаний, которая находится на стыке лингвистики и этнологии и, соответственно, изучает язык в его отношениях к этническому.

Этнолингвистика — это дисциплина, использующая терминологию лингвистики и этнологии, изучающая взаимосвязь языка и культуры, а также конкретных языков и этнических культур.

Изучение лингвистического и этнолингвистического анализа «**поверье и традиций**» в таджикском языке и их соответствия в английском языке является наиболее актуальным в современной лингвистике.

В таджикском языкознании первые сведения о лингво-этнолингвистическом анализе «**поверье и традиций**» встречаются в трудах и словарях исторического периода развития языка, дошедших до наших дней.

На современном этапе развития языка вопросы лингво-этнолингвистического анализа лексики рассматриваются лишь в немногих работах, посвященных изучению лексики.

Изучение лексики «**поверье и традиции**» в лингвистических и этнолингвистических терминах таджикского и английского языков показывает, что в них наиболее отчетливо сохраняются такие фрагменты мировоззрения, как традиция, обычаи, традиции и образ жизни народа.

Поверья — это следы мыслей человека в истории, отпечатки мыслей прошлого, тени великих поисков и интуитивных прозрений. Например, следующие пословицы выражают приметы в таджикском языке: **лаб хорида** — данные поверья обозначают, что когда у человека чешется верхняя губа, означает «**гӯшт хӯрдан** — есть мясо, т.е. блюдо приготовленное из мяса». (Вақте лаби боло хорад, гӯшт меҳӯрӣ. — Когда чешется верхняя губа, съешь мясо). А наоборот, когда у человека чешется нижняя губа, означает «**мушт хӯрдан**» — значит кто-то ударит этого человека. (Агар лаби поён хорад, мушт меҳурӣ. — Когда чешется нижняя губа, кто-то тебя ударит) [Фозилов, 1963: 77].

Человеческие поверья тесно связаны со страхом. Многие пугало древних людей: грозы, наводнения, землетрясения, темнота, дикие звери и враждебные племена. В теологии поверья обычно противопоставляется истинной вере, связанной с отказом от других систем догм и ритуалов. Поверья преодолеваются через овладение научным типом знания. Развитие науки без прочной идеологической основы может порождать собственные разновидности верований (например, культ неопознанных летающих объектов) или наполнять старые научным содержанием (составление гороскопов с помощью компьютеров и т. Интересными представляются поверья, связанные с днями недели, и их отражение в пословицах современного таджикского и английского языков.

В английском языке существует старинное поверье: «Найдешь первый весенний цветок в понедельник **means happiness** — к счастью; во вторник — **means success** — к успеху; в среду — **means wedding** — к свадьбе; в четверг — **means profit** — к выгоде; в пятницу — **means riches** — к богатству; в субботу — **means failure** — к неудаче; в воскресенье — **means long happiness** — к долгому счастью [20].

Следовательно в лексику выражающие поверья, ритуалов и традиций в таджикском языке входят: **осиё** — мельница, «**дэв** — **deva, daeva, daiva** — див», «**чин** — **gin** — джин», т.е. демон — покровитель, (в зороастризме — демон, злой дух; в средне восточной **p̄ȳh** — **ghost** — дух; «**пири осиё** — **foreman** — старца, патрона мельницы», **худои донагиҳо** — **god of grain** — божества зерна; «**пири осиё** — **foreman** — старца, патрона мельницы; **расму русум** — **ritual** — ритуал; **чодугарзан** — **sorceress** — ворожеи или старухи (та, кто занимается колдовством, гаданием; **знахарством** — заговорами от болезней и порчи; связана с тёмными духами),

«осиё тўй» обряд – праздник, **мушкилкушо** – разрешения трудностей; **пахта** – **cotton** – вата, **ritual water** – ритуальная вода, **қайтарма** что означало «**шифобахш** – **healing** исцеление», **дуо** – **prayer** – молитвы, джин-кайтарма, **ниёз** – **vow** – обет (клятвенное обещание, которое верующие дают Богу, исполнить какое-л. богоугодное дело), **қурбонӣ** – **sacrifice** – жертвоприношение (религ. обряд умиловительного или благодарственного характера, принесение даров Богу, святым и ангелам с целью их умиловления).

Таким образом, лексика священных мест таджикского и английского языков имеет следующие лексические единицы: **дэв** – **deva, daeva, daiva** – *див*; **чин** – **gin** – *джин*; т.е. **демон** – *покровитель*; **рӯх** – **ghost** – *дух*; **пири осиё** – **foreman** – *старца, патрона мельницы*; **худои донагиҳо** – **god of grain** – *божества зерна*; (Эшонкулов, 2007:677). **расму русум** – **ritual** – *ритуал*; **чодугарзан** – **sorceress** – *ворожее или старухи*; **мушкилкушо** – *разрешения трудностей*; **пахта** – **cotton** – *вата*; **қайтарма** – **ritual water** – *ритуальная вода*; **шифобахш** – **healing** – *исцеление*; **дуо** – **prayer** – *молитвы*; **ниёз** – **vow** – *обет*; **қурбонӣ** – **sacrifice** – *жертвоприношение*; **осиё** – **scourer** – *мельница*; **расм** – **ritual** – *обряд*; **маросим** – **ceremony** – *церемония*; **чаши, ид** – **celebration** – *празднество*.

Проведенное исследование подтвердило известную аксиому о том, что различные лексемы, выражающие поверье и традиции материальной культуры, содержат ментально значимую информацию. Культура включается во все воспроизводимые единицы языка в виде национально-специфического кода, а язык, в свою очередь, является таксоном культуры. Лексемы, выражающие поверье и традиции, содержат многослойную, разнообразную ценностную информацию ментального, лингвистического, культурного, этнографического и историографического характера.

Всестороннее изучение языковой единицы требует учета экстралингвистических факторов. Этот подход, получивший столь широкую поддержку в лингвистических кругах, привел к развитию новых отраслей науки: этнолингвистики и лингвокультурологии. С тех пор многие культурные явления, основанные на мировоззрении народа, получили научное объяснение и интерпретацию. Все, что подлежит анализу, является результатом длительного процесса познания человеком окружающей действительности и рассматривается как основа этнолингвистических исследований.

Специальное исследование по лингвистическому и этнолингвистическому анализу «**поверье и традиций**» таджикского языка принадлежит работам таких известных исследователей по языковым картинам мира и проблемам категоризации мира: Б. А. Серебренникова, Е. В. Постоваловой, Е. С. Яковлевой и др., труды зарубежных лингвистов: как Э. Сепира, Б. Л. Ворфа, Дж. Локка, Г. Лейбница, Э. Кондильяка Ю.С. Степанова, таджикского языка, Б. Камолиддинова, М. Мухаммадиева, Н. Шарофова, Ш. Исмоилова, Г. Джураева, А. Мирбобоева, М. Аламшоева, В. Капранова, Т. Зехни, Х. Маджидова, Д. Саймуддинова, С. Назарзада, М. Султонова, Д. Азиззода, С.О.Ходжаевой, С.С.Рахими, З.Д. Мирзоева, З. Гулова, М.Мамедовой и многие другие.

В работе М. Назарова «Лингвокультурные особенности примет в южном говоре таджикского языка (на материале кулябских диалектов)», анализу подвергаются содержание и структура лексики примет (**бовар**) таджикского языка, особенности примет и их место среди других смысловых единиц, источники зарождения примет, эволюция грамматической структуры примет в южных диалектах таджикского языка, диалектные особенности южных говоров в народных приметах и т.д. [10, с. 3].

Изучению особенностей ритуалов и их языковой специфики посвящены труды многих отечественных и зарубежных ученых Н. А.Кислякова, А. А. Сухарева, М. С. Андреева, А. К. Писарчика, В. М. Костромичева, Б. Х. Кармышева, Н. Н. Ершова, Р.Л. Неменова, М. А. Хамиджанова, З. Юсуфбекова, А. А. Бобринского, Е. М. Пешерева, М. Р. Рахимова, Х. Г. Ишанкулова, Ф. Зехниева. лексикографические ресурсы, А. Мардонова и др.

По вопросам этнолингвистики, фольклористики и диалектологии нами были изучены теоретические концепции работ ученых в этих областях науки Н. И. Толстой, М.А.

Бородина, С. М. Толстая, В. С. Расторгуева, Р. Гаффорова, Т. Максудова, М. Махмудова, М. Эшниязова, Н. Гиясова и другие.

По вопросам этнолингвистики, фольклористики следует отметить теоретические концепции работ ученых в этих областях науки. Н. И. Толстого М. А. Бородина, В. С. Расторгуевой, Г. Джураева, С. Назарзода, Н. Гиясова и другие. По мнению исследователей, основной целью изучения лексики в этнолингвистическом аспекте является создание языковой картины этнокультуры народов.

Термин "этнолингвистика" (этносемантика, антропологическая лингвистика) был введен в науку благодаря исследованиям американских ученых Ф. Боаса и Э. Сепира, которые выявили взаимосвязь между этносом, культурой и языком [14, с. 87].

Помимо предмета этнолингвистики и ее задач, А. С. Герд выделил и более конкретные проблемы, такие как:

- типы языковых состояний (деление речи на устную и письменную, дальнейшее выделение литературного языка, профессиональных жаргонов, диалектов и др.);
- полиэтничность и двуязычие (характерны для всех современных государств, где люди разных национальностей живут и говорят соответственно на разных языках; также речь идет об изменении среды обитания);
- моделирование понятия "этнос" в этнолингвистике (определение его места в общей системе с использованием структурных методов анализа, рассмотрение этого понятия в различных аспектах-социальном, историческом и др.);
- моделирование знаний и представлений в области культуры (то есть описание картины мира, совокупности знаний индивида, этноса, социума о действительности, выраженных в виде семантических полей, классов слов и отношений между ними);
- историческая реконструкция модели мира (история мышления людей отражается в их языке, необходимо лишь выявить этапы его развития; наиболее ценной является история отдельных слов и целых лексико-семантических групп, рассматривается этимология и сравнительно-историческая лексикография);
- этногенези этническая история (история формирования народа точки зрения этнолингвистики — как можно использовать факты языка и материалы других наук для решения проблем этногенеза; методы анализа материала (с позиции только одной науки или с привлечением других источников);
- формы представления результатов исследований (этногенетическая карта); история ареала обитания народа (ещё какие народы населяли эту же местность в разные исторические периоды).

Большая часть работ по этнолингвистике, на сегодняшний день, представляют этнолингвистику как единую науку в статьях авторов как Арутюнов С., Уорф Б. Л., Земская Е. А., Толстой Н. И., Рябинин Е. А. и др. Кроме того, автор подчёркивает, что проблемы этнолингвистики ещё не изучены до конца и приводит список основных тем и направлений этнолингвистики, которые ещё недостаточно разработаны. Среди них можно выделить такие как этнос, этничность и язык, языковые спектры индивида и его поведения и т.д.

Этнолингвистика определяется авторами как отрасль языкознания, которая фокусируется на взаимосвязи языка, духовной культуры народа, национального менталитета и народного творчества.

В. А. Маслова указывает на существенные различия между тремя вышеперечисленными дисциплинами, подчеркивая, что лингвокультурология носит глобальный характер, исследуя как исторические, так и современные языковые факты, в то время как этнолингвистика является исторической, а социоллингвистика — только современными языковыми фактами. Если этнолингвистика оперирует преимущественно исторически значимыми данными и стремится обнаружить исторические факты конкретного этноса в современном материале, а социоллингвистика рассматривает только материал сегодняшнего дня, то лингвокультурология рассматривает как исторические, так и современные языковые факты через призму духовной культуры [8, с. 11].

Иного мнения придерживается В. Н. Телия, который считает лингвокультурологию отраслью этнолингвистики, изучающей только синхронные взаимодействия языка и культуры [8, с.11].

Исследователь А. Т. Хроленко, как и В. Н. Телия, подчеркивает общие методологические принципы лингвокультурологического анализа и этнолингвистики, указывая при этом на примат этнолингвистики. Этнолингвистика и культурология, по мнению А. Т. Хроленко, также соотносят частные и общие языковые знания. В то время как этнолингвистика, по его мнению, может быть русской, немецкой, английской, лингвокультурология не может быть национальной [17, с. 31].

Этнолингвистику можно отнести к зарубежным наукам, имеющим сходный объект и предмет исследования с лингвокультурологией.

Термин этнолингвистика впервые был упомянут в США в 40-х годах прошлого века. В немецких источниках термин "этнолингвистика" впервые употребляется в 1964 году в газетной заголовке. Согласно исследованиям немецкого ученого [19, с. 248], этнолингвистика во многом сходна с лингвистической антропологией и антропологической лингвистикой.

Изучая труды по этнолингвистике, необходимо указать на цель этой науки, которая для немецкого ученого Т. Бартеля (Barthel, Thomas) заключается в получении знаний о культуре через анализ языкового материала [19, с. 224].

Этнолингвистика также понимается различными авторами как анализ языков культур, не имеющих письменности [19, с.229], дисциплина, изучающая знание человеком языка [19, с. 230] и др.

Следует отметить, что за последние 10-15 лет в Германии появились работы, в которых понятие этнолингвистики приобретает более четкую форму и уже рассматривается как дисциплина, в которой язык и речь выступают как средство или предмет этнологического исследования. К авторам этих работ относятся такие исследователи, как Х. Фишер, В. Хеешен, Б. Иллиус, М. Гензле, Л. Фон Карстедт.

Л. Фон Карстедт понимает этнолингвистику как науку о языке и речи, учитывающую культурную специфику и этнологическое понимание культуры [19, с. 248].

Таким образом, анализ этнолингвистических работ западных ученых позволяет сделать вывод о том, что, несмотря на обширную трактовку этнолингвистики как науки, все же существует общее ядро для всех определений, а именно ее принадлежность, скорее к лингвистике, то есть к изучению языка и речи как основного компонента культуры.

Целью западной этнолингвистики является изучение языка и речи в культурном контексте, она является частью лингвистики, определяющей место лингвистики в культуре, в то время как цели и задачи лингвокультурологии ориентированы на изучение взаимосвязи языка и культуры, то есть они находятся между этими двумя понятиями и имеют ярко выраженный междисциплинарный характер.

Анализ ряда дисциплин, связанных с лингвокультурологией и западной этнолингвистикой, позволяет сделать вывод о том, что несколько устоявшихся наук в немецком языковом пространстве аналогичны лингвокультурологии.

К ним относятся этнолингвистика и теория межкультурной коммуникации.

В англоязычной лингвистической литературе термин этнолингвистика широко не используется. Вместо этого используются понятия антропологической лингвистики и лингвистической антропологии, каждая из которых имеет свою исследовательскую программу. Кроме того, термин этнолингвистика в работах американских ученых часто заменяется терминами антропологическая лингвистика, этносемантика, культурная антропология

Этнолингвистика зародилась в этнографии на рубеже XIX-XX веков, получила широкое развитие в лингвистике США с 70-х годов XIX века в связи с интенсивным изучением индейских племен Северной, а затем и Центральной Америки.

Как уже упоминалось выше, термин этнолингвистика не получил широкого распространения в англоязычной лингвистической литературе

Этнолингвистика, начало которой, положили, знаменитые работы Б. Уорфа стала второй - после генеративной грамматики - содержательно, семантически ориентированной ветвью языкознания, развившейся вслед за структурализмом.

Американская этнолингвистика характеризуется иначе, чем европейская. Отличие между американской и славянской этнолингвистикой в ориентации первой на языковую прагматику, а второй – на языковую семантику [15, с. 39].

Лингвистическая антропология в США зарождалась в условиях утверждения североамериканской колониальной государственности. Начало современной лингвистической антропологии было заложено усилиями таких общественных организаций, как Бюро американской этнологии (Bureau of American Ethnology) и Смитсоновский институт (Smithsonian Institution), направленными на понимание автохтонной американской культуры.

Стремясь собрать этнографические и лингвистические сведения о коренных американских народах, Ф. Боас обеспечил качество получаемых лингвистических данных путем структурного подхода, наилучшим образом представленного Ф. де Соссюром.

Ведущий американский лингвистический антрополог А. Дюранти выделяет три парадигмы в американской лингвистической антропологии и всех названных выше ученых и их труды относит к первой парадигме (хронологически это период с конца XIX в. до конца Второй мировой войны).

Цель первой парадигмы описывать и классифицировать автохтонные языки, особенно североамериканские (salvage anthropology – антропология спасения). В рамках первой парадигмы язык понимается как лексика и грамматика, репрезентирующие (бессознательно для носителя языка) отношения между языком как знаковой системой и реальностью.

Объектом анализа являются единицы разных уровней языка: предложения, слова, морфемы, а с 1920-х годов – фонемы, а также традиционные фольклорные тексты; теоретической платформой является сравнительное изучение языков с точки зрения генеалогической классификации и гипотезы лингвистической относительности.

А. Дюранти относит этнографию коммуникации ко второй парадигме североамериканской лингвистической антропологии [18, с. 326].

В рамках этого направления изучаются модели речевого поведения, принятые в той или иной культуре, в той или иной этнической или социальной группе. Целью второй парадигмы является анализ использования языка носителями языка в процессе речевой деятельности. Язык рассматривается как культурно организованное и культурно организующее явление, а объектами исследования выступают языковая общность, коммуникативная компетенция, репертуар, языковое разнообразие, стиль, жанр, речевой акт. Предпочтительными методами сбора данных в речевой этнографии являются наблюдение, неформальное интервью и аудиозапись спонтанной речи.

Таким образом, представители второй парадигмы отказались рассматривать язык как таксономию, а лингвистический анализ как основную методологию. Это привело к сокращению доли лингвистики в лингвистической антропологии и сближению последней с остальной антропологией.

В круг проблем этнолингвистики входят также такие актуальные вопросы, как происхождение народа, история материальной и духовной культуры народа, история формирования языковой картины мира этого народа.

Литература

1. Брагинский, Б.И. Свод таджикского фольклора / Б.И. Брагинский // АН Тадж ССР. Ин-т яз. и лит. им. Рудаки. Отв.ред. Р.Амонов, Б.Тилавов.-Душанбе: Дониш, 1986.-Т.4 -240 с.
2. Брагинский, И.С. Из истории таджикской народной поэзии / И. С. Брагинский - М.,1956.-330 с.
3. Герд, А. С. Введение в этнолингвистику / А. С. Герд - СПб., 2001. - 315 с.

4. Воркачѐв, С. Г. Лингвокультурология, языковая личность / С. Г. Воркачѐв // Концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании - Филологические науки, М., 2001. - № 1.- С. 201-218
5. Карасик, В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики: Сб. науч. тр. Под ред. И. А. Стернина. - Воронеж: ВГУ, 2001. – С. 75-80.
6. Касимов, О. Х. Лексика «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси / О. Х. Касимов. Дисс... доктора фил. наук: 10.02.22 - Душанбе, 2011. - 339 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь // Ин-т языкознания АН СССР; гл. ред. Н. Ярцева. - М., 1990.
8. Маслова, В. А. Лингвокультурология. / В. А. Маслова - М.: Академия, 2004. - 208 с.
9. Мирзоев, Х. Х. Лексико-семантическое поле horse/асп в английском и таджикском языках / Х. Х. Мирзоев. Автореф... дис. ... док. фил. наук: 10.02.20. - Душанбе, 2014.
10. Назаров, М. «Лингво-культурные особенности примет в южном говоре таджикского языка (на материале кулябских диалектов) / М. Назаров Дисс. канд. дисс. фил. наук: 10.02.20.- Душанбе, 2015. - 178 с.
11. Назарова, З. О. Этнолингвистический анализ лексики, связанной со свадебным обрядом (на материале памирских языков) / З. О. Назарова // Российский гуманитарный журнал.- 2015. - №6.- С. 98-106.
12. Перехвальская, Е. В. Этнолингвистика. Учебное пособие для академического бакалавриата / Е. В. Перехвальская.- М.: Юрайт, 2016.- 381 с.
13. Руденко, Е. Н. Этнолингвистика без границ / Е. Н. Руденко // Введение в лингвистическую антропологию: учебное пособие.- Минск: БГУ, 2014. - 192 с.
14. Сепир, Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир - М.: Прогресс, 1993. - 656 с.
15. Токарева, И.И. Введение в теорию коммуникации / И.И.Токарева - Воронеж, 2003.- 321 с.
16. Турсунов, Ф. М. Лексико-семантический анализ паремий в таджикском и русском языках: по материалам работ Фазлиддина Мухаммадиева Ф. М. Турсунов. Автореф. дисс. канд. фил. наук. - Душанбе. - 1999. - 25 с.
17. Хроленко, А. Т. Основы лингвокультурологии / А. Т. Хроленко - М.: Флинта- Наука, 2006. - 184 с.
18. Duranti, A. A companion to linguistic anthropology / A. Duranti - Blackwell publishing, 2004. - 517 с.
19. Karstedt, (Von) Lars. Sprache und Kultur // Eine Geschichte der deutschsprachigen Ethnolinguistic: - dissertation zur Erlangung der Doctorwürde des Doctors der Philosophie. Hamburg, 2004. - 294 с.
20. Почему дни недели в английском языке пишутся с большой буквы? URL: <https://ienglish.ru/articles/common-article/dni-nedeli-v-angliiskom-iazyke>

НЕКОТОРЫЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ ЛЕКСИКИ «ПОВЕРЬЕ И ТРАДИЦИИ»

В статье отмечается, что этнолингвистика - относительно новая дисциплина. В последние десятилетия появилось много таких пограничных областей знания. Можно сказать, что возникновение "дисциплин на стыке" является характерной чертой как гуманитарной, так и естественнонаучной составляющих современной науки. Любой язык сохраняет следы прошлого, включая различные этапы развития природы и общества. Язык захватывает идеи предыдущих поколений, и, анализируя современный язык, можно многое узнать о том, как жили наши предки, как они видели мир.

Следовательно, язык способен выразить то, что нужно его носителям. Если есть необходимость передать значение, оно будет передано. Из этого можно сделать несколько важных выводов для изучения лексики языка с этнолингвистической точки зрения.

Автор отмечает, что лексика является зеркалом окружающего человека мира и адаптирует видение мира к потребностям человека. Проанализировав лексику того или иного языка, можно составить мнение о культуре людей, пользующихся этим языком. Этнолингвистика определяется авторами как отрасль языкознания, которая фокусируется на

взаимосвязи языка, духовной культуры народа, национального менталитета и народного творчества.

Ключевые слова: этнолингвистика, современный язык, культура людей, духовная культура, народ, предки, следы прошлого, отрасль языкознания, лексика.

БАЪЗЕ ХУСУСИЯТҲОИ НАЗАРИЯВӢ ВА ЭТНОЛИНГВИСТИИ ОМУӢЗИШИ ЛЕКСИКАИ "БОВАРУ АНӢАНА"

Дар мақола қайд гардидааст, ки этнолингвистика фанни нисбатан нав ба шумор меравад. Пайдоиши "як фан дар маҳалли иттисоли дигар фан" хусусияти хоси ҳам илмҳои гуманитарӣ ва ҳам табиатшиносии муосир мебошад. Ҳар забон осори гузаштаре фаро гирифта, марҳилаҳои гуногуни рушди табиат ва ҷомеаро инъикос мекунад.

Ба андешаи муаллифи мақола забон ғояҳои наслҳои гузаштаре дар бар мегирад ва бо таҳлили забони муосир мо метавонем дар бораи тарзи зиндагӣ, тафаккур, фарҳанг ва ғайра маълумоти зарурӣ пайдо кунем.

Тавассути таҳлили забон метавон оид ба ниёзи соҳибони он маълумот пайдо кард. Аз ин рӯ, барои омӯхтани вожаҳои забон аз нуқтаи назари этнолингвистӣ якҷанд хулосаи муҳим баровардан мумкин аст.

Лексика ё ин ки вожаҳо оинаи олами атроф буда, биниши ҷаҳонро ба ниёзҳои инсон мутобиқ мекунад. Вожаҳои забонро таҳлил карда, мо метавонем, дар бораи фарҳанги одамон, ки ин забонро истифода мебаранд, баҳо диҳем. Этнолингвистика аз ҷониби муҳаққиқон ҳамчун як бахши забоншиносӣ муайян карда шуда, ба муносибати забон нисбат ба фарҳанги маънавии мардум, расму оин ва анъанаҳои миллӣ ва санъати халқӣ диққат медиҳад.

Калидвожаҳо: этнолингвистика, забони муосир, маданияти одамон, фарҳанги ботинӣ, мардум, гузаштагон, нишонаҳои гузаштагон, соҳаи забоншиносӣ, вожа.

SOME THEORETICAL AND ETHNO-LINGUISTIC PECULIARITIES OF THE STUDY OF THE VOCABULARY «BELIEF AND TRADITION»

Ethnolinguistics is a relatively new discipline. In recent decades there has been a lot of these border areas of knowledge. It can be said that the emergence of "disciplines at the intersection" is a characteristic feature of both the humanitarian and natural science components of modern science. Any language preserves traces of the past, including various stages of the development of nature and society. Language captures the ideas of previous generations, and by analyzing the modern language, you can learn a lot about how our ancestors lived, how they saw the world.

Therefore, the language is able to express what its native speakers need. If there is a need to pass a value, it will be passed. From this we can draw several important conclusions for studying the vocabulary of the language from an ethnolinguistic point of view.

Vocabulary is a mirror of the world around a person and adapts the vision of the world to the needs of a person. After analyzing the vocabulary of a particular language, you can form an opinion about the culture of people who use this language. Ethnolinguistics is defined by the authors as a branch of linguistics that focuses on the relationship between the language, the spiritual culture of the people, the national mentality and folk art.

Keywords: ethnolinguistics, modern language, culture of the people, the spiritual culture, people, ancestry, traces of the past, branch of linguistics, vocabulary.

Сведения об авторе: Мухиддинова Т. Х. – кандидат филологических наук, доцент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: 936-01-49-94. e-mail. muhiddinova_t@mail.ru

Information about the author: Muhiddinova T. H. – candidate of Philology, associate Professor of the English department of Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Rudaki avenue, 17 Tel: 936-01-49-94. E-mail. muhiddinova_t@mail.ru

**АНТРОПОНИМҲОИ ОСОРИ РӮДАКӢ АЗ ЛИҲОЗИ МАӢНО, ВАЗИФА ВА
МАҚОМИ ТАЪРИХӢ**

Қурбонмамадов С.Х., Холиқназарова С.Х., Раҷабова Г.Қ.

Донишгоҳи давлатии тиббии Хатлон,

Донишгоҳи давлатии Данғара,

Институти гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ

Даврони Сомониён дар соҳаи давлату давлатдорӣ ва инкишофу густариши илм, маданият, адабиёти бадеӣ, забони адабӣ ва дигар касбу ҳунароҳои гуногун яке аз давраҳои ҷолибу муҳимест. Ин замоне буд, ки дар домони худ мутафаккирони барҷаста, олимони бузург, шоирони нотақрор ва аҳли адаби дигарро ба воя расонда, ба ҷаҳониён муаррифӣ намуд.

Мадрақҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки пеш аз давлати Сомониён низ адабиёту забони тоҷикӣ мавҷуд буд, асарҳои адабӣ бо ин забон иншо мешуданд, намунаҳое низ то замони мо омада расидаанд.

Муаллифи “Тоҷикон” Бобоҷон Ғафуров қайд кардаанд, ки “...хеле вақт пеш аз барпо гардидани давлати Сомониён тоҷикон бо забони модарии худ лафзан, асарҳои бадеӣ эҷод мекарданд...” [11, с. 9]. Вале инкишофу рушду нумӯи ҷамаҷонибаи забону адаби тоҷик маҳз ба асрҳои 9 ва 10 рост меояд. “...Асри 10-ро бесабаб муаррихон “асри тиллоӣ” намегӯянд, зеро маҳз дар ин аср ба забони тоҷикӣ осори адабиёти бадеӣ, таърихнигорӣ, илмӣ ба вучуд омаданд, ки дар ҳаёти адабиву фарҳангии мардуми Хуросон, Мовароуннаҳр, ғарбии Эрон, Ҳиндустони Шимолӣ, бисёр мамлакатҳои Шарқи Наздику Миёна нақши амиқе гузошт...” [11, с. 47]

Таҳлили андешаи муаллифон шаҳодат медиҳад, ки забони тоҷикӣ дар ҷама давраҳои таърихӣ барои пешрафти илму адаб хизмати босазо кардааст. Умуман, асрҳои 9 ва 10 дар таърихи миллати тоҷик бо адабиёти бою ғанӣ, забони шевою равон як саҳифае кушода кард, ки он ибрати ҷаҳониён гашт.

Яке аз нобиғагоне, ки маҳз дар ҳамин давра зиндагӣ ва эҷоду фаъолият кардааст, қофиласолори назми тоҷику форс, асосгузори адабиёти классикии тоҷику форс Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар ибни Муҳаммади Рӯдакӣ мебошад, ки дар соли 858 мелодӣ ба дунё омадааст.

Мероси гаронбаҳое дар ҷомаи назм ба ояндагон ба мерос гузоштааст, ки дар ҳар замон роҳнамои насли инсон ба шумор меравад. Баҳри тозагию беолоишии забони форсии тоҷикӣ хизмати нисоят бузурге анҷом додааст. Бо назардошти гуфтаҳои боло, меҳостем онд ба антропонимҳои осори устод Рӯдакӣ маълумот диҳем.

Ҷуноне ки маълум аст, ономастика илмест, ки дар бораи номи ашхос, кишвару мамлакат, шахру ноҳия, кӯҳу дара, дарёву баҳр, халқу қавму қабилаҳо, номи забонҳо ва амсоли инҳо маълумот медиҳад ва аз нигоҳи забоншиносӣ онҳоро мавриди омӯзишу таҳлил қарор медиҳад.

Дар навбати худ ономастика ба гурӯҳҳо ҷудо мешавад, ба монанди антропонимия – номҳои одамон, топонимия – номҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ, гидронимия – номҳои вобаста ба об, космонимия – номҳои ҷирмҳои осмонӣ, зоонимия – номҳои ҳайвонот, этнонимия, хрематонимия, лингвонимия ва амсоли инҳо.

Антропонимия бахше ҳаст аз илми ономастика, ки дар бораи номи шахсони алоҳидаи асотирӣ ва таърихиву воқеӣ, ному насаб (патронимҳо), номи авлодӣ, лақабу тахаллус, ном бо зикри мансубият ба маҳал ва монанди инҳо маълумот медиҳад. Бо эътирофи олимони ин соҳа «антропонимика (аз калимаи юнонии «антропос» - одам, инсон, шахс ва «оним» - ном) як қисми таркибии ономастика буда, номҳои шахс, насаб ва лақабу тахаллуси инсонро меомӯзад». Таърихи ташаккули антропонимика ба сифати як бахши ономастика ба солҳои 60-70-уми асри XX рост меояд.

Дар осори устод Рӯдакӣ дар баробари дигар хусусиятҳои лексикӣ мо бо антропонимҳои зиёд дучор гардидем, ки худ банду бастӣ воқеа, ё худ маъноӣ мисраъ ё байтҳо талаб кардааст, ки устод аз онҳо истифода барад.

Номҳои одамон (антропонимҳо) дар осори Рӯдакӣ аз назари вазифаи услубиашон доираи васеи маъноиро фаро гирифтаанд. Дар ашъори устод номи персонажҳои мифологӣ, шахсиятҳои таърихӣ, номи бузургону донишмандони давр ва амсоли инҳо оварда шудаанд. Албатта, ҳар як ном дар асар вобаста ба баромадаш вазифаҳои муайяни худро доро буда, муаллиф аз онҳо бесабаб ёдоварӣ нанамудааст.

Дар осори устод Рӯдакӣ антропонимҳое дида мешаванд, ки ифодакунандаи номҳои мифологӣ-асотирӣ мебошанд, ки тасвири ҳодисаву воқеа, ташбеҳу тазод, таҷнису маҷоз ва дигар санъатҳои бадеӣ тақозо намудаанд, ки шоир аз ин гуна номҳо истифода барад.

Лукмон ҳакими афсонавист, ки ба образи бадеӣ табдил ёфтааст. Дар эҷодиёти шифоии халқи тоҷик, хусусан, дар ҳикояву афсонаҳои воқеию маишӣ ва нақлу ривоятҳои мавқеи ин образ хеле барҷаста аст. Аз рӯи тасвири асарҳои халқӣ Лукмони Ҳаким шахси фозил ва донишманди бузурге мебошад. Вай, инчунин, табиби ҳозиқи пурдонест, ки вазнинтарин беморон аз дасти ӯ шифо меёбанд. Лукмони Ҳаким дар адабиёти ҳатгӣ низ ҳамчун образи мусбат маъмул аст. Баъзе гуяндагонӣ халқӣ ҳикояҳо оид ба Лукмони Ҳакимро ба Абӯалӣ ибни Сино нисбат медиҳанд ва Лукмони Ҳакимро ҳамон Абӯалӣ ибни Сино мешуморанд [47, с. 204].

Ин ном дар қасидаи «Модари май»-и устод Рӯдакӣ як маротиба мавриди қарор гирифтааст:

Гар бидушояд зафон ба илму ба ҳикмат,

*Гӯш кун инак ба илму ҳикмати **Лукмон** [1, с. 114].*

Дигаре аз номҳои мифологӣ осори шоир “**Одам**” мебошад. Дар луғатнома омадааст: Одам - Ҳазрати Одам, Абдулбашар, Булбашар, Халифатуллоҳ, Сафиуллоҳ, Абдулвафо, Абӯмуҳаммад, Муаллимуласмо, Аводим дар асотири мусулмонон, яҳудиён ва насронӣён нахустин одам ва падари одамиён, ҷуфти Ҳавво, ки гӯё Худованд ӯро аз хок офарида, баъди чихил рӯз ба ӯ ҷон ато кардааст. Бо фармони Худо ҳамаи малоик Одамро сачда карданд, ҷуз Иблис. Худо Одамро дар бихишт ҷой дод ва Ҳавворо аз қабурғаи чапи ӯ офарид ва хӯрдани гандум (ба ривояти «Таврот» хӯрдани себ)-ро ба онҳо манъ кард. Ва гӯё Иблис бо ёрии мор ба бихишт даромада, Одам ва Ҳавворо ба васваса андохт. Аз ин қор Худованд ба ҳашм омада, Одам ва Ҳавворо аз бихишт берун партофт ва онҳо ба Сарандеб ном мавзеи Ҳиндустон фуруд омаданд (ин амрро дар истилоҳоти динӣ Хубути Одам гуянд) [14, 854].

Дар эҷодиёти устод Рӯдакӣ низ мавриди истифодабарӣ қарор гирифтааст.

*Он-к набуд аз наҷоди **Одам** чу ӯ,*

Низ набошад, агар гӯҳ бӯхтон... [1, с. 386]

Ҳорут – Ҳоруту Морут яке аз образҳои шеърӣ адабиёти классикӣ тоҷикӣ форс аст, ки дар заминаи ривояти динӣ ба миён омадааст. Мувофиқи он Ҳоруту Морут гӯё малакҳое буданд, ки дар байни мардум гашта, аз ҳама асрор, хусусан, ишқварзиҳояшон огоҳ шуда, онҳоро дар назари Худо ба қабохату носипосӣ гунаҳгор месохтаанд, ки онҳоро ба сурати инсонҳо биёварад, то дар замин ба одамон намунаи онро намоиш диҳанд. Худо талаби онҳоро ба ҷо овардааст. Ҳоруту Морут баробари дидани ҳусни расои Зухра - ҳудои ишқ паймонашонро фаромӯш карда, ба муошиқа мепардозанд. Онҳо барои шикастани паймон ва омехтан ба сеҳру ҷодую кибру ғурур ба ғзаби Худо дучор меоянд ва ба Ҷоҳи Бобул сарнагун овехта мешаванд. Дар адабиёти классикӣ тоҷикӣ форс найрангҳои ишқ ва зебоии фусункори маҳбубаро киноятан ба Ҳоруту Морут монанд кардаанд [15, с. 406].

Ин қаҳрамони афсонавири Рӯдакӣ дар ашъори худ мавриди истифода қарор додааст:

Зулфайнаки ӯ ниҳода дорад,

*Бар гардани **Ҳорут** зов(и)лона [5, с. 284].*

Ба гурӯҳи дуҷум антропонимҳои ифодагари номҳои шахсиятҳои динӣ дохил мешаванд.

Мӯсо – пайғомбари бани Исроил, ки дар замони Фиръавн ба дунё омад ва модараш ўро махфӣ нигоҳ дошта, аз тарси Фиръавн дар сандуқ ниҳод ва дар рӯди Нил раҳо сохт. Духтари Фиръавн Мӯсоро бардошт ва бузург кард. Мӯсо дар синни чиҳилсолагӣ ба рисолат аз тарафи Худованд баргузида шуд ва муддати чиҳил шабонарӯз дар кӯҳи Синин ба роз ва ниёз бо Худованд машғул буд ва аз ин назар ўро Каломуллоҳ лақаб доданд [2, с. 124].

Бибурда наргиси ту оби ҷодуи Бобул,

Кушода ғунҷаи ту боби муҷизаи Мӯсо [5, с. 120].

Исо – писари Марям Носирӣ (мансуб ба Носира) мулаққаб ба Масеҳ дар соли 749 румӣ дар Байтуллаҳм ба дунё омадааст (622) ва соли 30-юми таърихи Масеҳӣ ба дор овехта шуд. Масеҳиён ўро *jesus* ва бо лақаби *Christ* мехонанд ва ғолибан ўро писари Худо меноманд. Исо номи асосгузори дини насронӣ буда, дар шеърӣ Рӯдакӣ ба тариқи зерин мавриди қорбурд қарор гирифтааст.

Исо ба раҳе дид яке кушта фитода,

Ҳайрон шуду бигрифт ба дандон сари ангушт.

Гуфто, ки “киро куштӣ, то кушта шудӣ зор?”

То боз кӣ ўро бидушад, он ки туро кушт [4, с. 32].

Сулаймон – шоҳ (мувофиқи Таврот) ва пайғомбар (мувофиқи Қуръон) афсонавист. Прототипи Сулаймон шоҳи асотири давлати яҳудии Исроил Соломон - писари Довуд мебошад. Ривояту қиссаҳо дар бораи Сулаймон аз давраи ҳазораи 1 то мелод дар байни халқҳои гуногуни Шарқи Миёна ва Наздик пайдо шудаанд... Дар адабиёти омиёна, ашъори шоирони тоҷику форс ба қиссаву саргузаштҳои Сулаймон ишораҳои зиёд ҳастанд [15, с. 467].

В-арш ба садр андарун нишаста бубинӣ,

Ҷазм бигӯйӣ, ки зинда гашт **Сулаймон** [5, с. 114].

Яъқуб. Номи аслии Яъқуб шакли антиқии ваҳдонӣ ва кӯтоҳшуда аз забони сомӣ *aqada* “нигоҳбон” бо маънои «Худо нигоҳбон ва ёрат бошад» (*ja akub-el*) аст... [7, с. 30].

Нигорино, шунидастам, ки меҳнату роҳат,

Се пирӯхан салаб будаст **Юсуф** ба умр андар:

Яке аз кайд шуд пурхун, дувум шуд чок аз тухмат,

Севум **Яъқуб** аз бўш равшан гашт чашми тар.

Рухам монад бад-он аввал, дилам монад бад-он сонӣ,

Насиби ман шавад дар васл он пирӯхани дигар? [4, с. 95].

Гурӯҳи дигари номҳои осори Рӯдакиро номҳои ифодакунандаи шахсиятҳои таърихӣ-воқеӣ ташкил медиҳад. Чунин номҳо дар шеърӣ Рӯдакӣ зиёд дучор мешаванд. Вобаста ба банду басти ҳодиса ва воқеаҳо, ки дар шеър мавриди тасвир қарор гирифтаанд, шоир аз ин гуна номҳо низ истифода бурдааст.

Баъламӣ – Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммад ибни Абдуллоҳ (соли таваллуд номаълум, вафоташ 974, Бухоро), олим, муаррих ва ходими давлатӣ [13, с. 1067].

Як сафи мирону **Баъламӣ** биншаста,

Як сафи ҳирону пири солаҳ деҳқон [1, с. 113].

Амр-ибн-ил-ул-Лайс – Амр ибни Лайси Саффорӣ (соли таваллуд номаълум, вафоташ 20.4.902, Бағдод), фармондеҳи сипоҳи Хуросон, дуҷумин аз дудмони Саффорист [16, с. 482].

Амр-ибн-ул-Лайс зинда гашт бад-ӯ боз,

Бо ҳашамаи хешу он замонаи эшон! [4, с. 114].

Ҷарир, Тойӣ, Ҳассон шоирони машҳури араб мебошанд. Ин шуаро дар тамоми ҷаҳон маъруфу машҳур ҳастанд. Устод Рӯдакӣ дар қасидаи «Модари май» ин шуароро мавриди истифода қарор додааст:

В-арчи **Ҷарирам** ба шеърӣ **Тойиву Ҳассон!**

Мадҳи амире, ки мадҳ з-ӯст ҷаҳонро [4, с. 116].

Сукрот – муарраби *Sokrates*, (469 то мелод, Афина – 399 то мелод, ҳамон ҷо), файласуфи Юнони қадим. Ягон асари Сукрот то ба рӯзҳои мо нарасидааст. Аз ин рӯ, асарҳои

шогирдони Сукрот - Ксенофонд ва Афлотун барои омӯзиши ҳаёту эҷодиёти Сукрот манбаи асосӣ мебошанд.

Сукрот яке аз асосгузори диалектикаи фалсафӣ буда, мувоҳисаю муколамаро воситаи асоси дарёфти ҳақиқат мешуморид. Сукрот натурфалсафаи қадимро ғайриқаноатбахш дониста, ба тафаккури инсонӣ машғул шуд. Сукрот ба идеализми объективӣ майл дошта бошад ҳам, мафҳумҳои умумиро ҳамчун ҷавҳари мустақил эътироф накардааст. Мақсади асосии фалсафаи Сукрот худшиносӣ буд [15, с. 550].

Он ки бад-ӯ бингарӣ ба ҳикмат гӯӣ:

Инак **Сукроту** ҳам Фалотуни Юнон! [4, с. 110].

Фалотун - Афлотун (Платон) файласуфи машҳури Юнони қадим, ки солҳои 428-427 пеш аз мелод зиндагӣ кардааст. Фалсафаро дар назди Кратил ва Сукрот омӯхтааст. Ба Мегара, Миср, Кирена ва Италияи Ҷанубӣ сафар кард, то ки бо ёри Дионисии 2 лоиҳаи сохти давлати идеалии худро дар ҳаёт татбиқ намояд, вале кӯшишҳои барор нагирифтанд. Солҳои охири ҳаёти Афлотун дар Афина гузаштаанд (15-877).

Он ки бад-ӯ бингарӣ ба ҳикмат гӯӣ,

Инак Сукроту ҳам **Фалотуни Юнон!** [4, с. 110].

Кайковус - дуввумин подшоҳ аз сулолаи Каёниён. Номи Кайковус аз ду ҷузъ кай - одил ва коvus - асилу начиб, иборат буда, дар маҷмӯъ, маънои шоҳи одилу начибро дорад. Гӯё 150 ё 160 сол ҳукм рондааст. Аз рӯи баъзе ривоятҳо Кайковус набераи Кайқубод, мувофиқи «Шоҳнома» писари ӯст.

Дар “Авасто” Кайковус ба шакли Кави Усан ё Кави Усадан (Kavi Usan, Kavi Usadan), дар забони паҳлавӣ ба шакли Кай Ус, дар осори ҳиндӣ қадим - «Ведҳо» ба шакли Усанас Кавийа дучор меояд. Мувофиқи ривоятҳои авастой, ёдгориҳои паҳлавӣ ва «Шоҳнома» Кайковус шоҳи бузург ва муктадир, паҳлавон ва лашкаркаш буд. Вай мисли Ҷамшеду Фаридун ҷовид буд. Кайковус дар аксари манбаъҳо тундмизочу якрав, кинаҷу ва бадбину ҳавобаланд тасвир ёфтааст. Кайковус мувофиқи ривоят гӯё тамоми забонҳоро медонист; ӯ ҳафт қасри ба ҳам пайваст сохта буд, ки касе ба онҳо по гузорад, аз нав ҷавони понздаҳсола мегардид ва ғайра. Чунин қиссаву ривоятҳо дар бораи Кайковус хеле зиёданд [15, с. 502].

Духти Кисро зи насли **Кайковус**,

Дурситӣ ном, нағз чун товус [5, с. 441].

Кисро шакли арабишудаи Хусрав (Хисрав), лақаби Хусрави Анӯшервон мебошад. Яке аз подшоҳони сулолаи Сосониён баъд аз Анӯшерон аст [13, с. 971].

Сурати ӯ буд вайхнома ба **Кисро**,

Чунки ба ойин-ш панднома биёганд [5, с. 64].

Қисми дигари осори шоирро номҳои қаҳрамонҳои асарҳо ташкил медиҳанд. Аксаран шоирон барои пуртаъсиртар кардани фикри худ, ё барои далели андешаҳо аз қаҳрамонони асарҳо ёдрас мешаванд.

Мачнун. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” антропоними “Мачнун” ба ин тавр шарҳ ёфтааст: Мачнун – 1. чинӣ, девона; 2. лақаби Қайс, ки ошиқи Лайло буд; 3. дар адабиёт муродифи ошиқи шайдо [12, с. 680].

Чойе, ки гузаргоҳи дили маҳзун аст,

Он ҷо ду ҳазор найза боло хун аст,

Лайлисифатон зи ҳоли мо беҳабаранд,

Мачнун донад, ки ҳоли **Мачнун** чун аст [4, с. 89].

Лайлӣ. Дигаре аз номҳо, ки мо ҳангоми мутолиаи осори Рудақӣ ба он зиёд дучор омадем, ин антропонимияи “Лайлӣ” мебошад. Лайлӣ яке аз қаҳрамонҳои асосии достони “Лайлӣ ва Мачнун” аст, ки аксари шоирон дар осорашон ба он ишора кардаанд. Дар луғатномаҳо маънои ин ном ба таври зер шарҳ ёфтааст. Лайлӣ маъшуқаи Мачнун ва қаҳрамони як қатор достонҳои ишқӣ мебошад [12, с. 225].

Бихандад лола бар саҳро, ба сони чехраи **Лайло**,

Бигиряд абр бар гардун, ба сони дидаи Мачнун [3, с. 50].

Аз таҳлилҳо бармеояд, ки дар осори шоир дар баробари истифодаи топонимҳо, ё худ номҳои мавзёҳои ҷуғрофӣ номҳои зиёди мифологӣ-таърихӣ (Луқмон, Одам, Ҳорут), номҳои шахсиятҳои динӣ (Мӯсо, Исо, Сулаймон ва ғ), номҳои шахсони таърихӣ-воқеӣ (Баъламӣ, Сукрот, Фалотун), номҳои қаҳрамонҳои асарҳо, ё қаҳрамонҳои афсонавӣ (Мачнун, Лайлӣ, Юсуф) ва дигарҳо ба таври ивасеъ истифода бурда шудаанд.

1. Абдулғафури Орзу. Шод зй... (Дар қаламрави Рӯдакӣ) / А Орзу. – Душанбе, 2012.- 140 с.
2. Аълохони Афсаҳзод. Ёдбуди устод Рӯдакӣ, Дониш / А Афсаҳзод. – Душанбе, 1978.–120 с.
3. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Девон / А. Рӯдакӣ.- Душанбе: 2008, 160 с.
4. Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ. Ашъори мунтахаб / Маориф ва фарҳанг// А. Рӯдакӣ. - Душанбе: 200. - 146 с.
5. Абдулғанӣ Мирзоев. Осори Рӯдакӣ / А. Мирзоев.- Сталинобод Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 542 с.
6. Аюбова, М. Антропонимия таджиков Шаартузского и Кубодиёнского районов / Автореф.дис. канд. филол. наук // М. Аюбова. – Душанбе, 2002. – 20 с.
7. Азорабеков, С. Қиссаи Юсуф ва бозтоби он дар насри форсӣ-тоҷикии асрҳои 10-12 / С. Азорабеков. – Душанбе. 2005. – 149 с.
8. Зинин, С.Т. Введение в поэтическую ономастику [эл. ресурс]. URL: www.planeta-imen.nard.ru.
9. Брагинский, И.С. Абӯабдуллоҳи Ҷаъфари Рӯдакӣ / И. Брагинский, Душанбе: ЭР – граф, 2009. – 160 с.
10. Курбонмамадов, С. Поэтонимияи “Шоҳнома”-и А. Фирдавсӣ / С. Курбонмамадов. – Душанбе, 2016. – 164 с.
11. Қосимова, М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик / М. Қосимова. –Душанбе, 2011. – 566 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1/ Дар зери таҳрири М.Ш. Шукуров, В.А.Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ. – М.: Советская Энциклопедия, 1969. – 952 с.
13. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 2. – Душанбе: Сарредакцияи илмӣи энциклопедияи советии тоҷик, 1989. – 560 с.
14. Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷ. 3. – Душанбе: Сарредакцияи илмӣи энциклопедияи советии тоҷик, 2004. – 524 с.
15. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ 1. – Душанбе, 1978.
16. Энциклопедияи миллии тоҷик . – Душанбе. 2013. – 664 с.

АНТРОПОНИМҲОИ ОСОРИ РӯДАКӢ АЗ ЛИҲОЗИ МАӢНО, ВАЗИФА ВА МАҚОМИ ТАЪРИХӢ

Дар мақола антропонимҳои осори Абуабдуллоҳ Рӯдакӣ аз лиҳози хусусияти забонӣ ва мақоми таъриҳиашон мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд. Дар осори устод Рӯдакӣ дар баробари дигар хусусиятҳои лексикӣ исмҳои хос ё худ антропонимҳо қорбурди васеъ доранд ва вобаста ба тасвири воқеаҳо дар шеър, равшантару фаҳмотар гардидани маънӯву мақсади байт, пуртаъсиртар гардидани фикр ва ҷой додани маъниҳои бузург дар як ё ду мисраъ шоир аз номҳои одамон истифода намудааст.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки номҳои одамон (антропонимҳо) дар осори Рӯдакӣ аз назари вазифаи услубиашон доираи васеи маъноиро фаро гирифтаанд. Дар ашъори устод номи персонажҳои мифологӣ, шахсиятҳои таърихӣ, номи бузургону донишмандони давр, номҳои қаҳрамонони асосӣ ва маъруфи дostonҳо ва амсоли инҳо оварда шудаанд. Албатта, ҳар як ном дар асар вобаста ба баромадаш вазифаҳои муайяни худро доро буда, муаллиф аз онҳо бесабаб ёдоварӣ нанамудааст.

Дар мақола номҳо дар асоси луғатномаҳо таҳлили маъноӣ ва шарҳу тавзеҳ дода шуда, антропонимҳо аз рӯи вазифа ва мақоми таърихӣ гурӯҳбандӣ карда шудаанд. Бархе аз ин номҳо дар шеъри Рӯдакӣ ба сифати санъати талмех, ки ҳодисаву воқеаҳои таърихро инъикос менамоянд, мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Калидвожаҳо: антропонимҳо, осор, номҳои таърихӣ, номҳои мифологӣ, луғатнома, Рӯдакӣ, хусусиятҳои забонӣ, шарҳу тавзеҳ.

АНТРОПОНИМЫ ТВОРЧЕСТВА РУДАКИ ПО СЕМАНТИКЕ, ФУНКЦИИ И ИСТОРИЧЕСКОМУ ПОЛОЖЕНИЮ

В статье анализируются и исследуются антропонимы творчества Рудаки с точки зрения лингвистических свойств и исторического положения. В творчестве Рудаки наряду с другими лексическими свойствами в зависимости от описания событий в стихотворении, уточнение семантики и цель двустиший широко используются имена собственные или антропонимы.

по мнению автора статьи, имена людей (антропонимы) охватывают широкий круг в зависимости от стилистических функций. В творчестве Рудаки приводятся имена мифологических персонажей, исторические личности, имена высокочтимых и ученых, основных и известных героев поэм и т.п. Конечно, каждое имя в произведении в зависимости от происхождения имеет определенную функцию и автор не без основания упоминает о них.

Анализ семантики имен на основе словарей и их интерпретаций составляет одну сторону статьи, с другой стороны антропонимы классифицируются с точки зрения функции и исторических статусов, используются как искусство талмех (красноречивости) для отражения исторических событий.

Ключевые слова: антропонимы, произведение, исторические имена, мифологические имена, словарь, Рудаки, лингвистические свойства, интерпретация.

ANTHROPONYMIES OF RUDAKI'S WORKS FROM THE POINT OF VIEW OF MEANING, FUNCTIONS AND HISTORICAL SITUATION

The article analyzes and examines the anthroponymies of Rudaki's works from the point of view of linguistic properties and historical position. In Rudaki's works, along with other lexical properties, depending on the description of events in the poem, the clarification of the semantics and the purpose of couplets, proper names or anthroponymies are widely used.

Analyzes show that the names of people (anthroponymies) in Rudaki's works from the point of view of stylistic functions cover a wide range of meaning. The names of mythological characters, historical figures, the names of highly respected scientists of that time, the names of the main famous heroes of poems and legends and the names of the people like the mentioned ones are

given in Rudaki's works. Of course, each name in the work, depending on its origin, has certain functions and the author mentions them for a reason.

An analysis of the semantics of names on the basis of dictionaries and their interpretations is one side of the article, on the other hand, anthroponymies are classified in terms of function and historical status and are used as the art of talmeh (eloquence) to reflect the historical events.

Keywords: anthroponymies, work, historical names, mythological names, dictionary, Rudaki, linguistic features, interpretation

Сведения об авторах: Курбонмамадов Сомон Хушкадамович – кандидат филологических наук, доцент кафедры языков Хатлонского государственного медицинского университета. Адрес: Таджикистан, 735320, Хатлонская область, Дангаринский район, ул.И.Шариф-3. Тел: +992 93 516 01 48, E-mail: somon8383@mail.ru.

Холикназарова Сакина Худжаназаровна - кандидат филологических наук, заведующий отделом памирских языков Института гуманитарных наук имени Б. Искандаров НАНТ. Адрес: Таджикистан, 736000, ГБАО, г. Хорог, ул. Карамшо 68/5. Тел: +992 93 1569025, E-mail: sakina_83@mail.ru.

Раджабова Гулшан Курбановна – магистрант второго курса Дангаринского государственного университета, Адрес: Таджикистан, 735320, Хатлонская область, Дангаринский район, ул.И.Шариф-3. Тел: +992 98 914 14 51, E-mail: gulshan.r@mail.ru.

Information about authors: Qurbonmamadov Somon Khushqadamovich - candidate of philological sciences, candidate of philology, docent of Department of Languages, Khatlon State Medical University. Address: Ismat Sharif Str. 3 Dangara District, Khatlon Region, Tajikistan. Tel: +992935160148, e- mail: somon8383@mail.ru

Kholiqnazarova Sakina Khujanazarovna - candidate of philological sciences, Head Department of Pamiri Languages, institute of Humanities named after B.. Iskandarov, NAST. Address: 736000, Karamsho Str.68/5, Khorugh, MBAR, Tajikistan. Tel: +992931569025, e- mail: sakina83@mail.ru

Rajabova Gulshan Qurbonovna - second year postgraduate student, Dangara State University. Address: 735320 Ismat Sharif Str. 3 Dangara District, Khatlon Region, Tajikistan. Тел: +992 98 914 14 51, E-mail: gulshan.r@mail.ru

УПОТРЕБЛЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ТАДЖИКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ
ГАЗЕТНЫХ ЗАГОЛОВКАХ

Абдуллоева М. М.

Таджикский национальный университет

Фразеологизмы играют важную роль в построении газетного заголовка и текста. Занимая релевантные позиции, они привлекают внимание к самым существенным аспектам содержания.

Основное стилистическое назначение фразеологических единиц в публицистическом заголовке исполнить функцию характеристики, какого либо деятеля, предмета, явления. Кроме основной предметно логической информации это требует дополнительной характеристики (детализации, объяснения, уточнения). Именно они выражают оценочную или субъективно-оценочную мысль того, кто говорит, усиливают эмоционально-экспрессивный потенциал текста. Именно это качество отвечает эстетическим целям публицистического заголовка влияет на читателя вызывая у него желаемую реакцию на выраженную мысль. Употребление фразеологии в газете имеет свою очень заметную специфику. Фразеологизмы выполняют многообразные стилистические функции. Они выступают важными источниками экспрессивно-эмоциональной насыщенности.

Особый интерес по исследованию фразеологии представляют работы, например: Маджидов Х.(1982), Мирзоева М.М.(2017), Саидов Р. (1995), Саидов Н.С. (2016) Муслимов М. (2009), Рубинчик, Ю.А .(1981) и др.

Исследователь Х. Маджидов отмечает, что фразеологические единицы таджикского языка делятся на множество групп по структуре, значению и свежести. Они представляют собой очень краткие выражения многолетнего жизненного опыта людей, их настроений и обычаев.[6, с.4]

По мнению М. Мирзоевой фразеологизмы - это душа языка, единицы, которые способны сделать нашу речь более эффективной и своеобразной. Особенно когда ряд ФЕ обозначают одно тождественное значение, отличаясь своими нюансами [8, с. 174].

Строение фразеологических единиц может быть весьма разнообразным. Н. Амосова выделяет несколько типов фразеологических единиц по структуре. 1. Фразеологические словосочетания. К этому типу входит фразеологизмы, имеющие строение переменных словосочетаний с подчинительной связью между компонентами. 2.Сочинительные фразеологизмы. В области переменных сочетаний соединение морфологически однотипных слов посредством союзной иногда бессоюзной связи. 3.Одновершинные фразеологизмы. Таких фразеологических единиц называют сочетание служебного слова с одним знаменательным. 4.Глагольные постпозитивные фразеологизмы могут быть двоякого рода. а) единицами переменного контекста в которых глагол не изменяет своего лексического значения (например, *to come* - *to come in*, *to eat* - *to eat up*) б) единицами постоянного контекста, обладающими целостным значением, в которых собственные значения глагола и пост позитива выступают в ослабленном состоянии (*to fall out* *рассорится*, *упасть*. *to bring up* –*воспитывать*)[1, с. 121, 131]. Например английские заголовки: 'I want **to bring up** a warrior': *Ukraine's far-right children's camp – video* [17] ('Хочу **воспитать** война': крайне правый детский лагерь Украины – видео). *Has anyone ever seen a squirrel **fall out** of a tree?* [20] (Кто-нибудь видел, чтобы белка упала с дерева?)

В современном английском языке А.И Смирницкий считает возможным выделить два структурно семантических типа фразеологических единиц: одновершинные и двухвершинные, (многовершинные). К одновершинным относятся фразеологические единицы, которые имеют один семантически полнозначный компонент. Наиболее типичные среди них глагольной адвербиальный компонент, фразеологических единиц типа *give up* *оставить* *pull up* *останавливаться*, (об экипаже) [11, с.89].

М. Курбонов говорит, что фразеологизмы появляются на основе метафор, сравнений, аллюзий, заимствований, преувеличений, они делают речь красочной и эффектной, а также ясно и лаконично выражают себя в виде коротких единиц целевого языка. Самые красочные фразеологизмы имеют лексические синонимы, например: *гурги борондида, корчаллон, замин кафид одам баромад* [4, с.26].

Фразеологическая единица постоянное или устойчивое словосочетание слов с низким показателем комбинаторности. Фразеологическая единица может быть узуальной, если она входит в словарный фонд языка наряду с другими словами и окказиональной придуманной писателем, журналистом. Фразеологические единицы постоянно пополняют словарный состав языка так как новые фразеологизмы появляются по мере развития объективной действительности ее познания и описания посредством языка. Если в языке существуют переменные и устойчивые словосочетания, одинаковые по составу слов, то семантическая разница между ними закрепляется графически и фонетически. Среди фразеологических единиц можно выделить семантические блоки, то есть такие сочетания, которые образуются преобразованием всего словосочетания целом.

При образовании семантических блоков могут иметь место как у обычных слов метафорический перенос. Например: *Back seat driver- пассажир, сидящий на заднем сиденье и дающий шоферу советы как вести машину. White collars- белые воротнички, служащие.* Семантические смещенные фразеологизмы это словосочетания несоотносимые семантически со значением ведущего компонента. Они могут быть мотивированными и иметь ассоциативное значение. Например: *a bolt from the blue, the flow of time* [3, с. 30].

Профессор Х. Маджидов пишет, что вопросы фразеологии таджикского языка помогут прояснить ряд проблем лексикологии, этимологии, синтаксиса, словообразования, орфографии, стиля, культуры речи и других областей языкознания [6, с. 14].

Фразеологические единицы имеющие два и более семантически полновесных элемента называются двухвершинными и многовершинными. К ним относятся атрибутивно именные фразеологические единицы типа *black art – черная могила common sense- здравый смысл best man-шафер, every other day- через день every now and than- время от времени* [12, с. 90].

В отношении газетных заголовков и особенно ее языка сложилась ситуация достаточно порадоксальная. Влияние газеты неуклонно и чрезвычайно быстро растет, захватывая, наряду с двумя новыми, но столь же могущественными средствами массовой коммуникации радио и телевидением, миллионы и миллионы людей. Существенным признаком газеты является периодичность. Соответственно газетная информация никогда не замыкается в себе и всегда выражена в форме, предполагающей, предыдущие информации и предсказывающей будущее, поэтому при написании статьи автором ставится цель определить место фразеологических оборотов в публицистическом заголовке. Для реализации цели ставятся следующие задачи: рассмотреть фразеологические обороты и определить место, которое они занимают при построении газетных статей; выделить в какой именно части заголовка можно употребить фразеологизмы.

Функционирование фразеологических единиц на страницах газет обуславливается закономерностями, общими для всего литературного языка и конструктивным принципом публицистического стиля - объединением экспрессии и стандарта. В основе реализации этого принципа лежит явление “ актуализации” - использования в определенных стилистических целях языковые средства, которые воспринимаются на фоне контекста как необычные и привлекающие внимание.

Газетное заглавие может выражать любой элемент смысловой структуры произведения. Газетный заголовок выполняет регулятивную функцию для читателя в отношении понимания содержания газетной статьи. В газете заголовок занимает самую сильную акцентируемую позицию. Это то, на что читатель сразу обращает внимание. В современной прессе заголовки могут быть разделены на типы по разным основаниям, поэтому употребление фразеологии и идиомы можно наблюдать в обоих газетных заголовках.

Фразеологизмы играют важную роль в построении газетного заголовка. Занимая релевантные позиции, они привлекают внимание к самым существенным аспектам содержания. Кроме того, образно эмоциональный характер фразеологизма облегчает восприятие политической информации ориентирует на определенную социальную группу [10, с. 319].

Понятие заголовков толкуется по-разному. Например, Э. А. Лазарева утверждает: «с одной стороны, как языковую структуру, предваряющую текст, стоящий над и перед ним. Поэтому заголовок воспринимается как речевой элемент, находящийся вне текста и имеющий определённую самостоятельность. С другой стороны, заголовок – полноправный компонент текста, входящий в него и связанный с другими компонентами целостного произведения. Наряду с началом, серединой, концовкой заголовок составляет определённый план членения текста – пространственно-функциональный, или архитектуру текста» [5, с. 26-39].

Фразеология каждого языка тесно связано с жизнью народа, ментальной культурой, бытом, обычаями, традициями, историей, литературой, даже природным окружением. Фразеология отображает сферы нашей жизни с помощью устойчивых словестных образов. Именно эти образы являются основой для возникновения фразеологизмов, которые в свою очередь, облегчают восприятие информационного потока, усиливают его познавательную ценность. Они в краткой зачастую образной форме передают эмоционально экспрессивную оценку тех или иных явлений, действующих лиц или предметов, а также разных социальных процессов..

Приводим несколько таджикских и английских заголовков, в которых употреблены фразеологические единицы: **Сари кафида зери тоқӣ** (рус). [13] Журналист употребил фразеологическую единицу в этом заголовке и решил, что такой заголовок уместен в этой статье. И он был прав. В статье речь идет о том, что Президент Таджикистана поднял всех сотрудников банка и допросил их. Такой вид фразеологии употребляется тогда, когда человек виноват, но себя считает безгрешным.

Trump doesn't "fear the wrath of God" complains Jerry Brown [21] (Трам не боится гнева Бога сказал Джерри Браун). Эту идиому употребляют когда кто-то делает что-то плохое. И на русский язык можно перевести так: *гнев Божий, весь гнев господень, силы Господа, гневом Божьим, гнева Господнего.*

The latest: Ivey: we have lifted the dark cloud:[22] (Позднее: Айви Мы подняли темную тучу (темное облако). В этом заголовке употребили идиому *Lift the dark cloud-* *снять тяжкий груз, что темные тучи рассеялись, найти выход.* Такой вид идиомы употребляется когда ты находишь правильное решение.

Дашташ гул аст [7] Статья о человеке, который все может. В статье говорится о мужчине который не сидит без дела и делает все что может и у него это выходит очень хорошо. «*Дашташ гул аст*», *еще говорят «Панҷ панчааш ҳунар аст»* (*Он в своем деле собаку съел*) - это народная таджикская идиома, которую люди употребляют в обычном разговоре.

Pros and cons of little wood life story. [18] (**Плюсы и минусы** истории жизни Литтлвуда. В статье говорится о двух людях и их режиссёрских влияний на современном европейском театре. **Pros and cons** это фраза вместе переводится **плюс и минус, за и против, преимущества и недостатки, достоинства и недостатки, доводы за и против, сильных и слабых сторон**; но по отдельности они переводятся по другому. *Pros - профи, профессионалы, cons - недостатки* .

Хорӣ зи тамаъ ҳезаду иззат зи қаноат. [9] Этот заголовок дает такой смысл: *унижение возникает из-за жадности и чести из-за удовлетворения.* В этой статье учителя объясняют ученикам от кого и от чего надо остерегаться. И как учителя должны направлять учеников, чтобы они хорошо учились.

Paddy Considine: "I never wanted to sell my soul for this.[19](*Пэди Консидайн. Я никогда не хотел продавать свою душу за это.)*

Статья о фильме, который рассказывает о боксе. *to sell my sou I-* употребляется когда кто-то продает свою душу за что-то и он делает все, что ему нужно, чтобы получить это обратно, делая то, что раньше считал неправильным.

“Меҳмони нохонда” *Аз интизорӣ то пушаймонӣ.*[2] (*Незванный гость. От ожиданий до сожалений*)

Такой вид фразеологизма очень распространен в разговорной и книжной речи. Его употребляют когда кто-то без приглашения идет к кому-то. Заголовок фразеологизма взят в скобки, чтобы выделить её. **Худ бояд оинаи ибрат бошем.**[14] (Мы сами должны быть примером).

Этот заголовок дает такой смысл, что каждый человек должен сначала себя уважать.

Sn1 revisits Trump’s cognitive test results and asks. “ how broke that brain.” [15] (*Sn1 пересматривает результаты когнитивного теста Трампа и спрашивает. «Как сломал этот мозг».*) - *“how broke that brain”* – переводится на русский язык как «сломать волю». Такой вид идиомы употребляют, когда кто-то говорит всегда, что он тупой, глупый и часто твердит. В статье говорится о здоровье Трампа, люди считают, что Трамп не здоров и они хотели спросить у доктора Трампа.

Why are so many white-collar professionals in revolt?[16] (*Почему так много профессиональных служащих в бунте? Слова white collar означают людей который работают в компаниях и правительстве.*

Таким образом, фразеологические единицы можно часто встречать в газетных заголовках таджикских и английских газет. Употребление фразеологии в заголовках дает загадочность, читатель заинтересуется статьей и будет читать, потому что заголовки, выражаемые идиомами, очень скрыты и читателю необходимо читать всю статью, чтобы понять смысл идиомы. В таджикских газетах если употребляется фразеология, то употребляют в заголовке только фразеологию и нечего больше. Английские журналисты употребляют фразеологию внутри заголовка. Но есть и сходство заголовка, таджикские журналисты тоже употребляют фразеологию внутри заголовка и выделяют их скобками как и английские, но такие заголовки немногочисленны. Фразеологические выражения похожи по структуре на свободные синтаксические выражения. Они состоят из двух или более независимых слов, так как в свободных и устойчивых выражениях, одна из составных частей подчиняет себе другое слово. Но все эти символы синтаксически сформированы в контексте фразеологических выражений.

В английской и американской прессе основой настоящей журналистики является доверия читателей. Следует делать все возможное для того, чтобы обеспечить точность содержания новостей, их непредвзятость и не двусмысленность, справедливое изложение позиции всех сторон проблемы. Заголовок является основной и ключевой частью любой газетной публикации, так как внимание читателя будет направлена сперва на него. Заголовок должен обладать эмоциональной окраской, возбуждать интерес читателя и привлекать его внимание так, как он содержит конкретную информацию о содержании любого публицистического произведения.

Литература

1. Амосова, Н.Н. Основы английского фразеологии / Н.Н. Амосова. – Л., 1963.- 201 с.
2. Аҳмадзод, К. “Меҳмони нохонда” Аз интизорӣ то пушаймонӣ / К. Аҳмадзод // Чумхурият. – 2017.- 12 декабр.
3. Иванова, Н.К. Лексикология английского языка. / Н.К. Иванова // Электронное учебное пособие. - тИвановский государственный химико технологический университет. - 2009, <http://main.isuct.ru/files/dept/ino/lexicolog123.pdf>
4. Курбонов, М. Стилистическая система современного таджикского литературного языка. Уч. пособие. Тадж. гос. Ун. / М. Курбонов. - Душанбе, 1991. – 102 с.
5. Лазарева, Э.А. Заголовок в газете / Э.А Лазарева. – Свердловск, 1989. – 96 с.
6. Маджидов, Х Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Х. Маджидов.– Душанбе, 1982. -102 с.

7. Мирзоб, С. Дасташ гул аст / С. Мирзоб // Сардабири газетаи мардумии СССР -2018.-12 июль.
8. Мирзоева, М.М Лексическая и фразеологическая синонимия в художественных произведениях С. Айни / М.М. Мирзоева. – Душанбе: Олами Дониш, 2017. – 400 с.
9. Музофорова, Н. Хорӣ зи тамаъ хезаду иззат зи қаноат / Н. Музофорова // Омӯзгор. – 2017. – 14 декабр.
10. Онищенко, Ю.А. Место фразеологических оборотов в языке прессы / Ю.А.Онищенко // Наукowy Записки. Серия «Филология». – 2009. - С. 216-223.
11. Смирницкий, А.И Лексикология английского языка / А.И.Смирницкий. – М. -1956. - 260 с.
12. Харитончик А. Лексикология английского языка. Учебное пособие / А Харитончик. – Минск: Вышшая школа, 1992. - 299 с.
13. Холикзод, М. Сари кафида зери тоқӣ / М Холикзод // Чархи гардун.-2018. – 24 январь.
14. Худ бояд оинаи ибрат бошем // Минбари халқ. – 2018. - 28.февраль.
15. Elahé Izadi. Snl revisits Trump’s cognitive test results and asks. “ how broke that brain.” [Электронный ресурс] URL: <https://www.washingtonpost.com/news/arts-and-entertainment/wp/2018/01/21/snl-revisits-trumps-cognitive-test-results-and-asks-how-broke-that-brain/> (дата обращения: 20.01.2018)
16. Gabriel Winant Why are so many white-collar professionals in revolt? [Электронный ресурс] URL: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2018/may/27/why-are-so-many-white-collar-professionals-in-revolt>
17. Jake Hanrahan 'I want to bring up a warrior': Ukraine's far-right children's camp – video [Электронный ресурс] URL: <https://www.theguardian.com/world/video/2017/sep/04/i-want-to-bring-up-a-warrior-ukraines-far-right-childrens-camp-video> (04.09.2017)
18. John Green and Gordon Parsons. Pros and cons of little wood life story [Электронный ресурс] URL: www.morningstaronline.co.uk/article/pros-and-cons-littlewoodlife-story-pic-email (дата обращения: 9.07.18.)
19. Paddy Considine: “I never wanted to sell my soul for this. [Электронный ресурс] URL: www.theguardian.com/film/2018/mar/30/poddyconsiderineverwantedtosellmysoulforthis (дата обращения: 30.03.2018)
20. Sarah Chambers? Leeds “ Has anyone ever seen a squirrel fall out of a tree?” [Электронный ресурс] URL: <https://www.theguardian.com/lifeandstyle/2020/may/13/has-anyone-ever-seen-a-squirrel-fall-out-of-a-tree> (дата обращения: 13.05.2020)
21. Trump doesn’t “fear the wrath of God” complains Jerry Brown [Электронный ресурс] URL: www.washingtontimes.com/new2017dec/trump-doesn't-fear-wrath-god-govjerry-brown-says-G/ (дата обращения: 4.7.2017)
22. The latest: Ivey: we have lifted the dark cloud: [Электронная ресурс] URL: www.universal-en-ru-academic.ru/1490202/lift-thedark-cloud (дата обращения: 9.01.2018).

ИФОДАИ ФРАЗЕОЛОГИЗМҲО ДАР САРЛАВҲАҲОИ РӯЗНОМАҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Дар мақола сухан дар бораи ибораҳои фразеологӣ дар сарлавҳаҳои матбуоти тоҷикӣ ва англисӣ меравад, ки як ҳиссаи калони бойигарӣ ва ҳусну таровати ба худ хоси забони миллий ба шумор мераванд. Бештарини онҳоро халқ офаридааст, бинобар ин, манзараҳои воқеии ҳаёти моддию маънавии ўро саҳеҳу муъҷаз ва хеле амиқ инъикос менамоянд. Ҳар як гўянда ва ё нависанда ибораҳои фразеологиро ба мисли калимаҳо дар шакли тайёр аз захираи луғавии забон гирифта, истифода мебарад ва аз ҳамин ҷиҳат бо калимаҳо ҷудогона умумият пайдо мекунад. Дар сарлавҳаҳои газетаҳои тоҷикӣ ва англисӣ фразеологияҳо хело васеъ истифода бурда мешаванд, рӯзноманигорон фразеологизмҳоро дар сарлавҳаҳои мақолаҳо истифода мебаранд, то хонандаро ба мутолиаи мақола ҷалб кунанд. Фразеологияи калимаи ҷунонӣ буда, аз ду ҷузъ фразус - ифода ва логос - илм таркиб ёфтааст. Фразеологизмҳо одатан

дар шакли ибора дучор мешаванд ва онҳо аз ду ё зиёда калимаҳо таркиб меёбанд. Ибораҳои фразеологӣ дар қолаби воҳидҳои рехтаи забон як мафҳуми бутунро ифода мекунанд.

Дар забоншиносӣ ибораҳои фразеологиро аз ҷиҳати таносуби маъноӣ умумии ибора ва маъноӣ ҷузъҳои марбути таркиби ибора ба се гурӯҳ ҷудо мекунанд: а) ибораҳои рехта б) таркибҳои фразеологӣ ва с) ифодаҳои фразеологӣ. Азбаски фразеологизмҳо дар заминаи санъатҳои бадеӣ: маҷоз, ташбеҳ, киноя, истиора, муболиға пайдо шудаанд, онҳо нутқро пуробуранг ва таъсирнок намуда, ҳамчун воҳидҳои кӯтоҳи забонӣ мақсадро аниқу равшан ва барҷаста ифода мекунанд. Ин гуна воҳидҳои нутқ хоси услуби бадеӣ, публицистӣ ва гуфтугӯӣ мебошанд.

***Калидвожаҳо:** фразеология, идиома, сарлавҳа, матбуот, газета, ибора, воҳид, маъно, сохт.*

УПОТРЕБЛЕНИЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ В ТАДЖИКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ГАЗЕТНЫХ ЗАГОЛОВКАХ

В статье рассматриваются фразеологические выражения в заголовках таджикской и английской прессы, составляющие значительную часть богатства и свежести характеристики национального языка. Большинство из них были созданы людьми, поэтому реалистичные сцены его материальной и духовной жизни точно, лаконично и глубоко отражены. Каждый говорящий или писатель использует фразеологические выражения, как слова в готовой форме, взятые из словаря языка, и таким образом они имеют что-то общее с отдельными словами. В таджикских и английских газетных заголовках фразеология употребляется очень обширно, журналисты употребляют фразеологию в заголовке статьи чтобы привлечь читателя к чтению. Фразеология - это греческое слово, состоящее из двух частей - фраза – выражения и логос - наука. Фразеологизмы обычно имеют форму фраз и состоят из двух или более слов. Фразеологические выражения в виде лексических единиц языка представляют собой единое понятие.

В лингвистике фразеологические выражения делятся на три группы по соотношению общего значения фразы и значения частей, относящихся к структуре фразы: а) словосочетания, б) фразеологические конструкции и в) фразеологические выражения. Поскольку фразеологизмы появляются на основе метафор, сравнений, аллюзий, заимствований и преувеличений, они делают речь яркой и эффективной, а также ясно и лаконично выражаются в виде коротких единиц целевого языка.

Для таких речевых единиц характерны художественный, публицистический и разговорный стиль.

***Ключевые слова:** фразеология, идиома, заголовок, пресса, газета, словосочетание, единица, значение, структура..*

PHRASEOLOGY USE IN TAJIK AND ENGLISH NEWSPAPER HEADLINES

The article examines the phraseological expressions in the headlines of the Tajik and English press, which constitute a significant part of the richness and freshness of the characteristics of the national language. Most of them were created by humans, so the realistic scenes of his material and spiritual life are accurately, succinctly and deeply reflected. Every speaker or writer uses phraseological expressions, like words in finished form, taken from the vocabulary of the language, and thus they have something in common with individual words. In Tajik and English newspaper headlines, phraseology is used very extensively, journalists use phraseology in the heading of an article to attract the reader to reading. Phraseology is a Greek word that consists of two parts - phraseology - expressions and logic. Phraseology is usually in the form of phrases and consists of two or more words. Phraseological expressions in the form of lexical units of the language are a single concept. "Point of view" - the theory of the idea "box of merit" - less.

In linguistics, phraseological expressions are divided into three groups according to the ratio of the general meaning of the phrase and the meaning of the parts related to the structure of the

phrase: a) phrases, b) phraseological constructions and c) phraseological expressions. Since phraseologies appear on the basis of metaphors, comparisons, allusions, borrowings and exaggerations, they make speech bright and effective, and are also clearly and concisely expressed in the form of short units of the target language. Such speech units are characterized by an artistic, journalistic and colloquial style.

Keywords: *Phraseology, idiom, headline, press, newspaper, phrase, unit, meaning, construction.*

Сведения об авторе: *Абдуллоева Мехрангез Масруровна – ассистент общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. тел.: 985220707.*

Information about the author: *Abdulloeva Mehrangez Masrurovna - assistant of the University-wide Department of English at the Tajik National University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17.: tel.: 985220707*

Мусаллам аст, ки аксари муҳаққиқон дар мавриди таҳқиқ ва омӯзиши чузъҳои маъноии ибораҳои устувор кӯшиш намудаанд, ки онҳоро бо таърих ва фарҳанги мардум пайванд диҳанд ва таъкид менамоянд, ки «...ҳар як муҳаққиқ ба баъзе ҷанбаҳои воқеаҳое, ки ҳанӯз ба таври бояду шояд омӯхта шудаанд, диққати махсус медиҳад...» [3, с. 119].

Мавриди зикр аст, ки семантика яке аз ҷанбаҳои афзалиятноки таҳқиқоти воҳидҳои соматикӣ мебошад, ки маънои калимаҳоро омӯхта, чузъи маъноии онҳоро, аз ҷумла ибораҳои рехта ва ибораҳои устуворро муайян мекунад. Ҳама калимаҳо дар забон дорои шакли муайян буда, маънои луғавии баъзе калимаҳо бо маънои луғавии калимаҳои дигар баъзан мувофиқат мекунанд.

«Семантика як баҳши семиотика ва мантиқест, ки муносибати ибораҳои забониро бо объекти муайяншуда ва мундариҷаи баёншуда меомӯзад» [10]. Семантикаи воҳидҳои фразеологӣ яке аз падидаҳои мураккаб ва гуногунҷанбаест, ки муайян намудани онҳо тафаккури баланди эҷодиро талаб менамоянд. Чи тавре ки А.И. Чернов қайд менамояд: «Худи фразеология на танҳо денотатро тавре ки ҳаст, тасвир мекунад, балки муносибатро ба он баён мекунад, фикри мавҷударо тавсиф мекунад» [9].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ воҳидҳои маъмултарини фразеологӣ соматикӣ бо чузъҳои *сар* (头 / 首), *чаши* (眼 / 目), *даст* (手), *пой* (脚 / 足) ва *дил* (心) серистеъмолтарин ба шумор мераванд. Дар забони тоҷикӣ ва чинӣ воҳидҳои фразеологӣ бо чузъҳои ифодаи узвҳои дарунии инсон низ хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд, масалан: 腸 *chanq* (рӯда), 牙齒 *yachi*- (дандон), 肝 *gan* (ҷигар), 肺 *fei* (шуш) ва ғайраҳо.

Маҳз воҳидҳои фразеологӣ шифоҳии соматикӣ дар ҳарду забон бештар паҳн шудаанд ва воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ байнишахсӣ хеле каманд, дар ҳоле ки дар забони чинӣ воҳидҳои сифатӣ зиёданд, ки бо хусусиятҳои грамматикӣ забони чинӣ алоқаманданд.

Доираи истифодаи воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ дар забони чинӣ асосан, нутқи адабӣ, забони бадеӣ, рӯзнома ва услуби публисистӣ мебошанд. Дар нутқи гуфтугӯи воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ низ маъмуланд.

Воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ хусусиятҳои ба худ хосро доро мебошанд аз қабилӣ доимӣ ва мураккабии таркиб, устувории шакли грамматикӣ хоси онҳо мебошад. Хусусияти ҷудогонаи баъзе воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ дар якҷоягӣ шакли пурраи баданро дар бар мегиранд. Ба ақидаи забоншинос Г.Э. Крейдлин: «Тасаввуроти одамон дар бораи бадан ва ашъҳои бадан, дар бораи ташаккул, сохтор ва вазифаи онҳо, дар бораи тарзи иртиботи бадан бо ҷаҳони беруна ва сохтори дохилии инсон, аз қабилӣ психика ва ақл хеле пеш офарида шуда буданд. Ин тасвирҳо ҳам дар матнҳои жанрҳо ва услубҳои мухталиф ва ҳам дар аломати бадан дар рамзи ғайризабонӣ аломатҳои ҷисмонӣ инъикос меёбанд» [2, 51-56]. Бисёр воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ бо чузъҳои *даст* (手), *сар* (头 / 首) ва *дил* (心), дар маҷмӯъ, тобиши услубӣ доранд. Барои ин таҳқиқ ва омӯзиши воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ аз рӯи дараҷаи омӯзиши хусусиятҳои семантикию услубии онҳо аҳамияти муҳим доранд.

Воҳиди фразеологӣ ҳамчун воҳиди номинатсияи дуҷумдараҷа дар маҷмӯи унсурҳои таркибӣ муаррифӣ мешавад, хусусан вақте ки сухан дар бораи ибораҳои устувор меравад, ки ба тағйирёбии таркиби сифатӣ ва ё миқдорӣ имкон намедиҳанд. Чунин таркибҳои калимаи устувори дараҷаи баланди муттаҳидшавӣ вазифаи номинативӣ-характернокро иҷро мекунанд. Аз ҷиҳати синтаксисӣ онҳо ҳамчун як воҳиди томи ягона амал мекунанд ва аз нав фикр карда баромада шуда, барои амалӣ намудани лексемаҳои гурӯҳҳои алоҳидаи

калимаҳоро талаб мекунанд. Дар айни замон, як ҳолати муҳим ва ҷолиб барои истифодаи воҳидҳои фразеологӣ ин маънои муайяни онҳо мебошад, ки мавҷуд набудани нӣз ба шарҳи контекст ҳангоми истифодаи онҳо ба амал меояд. Инчунин, бояд қайд кард, ки аксари воҳидҳои фразеологӣ барои соҳибони забон маълуманд, дар ҳолати надонистани онҳо, таркиби калимаҳо барои дуруст тафсир кардани онҳо имкон медиҳад. Ҳамин тариқ, хусусияти муҳими воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ бо ҷузьҳои даст (手), сар (头 / 首) ва дил (心), дар робита бо фарҳанг ва таърихи халқӣ созанда ба амал меоянд.

Дар забони чинӣ чун яке аз забонҳои қадимтарин ва мураккаби ҷаҳон, воҳидҳои аслии фразеологӣ мавҷуданд, ки аз воҳидҳои фразеологӣ забонҳои хориҷӣ фарқ мекунанд. Ин ҳолат ба он вобаста аст, ки ҳуди таърихи забони чинӣ тақрибан панҷазорсолаи таҳаввулотӣ худро дорад. Ҳуди забон аз рӯи сохтори худ ба гурӯҳи забонҳои тибетӣ мувофиқ буда, аз ҷиҳати хусусият ва вижагиҳои худ беназир аст, ки ин асосан дар сатҳи лексикӣ ва грамматикӣ, инчунин графика, иероглиф инъикос ёфтааст. Дар мавриди фразеологияи забони чинӣ, бешубҳа, баъзан тасвири равшани фарҳанги миллий, ҳувиёт, таърих ва ҳикмати халқ мавҷуд ҳаст. Асоси воҳидҳои фразеологӣ чинӣ ва тоҷикиро падидаҳо, далелҳо, воқеаҳо, ҳолатҳои мебошанд, ки бо ҳаёти чинӣ ва тоҷикӣ вобастагӣ доранд. Агар забонмӯз ё тарҷумон аз таърихи пайдоиши ибораҳои устувор донише надошта бошад, ин боиси нодуруст фаҳмидани маънои онҳо мегардад, ки дар натиҷа дарки мафҳуми семантикаи онҳо норавшан мемонад. Воҳидҳои фразеологӣ чинӣ мунтазам воқеиятҳоеро дар бар мегиранд, ки на танҳо ба соҳибони забон нофаҳмоанд, балки хориҷӣ низ онҳоро баъзан дарк намеkunанд.

Сар ҳамчун як ҷузьи соматикӣ ба шумораи зиёди воҳидҳои фразеологӣ забони тоҷикӣ ва чинӣ ифода шудааст. Ин калима якҷанд маъно дорад. Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ калимаи сар чунин шарҳ ёфтааст: 1. Соматизми ҷузьи сар - узви бадани инсон ва ҳайвон, ки мағз, чашм, гӯш, бинӣ ва даҳон дар он қарор дорад. 2. Оғоз, аввал, ибтидо; сари бозор, сари кӯча, сари таҳсил, сари тобистон, сари шаб. 3. боло, рӯй; сари болин, сари кӯҳ, сари сина. 4. нӯг; сари ришта. Дар асоси ин, бисёр воҳидҳои фразеологӣ пайдо шуданд. Сари вақт дар айни вақт..., бевақт нашуда, фурсат аз даст нарафта; сари офтоб бо тулӯи офтоб, офтоб тулӯ кардан ҳамон; сари ҳавз, дар гирди ҳавз, дар канори ҳавз [4, с. 206].

Дар луғати Синхуа калимаи сар чунин шарҳ дода шудааст: 1. 人身体的最上部分或动物身体的最前部分; 头骨; 头脑; 头。 2. 指头发或所留头发的样式。 留头; 剃。 3. 物体的顶端。 山头 [8] (Қисми аз ҳама болои бадани инсон ва ё қисми пеши бадани ҳайвон; косахонаи сар; мағзи сар; сар; 2. Мӯйи сар ва ё тарҳи мӯйи сар. Мӯйи сарро дароз кардан; сарро тарошидан; 3. Қуллаи объект; қуллаи кӯҳ;... ва монанди инҳо.

Сар як қисми бадан аст, ки ҳаёт бидуни он ғайриимкон аст, аксар воҳидҳои фразеологӣ, дар забони чинӣ, ки таркиби онҳо қисми баданро дар бар мегирад аз ин калима иборат мебошанд: Мисолҳои зеринро дар забони чинӣ дида мебароем, ки дар ин ибораҳо калимаи сар бо иероглифи 头tou ифода ёфтаанд :

点头—сар ҷунбонидан, ба сар ишорат кардан;

摇头—сар ҷунбонидан;

走在前头; 领头—рафта ба пеш;

从头到尾—аз сар то охир, аз аввал то охир;

埋头苦干—бо сар ба кор машғул шудан, яъне ба кор дода шудан;

Ибораи забони чинӣ “你需要用头脑思考·而不是用你的心。”“Nǐ xūyào yòng tóunaó sīkǎo, ér bùshì yòng nǐ de xīn”, ки бо забони чинӣ тарҷумаи "бояд бо сари худ фикр кард, на бо қалби хеш"-ро медиҳад. Дар ин изҳорот байни ду соматизм - сар ва дил робитаи зич вучуд

дорад. Дар баробари ин, ибораҳои устуворе мавҷуданд, ки бевосита ба мавзӯи ишқ алоқаманданд: 心心相印 xīn xīn xiāng yīn-ҳамдигарфаҳмӣ намудан, 互相间的爱情— ишқи тарафайн. Дар асоси гуфтаҳои боло таърифи мустақим барои ин гуна соматизмҳо додан мумкин аст, ки онҳо дар баробари маъноҳои асли маъноӣ маҷозиро низ доро мебошанд. Дар асоси гуфтаҳои боло, мо метавонем хулоса барорем, ки аксари воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ тоҷикӣ ва чинӣ бо ҷузъи «сар-头» бо тасвир ва маъно мувофиқат мекунад, зеро қабати луғавӣ забонҳо маъмул буда, вобастагӣ мустақам доранд.

Даст узнест, ки дар фарҳангҳои тоҷикӣ ва чинӣ мафҳумҳои гуногунро доро мебошад. Масалан, фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ин калимаро чунин шарҳ додааст: Даст. 1. Узви бадани инсон аз шона то нӯги ангуштон; каф ва панҷаи даст, яд. 2. маҷ. ҷавр, бедод, тааддӣ : аз дасти замона. 3. сӯй, тараф, ҷониб : дасти рост, дасти чап. 4. дафъа, қарат, бор; навбар (дар қиморбозӣ) [5, с. 422-423].

Дар фарҳанги забони чинӣ бошад, калимаи даст 手 shou бо чунин маъноҳо ифода ёфтааст: 1. 人体上肢腕以下特物的部分. 2. 手 (作为劳动工具) 工作手, 人手不足 [8] (1. Узви бадани инсон аз шона то нӯги ангуштон. 2. Даст (ҳамчун олати меҳнат), дастони қорӣ, 人手不足 rén shou bù zú - дастони қорӣ намерасанд. 3. Бо даст навиштан; дастнавис; дастхати аслии муаллиф, хат ё имзои ҳудӣ нависанда).

Ҷузъи даст тақрибан нақши умумиро мебозад: ин калима бо маъноҳои гуногун истифода мешавад, ки маъмултарини онҳо муошират, малака, фаъолият, мубодила, яъне истифодаи амалии фикр ба ҳисоб меравад. Хусусан, воҳидҳои фразеологӣ, ки ин соматизмро дар бар мегиранд, бо маъноӣ даст бурдан, ба қоре шурӯъ кардан, машғул шудан ба қоре; даст гирифтани а) киноя аз дастгир кардан, гирифтани қорӣ; б) ёрӣ расондан, мадад кардан ба қасе; даст дароз кардан (намудан) а) даст ёзондан, дастро пеш бурдан; даст додан ба қасе; б) даст расондан, даст задан (бо мақсади ҳӯрдан); даст дароз кардан ба қасе зӯрӣ кардан; ҷабр кардан; таарруз (таҷовуз) кардан ба қасе; даст додан ба қасе а) воҳӯрдӣ кардан, ба аломати ризоият дасти якдигарро фишурдан; б) бо пайдо шудани имконият ба чизе муяссар шудан ва монанди инҳо истифода мешаванд [5, с. 422-423].

Дар забони чинӣ калимаи “даст” бо иероглифи 手shou ифода меёбад. Бо ин соматизм чунин навиҳои калимаҳои воҳӯрдан мумкин аст:

举起双手-дастҳои ҳудро боло бардоштан;
握手-даст афшондан;
拉着孩子的一只手-гирифтани дасти кӯдак;
伸手- дасти қарз додан;
在 ... 的左侧- аз дасти чап (аз чизе) ;
他的手巧- вай дастҳои моҳир (тиллоӣ) дорад;
人手- дастҳои қорӣ;
这不是他的笔迹 -ин дасти ӯ нест.
抱着孩子- кӯдакро дар оғӯши хеш кашидан.

Дар ибораи мазкур иероглифи даст 手shou не, балки калиди 扌, ки маъноӣ бо даст анҷом ёфтани амалро ифода мекунад, истифода шудааст.

Бояд гуфт, ки ин гуна таснифи воҳидҳои фразеологӣ - соматизмҳо аз нуқтаи назари семантикӣ гузаронида мешаванд. Ҳангоми таснифи маводи ҷамъоваришуда маълум шуд, ки на ҳама гурӯҳҳои воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар тарҷума мешаванд. Ин, асосан, аз маъноии ҳудӣ воҳиди фразеологӣ ва шумораи воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ вобаста мебошанд.

Мувофиқи фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, калимаи дил якҷанд маъно дорад: Дил 1. узви марказии низомӣ гардиши хуни одам ва ҳайвон, ки ҳаракати хунро идора мекунад,

қалб; дили бемор, дили касал, дили дардманд. 2. маҷ. марказ, васат, миён, дарун: дили мамлакат, дили кӯҳ; дили санг мағзи санг, миёни санг; дили шаб ними шаб, нисфи шаб; бевақтии шаб. 3. маҷ. замир; хотир ботин; барои (баҳри) хушнудии дили, барои хурсандии хотири..., барои шод кардани таъби... 4. маҷ. майл, хоҳиш ҳавас; азму ирода, ният; дили касеро фаҳмидан майлу хоҳиши касеро доништан; аз нияти касе огоҳ шудан. 5. кит. маҷ. чуръат; далерӣ, часорат; дил доштан часорат доштан [5, с. 446].

Дил рамзест, ки дар ҳар як фарҳанг қой дорад ва метавонад ба маъноҳои гуногун истифода шавад. Дил дар ин ҳолатҳо ба маънои мустақим истифода намешавад: Дили афғор, дили озурда; рӯҳафтадагӣ; дили беғам осудахотир, хотирчамъ; дили қафтар яке аз навъҳои беҳтарини ангур; дили пурдард, дили пурҳасрат, қалби ғамгин; дили сангин, дили бераҳму шафқат, дили саҳт; сангиндилӣ, бераҳмӣ; дили сиёҳ дили одами бадкор, бадният; дили танг, дили бесабру қарор, бетоқатӣ; дили хунин, дили ғамгин, қалби пурдарду алам; дили шикаста, дили озурда, қалби ранчида; рози дил, сирри ниҳонӣ; тағи дил; тағи дил, замир, ботин; асли мақсад; дилу бедилон, бешавку рағбат, бе майлу ҳавас, бо дили ноҳолам [5, с. 446].

Соматизми дил дар луғати Синхуа бо чунин маъноҳо шарҳ ёфтааст: 1. 心, 人心. 按, 在肺之下隔膜之上。形如莲蕊, 上有四系, 以通四脏。2. 心, 灵魂, 精神。3. 中心, 中间, 核心。4. 姓 (心) [8] (1. Дил, узви инсон, ки дар зерини шуш дар диафрагма қойгир буда, чун барги нилуфар дар он чор шоха (рағи хунгард) мавҷуд аст. 2. Дил, қалб, рӯҳ. 3. Марказ, миён, дарун. 4. Насаб (Син).

Гуфтаҳои болоро баъзе воҳидҳои фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ исбот мекунанд. Дар ин воҳидҳои фразеологӣ калимаи дил бо иероглифи 心хін ифода ёфтаанд.

好心肠; 善良的心肠-дили тиллоӣ, дили соф;

铁石心肠-дили сангин;

好心肠的人- инсон бо дилаш;

把自己的心交给—ба касе дил додан;

心花怒放— дили хурсанд;

使心惶惶不安- қалбро ноором кардан;

Тавзеҳи истифодаи маҳз чунин воҳиди фразеологиро дар байни чинӣҳо метавон дар заминаи физиологияи инсон пешниҳод кард. Хулоса, бояд қайд кард, ки калимаи «心-дил» дар ҳарду миллат бо рӯҳ, сифатҳои ботинӣ, самимият ва меҳрубонӣ алоқаманд аст. Аммо дар басомади истифодаи ин калимаҳо дар воҳидҳои фразеологӣ тафовуте ҳаст. 心甘情愿 - бо хости дили худ, 福至心灵 - муваффақият дилро зинда мегардонад. Дар ибораҳои фразеологӣ калимаи "чон - 心灵 xīnlíng"-ро истифода мебаранд ва калимаи "дил-心 xīn"-ро бар он афзал медонанд.

Воҳидҳои фразеологӣ тоҷикӣ бо ҷузъи соматикӣ «дил-心» доираи васеи эҳсосотро ифода мекунанд. Масалан, “шодӣ - 喜悦 xǐyuè”, “дил шод мешавад - 心欢喜”, “эҳсосоте, ки ғазабро нисбат ба касе ифода мекунад - 愤怒”, “ба дил гузаронидан - 心里说” ва монанди инҳо ҳангоми кор бо луғат, хусусияти ҳоси ду забони муқоисашавандаро мушоҳида кардем, ки баъзан дар онҳо монандӣ ва фарқият вучуд доранд.

Инчунин, бояд қайд кард, ки воҳидҳои фразеологӣ сомантикӣ бо ҷузъҳои даст (手), сар (头 / 首) ва дил (心), дар забони чинӣ дар робита бо зухуроти роҳҳои бознигарии маҷозии далелҳои воқеият, хусусиятҳои типологии забон хеле мушаххас мебошанд, дар ҳоле ки онҳо аксар вақт қобилияти ифодаи мафҳуми ба ғояндаҳо хосро низ доранд.

Бо вучуди ин, аксари воҳидҳои фразеологӣ аз миф ва афсонаҳои аслӣ, адабиёти таърихӣ, классикони жанри назмӣ ва насрӣ сарчашма мегиранд. Онҳо хеле такроршаванда мебошанд ва қисми муҳимми таркиби луғавии забонҳоро ташкил медиҳанд.

Ба аксар воҳидҳои фразеології забони чинӣ якмаъноӣ ҳос аст. Аммо аксар вақт воҳидҳои фразеологӣ мавҷуданд, ки дорои сермаъноӣ мебошанд. Ин ҳолат ба воҳидҳои фразеологӣ - соматизмҳо бо ҷузьҳои даст (手), сар (头 / 首) ва дил (心), низ дахл дорад. Инчунин, бояд қайд намуд, ки воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ бо ҷузьҳои даст (手), сар (头 / 首) ва дил (心), дар таҳқиқоти мо на танҳо тафсири луғавӣ як исми додашуда, балки, инчунин, маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ зикргардида дар забонҳои муқоисашаванда мафҳумашон мувофиқат мекунад. Муҳақиқи чинӣ Гэ Цзиншэн дар мақолаи хеш бо номи «Хусусиятҳои семантикӣ воҳидҳои фразеологӣ-соматизмҳо бо ҷузьи "сар" дар забони муосири чинӣ» воҳидҳои зерини шабеҳи фразеологиро дар забони муосири чинӣ ҷудо намудааст.

项上人头 Xiangshangrentou (сар ба китф);
冒名顶替 Mao mingdingti (дар сари худ);
抛头颅,洒热血 Paotoulu, sarexue (ҷони хешро фидо намудан);
眼高于顶 yan gaoyuding (худписандона назар кардан);
翻脸不认人 Fanlianburenren (муносибатро қатъ намудан) [1, с. 68].

Баъзе аз хусусиятҳои семантикӣ воҳидҳои фразеологӣ соматикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ (ҷузьҳои даст (手), сар (头 / 首) ва дил (心) ҳам аз ҷиҳати синхронӣ ва ҳам аз ҷиҳати муқоисавӣ дар забонҳои омӯхташаванда баъзан дар вақти тарҷума ба ҳам алоқаманд нашуда ва ҳанӯз ҳам ба қадри кофӣ мувофиқат мекунад. Ба андешаи мо, истифодаи равишҳои маърифатӣ ва психолингвистӣ дар таҳлили муқоисавӣ воҳидҳои луғавӣ забонҳои чинӣ ва тоҷикӣ аҷиб аст. Мисолҳои мувофиқро нишон медиҳем.

横道自刎 Heng dao zi wen (гардани худро шикастан, худро ба ҳалокат расонидан);
挤眉弄眼 Ji mei nong yan (чашмак задан);
睚眦必报 Ya zi bi bao (интиқомчӯ);
含混不清 han hun bu qing (забони хешро газидан);
口是心非-kou shi xin fei (бо забо гуфтан ва бо дил тасдиқ накардан);
打落牙齿和血吞 da luo ya chi huo xue tun (ба муштилот тоб овардан) ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, кутбӣ будани воҳиди фразеологӣ қайдшуда аз ҳолати мусбӣ ба манфӣ фарқ мекунад, зеро аз як тараф, муносибатҳоеро, ки ҷомеа арзишнок мешуморад, аз тарафи дигар, маъноӣ манфӣ инсонро шарҳ медиҳанд.

Таҳлили маводи воқеӣ нишон медиҳад, ки дар забони чинӣ миқдори назарраси воҳидҳои фразеологӣ полисемантикӣ мавҷуданд.

Тамоми доираи хосиятҳои маъноӣ воҳидҳои фразеологӣ такроршаванда - соматизмҳои забони муосири чинӣ ба таври возеҳ нишон медиҳанд, ки ҳамаи онҳо якҷоя барои омӯзиши бисёрҷабҳа аз нуқтаи назари методологияи муосир ва анъанавӣ маводи мураккаб ва ҷолиб мебошанд. Ғайр аз ин, хусусияти муҳимми чунин ибораҳо полисемантии онҳо мебошад, ки барои палитраи тадқиқотӣ имконият фароҳам меорад. Ғайр аз он, бо назардошти хусусиятҳо ва ҷустуҷӯи намунаҳои дарки семантика, бо назардошти омили лингвистикӣ, инчунин, барои дурнамои таҳқиқот дар самти таҳлили муқоисавӣ ибораҳои шабеҳ дар асоси маводи забони тоҷикӣ пешниҳод карда мешавад.

Адабиёт

1. Гэ Цзиншэн. Семантические особенности фразеологизмов- соматизмов с компонентом “голова” в современном китайском языке // Серия Гуманитарные науки. – 2015. № 6 (203). – Выпуск 25. - С. 66-69.
2. Крейдлин, Г.Е. Тело и телесность в русском языке и русской культуре // Человек и язык в коммуникативном пространстве: сборник научных статей. - Красноярск, 2013. Т. 4. – №

4. - С. 51 - 56.
3. Махмадов, Дж.Ш. Способы выражения ирреальности в таджикском и английском языках: дис... канд. филол. наук: 10.02.19 / Махмадов Дж.Ш. – Душанбе. - 2019.-150 с.
4. Мачидов, Х. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1982.
5. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ. Ҷилди, 1. – Душанбе, 2008. - 950 с.
6. Фозилов, М., Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. – Душанбе, 1963. - 987 с.
7. Электронный словарь Lingvo x5
8. 在线新华字典
9. <http://dspace.bsu.edu.ru/>
10. http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/1080/СЕМАНТИКА

ХУСУСИЯТҲОИ СЕМАНТИКИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ СОМАТИКӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА ЧИНӢ (БО ҶУЗӢҲОИ ДАСТ, САР ВА ДИЛ)

Мақола ба масъалаи омӯзиши хусусиятҳои семантикии воҳидҳои фразеологии соматикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ (бо ҷузъҳои даст (手), сар (头) ва дил (心)) бахшида шуда, дар таркиби худ соматизмҳо - исмҳо бо маънои аслии қисмҳои бадани инсонро дар бар мегиранд. Воҳидҳои фразеологии соматикӣ қадимтарин қабати фарҳанги миллиро муаррифӣ мекунанд ва таърихи дониши инсонро дар бораи худ ва ҷаҳони атроф инъикос мекунанд.

Ба андешаи муаллиф масъалаи мазкур дар забоншиносӣ муҳим арзёбӣ гардида, муҳаққиқон мекушанд, ки доираи таҳқиқоти хешро дар ин самт васеътар намоянд. Зеро доираи маъноии воҳидҳои фразеологии соматикӣ (бо ҷузъҳои даст (手), сар (头) ва дил (心)) васеъ буда, таҳқиқоти онҳо дар забоншиносӣ муҳим мебошанд. Семантикаи воҳидҳои фразеологии соматикӣ, баъзан якмаъноӣ ва дар дигар мавридҳо бошанд сермаъноиро меписанданд. Умуман, воҳидҳои фразеологии соматикӣ (бо ҷузъҳои даст (手), сар (头) ва дил (心)) дар забонҳои муқоисашаванда ҳангоми тарҷума аз ягон забон ба забони дигар тарҷума шуда, дар баъзан мавридҳо байни онҳо фарқият ва монандиро дидан мумкин аст. Омӯзиши хусусиятҳои семантикии воҳидҳои фразеологии соматикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ (бо ҷузъҳои даст (手), сар (头) ва дил (心)) аз тарафи забоншиносон ба таври бояду шояд омӯхта шуда, дар таҳқиқоти оянда паҳлӯҳои ҳалнагардидаи мавзӯи мазкурро таҳқиқ менамоем.

***Калидвожаҳо:** омӯзиш, семантика, воҳидҳои фразеологӣ, соматика, ҷузъҳои даст, сар, дил забони чинӣ, забони тоҷикӣ.*

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОМАТИЧЕСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В ТАДЖИКСКОМ И КИТАЙСКОМ ЯЗЫКАХ (С КОМПОНЕНТАМИ РУКА (手), ГОЛОВА(头) И СЕРДЦЕ(心))

В данной статье исследуются семантические особенности соматических фразеологических единиц в таджикском и китайском языках (с компонентами рука (手), голова(头) и сердце(心)). Данный вопрос считается очень важным в лингвистике и исследователи стараются расширить сферу своих исследований в этом направлении. Потому что семантический диапазон соматических фразеологизмов (с компонентами рука (手), голова(头) и сердце(心)) широк, и их изучение важно в лингвистике. Семантика

соматических фразеологических единиц иногда однозначна, а в других случаях неоднозначна. В общем соматические фразеологические единицы (с компонентами рука (手), голова(头) и сердце(心)) в сопоставляемых языках при переводе с одного языка на другой переводятся и в некоторых случаях различие и сходство между ними могут быть замечены. Семантические особенности соматических фразеологических единиц (с компонентами рука (手), голова(头) и сердце(心)) должным образом изучены лингвистами, но в будущих исследованиях мы продолжим работу данной тематики.

Ключевые слова: изучение, семантика, фразеологические единицы, компоненты рука, голова, сердце, китайский язык, таджикский язык.

SEMANTIC FEATURES OF SOMATIC PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE TAJIK AND CHINESE LANGUAGES (WITH THE COMPONENTS HAND (手), HEAD (头) AND HEART (心))

This article examines the semantic features of somatic phraseological units in the Tajik and Chinese languages (with the components hand (手), head (头) and heart (心)). This question is considered very important in linguistics and researchers are trying to expand the scope of their research in this direction. Because the semantic range of somatic phraseological units (with the components hand (手), head (头) and heart (心)) is wide, and their study is important in linguistics. The semantics of somatic phraseological units are sometimes unambiguous, and in other cases ambiguous. In general, somatic phraseological units (with the components hand (手), head (头) and heart (心)) are translated in the compared languages when translated from one language to another, and in some cases differences and similarities can be noticed between them. The study of the semantic features of somatic phraseological units (with the components hand (手), head (头) and heart (心)) has been properly studied by linguists and in future studies we will solve the unresolved issues.

Keywords: study, semantics, phraseological units, components hand, head, heart, Chinese language, Tajik language.

Сведения об авторе: Абдурахимова Шабнам – докторант (Phd) кафедры филологии Восточной и Южной Азии Таджикского государственного института языков имени Сотим Улугзаде. **Адрес:** 734019, г. Душанбе, улица Мухаммадиева 17/6 **Тел.:** (+992) 93 133 16 66. **E-mail:** abdurahimovashabnam@mail.ru

Information about the author: Abdurahimova Shabnam - doctorate (PhD) at the Department of Philology of East and Southern institute of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 734019, Dushanbe, st. Muhammadiyev 17/6. **Tel.:** (+992) 93 133 16 66. **e-mail:** abdurahimovashabnam@mail.ru

ТАҲЛИЛИ ҲАВЗАҲОИ МАЪНОИИ МАФҲУМИ “САЛОМАТӢ” ДАР МАБНОИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Ахмедова А. А.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Яке аз принципҳои асосии таҳқиқоти воҳидҳои фразеологӣ таснифоти фразеология аз рӯи гурӯҳҳои мавзӯӣ мебошад. Дар асоси пайвандҳои маъноӣ, ки калимаҳо ва ибораҳои муттаҳид мекунанд, унсурҳо, низомҳо ба гурӯҳҳои луғавӣ-семантикӣ як карда мешаванд [4, с. 20]. Гурӯҳҳои семантикӣ гурӯҳҳои мебошанд, ки бо калимаҳои гуногуни ба ҳам алоқаманд ифода ёфта, ба ҳам аз ҷиҳати маъно вобастаанд [11, с. 163]. Мувофиқи ақидаи Р.Н. Солиева, «гурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ-семантикӣ, маҷмӯи воҳидҳои фразеологиро дар бар мегиранд, ки силсилаи мавзӯиро ташкил медиҳанд ва арзишҳои муайяни воҳидҳои забониро доро мебошанд» [6, с. 53].

Дар натиҷаи таҳлили корҳои Л.В. Туленинова «Концептҳои «саломатӣ» ва «беморӣ» дар забоншиносии фарҳангии забонҳои англисӣ ва русӣ», Г.Ю. Бухтоярова «Тазоҳуроти падидаҳои беморӣ ва саломатӣ дар тасвири забони ҷаҳон дар забони русӣ», Ялалова Р.Р «Воҳидҳои фразеологӣ ифодакунандаи беморӣ - саломатӣ дар забонҳои англисӣ, олмонӣ ва русӣ» ва фарҳангҳои воҳидҳои фразеологӣ (106 воҳиди фразеологӣ дар забони тоҷикӣ, 239 воҳиди фразеологӣ дар забони англисӣ), ҳафт зергурӯҳи маъноии воҳидҳои фразеологӣ ифодакунандаи концепти «саломатӣ» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муайян карда шуд: «солимии ҷисмонӣ», «некуаҳволӣ», «боқувватӣ, хушҳолӣ», «симои солим», «солимии равонӣ», «шифоёбӣ», «табобат».

Воҳидҳои фразеологӣ, ки «солимии ҷисмонӣ»-ро (50 воҳиди фразеологӣ дар забони тоҷикӣ, 80 воҳиди фразеологӣ дар забони англисӣ) ифода мекунанд, дар забонҳои муқоисашаванда ба таври васеъ истифода гардидаанд: **a fine figure of a man, fighting fit, be in good shape, as fit as a fiddle** = healthy, strong and physically fit (солим, дар ҳолати хуб будан). *My grandpa is 95 years old but he is as fit as a fiddle. He prefers to live alone and refuses any help we offer.* Бобои ман 95-сола аст, аммо дар ҳолати олист. Ӯ танҳо зиндагӣ карданро афзалтар мешуморад ва аз ҳама гуна кумаки мо саркашӣ мекунад. (тарҷумаи муаллиф) **in the pink <of health>, be in <good> health** (солим будан), **holistic health** [маънӯл: саломатии ҳамаҷониба], **rude health** [маънӯл: солим], **sale and sound/alive and well** [маънӯл: зиндаву саломат];

Ибораи **баҷо будан** сӯҳату саломат, дуруст, нағз будани саломатиро ифода менамояд: – *Очаатон гардад, баҷо будед-ку?* [10, с. 89]. **Илики касе нур будан** – саломатии касе нағз будан, тандурусту солим будан: *Палавҳое, ки ман ба ин хӯронда будам, беҳуда нарафтаанд, иликаш нур, монда намешавад.* [4,490]; **рангу рӯй ба ҷояш** дорои маънои нағз, солим мебошад. [6, с. 261]; **шаҳр тинҷ** - осуда, ором ва саломат будани одамон: - *Шумо аз Ӯротеппа кай омадед? Ду рӯз шуд.* – *Шаҳрамон тинҷ-мӣ? Шаҳр тинҷӣ, ҳаргиз хавотир нашавед!* [1, с. 354]; **соқу саломат** – сӯҳат бардам будан; **safe and sure** [маънӯл: солим ва осеб надида]; **safe and sound, sound in mind and body, <all> in one piece, with a whole skin/in a whole skin; to be alive and kicking/well** = to be well and healthy; to continue to be popular (сӯҳату саломат, бардам).

Намунаи қолибии идеали тандурустӣ, ки одатан ба шарофати воситаҳои визуалии матбуот, телевизион ва ихтисоси табибон сохта шудааст, бо қолиби классикии «шахси солим - варзишгари ҷавони ҷонӣ» алоқамандии зич дорад.

Тандурустиро дар фарҳанги забонҳои муқоисашаванда ба ҳайвоноти паранда, ҳатто ба мева низ шабоҳат додаанд. Воҳидҳои фразеологӣ, ки аз ташбеҳ ва муқоисаҳо асос ёфтаанд, меъёрҳои хосиятҳои хоси инсон ва намунаҳои саломатӣ, зебӣ мебошанд. Дар фарҳангҳои омӯхташаванда асоси маҷозии воҳидҳои фразеологӣ мушаххас мебошанд, ки ин аз дарки гуногуни ҷаҳон ва ҷаҳонбинии фарҳангӣ-миллӣ шабоҳат медиҳад. Масалан, меъёрҳои саломатӣ дар забони тоҷикӣ ба *асп*, *барзагов* (*буққа*), *оҳу*, *шаҳбоз* (*бози шикорӣ* - *навъи паранда*) ташбеҳ

дода мешавад: *асп барин будан*. Солим ва бақувват: Баъд аз касалӣ, шумо ҳозир чӣ хел, дуруст-мӣ, охир? - Шукр, *асп барин*! [1, с. 33].

*Кам хӯрдам, худро оху дидам (мисли оху давидам),
Пур хӯрдам, худро мурда дидам* [5, с. 398].

*Кам хӯрдану роҳ гаштан – шаҳбоз яке,
Пур хӯрдану хоб кардан – бемор яке* [5, с. 398].

Дар забони англисӣ ба «a bull/an ox - барзагов», «a horse - асп», «a buck - оху», «a cat - гурба»: **Bull of Bashan** [таҳмул: барзагови басанӣ], марди солим, қавӣ; **a/the constitution like/of a horse/an ox**; **<as> sfrong/healthy as a horse/an ox/a bull** - чун барзагов солим; **<as> hearty as a buck** - солим; **<as> tenacious as a cat** - мисли гурба тобовар [12, с. 28].

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки зоонимҳо ҳангоми истифода ҳамчун чузъи воҳидҳои фразеологӣ ба таври равшан зоҳир гардидаанд. Инчунин, дар баробари зоонимҳо ташбеҳ ба саломатӣ, шабоҳатҳо бо воқеиятҳои муҳити атроф низ мавриди истифода қарор мегиранд. Дар мисоли забони тоҷикӣ: **Ба бадани касе об давидан** (фарбеҳу тару тоза шудан; аз касалӣ сиҳат ёфтани шахс) [10, с. 55]; **замин зер карда гаштан** - ба дараҷаи офиятмандӣ умргузор будан, саломат будан: - Чӣ тавр, саломат-мӣ, шумо? – Як навъ замин зер карда гаштем, зодаҷон! [1, с. 172] аз **хок берун гаштан** - зинда, сиҳат ва саломат будан, сиҳат ва саломат умр ба сар бурдан:

1. - *Аз худатон пурсем? - гуён ҳол пурсиданд.*

- *Шукри Худо, аз хок берун гаштем, - гуфт Шокир дар ҷавоби онҳо.* [10,281].

2. - *Шукр, ба пурсиданатон раҳмат ... аз хок берун гаштем-дия!* [10, с. 281].

Анор барин - солим, хушрӯй, зебо, нозанин (дар нисбати зан): *Насиб бошад, Дилбара арӯс кунед, хоҳаракам, бовар мекунад-мӣ, ҳамин қадар хушрӯй, ки анор барин-дия!* [1, с. 31]; **рӯй панҷаи офтоб** - ниҳоят хушрӯ, дилрабо будан [10, с. 938].

Дар забони англисӣ, инсонии нерумандро ба «a flint - сангпора», «a wire - бо сим», «a fiddle - скрипка», «a ball of fire - оташпора», «a ball - тӯб», «a trivet - сутун»: **<as> hard as flint** - саҳт мисли сангпора; **<as> fit/fine as a fiddle, as right as a trivet** — саломатии хуб; **a ball of fire, bounce like a ball, a live wire** - шахси зиндадил, серғайрат ва ғайра ифода мекунам [12, с. 28]. Дар забони тоҷикӣ шахси боқувват ва ба мушкили тобоварро бо зооними **сагҷон** — **ҷонсаҳт, пуртоқат** ишорат менамоянд.

Асоси гурӯҳро лексемаҳои солим, бақувват, қавӣ, тобовар, қобили зиндагӣ, матонат, осебнадида ташкил медиҳанд. Чузъҳои маъноӣ, ки ҳолати ҷисмонии инсонии солимо мушаххас мекунам, тавассути таърифиҳои мавҷудбуда амалӣ мешаванд: солим - организм, ки дуруст фаъолият мекунад; пурра сиҳат - солим, маъюб нест; тобовар - ҷисман қавӣ; қобилиятнок - қобилияти тоб овардан ба шароити номусоид; қобили ҳаёт — устувор.

Зергурӯҳи дигари ифодакунандаи саломатӣ дар воҳиди фразеологӣ «шифоёбӣ» (15 воҳиди фразеологӣ дар забони тоҷикӣ, 53 воҳиди фразеологӣ дар забони англисӣ) мебошад. Шифоёбӣ раванди барқарорсозии фаъолияти ҳамаи узвҳо пас аз беморӣ доништа мешавад: **be on the way to recovery** - аз беморӣ шифо ёфтан; **be out and about/be up and about <again>** - саломатии касе дубора барқарор гаштан; **get well, be up and around, recover/resume one's health, bring around/round** - саломатиро барқарор кардан. **Сабуқ шудан** - худро хуб ҳис кардан, сиҳат ёфтан: *Чойи гармо, ки хӯрдам, насиб бошад, арақ мебиёрад, арақ, ки омад, хеле сабуқ мешавам* [9, с. 8]; **худро сабуқ ҳис кардан** - худро беҳтар ҳис намудан, худро дар ҳолати муқаррарӣ ҳис кардан (масалан: пас аз беморӣ); **арвоҳашон тетик** - рӯҳашон сабуқ ва болида, пас аз беморӣ рӯй ба саломатӣ овардан ва ҳаракатҳои ҷобуқӣ зоҳир намудан: *Дирӯзо аз Бобо Собир умедама канда будам, хеле мазашон набуд. Не, имрӯз худашон ба пояшон берун баромадаанд. Бенам, арвоҳашон анча тетик!* [1, с. 32]; **ба ҳол омадан** - аз дараҷаи беморӣ рӯй ба сиҳатшавӣ овардан, ранги рӯй даромадан, кувва, мадор пайдо кардан: *Дар рӯзҳои аз бемористон баромаданат бисёр харобу лозар будӣ. Шукр ҳоло ба ҳол омада, хеле нағз шудай...* [1, с. 46];

Дар таълифи зергурӯҳи воҳидҳои фразеологӣ-маъноии «шифоёбӣ», луғати соматикӣ мавқеи назаррасро ишғол мекунад. Ба лексемаҳое, ки аъзои бадан ё соматизмро ифода мекунанд, маъноии муайяни рамзӣ дода мешавад. Дар забонҳои мавриди таҳлил, чунончи: шахси сиҳатшаванда боз ба пои худ рост меистад: **on one's feet, be/get back on one's feet, be/get on one's feet <again>, be able to stand on one's own feet** - истодан / бархостан ба пои худ. **Пой гирифтан** - ба по хестан, сиҳат шудан; қувват гирифтан: *Ман ба давои гизои соҳибхона ва зани ҳамсои, ки шири шутур ба ман оварда меҳӯронд, дар байни чанд рӯзи дигар пой гирифта, ба кӯча мебаромадагӣ шудам* [10, с. 841]; **Ба по хестан (бархестан)** - сиҳат шудан: Қариб пас аз як моҳ бемор сиҳат шуда, ба по хест [10, с. 849]; **аз беморӣ сар бардоштан** - аз касалӣ раҳӣ ёфтан, сиҳат шуда хестан. Аммо дар рӯзи даҳуми аз беморӣ сар бардоштаниаш дубора ғалтид [10, с. 100]. **Чашм кушода шудан** - ҳушёр шудан, ба худ омадан, офиятманд шудан: Як ҳафта ин ҷониб саҳт нотоб хоб карда буд. Шукр, ҳамин рӯз чашмаша кушода, намак чашид... [1, с. 334]. **Сараширо аз санг кунад**. Дуо: *таниш сиҳат бошад, офате набинад. Чӣ кунем, Худо сараширо аз санг кунаду ҷонаш саломат бошад, кор кунад* [9, с. 80]. **Рӯ ба беҳбудӣ овардан** - беҳтар шуда истодан, сиҳат шуда истодан [10, с. 924]; **дубора аз нав зинда шудан** - шифо ёфтан баъд аз бемории вазнин. Одами шифоёфта пас аз табобат саломатияш барқарор мешавад ва қувват мегирад: **go from strength to strength, recover one's strength** - қавитар шудан, қувват гирифтан; **collect one's strength/gather oneself up/muster up one's strength** - қувва ҷамъ кардан, қувват гирифтан. Дар забонҳои мавриди таҳқиқ шахси сиҳатшударо ба худ меояд, ё ба ҳуш меояд меғӯянд: **come round, come to <oneself>, regain/recover consciousness** - ба худ омадан / ҳис кардан; **come to one's senses** - ба худ омадан. **Ин тарафа нигоҳ кардан** - аз беморӣ офият ёфтан: - Ако, падар чӣ тавр, як навъ дуруст шуданд-ми? - Шукр, ин тарафа нигоҳ карда хестанд [1, с. 181]; **Рангу рӯ даромадан** - ба ҳол омадан, сиҳат ёфтан: *Танҳо дар курорт рангу рӯи даромад. Ўҳӯ, хеле фарбеҳ шуда, рангаш даромадааст-ку* [10, с. 883]; **ба ҳол омадан** - аз дараҷаи беморӣ рӯй ба сиҳатшавӣ овардан, ранги рӯй даромадан, қувва, мадор пайдо кардан: *Дар рӯзҳои аз бемористон баромаданат бисёр харобу лоғар будӣ. Шукр ҳоло ба ҳол омада, хеле нағз шудай...* [10, с. 46]; **Қадоқба наомадан** - ба ҳолати муътадил омадан, саломат шудан: Укаатон ба назарам, ҳанӯз пурра солим-ул-аъзо нашудааст-а? - Вай наздик даҳ сол ранҷ кашид. Ба ин наздикиҳо қадоқба омаданиаш гумон [1, с. 374]; **Қуш барин шудан** - пас аз беморӣ сиҳат шудан: Касалиатон хеле вазнин буд. Офарин ба шифокорон, ки нағз табобат карданду имрӯз қуш барин шуда, хеста гаштед! [1, с. 379]; **ду ҷон ба саломат омадан** - сиҳат саломат таваллуд кардан, солим будани тифлу модар: *Набераи нав муборақ шавад?! Раҳмат, дуҷон ба саломат омад, худи ҳамин давлати калон* [1, с. 159].

Зергурӯҳи «боқувватӣ, ҳушхолоӣ» (13 воҳиди фразеологӣ дар забони тоҷикӣ, 39 воҳиди фразеологӣ дар забони англисӣ), яке аз самараноктарин зергурӯҳ дар забонҳои таҳлилшуда маҳсуб меёбад: **bounce like a ball, be bright-eyed and bushy tailed, feel one's oats, full of beans, a ball of fire, there are no flies <on smb>** - дорои неруи ҷисмонӣ ва маънавӣ; **hale and hearty** - дар пойҳояш устувор - ҳушёр; **the blood is fresh in one's veins** - хун дар рағҳои кас ҷӯш задан; **хун дар ҷӯш будан** - ҷавон будан, серҳаракат будан, пур аз қувва будан; **get/have/take a new lease of/on life** - якбора қувват гирифтан, шодмонӣ кардан; **тануманд** - шахси солим бардам боқувват; **пахлавон** - шахси бардам боқувват, қавиҷусса.

Ҳангоми таҳлили воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ зергурӯҳи дигар бо номи «соими солим» (12 воҳиди фразеологӣ дар забони тоҷикӣ, 29 воҳиди фразеологӣ дар забони англисӣ) дарёфт гардид. Саломатӣ тавассути намуди зоҳирии инсон дар забон баҳо дода мешавад: **be in good looks, look one's/its best, look strong and healthy** - солиму бақувват ба назар расидан; **gain colour, have a high colour, in blooming/radiant health, looking the very picture of health, blossom into a real beauty** - сурх шудан; дар забони тоҷикӣ ҳаммаъноии фразеологизми мазкур **анор барин**, яъне мисли анор сурх, рӯйсурхӣ аз тани солим дарак медиҳад. **lose/keep one's/its looks** - нигоҳ доштани зоҳири зебо; **гулу маҳ шудан** - офият ёфтан, сиҳат шудан: - *Не, ҳозир шукр нағз. Рангу рӯятон даромада, гулу маҳ шуда бурафтед* [1, с. 92]; **дар ҷое, ки саломатист, он ҷо зебоист** - яъне шахси солим

хамеша зебост; **ҳол гирифта**н - то як андоза фарбеҳ шудан: *Кадам рӯз баъд аз беморӣ ранги рӯятона хеле гиронда будед. Шукр, алҳол хеле ҳол гирифтаед* [6, с. 391]; **хусн аз даҳон** - саломатии шахс ба риояи речаи хӯроки таомҳои лазиз вобаста аст: - *Марҳамат, вақти хӯроки баъд аз зӯҳрӣ. Аз ин ош бо иштиҳо хӯред! Хусн аз даҳон, - гуфтаанд* [1, с. 391].

Таҳлилҳо нишон доданд, ки дар забонҳои мавриди назар ҷавонӣ, зебогӣ ва рангорангӣ, ки нишона аз солимии инсон аст, бо ҷузъҳои набототӣ муқоиса карда мешаванд. Дар забони англисӣ воҳидҳои фразеологӣ бо ҷузъҳои «a rose - садбарг», «an apple - себ», «a cherry - олуча», «dew - шабнам». Дар мисоли *blush like a rose* [таҳмул: мисли гули садбарг сурх шудан]; *with roses in one's cheek, <as> red as a cherry/rose, <as> fresh as the morning dew/as a rose, milk and roses, with a face all milk and roses* [таҳмул: сурхча / тару тоза ба мисли хун ва шир]; *<as> fresh as a daisy* [таҳмул: мисли садбарги тару тоза] вохӯрдан мумкин аст. Дар забони тоҷикӣ «анор», «лола», «гул», «моҳ», «офтоб»: **анор барин** - солим, хушрӯй, зебо, нозанин (дар нисбати зан); **аз сад гул якаш нашукуфта**н - акнун зоҳир шудани қувваю раванг, ҳанӯз ҷавон будан; **лолагун** - руҳсораи лолагун; **моҳ** - киноя аз рӯи зебо, чеҳраи хушрӯи маҳбуба; **моҳи шаби ҷаҳордаҳ** - зебо будани хусну ҷамоли кас; **руй панҷаи офтоб** - ниҳоят хушрӯ, дилрабо. *Ҳодипиён ном ошнои ман хаст, ки як духтаре дорад, рӯй панҷаи офтоб* [10, с. 938].

Дар воҳидҳои фразеологӣ англисӣ соматизми «cheeks - руҳсора» **healthy looking and rosy-cheeked like a ripe apple, have roses in one's cheeks** - чеҳраи солим бо руҳсораҳои сурх (одатан дар бораи симои занон) мавриди истифода қарор гирифтааст, ки аз солимии инсон шаҳодат медиҳад. Қисмати рангии «red - сурх» ва «rosy - гулобӣ», ки дар воҳидҳои фразеологӣ англисӣ дида мешаванд, аксар вақт маънои саломатӣ ва нерумандиро ифода менамоянд: *as red as a cherry/a rose - сурхчатоб; be/look rosy about/around the gills* - намуди солим доштан, солим ба назар намудан.

«Солимии равонӣ» (8 воҳиди фразеологӣ дар забони тоҷикӣ, 18 воҳиди фразеологӣ дар забони англисӣ), аз солимии ҷисмонӣ ҷудонопазир аст. Муҳаққиқ О.С. Василева қайд мекунад, ки «дар баробари амалисозии солимии ҷисмонӣ, қувваи системаи асаб ва солимии равонӣ барқарор мешавад» [3].

Дар забонҳои мавриди муқоиса шахси солим дорои ақли солим мебошад, зеро «тандурустӣ на фақат ҳамчун мавҷуд набудани беморӣ ва нуқсонҳои ҷисмонист, балки ҳамчун вазъи некуаҳволии пурраи ҷисмонӣ» низ маънидод карда мешавад: **in one's right mind, be of sound mind, in full possession of one's senses** - дар зеҳни худ, бо ақли комили худ, ба пуррагӣ / солим / хушёр солимфикр, солимақл - **дар тани солим ақли солим**; дар ҳолати муқаррари равонӣ; **good/horse sense, mother wit, common sense** - ақли солим; **clear thinking** - солимфикр; **солимфикр** он, ки фикри солим дорад, дуруст меандешад; **шахси солимақл** он, ки дуруст фикр ва муҳокима меронад, он касе, ки фаъолияти ақлонаш нуқсе надорад.

Дар натиҷаи таҳлилҳо дар зергурӯҳи зерин воҳиди фразеологӣ бо ҷузъи соматикӣ муайян гардид, ки «head - сар» дар забони англисӣ ва тоҷикӣ ба чунин тарз мавриди истифода қарор мегирад: **have a good head on one's shoulders** - ақли солим ва қобилияти амалӣ доштан; **бо калла (сар) будан** - шахси доно, боақл, қобилияти хуб доштан;

Бояд қайд кард, ки беҳбудии саломатӣ шартан ба ду зергурӯҳ тақсим мешавад: новобаста аз омили таъсирбахш - «барқароршавӣ»; дар назар доштани таъсири беруна - «табобат» (6 воҳиди фразеологӣ дар забони тоҷикӣ, 12 воҳиди фразеологӣ дар забони англисӣ). Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ **барқарор шудан (гардидан, гаштан)** ба маънои *устувор шудан, пойдор гаштан* ифода ёфтааст. Табобат ва шифоёбӣ, дар фарҳанги мазкур бо маъноҳои амали *табиб, муолиҷа, даво кардани беморҳо; табобат кардан (намудан) муолиҷа кардан* ва *шифо ёфтан, беҳ гаштани ҳоли бемор дарҷ гардидааст*. Аз рӯйи таҳлилҳо бармеояд, ки шахси шифоёфта боз ба пой меҳезад. Воҳидҳои фразеологӣ дорои соматизми пой дар забонҳои таҳлилшаванда: **get/put/set/have smb. back on his/its feet, put/set smb. Right - пой гирифта, ба по хестан** - табобат кардан, шифо ёфтан аз беморӣ. Дар забонҳои таҳлилшаванда шифо ёфтани шахси беморро бо ибораҳои боз ба зиндагӣ баргаштан ё ба ҳаёт баргаштан - **bring smb. <back> to life, restore smb. to life** ифода

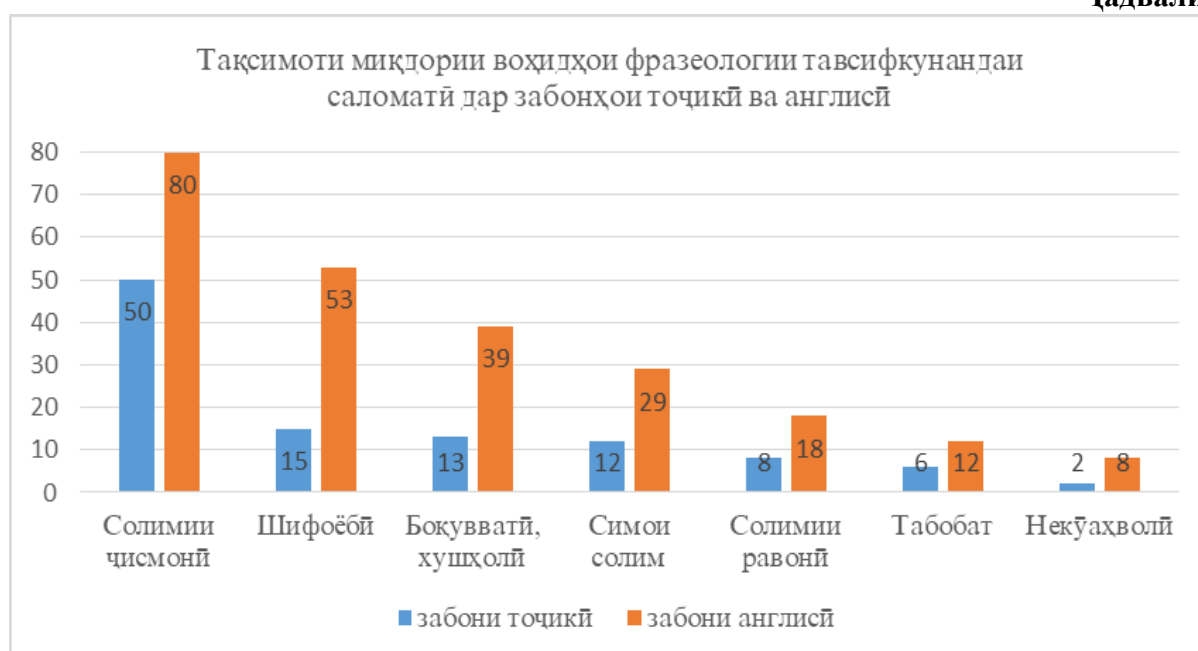
менамоянд. Инчунин, дар забонҳои муқоисашаванда шахсе, ки аз дараҷаи беҳолӣ ва дарди тоқатшикан рӯ ба беҳбудӣ оварда, бӯхрони бемориро паси сар намудааст, бо ибораи **худба омадан** [1, с. 323] - **bring someone to one's senses** ифода ёфтаанд.

Дар забони тоҷикӣ ибораи халқии **худро афишондан** - бо мақсади шифо ёфтан аз беморие худро ба дуохоне хонанда, маросими маҳсусро ба амал овардан, ё **касоро хонда мондан** - ба бемор дуо хондан, беморро дуохонӣ - «муолиҷа» кардан, ки хоси фарҳанги забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад.

Воҳидҳои фразеологӣ зергурӯҳи «некуаҳволӣ» (2 воҳиди фразеологӣ дар забони тоҷикӣ, 8 воҳиди фразеологӣ дар забони англисӣ) дар нисбати зергурӯҳҳои номбурда камтар ба назар мерасанд: **be doing well/fine, feel fine, feel like a new man/woman, be in fine/good fettle, look/feel like a million <dollars>, be in full/high feather-** **баҷо будан; соқу саломат** [10, с. 89].

Таҳлили миқдории зергурӯҳҳои фразеологӣ-семантикии воҳидҳои фразеологӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки саломатиро ифода мекунанд, дар ҷадвали зерин тасвир ёфтаанд.

Ҷадвали 1.

Ҳамин тавр, таҳлилҳо нишон доданд, ки зергурӯҳҳои «солимии ҷисмонӣ», «шифоёбӣ», «боқувватӣ, хушҳолӣ» дар забонҳои омӯхташуда, аз ҳама бештар мавриди истифода қарор мегиранд. Дараҷаи баланди истифодаи воҳидҳои фразеологӣ зергурӯҳҳои мазкур марбут ба он аст, ки одамон ба солимии ҷисмонии хеш аҳамият дода, бадани худро дар ҳолати хуби ҷисмонӣ нигоҳ доранд, то аз бемориҳо худро пешгирӣ наоянд. Воҳидҳои фразеологӣ забони англисӣ бо маъноҳои «солимии ҷисмонӣ», «шифоёбӣ», «боқувватӣ, хушҳолӣ» нисбати забони тоҷикӣ бартарӣ доранд. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар забонҳои муқоисашаванда роҳҳои гуногуни ифодаи воҳидҳои фразеологӣ ба назар мерасад, ки он аз гуногунии фарҳанги забонҳои таҳлилшаванда дарак медиҳад.

Тафовути миқдорӣ барои зергурӯҳҳои «некуаҳволӣ», «боқувватӣ, хушҳолӣ», «симои солим», «солимии равонӣ» мувофиқ аст. Намунаҳои дар боло овардашуда нишон медиҳанд, ки луғати тасвири миллии илмӣ воқеиятро ба тарзи хос инъикос мекунад. Таҳлили зергурӯҳи «таботат» нишон дод, ки умумияти давраи табиӣ ҳаёт ва хусусиятҳои ҳолати физиологии инсон собит сохтааст, ки вобастагии барқароршавии саломатӣ аз таъсири беруна, таботат, дар забонҳои муқоисашаванда арзиши баробар дорад.

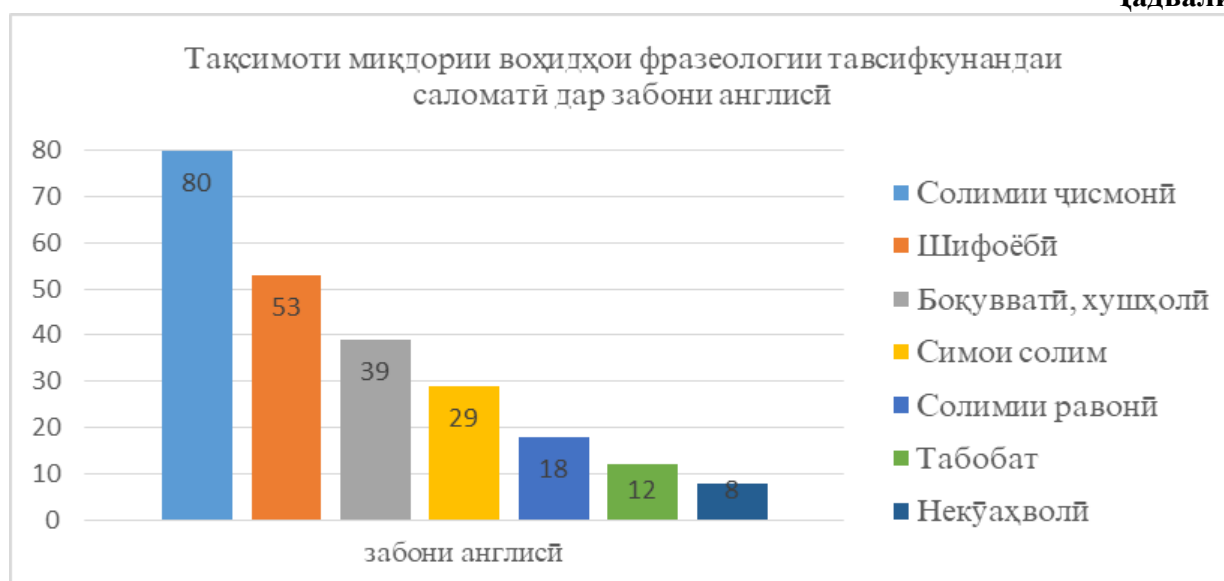
Натиҷаҳои таҳлил имкон медиҳанд, ки муқоисаи миқдории зергурӯҳҳои воҳидҳои фразеологӣ аз рӯи аҳамияти онҳо дар ҳар як забон гузаронида шавад.

Ҷадвали 2.

Мавқеи асосиро дар забони тоҷикӣ воҳидҳои фразеологӣ ишғол мекунанд (50 вф), ки «солимии ҷисмониро» тавсиф менамоянд. Зергурӯҳҳои сершумори «шифоёбӣ» (15 вф), «боқувватӣ, хушҳолӣ» (13 вф), «симои солим» (12 вф) мавҷуданд. Миқдори хурди воҳидҳои фразеологиро «солимии равонӣ» (8 вф), «табобат» (6 вф) ва «неқуаҳволӣ» (2 вф)-ро тавсиф мекунанд.

Ҷадвали 3.

Мавқеи асосиро дар забони англисӣ воҳидҳои фразеологӣ ишғол мекунанд (80 вф), ки «солимии ҷисмониро» тавсиф менамоянд. Зергурӯҳҳои сершумори «шифоёбӣ» (53 вф), «боқувватӣ, хушҳолӣ» (39 вф), «симои солим» (29 вф) мавҷуданд. Миқдори хурди воҳидҳои фразеологӣ «солимии равонӣ» (18 вф), «табобат» (12 вф) ва «неқуаҳволӣ» (8 вф)-ро тавсиф мекунанд.

Дар забонҳои мавриди муқоисаи мо маҷмӯи шабеҳи зергурӯҳҳои фразеологӣ-семантикӣ ёфт мешавад, аммо ҳаҷми воҳидҳои фразеологӣ дар зергурӯҳҳо гуногун мебошад. Гуногунии воҳидҳои фразеологӣ дар зергурӯҳҳо бо хусусиятҳои фарҳангӣ ва миллии забонҳои муқоисашаванда алоқаманд аст.

АДАБИЁТ

1. Абдуллозода, Р. Фарҳанги ибораҳои халқӣ / Р. Абдуллозода. – Душанбе: Адиб, 1988. – 400 с.
2. Бухтоярова, Г.Ю. Отображение феноменов болезней и здоровье в русской языковой картине мира: дис. ... кандидата филол. наук: 10.02.01 / Бухтоярова Галина Юрьевна. – М., 2010. – 257 с.
3. Васильева, О.С. Психология здоровья человека: эталоны, представления установки: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / О. С. Васильева, Ф. Р. Филатов. – М.: Академия, 2001. – 352 с.
4. Гольдберг, В.Б. Контрастивный анализ лексико- семантических групп (на материале английского, русского и немецкого языков): учебное пособие / В. Б. Гольдберг. – Тамбов: ТГПИ, 1988. – 56 с.
5. Калонтаров, Я. И. Мудрость трех народов: (тадж., узб., рус. пословицы, поговорки и афоризмы в аналогии) / Я. И. Калонтаров. – Душанбе: Адиб, 1989. – 427 с.
6. Салиева, Р.Н. Сопоставительный анализ фразеологических единиц с прозрачной внутренней формой в английском и русском языках / Р.Н. Салиева. – Казань: Казанский гос. ун-т, 2009. – 150 с.
7. Сотим Улуғзода. Мунтахабот: Иборат аз ду чилд. Ҷ. 1. «Субҳи ҷавонии мо» ва «Ривояти суғдӣ». – Душанбе: Ирфон. 1982. – 448
8. Туленинова Л.В. Концепты «здоровье» и «болезнь» в английской и русской лингвокультурах: дис. ... канд. фил. наук: 10.02.20 / Туленинова Лариса Владимировна. – Волгоград, 2008. – 248 с.
9. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ (фарҳанги фразеологӣ). Ҷ 2. – Душанбе: Ирфон, - 1964. – 146 с.
10. Фозилов, М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. -Душанбе: Нашр. давл. Тоҷ. – 1963. – 952 с.
11. Шайкевич, А.Я. Введение в лингвистику: учебное пособие для студ. филол. и лингв. фак. высш.учеб. заведений / А.Я. Шайкевич.- М.: Академия, 2005.– 400 с.
12. Ялалова, Р.Р. Фразеологические единицы, характеризующие болезнь – здоровье, в английском, немецком и русском языках: дис... канд. фил. наук: 10.02.20 / Ялалова Р.Р. – Казань, 2014. – 307 с.
13. 140 фразовых глаголов с примерами и переводом. <https://langformula.ru/phrasal-verbs/> (санаи истифода: 19.02.2021)
14. Health Vocabulary: 20 Useful Health Phrasal Verbs URL: <https://7esl.com/health-phrasal-verbs/> (санаи истифода: 19.02.2021)
15. Фразовые глаголы в английском языке. URL: <https://www.learnathome.ru/grammar/phrasal-verbs.html> (санаи истифода: 05.01.2021)

ТАҲЛИЛИ ҲАВЗАҲОИ МАЪНОИИ МАФҲУМИ “САЛОМАТӢ” ДАР МАБНОИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақола ба тафсири ҳавзаҳои маъноии концепти «саломатӣ» дар асоси воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Дар он тафсири семантикии концепти мазкур дар асоси воҳидҳои фразеологӣ забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Яке аз принципҳои асосии таҳқиқоти воҳидҳои фразеологӣ таснифоти фразеология аз рӯи гурӯҳҳои мавзӯӣ мебошад. Омӯзиши муқоисавии воҳидҳои фразеологӣ концепти «саломатӣ» дар забонҳои сохторашон гуногун муҳим буда, имкон медиҳад, ки падидаҳои умумичаҳонӣ муайян карда шавад, ки ба умумияти ассотсиативӣ - маҷозии ҳар як забон асос ёфтаанд.

Бо назардошти он ки концепти «саломатӣ» дар аксари забонҳо шабеҳ аст, барои як қатор илмҳо, аз ҷумла илмҳои тиб, равоншиносӣ, сиёсатшиносӣ, экология ҳамчун объекти омӯзиш қарор доштан, бояд мафҳуми илмӣ «саломатӣ» тафсири ҳамҷониба ва муқаммалро ба даст орад.

Арзёбии маҷозии вижагиҳои концепти «саломатӣ» тавассути воҳидҳои фразеологӣ натиҷаи муайянкунии концептҳои мазкур ба хусусиятҳои берунии инсон, хосиятҳои физиологӣ ва аломатҳои психологӣ инсон маҳсуб меёбад. Хусусияти воҳидҳои фразеологӣ дар натиҷаи муқоисаи ду забон равшантар зоҳир мешавад.

Дар асоси таҳлили муфассали маъноии 345 воҳиди фразеологӣ, ки саломатиро дар забонҳои таҳлилшаванда тавсиф мекунанд, ҳафт зергурӯҳи асосии фразеологӣ-семантикии зерин муайян карда шуд: «солимии ҷисмонӣ», «неқӯаҳволӣ», «боқувватӣ», «хушҳолӣ», «симои солим», «солимии равонӣ», «шифоебӣ», «табобат».

Калидвожаҳо: *концепт, саломатӣ, тафсири маъноӣ, солимии ҷисмонӣ, неқӯаҳволӣ, боқувватӣ, хушҳолӣ, симои солим, солимии равонӣ, шифоебӣ, табобат.*

АНАЛИЗ СЕМАНТИЧЕСКИХ ПОЛЕЙ КОНЦЕПТА «ЗДОРОВЬЕ» НА МАТЕРИАЛЕ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ

Статья посвящена интерпретации семантических полей концепта «здоровье» на примере фразеологизмов таджикского и английского языков. В ней анализируется семантическая трактовка концепта «здоровье» на основе фразеологизмов сопоставляемых языков.

Одним из основных принципов исследования ФЕ является классификация ФЕ по тематическим группам. Изучение фразеологических единиц (ФЕ) различных языков в сопоставительном аспекте имеет важное значение. Подобное исследование позволяет выявить универсальные и дифференциальные признаки ФЕ конкретных языков, проникнуть в сущность процесса фразеологизации и определить особенности ФЕ.

Учитывая, что понятие «здоровье» одинаково в большинстве языков, для ряда наук, включая медицину, психологию, политологию, экологию, научное понятие «здоровья» должно иметь всестороннюю интерпретацию.

Характеристика здоровья средствами ФЕ является образной оценкой внешних свойств человека, его физиологических и психологических признаков. Специфика ФЕ отчетливее проявляется при многоязычном сопоставлении.

На основе детального анализа семантики 345 ФЕ, характеризующих здоровье, в анализируемых языках, выявлено семь основных фразео-семантических подгрупп: «физическое здоровье», «хорошее самочувствие», «энергичность, бодрость, сила», «здоровый вид», «психическое здоровье», «выздоровление», «вылечивание».

Ключевые слова: *концепт, здоровье, семантическая интерпретация физическое здоровье, хорошее самочувствие, энергичность, бодрость, сила, здоровый вид, психическое здоровье, выздоровление, вылечивание.*

ANALYSIS OF THE SEMANTIC GROUPS OF THE CONCEPT "HEALTH" BASED ON THE IDIOMS OF THE TAJIKI AND ENGLISH LANGUAGES

The article is devoted to the interpretation of the semantic groups of the concept "health" on the basis of the idioms units of the Tajiki and English languages. It analyzes the semantic interpretation of the concept of "health" on the basis of phraseological units of the compared languages.

One of the basic principles of the idioms research is the classification of the idioms according to thematic groups. The study of the idioms of different languages in a comparative aspect is important. Such a study allows us to identify the universal and differential features of phraseological units of specific languages, to penetrate into the essence of the phraseologization process and to determine the features of the idioms.

Considering that the concept of "health" is the same in most languages, for other sciences, including medicine, psychology, political science, ecology, the scientific concept of health must have a comprehensive interpretation.

The characteristic of health by means of phraseological units is a figurative assessment of the external properties of a person, his physiological and psychological signs. The specificity of phraseological units is more clearly manifested in multilingual comparison.

On the basis of a detailed analysis of the semantics of 345 phraseological units characterizing health in the analyzed languages, seven main phraseological-semantic subgroups were identified: "physical health", "well-being", "energy, vigor, strength", "healthy appearance", "mental health", "Recovery", "cure".

Keywords: concept, health, semantic interpretation, physical health, well-being, energy, vigor, strength, healthy appearance, mental health, recovery, healing.

Сведения об авторе: *Ахмедова Азиза Алиёровна* – докторант (PhD) 3-го курса кафедры сопоставительная языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992)904287766, E-mail: aziza061994@gmail.com

Information about the author: *Akhmedova Aziza Aliyrovna* - 3rd year doctoral student (PhD) of the department of comparative linguistics and Translation Theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 904287766, E-mail: aziza061994@gmail.com

КОНСЕПТИ «ОБ» ДАР ТАРКИБИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Каримов Х.Ш.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Дар забоншиносии муосир тамоюли омӯхтани забон ҳамчун усули самараноки тафсири фарҳанги инсонӣ ба назар мерасад. Ин бо он шарҳ дода мешавад, ки забон калиди низоми тафаккури инсонӣ, табиати равонии инсон буда, барои тавсифи миллат хидмат мекунад. Ба андешаи Л.Елмслев, «забон метавонад ҳам барои дарки услуби шахсият ва ҳам ба рӯйдодҳои зиндагии наслҳои гузашта роҳ кушояд» [7, с. 131].

Вазифаҳои забоншиносии фарҳангӣ омӯзиш ва тавсифи робитаи забон ва фарҳанг, забон ва этнос, забон ва менталитети миллиро дар бар мегиранд [13, с. 216; 11, 28], он аз рӯи пешгуи Эмил Бенвенисте «дар асоси сегона - забон, фарҳанг, шахсияти инсон» сохта шудааст [4, с. 45]. Асоси дастгоҳи категорияи забоншиносии фарҳангиро мафҳумҳои «шахсияти фарҳангӣ» ва «консепт» ташкил медиҳанд, ки ташаккули эпистемологии онҳо ҳанӯз ба итмом нарасидааст.

Моро зарур аст, ки ба таври мухтасар оид ба таърихи инкишофи истилоҳи «консепт» дар илми ватанӣ маълумот диҳем. «Консепт»-ро забоншиносон аз мантиқи математикӣ гирифтаанд. Истифодаи он ҳамчун истилоҳ дар забоншиносии мо аз соли 1928 бо наشري мақолаи С.А. Асколдов оғоз шудааст [2]. Аммо бо сабабҳои гуногуни объективӣ ва субъективӣ, ки яке аз онҳо мафкураи давлатии Иттиҳоди Шӯравӣ буд, «консепт» муддати дароз аз луғати ватании забонӣ нопадид мешавад.

Олимони когнитивист ба истифодаи ин истилоҳ шурӯъ мекунанд, ки баъзеи онҳо дар парадигмаи фалсафаи забон кор мекарданд. Аломатҳои шифоҳӣ, ки унсурҳои низомҳои консептуалиро ифода мекунанд, одатан аз ҷониби маҳз ҳамин когнитивистҳо таъкид карда мешуданд. Мутаассифона, ин ба таҳлили амиқ ва дарки моҳияти мафҳумҳои забонӣ, ки марҳилаҳои ташаккули онҳоро дар шароити мушаххаси таърихӣ, дар заминаи фарҳанги мушаххас аз сар мегузаронанд, мусоидат намекунад.

Пеш аз он ки мо ба тавсифи консепт ҳамчун як сохтори мураккаби маърифатии забоншиносӣ гузарем, зарурати истифодаи ин истилоҳи забони хориҷиро дар забоншиносӣ ба таври мухтасар асоснок кардан лозим аст. Вожаи «conceptus» аз феъли латинии «conspicere» гирифта шуда, маънои луғавиаш «бордор шудан» мебошад. Ба гуфтаи Степанов Ю.С., консепт «як навъ падидаи ҳулосавӣ мебошад, ки дар сохтори худ аз мафҳум дида, доираи маъноии васеътареро (аксар вақт маҷозӣ) ифода мекунад» [14, с. 40-43].

Мафҳум ҳамчун шакли зеҳнии дараҷаи баланди таҷрибӣ (абстрактӣ) асосан бо калима алоқаманд аст. Аз ин бармеояд, ки он илова бар истинод ба мавзӯ, тамоми иттилооти аз ҷиҳати коммуникатсионӣ муҳимро дар бар мегирад. Пеш аз ҳама, он нишондиҳандаҳои ҷойгоҳи ишғолкардаи аломат дар низоми луғавии забон мебошанд: робитаҳои парадигматикӣ, синтагматикӣ ва калимасозии он чиро, ки Фердинанд де Соссюр «аҳамият» меномад ва, дар ниҳоят, «арзиши лингвистии ашёи ғайризабониро» инъикос мекунад [8, с. 40-59]. Таркиби маъноии консепт, инчунин, ба тамоми маълумоти прагматикӣ аломати забоншиносӣ, ки бо функцияҳои ифодакунӣ ва тасаввуротии худ алоқаманд аст ва ба «таҷриба» комилан мувофиқат мекунад, фаро мегирад [14, с. 41]. Чузбӣ дигари хеле муҳимми консепти забоншиносӣ ин хотираи маърифатии калима мебошад: хусусиятҳои маъноии аломати забоншиносӣ, ки бо ҳадафи аслӣ ва низоми арзишҳои маънавии суҳанварон алоқаманд аст [1, с. 56-59]. Аммо дар ин ҷо аз ҷиҳати консептуалӣ муҳимтарин чузъ ба ном фарҳангию этникӣ мебошад, ки хусусиятҳои семантикаи воҳидҳои забони табииро муайян мекунад ва «манзараи забонии ҷаҳон»-и гӯяндагонро инъикос мекунад. Консепт, мувофиқи таърифҳои илмӣ С.А. Асколдова, Э.С. Кубрякова, С.Х. Ляпина, О.П. Скидан, «сохтори зеҳнии бисёрҷанбаест, ки раванди фаҳмиши ҷаҳон, натиҷаҳои фаъолияти инсон, таҷриба ва дониши ӯ дар бораи ҷаҳонро инъикос мекунад ва маълумотро дар бораи он нигоҳ медорад»

[8, с. 40-59]. М.А. Холодная ин мафҳумро ҳамчун «сохтори зехнии маърифатӣ, ки хусусиятҳои ташкилии он имкон медиҳад, ки воқеиятро дар ваҳдати ҷанбаҳои гуногун инъикос кунад» тафсир мекунад. Ба андешаи Р. Павиленс, мафҳумҳои «маънохӯе, ки зерсистемаҳои асосии маърифатии тафаккур ва донишро ташкил медиҳанд» [8, с. 40-59].

Концепт, ба мисли мафҳум, воҳиди таркибии маърифатист. Аммо архитетоникаи концепт ҳамчун ташаккули сохторӣ ва маъноӣ нисбат ба архитетоникаи мафҳум мураккабтар аст.

Муҳаққиқ С.Г. Воркачѐв ақидаи зеринро пешниҳод кардааст. Вай дар таркиби концепти забонишиносии фарҳангӣ се ҷузъро фарқ мекунад: 1) *концептуалӣ*, сохтори хос ва таърифии онро инъикос мекунад, 2) *маҷозӣ*, ташбеҳ ё ташбеҳҳои маърифатӣ, ки мафҳумро дар шуури забонӣ дастгирӣ мекунад ва 3) *назаррасӣ*, аз рӯи ҷойгоҳе, ки номи концепт дар системаи лексикии забон, системаи грамматикии як забони алоҳида муайян карда мешавад, ки хусусиятҳои этимологӣ ва ассотсиативии онро низ дар бар мегирад [5, с. 115].

Ба ақидаи В.И.Карасик, мафҳум аз се ҷузъ иборат аст: концептуалӣ, маҷозӣ ва арзишӣ [8, с. 3-16]. Тибқи андешаи С.Х.Ляпин, «дар умқи концепт мафҳум меистад» [9, с. 14].

Концепт, бар хилофи мафҳум, на танҳо фикрро ифода мекунад, балки бо таҷриба ҳам алоқамандӣ дорад. Аз ин бармеояд, ки доираи он нисбат ба доираи мафҳум васеътар аст. Концепт ҳуди мафҳумро дар бар мегирад, ки дар навбати худ ҷузъи ҳатмии ҳастаи он мебошад.

Мулоҳизаи Ю.С. Степановро дар бораи сохтори концепт таҳлил мекунем. Концепт, ба андешаи ӯ, чунин ҷузъҳоро дар бар мегирад: 1) хусусияти асосӣ, воқеӣ; 2) аломатҳои иловагӣ ё якҷанд аломатҳои ғайрифаъоли иловагӣ, ки воқеӣ нестанд, балки таърихӣ мебошанд; 3) шакли дохилӣ, ки одатан тамоман ноаён буда, дар шакли шифоҳии беруна собит шудааст» [14, с. 42].

Компоненти аввал - хусусияти аслӣ, воқеии концептро - барои ҳамаи гӯяндагони як забони мушаххас, як фарҳанги мушаххас «маълум» аст. Он ба таври шифоҳӣ ифода ёфтааст ва воситаи муоширати байни намоёндагони як ҷомеаи муайяни этникӣ, миллат, мардум, миллат мебошад. Компоненти дуюм - хусусияти иловагии ғайрифаъоли концепт, баръакс, аҳамияти онро аз зехни ҳамаи соҳибзабонон дур ошкор мекунад, яъне он барои намоёндагони як гурӯҳи муайяни иҷтимоӣ, барои як ҷомеаи хурд дастрас аст. Ва, ниҳоят, компоненти сеюм - хусусияти этимологӣ ё шакли дохилӣ - барои интиқолдиҳандагони забонӣ ва концептуалии ҳама фарҳангҳо аз ҳама камтар аҳамият дорад, зеро таърихи ҳаёти як калимаро асосан мутахассисони илмҳои мушаххас (лексикограф ва этимологҳо) дарк мекунад.

Маълум аст, ки концептҳо ба соҳаи бо менталитет алоқаманд ҳамчун маҷмӯи қолабҳои маърифатӣ, эмотсионалӣ ва рафтории миллат дохил карда мешаванд. Сарҳаде, ки тафаккур ва менталитетро ҷудо мекунад - концептҳо ба маъноӣ васеъ ва концептҳо ба маъноӣ танг - хеле номуайянанд. Меъёри ягона дар ин ҷо дараҷаи характери оммавӣ ва инвариатсияи стереотипҳои маърифатӣ ва психологист, ки дар семантикаи лексикии забон инъикос ёфтааст [5, с. 39].

Мафҳумхӯе, ки ба концептҳои фарҳангӣ табдил ёфтаанд, дар шакли ибтидоии худ дар шуури инсон ҳамчун як навъ тасаввуроти паҳншуда ба таври равшан ҳамчун «маҷмӯи маъноҳо» сабт шудаанд [13, с. 40-43]. Аз ин рӯ, ҷудокунии онҳо аз матн ё нутқ бо мушкilotи зиёде алоқаманд аст. Степанов Ю.С. мафҳумҳои потенциалиро, ки қодиранд дар оянда концепт шаванд, ҷудо мекунад. Мулоҳизаҳои забонишиносро дар шакли нақшаи зерин инъикос кардан мумкин аст: концепт = мафҳум + ғояи он.

Об – water яке аз концептҳои муҳимтарини ҳаёти мардумон мебошад. Аз давраҳои бостон мутафаккирон оид ба пайдоиши унсурҳои бузурги олам – замин, оташ, **об** ва ҳаво андешаҳои мухталиф ба мо мерос гузоштаанд.

Ташреҳгари ҳар айём таърих ва мушаххаскунандаи таърих - навиштаҳо. Дар китоби муқаддасу гаронмояи «Авасто» (Авесто) чор омили табиат омадааст: обу хок ва оташу бод.

Китоби «Авасто» яке аз барҷастатарин ёдгории дунёи қадим буда, таҷлили мазмуну мантику бадеияти воло дорад [3, с. 52].

Яке аз саромадони фалсафаи атиқа, файласуфи Юнони Қадим Фалес (625-547 то милод) ва шогирди ӯ Анаксимандр (610-524 т.м.) обу хок ва оташу бодро унсурҳои асосии олам медонистанд. Яъне, ҳама чиз аз об пайдо шуда, боз ба об табдил мешавад [3, с. 73].

Ин акидаро донишмандони дунёи қадим аз ҷумла Арасту пайравӣ кардаанд. Дар тӯли асрҳои зиёд мутафаккирон назарияи Арасту оид ба имконияти ба ҳам табдилёбии об, хок, оташ ва ҳаворо пайравӣ мекарданд. Ин мавқеъро на танҳо Абӯалӣ ибни Сино (980-1037), балки, физиологу кимиёдони голландӣ И. Ван-Гелмонт ва кимиёдони англис Р.Бойл дастгирӣ намудаанд.

Ба қавли адиби нозукбаён Умари Хайём тамоми ҷисмҳои дунё маҳз аз чаҳор унсур: об, хок (гил), оташ ва бод (ҳаво) иборатанд, яъне мутафаккири нодир аз таълимоти «чаҳор унсур» (ё «аносири арбаа») вокиф будааст:

Мову маю маъшук дар ин кунчи хароб,
Чону дилу чому чома дар раҳни шароб.
Фориғ зи умеди раҳмату бими азоб,
Озод зи хоку боду в-аз оташу об.

Рубоии ғавқузикр санадест, ки аз таълимоти пешиниён бархӯрдор будани Умари Хайёмро баръало нишон медиҳад.

Мутаффакири шаҳри тоҷик Носири Хусрав (1004-1088) дар асараш «Зод-ул-мусофирин» (1062) нақл мекунад, ки «ҳаюло (материя, модда) мутааллиқи ҷузъҳои тақсимопазир аст... Аз ҷузъҳои ҳаюло он чи нахуст фароз омада, аз ӯ ҷавҳари Замин омадааст ва он чи ӯ кушодатар омада, ҷавҳари ҳаво омадааст ва он ҷӣ аз ҷавҳари ҳаво кушодатар омадааст, ҷавҳари оташ ва аз ҷавҳари ҳаво он чи фарозтар гардад, об шавад» [3, с. 52].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ доираи маъноии концепти «об» хеле васеъ буда, он дар луғату фарҳангномаҳо инъикоси худро ёфтааст.

Дар китоби «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2.» дар зайли моддаи луғавии ОБ ёздаҳ (11) маъноҳои луғавии обро нишон додаанд, ки албатта, ин маъноҳои серистеъмоли концепти об дар забони тоҷикӣ мебошад:

ОБ I آب 1. моеи шаффофи беранг, ки дар ҳолати софӣ ва беолоишӣ аз омезиши химиявии як унсури оксиген ва ду унсури ҳидроген иборат аст;

2. дарё, рӯд; **оби шӯх** дарёе, ки бо шӯру ғалаён равон аст.

3. сиришк, ашк;

4. нутфа, манӣ, оби пушт.

5. *кит.* бавл, шоша, пешоб.

6. мустароҳ, мабраз, обхона.

7. *маҷ.* тароват, тозагӣ; равнақ.

8. обрӯ, эътибор, чоҳу манзалат.

9. тоб, тавон.

10. симоб, чева, зайбақ.

11. шарму ҳаё [1515, с. 5].

Дар забони англисӣ бошад, асосан маъноҳои зерини концепти «об» ишора шудаанд:

WATER ['wɔ:tə] 1) об.

2) = waters а) дарё, баҳр. б) мавҷ, ҷараён, шаршара.

3) обамбор.

4) = waters (минералӣ, шифобахш).

5) (the water) дарёи Темза.

6) (waters) а) мадду ҷазр. б) обхезӣ.

7) офатҳои обӣ.

8) моеъҳое, ки бадан хориҷ мекунад (ашк, сиришк, арақ, хай, хев, шоша ва ғ.

9) об (сифати сангҳои қиматбаҳо).

10) = watercolour (акварел)

11) = watered stock (маблағи саҳҳомӣ) [19/water].

Аҳамияти об дар баёни оммаи мардум низ маълуму машхур будааст. Барои ҳамин дар байни одамон зарбулмасал ва мақолҳои фаровоне доир ба об роиҷ гардидааст.

Ибораҳои фразеологӣ дар адабиёти бадеӣ, забони гуфтугӯӣ, хусусан, дар забони халқ фаровон мебошанд. Ибораҳои фразеологӣ дар забон ҳодисаи тасодуфӣ набуда, қонунӣ ва ҳатмӣ мебошанд. Ибораҳо садҳо сол чун як қисми барҷастаи лексикаи забон, мувофиқи қонун ва қоидаи забони тоҷикӣ инкишоф ва такмил ёфтаанд. Дар давоми асрҳо ҳам дар маъно ва ҳам дар шакли онҳо тағйироти кулӣ рӯй додааст. Сабабҳои пайдоиши ибораҳои фразеологиро бинобар сабаби дур будани муҳит маънидод кардан чандон осон нест. Маънидод намудани тамоми ибораҳои фразеологии забони адабии тоҷик дар давраи инкишофи зиёда аз ҳазорсолаи вай кори ниҳоят мушкул буда, таҳқиқоти амиқро талаб мекунад.

Яке аз маҷмӯаҳои бисёр мароқангез, ки гулчини зарбулмасалҳои мардумони гуногунро фаро мегирад ин «Гулчини зарбулмасалу мақолҳои халқҳои ҷаҳон» мебошад. Мураттиби он Д. Раҳимов кӯшиш намудааст дар ин маҷмӯа зарбулмасал ва мақолҳои муҳимтарини халқҳои ҷаҳонро ҷамъоварӣ кунад. Маводи ин маҷмӯа чӣ қадар муҳим будани консепти об дар байни халқҳои ҷаҳонро инъикос мекунад.

Мисолҳо:

Аз ҷоҳи хушкшуда об кашидан бефоида аст [12, с. 8].

Ба ҳован об кӯфтан. Яъне, кори бефоида ё нашуданиро кардан. Дар ин зарбулмасал «об» унсури муҳимми зиндагӣ, фоида, ё худ даромаду ҳадафи қору пайкорро ифода мекунад.

Бо шарофати гул алафҳои бегона ҳам об меҳӯранд [12, с. 13].

Аз пушти шолӣ курмак ҳам об меҳӯрад. Дар ин зарбулмасал ҳам «об» ба маънои ғизо ва ризку рӯзӣ омадааст.

Осиёб ба шарофати об гардон аст [12, с. 70].

Дар ин зарбулмасал «об» қувваи асосии ба қор дароваранда ё ташвиқкунандаи инсон ба ягон қорро ифода мекунад.

Ҳам об бошу ҳам оташ [12, с. 105].

Дар ин ҷо «об» ба маънои хубӣ, некӣ ва «оташ» ба маънои бадӣ ва саҳтгирӣ омадааст.

Аз оташ эҳтиёт бошу ба об бовар макун [12, с. 105].

Дар ин ҷо ибораи «ба об бовар макун», вақте ки сухан дар бораи одамон меравад, ба маънои ба одамони дарундор ва оромиашон сохтакорона бовар макун омадааст. Яъне, ба маънои маҷозӣ об киноя аз инсонии ором аст. Ҳамчунон мешавад, ки зарбаулмасали мазкурро ба маънои таҳтуллафзиаш фаҳмин, зеро дар ҳақиқат ҳатари оташ аёну намоён мебошад ва одамон онро дида истода, аз он парҳез мекунад, аммо ҳатари об ногаҳонӣ ва ғайриҷашмдошт мебошад.

Дар ин ҷо мо якчанд зарбулмасал ва мақолҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисиро барои мисол меорем:

Аз оби ором, саги ором ва душмани ором битарс [12, с. 105].

Об агар сад пора гардад, боз бо ҳам ошноост - ҳешовандон, дӯстон бо ягон сабаб аз ҳамдигар ҷудо шаванд ҳам, ин муваққатист, онҳо боз бо ҳам мешаванд, онҳо дӯст ва азизи якдигаранд [16, с. 738]. Об ба маънои иттифоқи хунӣ ва ҳешовандии одамон.

Обу адо кардан - 1. касеро азоб додан, 2. маҳву нобуд кардан [16, с. 739]. Дар ин ифода об ба маънои азоб ва маҳву нобудӣ омадааст. Баъзан ифодаи мазкур ба маънои моту мабхут шудан ва ошиқ шудан низ меояд. Аммо ин маъно аз назари муаллиф аз ҷӣ сабабе дур мондааст.

Обу ободонӣ (обу ободӣ аст) - об сабаби нашъунамои ҳама чиз, об боиси ободонӣ [16, с. 749]. Об сарчашмаи ҳаёт ва ободонӣ, унсури асосии зиндагонии ҳамаи мавҷудоти зинда.

Об аз рӯй бурдан - касеро беобрӯ, шарманда кардан [16, с. 740]. Об ба маънои обрӯ.

Об аз сар гузаштан - 1. ба охир расондани нохушӣ, бадбахтӣ, 2. қор аз қор гузаштан [16, с. 740]. Об ба маънои азоб ва нохушиву бадбахтӣ.

Об барин доништан - чизеро хеле хуб доништан, фаҳмидан [16, с. 742]. Об ба маънои чизи тамоман шинос ва сода, ки дар борааш ҳама маълумот доранд. Ҳамчунон ба маънои осонӣ ва содагии ягон соҳаи дониш.

Об гарм кардан - меҳмондорӣ, зиёфатча; тӯйча кардан [16, с. 743]. Дар ин маврид об ба маънои хӯрок омадааст. Барои он *об гарм кардан* гуфта мешавад, ки аксари хӯрокҳо ё бевосита бо об пухта мешаванд, ё яке аз таркибҳои асосиашон об мебошад. Яъне, *об гарм кардан* киноя аз хӯрок пухтан ва пешкаши меҳмонон кардан аст.

Об дар кӯзаву мо ташиналабон мегардем,

Ёр дар хонаву мо гирди ҷаҳон мегардем.

1. Он чиро ки муҳайёст, надида дар ҷустуҷӯи он овора шудан. 2. Аз чизи дастрас маҳрум будан [1616, с. 743]. Дар ин байт, ки дар тӯли замон ба зарбулмасал табдил ёфтааст, об ба маънои чизи муҳим ва аввалиндараҷаи муҳайё ва дастрас, аммо назарнорас омадааст. Барои инсон ташна об ва барои беёр ёр муҳим аст.

Дар забони англисӣ ҳам воҳидҳои фразеологӣ бо компоненти «об» зиёд мебошанд, ки дар ин ҷо чанд намунаи онро меорем:

As welcome as water in one's shoes [18].

Монанди об дар мӯза. Яъне, ногувор ва нобаҳангом. Дар ин ҷо об ба маънои чизи халалрасон.

Blood is thicker than water [18].

Хун аз об ғализтар аст (яъне, наздикии хун аз дигар муносибатҳо пештар аст). Ҳамамаънои зарбулмасали ҷокии *об агар садрора гардад...* мебошад. Фақат дар варианти ҷокии об ба маънои хешию таборӣ ва аз як зот будани як гурӯҳи муайян омада, дар варианти англисӣ бошад, баръакс хун бар об тарҷех дода мешавад.

Every miller draws water to his own mill [18].

Ҳар осиббон обро ба осии худаш мекашад. Яъне, ҳар кас ғоидаи худро меҷӯяд. Ҳар кас манфиатҳои шахсӣ ва гурӯҳии худро аз манфиати дигарон болотар мегузорад.

Follow the river and you'll get to the sea [18].

Дарёро пайгирӣ кун, ба баҳр мерасӣ. Дар ин зарбулмасали англисӣ ду воҳиди доираи концептуалии «об» - «river» ва «sea» (дарё ва баҳр) истифода шудаанд. Дар ин ҷо «river» - дарё ба маънои роҳнамо ва умуман, пайроҳа истифода шудааст, ки дар ниҳоят ба «sea» - баҳр, яъне интиҳои кор, муроду мақсад ва манзил бурда мерасонад. Дар забони англисӣ «river» намоёндаи оби кам ва «sea» намоёндаи оби зиёд аст. Дар забони ҷокии зарбулмасали ба ин монанд – *қатра-қатра хеле шавад, дарё шавад, селе шавад* мебошад, ки дар он се вожаи доираи концептуалии «об» - «қатра», «дарё» ва «сел» истифода шудаанд. Дар ин ҷо «қатра» - оби кам (умуман муаррифгари камӣ), «дарё» - оби миёна (дараҷаи миёнаи объекти мавриди назар) ва «сел» - дараҷаи олӣ ва ё хеле зиёд мебошанд.

He carries fire in one hand and water in the other [18].

Дар як даст обу дар як даст оташ. Дар ин зарбулмасал «об» ба маънои «дӯстӣ» ва «оташ» ба маънои «душманӣ» омадааст.

It is good fishing in troubled waters [18].

Дар оби лой моҳӣ қапидан хубтар аст. Дар ин зарбулмасал таркиби «оби лой» истифодакунандаи «вазъияти ноором, безобита, дарҳам-барҳам ва ҳарҷу марҷ» мебошад. Яъне, одамоне ҳастанд, ки аз авзои nobasomon истифода карда, аз пайи ба даст овардани манфиатҳои шахсӣ мешаванд. Албатта, барои ин гуна одамон вазъи безобитаи кору зиндагӣ манфиатовартар аст ва ин гуна ҳолатро барои худ ҳамчун фурсати муносиб арзёбӣ мекунанд.

Don't go near the water until you learn how to swim [18].

То он даме ки шиновариро наомӯхтаӣ, ба назди об марав. Муодили ҷокии ин зарбулмасал «*Гар шиновар нестӣ, но бар лаби дарё манех*» мебошад, ки аслан мисрае аз ғазали Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ буда, бо мурури замон ба зарбулмасал табдил ёфтааст.

Мисолҳои болоӣ аҳамияти фавқулодаи об дар ҳаёти одамон, хусусан, ҷоикон ва англисонро, ки дар ин мақола ин ду забон мавриди муқоиса қарор гирифтааст, нишон медиҳад. Маълум мегардад, ки доираи маъноии концепти об дар забонҳои муқоисашаванда

хеле васеъ мебошад. Чй тавре ки аз мисолҳои овардашуда маълум мегардад, об дар як қатор зарбулмасалҳо, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ, нишондиҳандаи ҳаёт, зиндагӣ, дӯстӣ, ошноӣ, ҳешу таборӣ, сабаби нашъунамои табиати зинда, обрӯ, сарбаландӣ, ободию ободонӣ мебошад. Аз тарафи дигар, гоҳо ба маъноӣ афсурдагӣ, нохушӣ, бадбахтӣ, хатари ногаҳонӣ ва амсоли инҳо низ истифода мешавад. Доираи дигари семантикии концепти «об» дар забонҳои муқоисашавандаро ғизо, хӯрок, зиёфат, даромад, манфиат, муҳимоти зиндагӣ ва монанди инҳо ташкил мекунад.

Хулоса, доираи семантикии концепти об дар забонҳои муқоисашаванда хеле васеъ мебошад. Аз ин рӯ, забондонон ва забоншиносон, умуман, шахси суханвар ҳангоми истифодаи калимаи «об» ва дигар калимаҳои доираи концептуалии он, махсусан, ҳангоми истифодаи зарбулмасалу мақолҳои дорои ин компонентҳо, бояд хеле мушиқофона ва эҳтиёткорона муносибат кунад.

Адабиёт

1. Апресян, Ю.Д. Избранные труды: В 2-х т. Т.1. – М., 1995. – С.56-59.
2. Аскольдов, С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология. – М., 1997. – С.267-279.
3. Ашуров, Н., Тоҳиров С. ОБ – Зиндагӣ / Н. Ашуров, С. Тоҳиров. – Душанбе, 2003. – 224 с.
4. Бенвенист, Э. Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М.: Прогресс, 1974.- 448 с.
5. Воркачев, С.Г. Безразличие как этносемантическая характеристика личности: опыт сопоставительной паремиологии / С.Г. Воркачев // Вопросы языкознания. – 1997. – № 4. – С. 115-124.
6. Добровольский, Д.О. Национально-культурная специфика во фразеологии (I) / Д.О. Добровольский // Вопросы языкознания. – 1997. № 6. – С. 37-48.
7. Елмсле, Л. Прологомены к теории языка / Л. Елмсле // Новое в лингвистике. Вып. I. – М., 1960. – С. 131-256.
8. Карасик, В. И. О категориях лингвокультурологии / В.И. Карасик // Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности. - Волгоград, 2001. – С.3-16.
9. Красавский, Н.А Концепт “Zorn” в пословично-поговорочном фонде немецкого языка // Теоретическая и прикладная лингвистика. Вып. 2. Язык и социальная среда. – Воронеж. Изд-во ВГТУ, 2000. – С.78-89.
10. Қосимова М. Н. Об дар «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ / М.Н. Қосимова. - Душанбе: Деваштич, 2003. - 102 с.
11. Ляпин, С.Х. Концептология: к становлению подхода // Концепты. Вып. 1. – Архангельск, 1997. – С. 11-35.
12. Маслова, В.А. Лингвокультурологического анализа языковых сущностей / В.А. Маслова. - М.: Академия, 2001. - 204 с.
13. Раҳимов Д. Гулчини зарбулмасалу мақолҳои халқҳои ҷаҳон / Д.Раҳимов. - Душанбе: Истеъдод, 2012. – 136 с.
14. Степанов, Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М., 1997. С. 40-43.
15. Телия, В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н. Телия. – М., 1996. – С.216-135.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. ҷилди II. - Душанбе, 2008, 945 с.
17. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик / М. Фозилов. Ҷ.1.Нашр. давл. Тоҷ.- Душанбе-1963.-957 с.
18. ABBYY Lingvo x3 – электронный словарь. URL: <https://www.native-english.ru/proverbs/category/fire-and-water>

КОНСЕПТИ «ОБ» ДАР ТАРКИБИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур яке аз масъалаҳои муҳим ва мубрами забоншиносии муосири тоҷикӣ ва англисиро фаро мегирад. Имрӯзҳо дар забоншиносии муосир таҳқиқот дар атрофи концептҳо дар забоншиносии маърифатӣ ба худ рушди тозае касб кардаанд. Яке аз унсурҳои муҳимми ҳаёти мо ин об мебошад. Об оғози ҳаёт, унсури асосии ҳаёти мавҷудоти зинда ва сарчашмаи зиндагонӣ мебошад. Омӯзиши он аз нуқтаи назари забоншиносӣ низ хеле ҷолиб аст.

Дар мақолаи мазкур, пеш аз ҳама, нуқтаи назари олимони забоншинос оид ба концепт ва концептология инъикос ёфтааст. Ақидаи олимони доир ба истилоҳи концепт дар забоншиносии маърифатии муосир мавриди муқоиса ва таҳлил қарор дода шуда, муаллифи мақола ба хулосае омадааст, ки ин истилоҳ на фақат маъно ва доираи маъноии калимаро ифода мекунад, балки он истилоҳест, ки доираи нисбатан васеътари муносибатҳои семантикии калима ва умуман, воҳидҳои забониро ифода мекунад.

Муаллифи мақола кӯшиш намудааст, ки аҳамияти обро аз нуқтаи назари забоншиносӣ нишон диҳад. Бо таъя ба зарбулмасал ва мақолҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ муаллиф доираи семантикии концепти обро дар ҳар ду забон нишон додааст. Таҳлили маводи забоншиносӣ нишон медиҳанд, ки об доираи хеле васеи маъноӣ дорад.

Дар аксари зарбулмасал ва мақолҳо дар ҳар ду забонҳои мавриди назар вожаи «об» як қатор маъноҳои ифода мекунад, ки аз доираи маъноӣ луғавӣ ва валентнокии синонимҳо бармеояд. Чӣ тавре ки дар мақола нишон дода шудааст, гоҳо концепти об ҳатто маъноҳои ба ҳам зидро ифода мекунад. Аз як тараф, ин калима ҳаёт, дӯстӣ, муносибат, манфиат, чизҳои ҳаётан муҳим ва амсоли инҳоро ифода мекунад ва аз тарафи дигар хатар, бало, зарар, нохушӣ, шикаст ва ғайраро ифода мекунад.

***Калидвожаҳо:** забоншиносӣ, забоншиносии маърифатӣ, забони тоҷикӣ, забони англисӣ, концепт, концептология, об, воҳидҳои фразеологӣ, зарбулмасал, мақол, муқоиса, маъно, семантика.*

КОНЦЕПТ «ВОДА» В СТРУКТУРЕ ТАДЖИКСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ ЕДИНИЦЫ

В статье рассматривается одна из важнейших и актуальных проблем современного таджикского и английского языкознания. В настоящее время в современной лингвистике наиболее актуальными будут исследования концепций когнитивной лингвистики. Одна из важных вещей в нашей жизни - это вода. Вода - начало жизни, главный компонент живых существ и источник жизни. Это интересно и с лингвистической точки зрения.

В первую очередь в этой статье излагается точка зрения ученых-лингвистов в соответствии с концепцией и концептологией. Сравнивая и анализируя точку зрения ученых в соответствии с термином концепт в современной когнитивной лингвистике, автор приходит к выводу, что этот термин показывает не только значение или семантическую область, но это термин, показывающий более широкую область семантики соотношение слов собственно и языковых единиц вообще.

Автор статьи пытается показать важность воды с лингвистической точки зрения. На основе пословиц и поговорок на таджикском и английском языках автор показывает смысловую область понятия вода на обоих языках. Анализ лингвистического материала показывает, что вода имеет огромный семантический диапазон.

В ряде пословиц и поговорок как на таджикском, так и на английском языках слово вода выражает ряд значений, которые происходят из семантической области и синонимической валентности. Иногда понятие вода имеет антонимное значение, как это показано в статье. С одной стороны, он выражает хорошие значения, такие как жизнь, дружба, отношения, доход, важные вещи в жизни и т. д. С другой стороны, он выражает опасность, зло, вред, несчастье, бедствие и другие.

Ключевые слова: лингвистика, когнитивная лингвистика, таджикский язык, английский, концепт, концептология, вода, фразеологизмы, пословицы, поговорки, сравнение, значение, семантика.

CONCEPT OF “WATER” IN THE STRUCTURE OF THE TAJIK AND ENGLISH PHRASEOLOGICAL UNITS

The article considers one of the most important and topical problem of the modern Tajik and English linguistics. Nowadays in modern linguistics studies around concepts in cognitive linguistics are going to be the most urgent. One of the important things in our life is water. Water is the beginning of life, the main component of living beings, and the source of life. It is also interesting from the linguistic point of view.

First of all in this article are shown the point of view of the linguistics scholars according to concept and conceptology. Comparing and analyzing the scholars point of view according to the term of concept in the modern cognitive linguistics, the author comes to conclusion that this term shows not only the meaning or semantic area, but it is a term showing to the more wider field of semantic relation of words properly and lingual units at all.

The author of this article tries to show the importance of the water from the linguistic point of view. Basing on proverbs and sayings in Tajik and English languages, the author shows semantic area of the concept of water in both languages. The analyses of the selected linguistic material show that water has a huge range of semantic area.

In the number of proverbs and sayings in the both Tajik and English languages the word water expresses a range of meanings, which come out of a semantic area and synonymic valence. Sometimes the concept of water has antonymous meaning, as it is shown in the article. From one hand, it expresses good meanings as life, friendship, relationship, income, important things of the life etc., from the other hand it expresses danger, evil, harm, misfortune, disaster and others.

Keywords: linguistics, cognitive linguistics, Tajik language, English, concept, conceptology, water, phraseological units, proverbs, sayings, compare, meaning, semantics.

Сведения об авторе: Каримов Хушруз Шомирзоевич – докторант (PhD) 3-го курса кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 937179491. E-mail: khush-9491@mail.ru

Information about the author: Karimov Khushruz Shomirzoevich – 3rd year doctoral student (PhD) of the Department of Comparative Linguistics and Translation Theory of the Sotim Ulughzoda Tajik state Institute of Languages. Address: 17/6, Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan, tel.: (+992) 937179491. E-mail: khush-9491@mail.ru

Калимаҳои туркиву муғулӣ миқдори ками таркиби луғавии забони тоҷикиро ташкил медиҳанд. Иқтибосоте, ки аз забонҳои дигар дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ мо мушоҳида намудем, барои пуробурангу муассир сохтани эҷодиёти нависанда истифода шудаанд. Дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ калимаҳои туркӣ низ хеле зиёд истифода шудаанд. Чунон ки аз сарчашмаҳои илмиву адабӣ бармеояд, “робитаи байни форсии дарӣ ва забонҳои мухталифи туркӣ хеле барвақт шурӯъ шуда будааст” [10, с. 114]. Муҳаққиқони дигар “ибтидои ин робитаро ба даврони пеш аз Ислом нисбат додаанд” [12, с. 46].

Забоншинос Ш. Исмоилов бар ин ақида аст, ки “гузариши калимаҳои туркӣ-ӯзбекӣ ба забони тоҷикӣ - забони адабӣ ва лаҳҷаҳои маҳаллӣ то асри XIX чандон зиёд набуд. Аз асри XIX сар карда дар забони тоҷикӣ, хусусан, ба шоҳи адабии он ворид шудани воҳидҳои иқтибосии туркӣ-ӯзбекӣ авҷ мегирад” [8, с. 90]. “Воридшавии ғаёли калимаҳои туркиву муғулӣ ба адабиёти бадеӣ аз забони зиндаи мардум фақат аз нимаҳои асри XIX шурӯъ шудааст” [10, с. 115].

Сабаби дигари ба таркиби забони тоҷикӣ ворид шудани калимаҳои туркию муғулӣ он аст, ки баъди ба сари қудрат омадани хонҳои муғул дар ибтидои асри XI калимаҳои туркию муғулӣ оҳиста-оҳиста ба забони зиндаи мардум ворид шуданд. Ҳамчунин, наздикию ҳамсоя будани халқҳои тоҷику ӯзбек ба он оварда расонд, ки калимаҳои тоҷикӣ дар байни мардуми ӯзбек паҳн шавад ва калимаҳои ӯзбекиро халқи тоҷик аз худ кунад. Аз ин рӯ, баъзе калимаҳои туркӣ дар забони зиндаи мардум чунон ҳазм гаштаанд, ки калимаҳои бегона будани онҳоро пайҳас намекунем. Масалан, калимаҳои кишлок, оғил, ўмоч, қавоқ, келин, қоқ, чуқур, босмаҷӣ, табақ ва монанди инҳо. Ин гуна калимаҳо дар осори Абдусалом Деҳотӣ зиёд ба назар мерасад:

*“Ин сухани Қурбонҷон шунавандаҳоро ба фикру мулоҳизаи **чуқур** андохт”* (6, 151).

*“Қиссаи “Лайлатулқадр”-и Қурбон-сарроф дар ҳуди рӯзи дигар овоза шуда, даҳан ба даҳан аз **қишлоқ** то шаҳр рафт”* (6, 31).

*“Дар пешониаш ба андозаи ним паллаи чормағз **чуқурчае** ҳам пайдо шуда буд”* (6, 31).

*“Аз тарафи дигар дар **қишлоқ** қатлу гораи ва босмаҷигарӣ ривоҷ гирифта, шабу рӯз деҳқонон ва камбағалонро беором карда буд”* (6, 6).

*“**Келин**ро ҳам ба асп савор карданд, ду кас аз ҷилави асп дошта равон шуданд”* (6, 14).

Абдусалом Деҳотӣ ҳамчун устои забардасти сухан калимаҳои забонҳои дигарро чунон устокорона кор фармудааст, ки ин аз ҳунари нависандагии устод шаҳодат медиҳад. Дар забони тоҷикӣ баъзе калимаҳои туркӣ серистеъмоланд ва ин гуна калимаҳо дар осори Абдусалом Деҳотӣ низ дида мешаванд:

Калимаи қоқ дар осори нависанда ба ду маъно кор фармуда шудааст: якум, ба маънои хароб, дуум ба маънои хушк. Мисолҳо:

*“Қади симҷӯб барин дарози **қоқ**, қоғҳои логари нӯсту устухонашон ба ҳам часпида ... намуди ҳайратоваре доштанд”* (6, 42).

*“-Уфф, ҳалқам **қоқ** шуд. Мурдам!... гуфт Собир-Сағирак беҳолона ба девори айвон така карда истода”* (6, 24).

Калимаи «қоқ»-ро нависанда дар мисоли поён ба маънои тамоман, бениҳоят кор фармудааст, ки ба ин маъно дар забони зиндаи гуфтугӯӣ кам вомерӯяд:

*“Аз муллоҳои **қоқ**-бесаводи пештар дидагитон фақат ману янгамуллои хурдиатон мондем, - мегуфт хандида Мулло Сафо...”* (6, 24).

Калимаҳои келин, ака, апа, янга, ойтӣ, оя ва кишлок барин калимаҳоро нависанда дар ҳикояҳояш хеле зиёд истифода бурдааст:

*“**Келинҷон**, аввалаи худо-қуя, лекин дуои ҳамин эшонбоботон ҳам ҷудо даргир-дия”* (6, 46).

“Як бегоҳӣ Зиёданисо бо қиёфаи андешамандона ба назди **келинаи** нишасту аз ким куҷоҳо даромад карда омад” (6, 94).

“**Янғачон**, ҳайрон нашавед, - гуфт вай хандида, - инро Эргаи амакам барои нишона фиристода таъин карданд, ки барои зинат додани тӯйхонаи Имомқулака як гилем медодед” (6, 134).

“**Оямулло** ба тарафи шавҳараш равона карда шудани хатро шунида, намедонам, барои чӣ, пастакак оҳ кашида монд” (6, 116). Дар калимаҳои оя, янға, келин калимаи мулло якҷоя шуда омадааст:

“Баъд аз **оямулло боз янгамулло, холамулло ва ойтимуллоҳои** дигар ҳам ба рӯи васиқа чаши давонда диданд” (6, 115).

“**Ҳо, келинмулло, чашиам намегузарад-ку**” (6, 115).

Ҳаминро бояд зикр намуд, ки калима ва ибраҳои туркиву муғулие, ки то инқилоб ба забони тоҷикӣ ворид гашта, мавриди истифода қарор доштанд, ҳамчун боигарии махсуси луғавӣ доништа мешуданд. Аз ин рӯ, забоншиносии барҷаста Н. Маъсумӣ доир ба ин масъала хеле хуб қайд кардааст:

“Маълум мешавад, ки протсеси иқтибоси элементҳои туркӣ-ӯзбекӣ дар аввалҳо ниҳоятдараҷа суст ва ноаён бошад ҳам, баъдҳо, хусусан, дар асри XI-XIII сар карда суръат ёфтааст” [11, с. 41].

Пас аз рӯи гуфти муҳаққиқон мавҷуд будани калимаҳои туркии қошук-чумча, юриш-хучум, байрақ-парчам, қаймоқ-саршир, қаровул- посбон, элак-ордбез, бутун-тамоман, чукур - ҷойи паст, калин-махр, курут-чакаи сахт, ямоқ-дарбеҳ ва монанди инҳо то замони инқилоб қисман ба забони адабӣ-китобӣ дохил шуда буданд. Ҳамин тавр, дар давоми солҳои баъдина калимаҳои туркиву муғуӣ дар истеъмол торафт зиёд шуда, аксарияти онҳо ба меъёри забони тоҷикӣ дохил гардиданд. Масалан,

“**Қатлама, чалпаку бўғурсоқ** ва қулчаҳои равғанӣ ба рӯи он чида шуданд” (6, 134).

“Дар ин вақт рӯи моҳ, тамоман сиёҳ шуда ба ҳолати як лӯнда ангишти ё ки як нони **бутуни сӯхтагӣ** даромад” (6, 45).

“Шумо аз дӯгу нӯписаи онҳо натарсед. “Аз **чумчуқ** тарсӣ арзан накор” гуфтаанд” (6, 49).

Калимаи чумчуқ – гунчишк дар таркиби зарбулмасал кор фармуда шудааст.

Калимаҳои туркиву муғуӣ ба худ нишонаҳои махсус доранд, ки тавассути онҳо мо калимаҳои тоҷикиро аз онҳо фарқ мекунем. Овози «қ» дар калимаҳои арабӣ низ дида мешавад, бинобар ин, барои фарқ кардани онҳо ба қолабҳои мустаъмали арабӣ таъя мекунем. Дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ калимаҳои туркие, ки дар таркибашон овози «қ» доранд, хеле зиёданд ва мо ин гуна калимаҳоро дар осори Абдусалом Деҳотӣ низ вохӯрем:

«Бечора монанди ман шудааст-дия!-гуфта як пирамарди **қоқинаи** асо дар даст низ ба гап хамрох шуд» (6, 274).

“**Ҳоҳари** эишони Султонхон – Салтанатпошию, ки вайро ба сабаби **инҷиқӣ** ва серҷанҷолиаш Ғурбатхола ҳам меномиданд, бо ҷавонзанҳои бефаранҷӣ шудагӣ моҷаро сар кард” (6, 44).

“Тотучаи пастаки ишамнок, ба қоши зини он бо як – ду **қулоч** канаб чамбарпеч карда шудани портфели сиёҳи ишамкалон ва дар болои зини асп ҷисми лӯблӯндаи худи Мирюсуф – ҳамаи онҳо якҷоя дар кӯчаи **қишлоқ** як манзараи аҷоибе ташикл дода буданд” (6, 69).

“Раъду барқ (**момоқулдурак ва чақмоқ**) сар шуд” (6, 41).

“Ғурриши раъд, **ялаққосзанон** ба ҳар тараф паридани барқ, гулдурросзанон ба гирду пеш гулгула андохта, аз дараҳои кӯхистон фууромада омадани селоби зӯри пуришӯр ва девонавор – ҳамаи инҳо якҷоя шуда ба сар то сари ин ҷамоаи байниқӯҳӣ манзараи воҳиманок бахшиданд” (6, 41).

Калимаҳои туркие, ки бо овози «қ» сар шуда, бо овози «қ» ба анҷом мерасанд, дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ ба ҷашм расид:

“Мӯйсафед, ки ба тақлифи худаи ҷавоби қатъӣ гирифта натавонист, бори ғамаш аз аввала зёдтар шуда, бо **қавоқи** овезон аз ҷойхона баромада рафт...” (6, 44).

“Ғайр аз ин ба он коғазӣ ба пешатон будагӣ се-чорта **қалмоқ** (шаст) оварда будам, ки дар вақтҳои бекорӣ моҳӣ медорем” (6,72).

“Меҳмон, Қобилбой ва писарони ӯ дар идораи шӯроӣ **қишлоқ** дар пеши як гурӯҳи колхозчиён ба суолҳои раиси шӯроӣ **қишлоқ** ҷавоб медоданд” (6, 71).

Калимаи «тӯра» ва «бегим» дар давраи пеш аз инқилоб дар аморати Бухоро лақаби валиаҳдро ифода мекард:

“Масалан, нақл мекунанд, ки ҳамсояҳои шоир Мушфиқӣ, (дар Бухорои асри XVII) ҳамагӣ хонҳо, хўҷоҳо, сайидҳо, бойҳо, **тўраҳо** ва монанди инҳо аъён ашроф ва рӯҳониён буданд” (6,83).

“Дар яке аз ин гуна хонадонҳо аз ду бародар, бародари калонӣ ба писараи: Шосаид Мурмустақим Мазбутчабек **Мирзотўра** ва ба духтараи: Гул дар табақу Ситора-Ҷавзо бегим ном монда бошад, бародари хурдӣ ба писараи: Мирсироҷиддин Валӣ **Шоабдукашишохон тўра** ва ба духтараи: Симсим Қалағай Гуҳар ба дарё бегим ном мондааст” (6, 83).

“Бародарҳо, - гуфт ба аҳли чойхона нигоҳ карда, бо як овози маҳзунона, - эшон **тўрем** имшаб як хоби парешон дидаанд” (6,43).

“Ҳар замон ҷўраҳои “**домодтўра** марҳамат кунанд” гуфта ба таомҳо ишора мекарданд” (6, 13).

Калимаи силтав – “кашидан, чунбиш, такон”.

«Собир аз «шумо-шумо» акнун якбора ба «ту-ту» гузашта, ... аз гиребони Идрис гирифта, бо ишдат як **силта** (такон) дода буд, ки саллаи мисқолии шалғамӣ, монанди шалғам гирдаи паҳнрӯя басташудаи қорӣ аз сараи париди рафт» (6, 25).

Дар таркиби овозии калимаҳои туркӣ овози «й» дар мавқеи аввали калимаҳо меояд, ки ин гуна калимаҳо дар забони зиндаи тоҷикӣ истифода мешавад.

Калимаи йўрга – “навъи гашти асп”.

“Пагоҳируз тотучаи ӯ чанги кўчаи қишлоқи “Қ”-ро бароварда **йўрга** мекард” (6, 69).

Калимаи йигит – “ҷавонмард”:

“Баъд аз инҳо **йигитҳои** колхозӣ гузашта, аспҳои дастпарвари худашонро ба ҷавлон дароварданд” (6, 167).

“Тамашбинон ба тарзи шартӣ) ба **йигит** “домод” ва ба ҷавонзан “арӯс” ном доданд” (6, 167).

Калимаи йиртиш- “хайрот”:

“Домулло ҳанўз “Таборақ”-ро сар накарда буд, ки аз як тараф ду-се кас ба одамоне **йиртишидихӣ** ва хайротдихиро сар карданд” (6, 66).

Калимаи яланг – “кушод, васеъ”.

“Дар наздики ҳавлии Абдуллобой як ҷои баланду **яланги** хушҳаво ва дилкушо буд” (6, 10).

Ҳамин тариқ, калимаҳои туркӣ – муғулӣ дар таркиби забони тоҷикӣ ворид шуда, дар муомилот ва мубодилаи афкор бурда мешуданд.

То Инқилоби Октябр садҳо калимаҳои туркӣ ба монанди: кошуқ, юриш, оқсақол, қаровул, бегим, қушбегӣ, бутун, чуқур, ямок, қалин, қуроқ барин калимаҳо дар забони тоҷикӣ истифода мешуданд ва ба қатори калимаҳои серистеъмол дохил мешуданд.

“Элементҳои иқтибосии туркӣ-ӯзбекӣ дар истеъмолот торафт меафзуданд ва як қисми онҳо ҳамчун шаклҳои муҳим ва зарурии ифодаи маъно ва воҳидҳои ҷудогонаи лексикӣ дар забон мустақам мешуданд, дар қатори муродифҳои тоҷикии худ ва ҳатто қисман онҳоро аз истеъмолот танг карда бароварда, ба захираи асосии луғавӣ дохил мегардиданд” [11, с. 42].

Калимаи оқсақол - калоншаванда пеш аз инқилоб хеле серистеъмол буда, дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ ниҳоят зиёд истифода гардидааст. Дар ҳикояи “Муллоён” бо ин калима чор маротиба вохӯрем:

“Садқатон шавам, **оқсақол** бобо, - гуфта мулло Ато ба пешвози ӯ давид...” (6, 116).

“**Оқсақол** ҷашимонашро нимпӯш карда, ба хат ҳай нигоҳ кард – нигоҳ карду охир чеҳрааш турш шуд” (6,116).

*“Ин қарори сулҳовари **оқсақолро** ҳамаи ҳозирон, гайр аз ду бародари ҷангида, ҳатто янгамуллоҳо ва холамуллоҳо ҳам маъқул ёфтанд”* (6,116).

Дар аввали калима омадани овози «ӯ» нишонаи дигари калимаҳои туркӣ мебошад:

*“Қариби шом табелчӣ дафтари **ўлчак**чӯбаширо бардошта омад”* (6, 173).

Калимаи ўлчак маънои андозаро дорад, яъне дар ин ҷо нависанда аз калимаҳои содаи туркии ўлчак ва чӯби тоҷикӣ як калимаи мураккаб сохтааст. Дар байни мардуми тоҷик калимаи туркии «қир» маълум аст ва серистеъмол аст. «Қир» маънои нест карданро дорад:

*“Фашистон ҳам, ки онҳоро касе ба ватани худ даъват накардааст ва намекунад, бешармона ва разилона ба мамлакаатҳои дигарон зер карда даромадан мегиранд... гайр аз немис, ҳамаи халқҳои боқимондаи дунёро **қир** кардан меҳоҳанд”* (6, 171).

Калимаи қушун ба гурӯҳи истилоҳоти ҳарбӣ дохил шуда, маънои лашкарро дорад:

*“Армияи Сурх ба **қушун**ҳои горагари фашистӣ зарбаҳои ҳалокатбахш зада, садҳо ҳазор нафари онҳоро ба хоки сиёҳ ҷо карда, миллионҳо нафараширо маибу маслуқ гардонда... ва боқимондаи онҳоро ба тарафи Ғарб пеш карда истодааст”* (6, 172).

*“Аз афти кор, вай қарор дода буд, ки имрӯз аз баҳри дамгирӣ гузашта то мумкин аст зиёдтар кор кунад, то ки **қусури** дирӯзаро барорад”* (6, 173).

Дар осори Абдусалом Деҳотӣ мо бо калимаҳои вохӯрдем, ки онҳо ифодакунандаи номи наботот ва растанӣ мебошанд:

*“... ҳама даштҳои хушки бедолу дарахт доман паҳн карда меҳобиданд. “Самарайи” онҳо фақат талхаву шӯра, **янтоқу қамиш** буд”* (6, 175).

Янтоқу қамиш растаниҳои хордоре мебошанд, ки дар ҷойҳои хушки беоб месабзанд ва асосан моли майда онҳоро истеъмол мекунад.

*“Дарахтони **қарагай** ва санавбар дар ду тарафи роҳи оҳан саф баста, рост истода поезди моро ва мо меҳмонони иззатманди худро гусел мекарданд”* (6, 163).

*“... хулоса ҳар кас бо як ният латтаю ресмон баста, дар андак вақт чӯбҳои **туғу байроқро** сар то по монанди ҷандаи қаландарон ранг ба ранг карданд”* (6, 52).

Дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ баъзан калимаҳо ҳам ба забони туркиву муғулӣ ва ҳам ба забони тоҷикӣ иавриди истифода қарор ёфтаанд. Масалан, калимаи «чилбур», ки маънои ресмонро дорад, дар ҳар ду шакл истифода шудааст:

*“... ба як духтар “қадаш мунори Вобканд барин дароз” гуфта айб монда бошад, ба дуҷумӣ : биниаш ароба паҳи кардагӣ барин **пачақ**... ба сеҷумӣ: “зотаи паст падару бобоҳои- ҳама аробакаши **чилбур**банд будаанд” гӯён эродҳои ранг ба ранг мегирифт”* (6, 93).

“... гӯсолаи бародари калонӣ ресмонаширо канда, наваҳои як токи заминакии бародари хурдиро пок-покиза – анғураи катӣ хӯрдааст...” (6, 114).

Хулоса, дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ ҳарчанд калимаҳои туркиву муғулӣ нисбат ба калимаҳои арабӣ камтар ба ҷашм расида бошад ҳам, аммо тобишҳои муҳимми услубӣ пайдо кардаанд. Нависанда онҳоро барои ифодаи мафҳумҳои муҳимми воқеӣ ва оҳангҳои гуногуни эҳсосӣ қор фармудааст.

Адабиёт

1. Абдуқодиров, А. Забон ва услуби Мирзо Турсунзода / А. Абдуқодиров. - Душанбе: Дониш, 1978. - 124 с.
2. Бобомуродов, Ш. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик / Ш. Бобомуродов, А. Мӯминов. – Душанбе: Маориф, 1983. -117 с.
3. Виноградов, В.В. Проблемы русской стилистики / В.В. Виноградов. – М.: Высш. школа, 1981. - 300 с.
4. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1985.-Ҷ.1. – 356 с.
5. Ғаффоров, Р. Забон ва услуби Раҳим Ҷалил / Р Ғаффоров. – Душанбе, 1966. - 224 с.
6. Деҳотӣ, А. Куллийёт. / А. Деҳотӣ. Ҷилди 3. – 1966. - 367 с.
7. Деҳотӣ, А. Куллийёт. / А. Деҳотӣ. Ҷилди 5. – Сталинобод, 1966. - 367 с.

8. Исмоилов, Ш. Бузургонро бузургон зинда медоранд. (Маҷмӯаи мақолаҳо) / Ш. Исмоилов. - Душанбе. 2007. Сино. – 180 с.
9. Капранов, В.А. Фонетическая вариантность слов и синонимия / В.А. Капранов // Лексическая синонимия. – М., 1967. - С. 137-141.
10. Мачидов, Ҳ. Мутобиқати калимаҳои иқтибосӣ бо меъёрҳои забони тоҷикӣ / Ҳ. Мачидов // Маърифат.- 2000.- №9-10.
11. Маъсумӣ, Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик / Н. Маъсумӣ. – Сталинобод, 1959. – 294 с.
12. Маҳмадҷонов, О. Курси лексионии забони адабии тоҷик / О. Маҳмадҷонов, С. Раҷабов. – Душанбе, 2008. - 73 с.
13. Назарзода, С. Забон ва истилоҳот / С. Назарзода. - Душанбе, 2003. - 148 с.
14. Пейсиков, Л.С. Лексикология современного персидского языка / Л.С. Пейсиков. – М.: Изд. МГУ, 1975. - 206 с.
15. Рубинчик, Ю.А. Основы фразеологии персидского языка / Ю.А. Рубинчик. – М., 1981. – 276 с.
16. Талбакова, Ҳ. Истеъмоли калимаҳои ифодакунандаи касбу ҳунар (дӯзандагӣ) дар «Маъвои дил»-и Р.Ҷалил. / Ҳ. Талбакова //Мақолаҳо доир ба забон ва адабиёти тоҷик. – Душанбе: Нашри УДТ, 1973. - С.71-80.
17. Ҳошимов, С. Калимаҳои иқтибосии «Гулистон»-и Саъдӣ / С. Ҳошимов // Маҷмӯаи илмӣ аспирантони факултетҳои филологияи тоҷик ва забонҳои шарқи УДТ. – Душанбе: Нашри УДТ, 1972.

КОРБУРДИ КАЛИМАҲОИ ТУРКӢ ДАР ҲИКОЯҲОИ АБДУСАЛОМ ДЕҲОТӢ

Дар мақола сухан дар бораи истифодаи калимаҳои туркӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ меравад.

Дар аввали солҳои сиюм Абдусалом Деҳотӣ ҳамчун адиби ҷавон ба майдони адабиёт ворид шуда, бо асарҳои гуногунжанру гуногунмавзӯи худ дар байни хонандагон шухрат пайдо намуд. Нависанда осори адабии хешро дар баробари калимаҳои аслии тоҷикӣ бо калимаҳои иқтибосӣ, аз ҷумла туркиву муғулӣ рангин сохтааст. Иқтибосоте, ки аз забонҳои дигар дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ мо мушоҳида намудем, барои пуробурангу муассир сохтани эҷодиёти нависанда истифода шудаанд. Дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ калимаҳои туркӣ низ хеле зиёд истифода шудаанд.

Абдусалом Деҳотӣ доир ба масъалаҳои гуногуни даврони худ як қатор асарҳои пурмазмуну барҷастае офаридааст.

Муаллифи мақола кӯшиш намудааст, ки дар мақолаи худ калимаҳои иқтибосии туркиро мавриди пажӯҳиш қарор диҳад.

Калидвожаҳо: Абдусалом Деҳотӣ, ҷустуҷӯи эҷодӣ, жанр, калима, иқтибос, калимаҳои туркӣ, қаҳрамон, забони тоҷикӣ, нависанда, асари бадеӣ.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТУРЕЦКИХ СЛОВ В РАССКАЗАХ АБДУСАЛОМА ДЕХОТИ

В статье рассматривается вопрос использования турецких слов в рассказах Абдусалома Дехоти.

В начале тридцатых годов Абдусалом Дехоти вошел в литературу как молодой писатель и прославился среди читателей произведениями разных жанров и тематик. Наряду с оригинальными таджикскими словами писатель раскрасил свои литературные произведения заимствованиями, в том числе турецкими и монгольскими. Отрывки из других языков используются для того, чтобы творчество писателя было ярче и эффектнее. Турецкие слова также широко используются в рассказах Абдусалома Дехоти. Абдусалом Дехоти создал ряд интересных и ярких произведений по различным вопросам своего времени.

В статье особое внимание уделено заимствованиям из турецкого языка в рассказах Абдусалома Дехоти.

Ключевые слова: Абдусалом Дехоти, творческий поиск, жанр, слово, цитата, турецкие слова, герой, таджикский язык, писатель, художественное произведение.

ON THE USE OF TURKISH WORDS IN ABDUSALON DEHITI'S STORIES

The article considers the use of Turkish words in Abdusalon Dehiti's stories.

In the beginning of the 30th years Abdusalon Dehiti came to the literary arena as a young writer and became famous among the readers with his works in different genres and different themes. The writer made his works colourful besides of the aboriginal Tajik words with the borrowing words, namely with the Turkish and Mongolic borrowed words. The borrowing words from other languages, which we can see in the Abdusalon Dehiti's stories, are used for making more colourful and more impressive the works of the writer. In the stories by Abdusalon Dehiti are used a lot of Turkish words. Abdusalon Dehiti wrote a number of meaningful and outstanding works according to the different problems of his time.

The author of this article tries to analyse the Turkish borrowing words in her article.

So, the Turkish borrowing words of the stories written by Abdusalon Dehiti are shown in the article.

Keywords: Abdusalon Dehiti, creative researches, genre, word, borrowings, Turkish words, hero, Tajik language, writer, literary work.

Сведения об авторе: Сатторова Дилрабо Каҳоровна - старший преподаватель кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Мухаммадиева, 17/6, тел.:(+992) 901303691, 98088789

Information about the author: Sattorova Dilrabo Qahorovna - senior lecturer of the Department of Tajik language of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)901303691, 980887890

Исследование вводных слов в таджикском языке является одной из основных проблем синтаксиса таджикского языка. Несмотря на то, что краткая информация по этому вопросу содержится в учебниках и некоторых отдельных научных трудах, в таджикском языкознании этот вопрос пока нельзя считать решенным.

В процессе развития таджикского языка и формирования его грамматического строя, вводные слова и словосочетания также развивались, обогащались и приобрели новые функции. В современной прозе и поэзии таджикской литературы они используются разными способами и видами, но чаще встречаются в прозе.

В таджикском языке, как и в русском, вводные конструкции представлены словами, словосочетаниями и предложениями. И. Норова в своей книге Обращение и вводные слова в таджикском литературном языке отмечает: «Имея в предложении разные оттенки значения, вводные слова и сочетания в таджикском языке, служат для выражения субъективного отношения говорящего к высказываемой мысли. Вводные слова и сочетания не могут быть членами предложения и не имеют грамматических отношений с членами предложения, но придают ему различные оттенки значения» [4, с. 51]. Например, Вакте ки дар кӯчаҳо мегашт, ба касе нигоҳ намекард ва бо касе (**харчанд шиноси дерин ҳам бошад**) саломалек наменамуд. Қорӣ Усмон ин таклифро барои он ба миён оварда буд, ки (**чунон ки дар боло қайд шуд**) худи ӯ ба зарбумасал ва мақоли халқӣ бисёр ҳавас дошт. Садои паровозҳо, мастона ғазал хонда гузаштани кӯчагардҳо ва гоҳ-гоҳ хунгос зада гиристанӣ зане (**шояд аз хонаи ҳамсоягӣ бошад**) ба ғӯш мерасид. Латиф, **умраш дароз бод**, бачаи ношудак, ба қавли гапе, ошолуд.

В таджикском языке, как и в русском, вводные слова и сочетания не могут быть синтаксически связаны с предложением, т.к. не могут самостоятельно выражать мысли, поэтому они всегда находятся внутри основного предложения, выражая при этом характер мысли говорящего: **Афсӯс**, ки ман дар он рӯзҳо бинобар тангии вақт аз баёзи Савдо чизеро навишта гирифта натавонистам ва фақат ба мутолиаи сар-сарӣ қаноат кардам ... (1, с. 25).

А вот в следующем примере, если мы опустим фразу «аз рӯи қавли Абдузоҳир», то тогда мнение человека, которое все еще может быть отвергнуто другими, становится твердым мнением, которое должно быть общепринятым: **Аз рӯи қавли Абдузоҳир**, аҳолии шаҳр, ки як моҳ боз дар орзуи дидани сангсоркунӣ аз кӯча ба кӯча ва аз майдон ба майдон медавидаанд... (1, с. 38).

С точки зрения состава вводные конструкции в таджикском языке, как и в русском языке, могут быть представлены словами, словосочетаниями и предложениями. И. Норова считает, что наиболее продуктивными вводными словами по структуре являются следующие:

а) вводные слова (простые): *инак, яъне, масалан, асосан, шукр, афсӯс, ҳайф, дарег, воқеан, ростӣ, мисол, инчунин, албатта, ниҳоят, хайрият, хулоса, ҳуллас, ҳӯш, ҳуб, охир, аҷаб, зимнан, зоҳиран, хусусан, махсус, қисман, умуман, эҳтимол, ҳақиқат, мухтасар, ниҳоят, дуруст, илова* и др.;

б) вводные слова с предлогами и без предлогов: *ба фикрам, мутаасифона, баръакс, зотан, аслан, сониян, ба гумонам, аз афташ, бешиак, ба ростӣ, ба қавле, авалан, бе шубҳа, чунончи, инчунин, ҳақиқатан, алқисса, ба туфайли, дар охир, дар ҳақиқат, аз ду сар* и т.п.;

в) составные слова и вводные словосочетания: *аз ин ҷумла, аз афти кор, беҳуда нест ки, ба назари ман, гуфтагӣ барин, ба ҳамин тариқ, ба ҳамин тариқа, ба фикри ман, ба фикри шумо, аз як тараф, аз дигар тараф, ҳамин тавр, ба болои ин, аҷаб нест, чӣ тавре ки, гуфта мешавад, аз ин ҷост ки, дар ҳар ҳол, мумкин аст, дуруст аст, аз рӯи шундам,*

маълум аст ки, дуруг нашавад, бо ибораи дигар, мухтасар карда гӯем, кӯтоҳ карда гӯем и т.п. [4, с. 56]

Кроме перечисленных морфологических средств Ф. Зикриёев считает, что и обращение тоже может выступать в роли вводной единицы

Саломат бошед, **бикаҷон**, - гуфт оймулло, - ин духтари ширин аз кучо? (5, с. 29)

Среди исследователей самую развёрнутую классификацию предлагает И. Норова, так как проведённое ею исследование целиком посвящено вводным конструкциям. Вводные слова и сочетания в таджикском языке указывают на достоверность информации, степень общности фактов, источник сообщения и отношение к способу ее выражения и делятся на следующие группы [4, с. 56]:

1. Вводные слова выражающие различные чувства:

а) радость (*хушбахтона*, *хайрият*): **Хушбахтона**, ин гуна далел дар пеши ман ҳозир набуд ва бе он кибро фикрҳои ӯ хандам ва ўро масхара дорам, босаброна суханони ўро шунидам... (1, с. 42).

Хайрият, ёфт гаштӣ дар охир,
Ман туро хом меҳӯрдам ҳозир.

(А. Баҳорӣ «Ошноҳо»).

б) сожаление (*афсӯс ки*, *муттасифона*, *ҳайфо*, *ҳайф ки*, *ҳайф аст*, *дарего*): - **Афсӯс ки**, - гуфт ӯ, - ман ба мардонагии аробакашон ҳам аз будаш зиёдтар баҳо дода будаам (1, с. 48). **Ҳайфо**, ки “аз лой гурехта ба лойдон афтодам” (1, с. 50).

Ин, **сад афсӯс**, ки на кори туст,
Чунки берун аз ихтиёри туст.

(М. Турсунзода).

2. Вводные слова выражающие источник сообщения (*дар фикри шумо*, *назар ба қавли*, *ба фикри ман*, *мувофиқи гуфти*, *ба назари мо*): **Назар ба қавли қорӣ Неъмат**, қозӣ Абдулвоҳиди Садри Сарир дар вақтҳои қозии Ғиждувон буданаш бо одати муқаррар ҳар сари моҳ ба Бухоро ба риқоби амир меомад (1, с. 52). Ҳамаи ин, ба назари мо, солҳои 1871-1872 буд («Аҳмади Дониш»).

3. Вводные слова выражающие уверенность и решимость (*бешубҳа*, *шубҳае нест*, *дуруст аст*, *ҳеҷ шак*, *бешак*): **Шубҳае нест**, ки пеш гирифтани чуниу услуби ҷумласозӣ аз нависанда маҳорати калонеро талаб мекард (М. Маманиёзов).

Намуда ту ба дарди беқарорам дорую дармон,
- Сихат мегардӣ, **бешак**, - гуфта меодӣ тассалоям.

(Бобо Ҳочӣ, «Насими баҳорон»)

4. Вводные слова выражающие предположение, допущение (*эҳтимол*, *тақрибан*, *тахминан*, *ба ғумонам*, *аҷаб*, *аҷаб аст*, *шояд*): - **Тахминан**, даҳ сол пеш аз ин, оқпошо мужикҳои мазкурро озод кард (1, с. 66).

Шояд, ки ба обе фалакат даст нагирад,
Вақт аст, ки аз давлати султон бадар оӣ.

(Ҳофизи Шерозӣ)

5. Вводные слова выражающие взаимозависимость мыслей: (*ба ҳамин тариқа*, *ба ин тариқа*, *ба ҳар ҳол*, *ҳамин хел*, *ин аст*): **Ба ҳамин тариқа**, ҳар кас бе навбат ва бе тартиб муддаои худро изҳоркарда фарёд мезад (1, с. 70). **Ин аст**, баъзе фактҳои наво, ки мо хостем бо он хонандагонии мӯҳтарамро шиносо кунем (Аҳмади Дониш).

6. Вводные слова выражающие порядок мыслей (*яқум*, *дуйӯм*, *сейӯм*, *аз як тараф*, *аз тарафи дигар*, *аввало*, *дар болои ин*, *сониян*): Бой ҳам аввал ба хоҳири худӣ Бозор, **дуйӯм**, барои шод кардани арвоҳи Сафар, **сейӯм**, ба хоҳири арбоб он қавлу қарорро қабул карда... (1, с. 88).

Савӯм, - дур будан зи чизи касон,
Ки дардаш бувад сӯи он кас расон.

(А. Фирдавсӣ)

7. Вводные слова выражающие итог, результат и вывод (*кӯтоҳ карда гӯем, хулоса карда гӯем, гапро кӯтоҳ кунем, хуллас, хулоса, қисса кӯтоҳ, ба билҷумла, хулосаи калом, аз ин ҷост ки, мухтасар, алқисса, хулласи гап, инак*): **Қисса кӯтоҳ**, корвоне, ки Одинаи мо ҳам рафики он буд ба сарҳади хоки Қаротегин расида манзил гузоштани шуд (С. Айнӣ «Одина»).

Алқисса, ду ошики вафодор,
Ҳар ду ба фироки ҳам гирифтдор.

(Абдурахмони Ҷомӣ).

8. Вводные слова выражающие связь мыслей (*масалан, инчунин, дар баробари ин, чунончӣ*): **Масалан**, Яҳёёхоча дар ҳар кучо ва ҳар вақт калонро, хоҳ ғоибона бошад, хоҳ дар пешашон бошад дашном дода, кирдорҳои бади онҳоро фош карда мегашт (С. Айнӣ, Ёддоштҳо). **Чунончӣ**, як қасида дар васфи амир навишта шуд, ки дар муқаддима (ташбиб) барои даҳъяк ҳама буду нобудашонро сарф кардани талабагон тасвир ёфтааст (1, с. 92).

9. Вводные слова со значением привлечения внимания (*мебахшед, намебинӣ*): **Намебинӣ**, ки ин ҷо чамъшудагон кӣҳонд? (1, с. 44). **Мебахшед**, номи Шумо чӣ? (Фотех Ниёзӣ, «Вафо»)

10. Вводные слова выражающие просьбу и цель (*набошад, ҳеҷ набошад, ҳар чӣ бошад*): **Набошад**, баъд аз тамошо кардани шаҳр, боз ба шаҳри худ меравем (1, с. 95). ...лекин барои ба дурустии ин кор кӯшидан аввал хидматонаи ясавулоро додан даркор аст, **ҳеҷ набошад**, 20 танга ёфта деҳ! (1, с. 97).

11. Вводные слова выражающие уверенность в своих словах (*дар ҳақиқат, ҳақиқатан, ҳуб аст, дуруст аст, ҳаққо, рост*): *Дар ҳақиқат ҳам*, Шокирчон ба қавли худ вафо кард (5, с. 34).

Чун чома зи тан баркашад он мушкинҳол,
Ҳаққо, ки назири худ надорад ба мисол

(Ҳофизӣ Шерозӣ)

12. Вводные слова выражающие удивление, недоумение (*аҷабо, ё алҳадар, наҳод, бо оҷабо, мабодо*): *Ў* ба ҳеҷ кас маълум накарда, ба касе чизе ногуфта ба кадом тараф рафта баромадааст, **аҷабо**, *ӯ* ба кучо рафта бошад? (1, с. 110).

Мабодо, ки бар якдигар сар кашанд,
Ба пайкор шамшери кин баркашанд.

(Саъдии Шерозӣ).

13. Вводные слова со значением напоминания, предупреждения (*дар воқеъ, воқеан, гуфтагӣ барин*): - **Дар воқеъ**, Дохунда, қори намоёне кардӣ, офарин бар ту (1, с. 115) – **Гуфтагӣ барин**, духтарча муборак (5, с. 46).

14. Вводные слова со значением подчёркивания, акцентирования внимания (*махсусан, алалхусус, хусусан*): **Алалхусус**, ҳамаи шеърҳои, ки доир ба воқеаҳои ғоҷиавии моҳи март навишта шудаанд, ҳар яке ҳам чун айбномае дар ҳаққи ҳукумати амирӣ садо медиҳад (4, с. 54). ...ва ҳол ки толибони даҳъяк бо кадом роҳе, ки даҳъяк мегирифта бошанд, бо ин одамон, **хусусан**, бо қории ҷамоа, алоқа бастанашон лозим буд (1, с. 121).

15. Вводные слова со значением объяснения, разъяснения: (яъне, қанӣ, охир, набояд ки, бояд ки): - **Яъне**, ту гуфтаи меҳроҳӣ, ки акнун ҷадидон сар бардоранд, ба муқобили амир қоре карда метавонанд... (1, с. 133)

То неқ надонӣ, ки суҳан айнӣ савоб аст,
Бояд, ки ба гуфтаи даҳон аз ҳам накушой.

(Саъдии Шерозӣ).

16. Вводные слова со значением противоположность действий (*бо вучуди ин*): Лекин, **бо вучуди ин**, ба умеди худматона ситонидан ба модарам хабар додаанд, ки баъд аз чаҳор рӯз бечора кампир омад (1, с. 147). **Бо вучуди ин**, ин ҳама некиро кард (1, с. 155).

17. Вводные слова выражающие компромисс, взаимопонимание и благодарность (болои чашм, кулук, ба ҳар ҳол, мумкин аст, ин тавр бошад, шукр, ҳазор шукр, рост бигӯям): - **Болои чашм**, - қозӣ бори дигар таъзим карда пуштноқӣ чандин қадам рафт (8, с. 65).

Ҳазор шукр, ки дидам ба коми хешат боз,
Туро бо коми худу бо ту хешро дамсоз.

(Ҳофизи Шерозӣ)

Исходя из вышеизложенного можно сделать следующие выводы:

1. Вводные слова в таджикском языке как и в русском, служат для выражения субъективного отношения говорящего к высказываемой мысли;

2. Вводные слова в таджикском языке как и в русском не могут быть членами предложения и не имеют грамматических отношений с членами предложения, но придают ему различные оттенки значения;

3. К вводным словам нельзя поставить вопрос ни от одного из членов предложения, так как они служат выражением субъективной модальности, т. е. выражают отношение говорящего к высказанной мысли;

4. Вводные слова дают высказываемой мысли дополнительную характеристику, также исправляют или уточняют её.

5. Вопросительное предложение, содержащее вводные слова и сочетания не принимает вопросительную частицу.

6. Вводные слова и сочетания не могут входить в состав основного предложения, они используются как дополнительные слова.

7. Вводные слова и сочетания не могут самостоятельно выражать мысли, поэтому они всегда находятся внутри основного предложения, выражая при этом характер мысли говорящего;

8. Вводные слова только в предложении могут выступать в роли вводных, так как, слово в разных контекстах может иметь разное значение;

9. По составу вводные единицы встречаются в форме слов, сочетаний, словосочетаний и предложений;

10. По семантике вводные слова выражают субъективное отношение говорящего к высказываемой мысли (решимость и уверенность, соответствие и обоснование, сомнение, подозрение, неверие); эмоционально-выразительные установки и чувства (радость, счастье, волнение, сожаление, упрек, горе, удивление, просьба, намерение, цель, верность, уважение, благодарность, признательность); источник сообщения и кому оно принадлежит; стиль и порядок речи; связь мыслей и их итог; порядок мыслей; значение подчёркивания; значение упоминания мысли, привлечения внимания, доброжелательства и солидарности.

11. По морфологической характеристике вводные слова могут выражаться модальными словами и словосочетаниями, именами существительными, именами прилагательными, именами числительными, личными и указательными местоимениями, глаголами, наречиями, предлогами, частицами и междометиями, союзами в сочетании со знаменательными частями речи.

12. Интонация вводности заключается в произношении вводных слов и словосочетаний особым тоном, т.е. основное предложение произносится тоном немного выше, чем вводные единицы, которые произносятся чуть более низким тоном, но с несколько большей скоростью.

13. Что касается стиля вводных слов и словосочетаний, то таджикские учёные, в отличие от русских учёных, его особо не отметили, в основном исследуемые единицы рассмотрены лишь в художественной речи.

14. Вводные предложения по семантике выполняют те же функции что и вводные слова и словосочетания, но просматриваются некоторые их особенности. Вводные предложения не предназначены специально для привлечения внимания собеседника или читателя. Их обычно используют спонтанно, как пояснение к основной мысли главного предложения. Вводные предложения не могут вступать в синтаксическую связь с обычными предложениями, чаще всего они встречаются в повествовательных предложениях.

Литература:

1. Айнӣ, С. Куллиёт / С. Айнӣ Ҷ. 7. - Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1962.-643 с.
2. Ниёзмухаммадов Б., Ш. Ниёзи. Грамматика таджикского языка года, Синтаксис, часть II, Сталинобод, 1955, с. 63-64
3. Зикриёев Ф. Ҷумлаҳои туфайлӣ ва муносибати онҳо бо ҷумлаҳои пайрави тарзи амал // Маҷмӯаи илмӣ (материалҳо оид ба забони адабии тоҷик), Серияи филологӣ, ҷ. 55, Институти давлатии ба номи Т. Г. Шевченко. - Душанбе: Ирфон, 1967. – С. 83-109.
4. Норова И.. Обращение и вводные слова в таджикском литературном языке (на таджикском языке) Сталинобод, 1961.- 92 с.
5. Икромӣ, Ҷ. Духтари оташ, / Ҷ. Икромӣ. - Душанбе: Ирфон, 1968. – 579 с.
6. Ниёзмухаммадов, Б., Рустамов Ш. Таджикский язык: Синтаксис, - Душанбе: Маориф, 1976. – 219 с.
7. Норматов, М. Современный таджикский литературный язык: Синтаксис, Душанбе: Маориф – 2011. – 268 с.
8. Раҳим, Ҷ. Шикасти тилисмот / Раҳим Ҷалил. - Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1964. - 203 с.
9. Рустамов Ш., Б. Камолиддинов. Грамматика современного таджикского литературного языка, Душанбе. Дониш -1989. – 224 с.
10. Рустамов Ш., Каримов А., Аминов С. Таджикский язык для седьмого класса (на таджикском языке), Маориф, Душанбе, 1987.- 132 с.

ОСОБЕННОСТИ ВВОДНЫХ СЛОВ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена одной из основных проблем синтаксиса таджикского языка - исследованию вводных слов в таджикском языке. В начале статьи автором даётся краткая информация об актуальности и степени изученности выбранной темы. Далее внимание обращено существующим на сегодняшний день определениям вводных конструкций таджикскими учёными и их структурному составу. На основе приведённых примеров вводных конструкций из художественных произведений таджикских писателей автор выявляет их синтаксические и семантические особенности. Также установлены наиболее продуктивные вводные слова, список которых в статье приведён в соответствующем порядке.

Особое внимание уделено классификации вводных слов по семантике таджикского учёного И. Норовой, которая считает, что в таджикском языке существует семнадцать разновидностей вводных слов по значению. Перечисляя группы вводных конструкций автор приводит перечень вводных единиц с примерами из таджикской художественной литературы, которые доказывают достоверность установленных функций исследуемых конструкций.

На основе вышеизложенного автор делает логически обоснованные выводы, выделяя при этом четырнадцать пунктов особенностей вводных конструкций в таджикском языке.

Ключевые слова: *вводное слово, оттенки значения, синтаксическая связь, мысль говорящего, составные слова, вводные словосочетания, классификация, вводное предложение, повествовательное предложение.*

THE FEATURES OF THE INTRODUCTORY WORDS IN TAJIK LANGUAGE

The article is devoted to one of the main problems of the syntax of the modern Tajik language - the study of introductory words in the Tajik language. At the beginning of the article, the author provides brief information about the relevance and degree of study of the selected topic. Further, attention is paid to the current definitions of introductory structures by Tajik scientists and their structural composition. On the basis of the given examples of introductory constructions from works of fiction by Tajik writers, the author reveals their syntactic and semantic features. The most productive introductory words have also been established, the list of which in the article is given in the appropriate order.

Particular attention is paid to the classification of introductory words according to the semantics of the Tajik scientist I. Norova, who believes that there are seventeen varieties of introductory words in the Tajik language. By listing the groups of introductory structures, the author gives a list of introductory units with examples from Tajik fiction, which prove the reliability of the established functions of the structures under study.

On the basis of the above, the author makes logical conclusions, while highlighting fourteen points of the features of introductory constructions in the Tajik language.

Keywords: *introductory word, shades of meaning, syntactic connection, the speaker's thought, compound words, introductory phrases, classification, introductory sentence, declarative sentence.*

ХУСУСИЯТҲОИ КАЛИМАҲОИ ТУФАЙЛӢ ДАР ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Мақола ба яке аз масъалаҳои асосии синтаксиси забони тоҷикӣ - омӯзиши калимаҳои туфайлӣ дар забони тоҷикӣ бахшида шудааст. Дар аввали мақола муаллиф дар бораи аҳамият ва дараҷаи омӯзиши мавзӯи маълумоти мухтасар медиҳад. Ғайр аз он, ба шарҳу эзоҳи дар ҳоли ҳозир мавҷудай таркибҳои туфайлӣ аз ҷониби олимони тоҷик ва таркиби сохтории онҳо таваҷҷӯҳ зоҳир карда мешавад. Дар асоси мисолҳои овардашудаи сохтори муқаддимаӣ аз асарҳои бадеии адибони тоҷик, муаллиф хусусиятҳои синтаксисӣ ва маъноии онҳоро ошкор мекунад. Ҳамчунин маҳсулноктарин калимаҳои туфайлӣ низ муқаррар карда шудаанд, ки номгӯи онҳо дар мақола бо тартиби муайян оварда шудааст.

Дар мақола ба гурӯҳбандии калимаҳои туфайлӣ аз рӯи семантикаи олимони тоҷик И. Норова таваҷҷӯҳи хоса зоҳир гардидааст.

Ба андешаи муаллифи мақола дар забони тоҷикӣ ҳабадаҳ намуди калимаҳои туфайлӣ мавҷуданд. Муаллиф бо номбар кардани гурӯҳҳои сохторҳои муқаддимаӣ рӯйхати воҳидҳои туфайлиро бо намунаҳо аз адабиёти бадеии тоҷик овардааст, ки эътимоднокии вазифаҳои муқарраршудаи воҳидҳои таҳқиқшавандаро исбот мекунанд.

Муаллиф дар асоси гуфтаҳои боло ҳулосаҳои мантиқӣ бароварда, чордаҳ нуктаи хусусиятҳои таркибҳои туфайлиро дар забони тоҷикӣ қайд кардааст.

Калидвожаҳо: *калимаи туфайлӣ, тобишҳои маъноӣ, алоқаи синтаксисӣ, фикри ғўянда, калимаҳои таркибӣ, ибораҳои туфайлӣ, таснифот, ҷумлаи туфайлӣ, ҷумлаи ҳикоягӣ.*

Сведения об авторе: *Ходжатов Бахтиёр Давлатджонович – старший преподаватель кафедры общего языкознания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 907424287, E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com*

Information about the author: *Hojatov Bakhtiyor Davlatjonovich - senior lecturer of the Department of Comparative Linguistics and Translation theory of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 907424287, E-mail: bakhtiyor.hojatov@gmail.com*

МУНОСИБАТИ МАФҲУМҲОИ “МАТН”, “НУТҚ” ВА “ДИСКУРС” ДАР ЗАБОНШИНОСӢ

Шамсов Б. С.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Истилоҳи “дискурс” (фаронсавӣ - *discourse*, англисӣ - *discourse* аз калимаи лотинии *diskursus* - давидан ба пешу ақиб; ҳаракат; гирдоб; суҳбат; гуфтугӯ) зиёда аз даҳ таърифҳои гуногун ва ҳатто хилофи ҳамдигарро фаро гирифтааст. Ин истилоҳ яке аз истилоҳоти аз ҳама мураккаб ба шумор меравад, зеро он воқеияти олии забон - фаъолияти дискурсиро ифода мекунад [8, с. 9]. Забоншиноси шинохта Н. Д. Арутюнова дискурсро ин тавр таъриф мекунад: “Дискурс (аз фаронсавӣ *discours* - нутқ) - матни мураттаб аз омилҳои фарозабонӣ, прагматикӣ, фарҳанги иҷтимоӣ, психологӣ ва омилҳои дигар аст. Он матнест, ки аз ҷиҳати мафҳумҳо гирифта шудааст; нутқ ҳамчун амали мақсадноки иҷтимоӣ, ҳамчун унсуре, ки дар ҳамкориҳои байни одамон ва механизмҳои шуури онҳо (равандҳои маърифатӣ) иштироккунанда фаҳмида мешавад. Дискурс ин нутқест, ки ба “ҳаёт ворид шудааст”. Аз ин рӯ, истилоҳи “дискурс” назар ба истилоҳи “матн” нисбат ба матнҳои қадима ва матнҳои дигаре, ки робитаи онҳо бо ҳаёти зинда бевосита барқарор карда намешавад, ба қор бурда намешавад” [1, с. 136-137].

Тибқи гуфтаҳои Н. Д. Арутюнова, “дискурс бо як паҳлуяш бо ҳолати амалие нигаронда шудааст, ки барои муайян кардани алоқамандии дискурс, мувофиқати коммуникативии он, барои муайян кардани робитаҳои мантиқӣ ва пешфарзҳои он, барои тафсири он ҷалб карда мешавад. Бо паҳлуи дигари худ дискурс ба равандҳои зеҳнии иштирокчиёни иртибот: бо қоидаҳои этнографӣ, психологӣ ва фарҳанги иҷтимоӣ ва стратегияҳои тавлиду дарки нутқ дар ин ё он шароит (*discourse processing*), ки суръати зарурии нутқ, дараҷаи алоқамандии он, таносуби муҳтавои умумӣ ва мушаххас, нав ва маъруф, субъективӣ ва аз тарафи умум эътирофшуда, муҳтавои сареҳ ва ғайбӣ дискурс, мизони худангехтагии он, интиҳоби воситаҳои барои ноил гардидан ба мақсад, сабти нуктаи назари ғоянда ва амсоли инҳоро муайян мекунад, нигаронда шудааст” [1, с. 173].

Қобили зикр аст, ки дар ибтидо истилоҳи “дискурс” дар анъанаҳои забоншиносии фаронсавӣ умуман нутқро ифода мекард ва ҳамчун муроди истилоҳи “матн” фаҳмида мешуд. Мафҳумҳое, ки истилоҳоти мазкурро ифода мекарданд, мафҳумҳои бо ҳам монанд доништа мешуданд. Вале бо инкишоф ёфтани назарияи муҳабирот (коммуникатсия), забоншиносии равонӣ (психоллингвистика), пайдо шудани парадигмаҳои шинохтии муҳтавои ин мафҳумҳо истилоҳоти мазкур тадриҷан маъноҳои мухталифро соҳиб шуданд.

Нахустин шуда, Т.А. ван Дейк дар рисолаи худ “Стратегияи фаҳмиши матни мураккаб” байни мафҳумҳои “матн” ва “дискурс” фарқ гузошт, вале дар рисолаи мазкур ин истилоҳот доимо омезиш меёбанд, ки сабабаш маълум аст: калимаи англисии **discourse** ҳам ба маънои *матн* ва ҳам ба маънои *гуфтор* қор фармуда мешавад [2].

Хулосаи Е.С. Кубрякова ва О. В. Александрова доир ба муносибати мафҳумҳои “матн” ва “дискурс” ҳам хеле ҷолиб аст, ки чунин навиштаанд: “Зери истилоҳи “дискурс” бояд маҳз раванди шинохти алоқаманд ба тавлиди воқеи нутқ, эҷоди асари нутқӣ фаҳмида шавад, матн бошад, натиҷаи ниҳони раванди фаъолияти нутқкунӣ мебошад, ки шакли муайяни комил ва сабтшударо соҳиб мешавад” [7, с. 19-20].

Ба андешаи В.Е.Чернявская, “инчунин ба назар гирифтани ин чиз ҳам муҳим аст, ки раванди дискурсии, ки дар маркази он матн қарор дорад, метавонад, дар баҳши пешфарзи худ як ва ё зиёда матни иқтибосшаванда дошта бошад”. Ҳамин тавр, матнҳои иқтибосшаванда ҷузъҳои ҳатмии дискурс ба шумор мераванд ва раванди фаҳмиши таъмин менамоянд, вале ҳамчун ҷузъҳои ҳатмии таркибии матн маҳсуб намешаванд” [10, с. 29].

Муносибати матн ва дискурсро то андозае муфассалтар А.Ю. Попов дар қори худ “Фарқиятҳои асосии матн аз дискурс”(2001) баён кардааст. Муҳаққиқ худангехтагии дискурсро ба баёни муназзаму шаклан стандартӣ матн муқобил мегузорад ва хусусиятҳои

фарккунандаи хоси ҳар кадоме аз онҳоро ба таври зерин нишон додааст: пуё (динамикӣ) будани дискурс ва сокин (статикӣ) будани матн; дискурс ба пайдо шудани воқуниши ҳамсухбат нигаронида шудааст, матн бошад, системаи пӯшидаи коммуникативӣ дорад; дискурс аз ҷиҳати вақт маҳдуд аст, дар матн муаллиф аз лиҳози дарозии матн озод аст; дискурс ба шунавандаи зинда нигаронида шудааст, матн бошад, ба хонандаи номаълум равона гардидааст; бемаҳдуд будани дискурс аз ҷиҳати интиҳоби воситаҳои забонию ғайризабонӣ дар муқоиса бо матн; ба ҳолати муайян мансуб будани чараёни дискурс-номаълум будани ҳолати дарки матн ва ғайра [9].

Мушоҳидаҳои зерини муҳаққиқи мазкур ҳам хеле ҷолиб ба назар мерасанд: “Дискурс зинда аст, он таваллуд мешавад, зиндагӣ мекунад ва мемирад. Вақте ки мавзӯи он баррасӣ мешавад, мубрамияти худро гум мекунад... Матн абадӣ аст (дастхатҳо намесӯзанд)... дискурс-матн (матнҳои бербита дар табиат вучуд надоранд)... Матни ҳаттӣ як вақтҳо дискурс буд (масалан, “Паёми ҷадид”) ва матн, ҳамин ки ба он дасти инсон расиду шуури вай ғаёл шуд, ба дискурс мубаддал мегардад... “Матн” восита ва воҳиди муҳобира аст. “Дискурс” бошад, шаклест, ки дар он ин муҳобира сурат мегирад. “Матн” барои фикрронӣ ғизо медиҳад, “дискурс” бошад, ифодаи равшани андешаҳо аст” [9, с. 41- 42].

Тавре ки Е.С. Кубрякова хеле дуруст қайд кардааст, дар муқобилгузории матн ва дискурс набояд ба муқобила роҳ дод. Гарчанд ки ин ду мафҳум бештар вақт аз ҳам мутафовит доништа мешаванд, вале онҳо бо ҳам хеле наздиканд [Е.С. Кубрякова]. Ба ибораи дигар, матн берун аз ғаёлияти дискурсивӣ вучуд дошта наметавонад. Қабл аз ҳар гуна матни навишташуда дискурс сурат мегирад. Ба ғайр аз ин, “чизе, ки барои таҳлили матн ва дискурс умумӣ ва барои фаҳмиши онҳо муҳим махсуб меёбад, ин рӯ овардан ба рамзкушоии маъноҳои ғайрирошкор ҳам дар матн ва ҳам дар дискурс мебошад” [8, с. 22].

Ҳамин тавр, гарчанд ки мафҳумҳои “матн” ва “дискурс” пурра аз ҳам фарқ мекунанд, онҳо дар муқобили ҳам қарор намегиранд ва муносибати онҳо ба мисли алоқаи сабабу натиҷа аст, яъне матн натиҷаи дискурс махсуб мешавад. Матн дар рафти сурат гирифтани амали муайян ба вучуд меояд, вале он дар шакли баитмомрасидаи худ омӯхта мешавад, дискурс бошад, аз рӯи низому вақти муайян таҳқиқ карда мешавад. Дар ҳар сурат, таҳлили дискурс барқарор намудани ин равандро дар назар дорад, ҳатто агар натиҷаи он омӯхта мешавад [1, с. 79].

Чунон ки мушоҳидаҳои муҳаққиқон нишон медиҳанд, баробари хусусиятҳои ҳилофи ҳамдигар дар ин ду мафҳум баъзе хусусиятҳои умумӣ ҳам ҷой доранд. Масалан, Т. ван Дейк қайд мекунад, ки “истифодабарандагон”-и ҳам матн ва ҳам дискурс муаллиф ва хонанда ба шумор мераванд, ки на ҳама вақт бо ҳам дар робита қарор доранд [11, с. 3].

Инчунин, тахмин меравад, ки гуфтаҳои дар боло овардашуда барои матни илмие ҳам мувофиқ меоянд, ки дар муҳити муайяни иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва таърихӣ ба вучуд меояд ва дар ин ё он шакл дар муҳтаво ва сохтори шакли он инъикос меёбад. Матни илмиро таълиф намуда, муаллиф на танҳо донишҳои муайянеро дар шакли ҳаттӣ сабт мекунад, балки ба он матн унсурҳои муқолаи тасаввуршаванда бо адресатро ҳам ворид мекунад, кӯшиш менамояд, ки бо ёрии таркибҳои муайяни забонии матн марому мақсади худро баён намояд ва то хонанда дастурҳои амалии худро расонад [3, с. 67]. Ба ибораи дигар, муаллиф ба фазои дискурсивии он илм ва ё донишҳое ворид мешавад, ки дар заминаи он матни муайяне ба вучуд меояд ва дар ин маврид ҳамаи имкониятҳои дискурсро бо мақсади далелнок баён намудани ақидаҳо, фарзияҳо ва ҳулосаҳои худ истифода мебарад.

Агар дискурс, ба андешаи муаллифони ҷудогона, “системаи шаклгирифтаи силсилазинаи донишҳое” мебошанд [5, с. 8], ки ба олам бахшида шуда, дар бораи он сухан меронанд. Дар бораи забоне, ки бо он гап мезананд ва донишҳо дар бораи иртибот ба вазъият [8] бошад, он гоҳ матнро ҳам, ки натиҷаи дискурс мебошад, метавон ба монанди силсилазинаи донишҳо баррасӣ кард.

Нишон додани дискурс ҳамчун падидаи мураккаби муҳобиротӣ, ки на танҳо тартиб додани матни муайянеро дар назар дорад, балки вобастагии матни нутқи тартибшавандаро аз ҳолатҳои зиёди берунзабонӣ, ки ҳангоми дарки матн ҳам зоҳир мешаванд, инъикос

мекунад, ба олимони ҷудогона имкон медиҳад, қайд кунанд, ки “дар модели фаҳмиш (ва ё коркард)-и дискурс, албатта, модели коркарди шинохтии он ҳам мутаносиб меояд” [8, с. 14].

Бо назардошти хусусиятҳои дар боло зикршудаи матн, нутқ ва дискурс, лозим аст, нуктаи назарро таъкид кард, ки тибқи он мафҳумҳои мазкур бо ҳам муносибати сабабу натиҷа доранд ва дискурс “мафҳуми васеътар аст нисбат ба мафҳуми матн” [6, с. 307], ки натиҷаи махсуси раванди нутқи хаттӣ буда, ба мисли дискурс “бардорҳои иртиботӣ”-и худро дорад [4, с. 56].

Бо ҳамин тартиб, равобитаи маъноиву корбурдии мафҳумҳои «матн», «дискурс» ва «нутқ» аз мавзӯҳои басо муҳиму таҳқиқталаб ба шумор меравад, ки дар баробари рӯнамо кардани баъзе хусусиятҳои ин мафҳумҳо дар алоқамандӣ бо ҳамдигар боз ҷанбаҳои дигари он таҳқиқталаб боқӣ мемонад.

Адабиёт

1. Арутюнова, Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь.- М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 136-137.
2. Дейк ван Т. А., Кинч В. Стратегия понимания связного текста // Новое в зарубежной лингвистике. - М.: Прогресс, 1988. Вып. XXIII. – С. 153-211.
3. Дроздова, Т. В. Проблемы понимания научного текста: монография. - Астрахань: Изд-во АГТУ, 2003. - 224 с.
4. Каменская, О. Л. Текст и коммуникация. - М.: Высшая школа, 1990.– 152 с.
5. Караулов, Ю. Н., Петров В. В. От грамматики текста к когнитивной теории дискурса: вступ. статья // Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. - М.: Прогресс, 1989. – С. 5-11.
6. Кибрик, А. А., Плунгян В. А. Функционализм // Современная американская лингвистика: фундаментальные направления. Изд. 2-е, испр. и доп. - М.: УРСС, 2002. – С. 276-339.
7. Кубрякова, Е.С., Александрова О.В. Виды пространства, текста и дискурса // Категоризация мира: пространство и время: материалы научной конференции. – М.: Диалог-МГУ, 1997. – С. 19-20.
8. Кубрякова, Е.С. О понятии дискурса и дискурсивного анализа в современной лингвистике: обзор // Дискурс, речь, речевая деятельность. Функциональные и структурные аспекты: сборник обзоров. М.: ИНИОН РАН, 2000. - С. 7-25.
9. Мухторов, З.М. Социальный компьютеринг в исследовании вопросов интернет-толерантности / З. Мухторов // Исследование толерантности в молодежной среде Таджикистана (лингвистические аспекты): коллективная монография. - М. 2016. – 94 с.
10. Мухторов, З.М. Дискурсивный анализ и социальный компьютеринг / З. Мухторов // Вестник Худж. гос. ун.-та имени академик Б. Гафурова. - 2015. - №3(44). – 190 с.
11. Олешков, М. Ю. Системное моделирование институционального дискурса (на материале устных дидактических текстов): автореф. дис... док. филол. наук.-Нижний Тагил, 2007.- 23 с.
12. Попов, А. Ю. Формы экономических текстов и дискурсов // Текст и дискурс. Проблемы экономического дискурса: сборник научных статей. СПб.: Изд-во СПбГУЭФ, 2001. - 130-137.
13. Чернявская, В. Е. От анализа текста к анализу дискурса // Текст и дискурс: традиционный и когнитивно- функциональный аспекты исследования. - Рязань, 2002. - 230-232.
14. Шамсов, Б. С. Лингвистическое описание компьютерного дискурса / Б. С. Шамсов // Вестник Таджикского национального университета. – 2017 –№ 4/7. – С. 78-82
15. Dijk van T. A. The study of discourse // Discourse as structure and process / ed. by A. Teun. London, 1997. Vol. I. Dijk van. Discourse studies: a multidisciplinary introduction. P. 1-34.

МУНОСИБАТИ МАФҲУМҲОИ “МАТН”, “НУТҚ” ВА “ДИСКУРС” ДАР ЗАБОНШИНОСИ

Дар мақола баъзе масъалаҳои шарҳи мафҳумҳои “матн” “нутқ” ва “дискурс” дар забоншиносии муосир мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд. Раванди нутқ ,ташаққулёбии мафҳуми “дискурс” дар забоншиносӣ ба таври мухтасар пешниҳод шудааст ва хусусиятҳои асосии ин мафҳум, ки онро аз мафҳуми “матн” фарқ мекунанд, қайд карда шудаанд. Барои исботи он, ки мафҳумҳои “матн” “нутқ” ва “дискурс” ҳамчун мафҳумҳои бо ҳам алоқаманд ва аз ҳам вобаста баррасӣ шаванд, далелҳои муътамад оварда шудаанд.

Ба андешаи муаллиф масъалаи таносуби мафҳумҳои «матн», «дискурс», «нутқ» дар марҳилаи дурударози нимаи дуюми садаи бисту, оғози садаи бисту як ва то ба ҳол аз мавзӯҳои басо мубрам ба шумор меравад, ки баъзе ҷанбаҳои он танҳо дар доираи илми забоншиносӣ ҳалли худро ёфта наметавонад. Маҳз барои ҳамин назари муҳаққиқон дар бораи гуногунсатии ин мафҳумҳо то ба ҳол қобили дастгирӣ буда, таносуби мафҳумҳои «дискурс», «нутқ» ва «матн» аз нигоҳи илмҳои ҳамравиш, ба монанди, забоншиносии иҷтимоӣ, забоншиносии равонӣ, юрислингвистика, лингвокултурология ва дигар риштаҳои илмӣ мавриди баррасию таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: забон, матн, дискурс, фаъолияти нутқ, робитаи сабабу натиҷа, таносуби мафҳум, таҳқиқ, муҳобирот, муошарат.

ВЗАИМОСВЯЗЬ ПОНЯТИЙ «ТЕКСТ», «РЕЧЬ» И «ДИСКУРС» В ЯЗЫКОЗНАНИИ

В статье рассматриваются некоторые вопросы трактовки терминов «текст», «речь» и «дискурс» в современной лингвистике. Вкратце представлен процесс речи, формирование концепта «дискурс» в лингвистике и отмечены основные черты этого концепта, которые отличаются от концепта «текст». Чтобы доказать, что термины «текст», «речь» и «дискурс» могут рассматриваться как взаимосвязанные и взаимозависимые, представлены убедительные доказательства на основе различных научных источников известных лингвистов.

Очевидно, что вопрос о соотношении понятий «текст», «дискурс», «речь» в длительном периоде второй половины XX века и начала XXI века остается очень важным, тематика и определенные аспекты которой ограничиваются лингвистикой, не могут найти своего окончательного решения. Именно поэтому до сих пор поддерживаются взгляды исследователей на разнообразие этих понятий и взаимосвязь между понятиями «дискурса», «речи» и «текста» с точки зрения прикладных наук, таких как социальная лингвистика, психологическая лингвистика, юрислингвистика, лингвокултурология и другие дисциплины.

Ключевые слова: язык, текст, дискурс, речевая деятельность, причинно-следственная связь, концептуальная связь, исследование, коммуникация, общение.

INTERCONNECTION OF THE CONCEPTS "TEXT", "SPEECH" AND "DISCOURSE" IN LINGUISTICS

The article discusses some issues of the interpretation of the terms "text", "speech" and "discourse" in modern linguistics. The process of speech, the formation of the concept of "discourse" in linguistics is briefly presented and the main features of this concept, which differ from the concept of "text", are noted. To prove that the terms "text", "speech" and "discourse" can be viewed as interrelated and interdependent, strong evidence is presented based on various scientific sources of renowned linguists.

Obviously, the question of the relationship between the concepts of "text", "discourse", "speech" in the long period of the second half of the 20th century and the beginning of the 21st century remains very important, the topic and certain aspects of which are limited to linguistics, cannot find their final solution. That is why the views of researchers on the diversity of these concepts and the relationship between the concepts of discourse, speech and text from the point of view of applied sciences, such as social linguistics, psychological linguistics, legal linguistics, cultural linguistics and other disciplines, are still supported.

Keywords: language, text, discourse, speech activity, cause-and-effect relationship, conceptual relationship, research, communication, discussion.

Сведения об авторе: Шамсов Бахтовар - Соискатель кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков им. С. Улугзода,. Адрес: 734019, Республика Таджикистана, г. Душанбе, ул. Мухаммадиев 17/6. E-mail: Salmon_199@mail.ru. Тел.: (992) 9182700.94

Information about the author: Shamsov Bakhtovar –the applicant of the Tajik Language department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019 Republik of Tajikistan, Dushanbe ul. Mahmadiyev 17/6 E-mail: Salmon_199@mail.ru. Тел.: ((992) 9182700.94

**ХУСУСИЯТИ КОРБУРДИ ЭКЗОТИЗМҲОИ СОХТОРӢ ДАР АСАРИ Г. ФЛОБЕР
“ХОНУМ БОВАРӢ” ВА РОҲҲОИ ИФОДАИ ОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА
АНГЛИСӢ**

Шоназаров З.М.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

*Забон дар маҷмӯъ, як қисмати муҳим ва ё бо ибораи дигар,
як нигорандаи таърихи халқи мо буда, оинаест, ки дар он
роҳи дуру дарози тайкардаи халқи тоҷик бо ҳама шебу
фарози он инъикос ёфтааст.*

Эмомалӣ Раҳмон

Дар катори проблемаҳои сершумору мураккабе, ки забоншиносии муосир меомӯзад, ҷои муҳимро омӯзиши ҷиҳатҳои забонии ғаъолияти муоширати байнизабонӣ ишғол менамояд, ки онро “тарҷума” ё “ғаъолияти тарҷумонӣ” меноманд.

Мақсад аз навиштани мақолаи мазкур таҳлили экзотизмҳои сохтори романи «Хонум Боварӣ» ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мебошад.

Тарҷума яке аз қадимтарин навъи ғаъолияти инсонист. Тарҷумаро санъат меноманд, зеро тарҷумон низ офарандааст.

Тарҷума яке аз воситаҳои асосии ба ҳам наздик шудани адабиёт ва халқҳо буда, дар давраҳои гуногун вазифаҳои мухталифро ба субут расонидааст. Тарҷума таъсири байниҳамдигарии адабиётро ба амал меорад.

Таърихи тарҷума дар адабиёти ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки аз як забон ба забони дигар бештар шохкорӣ баргардонида мешаванд, ки соҳиби афкори баланд буда, аҳамияти зиёди эстетикӣ доранд [7, с. 3-4].

Шоир ва тарҷумони фаронсавӣ Этенн Доле (1509-1546) чунин мешуморид, ки “тарҷумон бояд 5-принсипи зеринро риоя кунад:

1. Муҳтавои матни тарҷумашаванда ва мақсади муаллифро қомилан фаҳмидан;
2. Қомилан донишгари забони матни аслии ва матни тарҷума;
3. Дур шудан аз майли қалима ба қалима тарҷума кардан, зеро ин равиш боиси таҳрифи мазмуни матни асл ва аз байн рафтани обурани бадеии асар мегардад;
4. Дар тарҷума қор фармудани шаклҳои умумиистеъмолии нутқ;
5. Интиҳоб ва ҷобаҷогузори дурусти қалима, ба вучуд овардани таассуроти умумие, ки дар хондани матни аслии пайдо мешавад” [10, с.3-4]

Яке аз тарҷумонони олмонӣ Август Шмигел мегӯяд: «Ҳар як тарҷума ба ман имкон медиҳад, ки барои ҳалли вазифаи иҷронашуда кӯшише намоям, зеро ҳар як тарҷумон ногузир қурбони яке аз ду ҳолат мегардад: ё аз ҳад зиёд матни аслиро аз ҳисоби таъбу завқ ва забони мардуми худ дастгирӣ мекунад ва ё хусусиятҳои халқи худро аз ҳисоби матни аслии» [10, с. 5-6].

Таърих гувоҳ аст, ки тарҷума ба осори адибони ба соҳаи баргардониш ҳамеша машғул самараҳои неқ додааст. Эҷодиёти адибони тоҷик Лоҳутию Улуғзода ва дигарон гувоҳи ин андеша аст. Тарҷумаҳои зиёд аз адибони мухталифи ҷаҳон осори Лоҳутиро ғанию рангоранг кардаанд. Тарҷумаҳо абадӣ нестанд. Ин ақидаро ба тарҷумонҳои барҷаста С. Улуғзода, Ф. Муҳаммадиев ва Абдулло Зокиру Аслам Адҳам низ нисбат додан беҳатост [5, с.8].

Яке аз тарҷумон ва нависандаи хушсаликаи фаронсавӣ ин Густав Флобер мебошад, ки дар давоми умри пурбаракати худ ба ояндагон мероси гаронбаҳое боқӣ гузоштааст.

Осори боқимондаи ин нависандаи нотақрори фаронсавӣ ҳанӯз дар замони зиндагаш байни хонандагони зиёде шухрат пайдо карда буд. Махсусан романи «Хонум Боварӣ» далели ин гуфтаҳо мебошад. Романи «Хонум Боварӣ», ки онро бузургтарин шоири давр Бодлер «Муъҷиза» номида буд, асари воқеист [9, с. 480].

Асарҳои Густав Флобер қариб ба ҳама забонҳои дунё тарҷума ва нашр шудаанд. Повести «Содадил»-и вай аз ҷониби тарҷумони хушсалиқа Муҳиддин Фарҳат (соли 1995) ба забони тоҷикӣ тарҷума ва ҷоп гардид. Тарҷумаи романи «Хонум Боварӣ» аз ҷониби мутарҷим Эммануил Муллоқандов соли 1967 аз ҷоп баромад. Ин асарро хонандаи тоҷик бо як завқу шавқӣ беандоза қабул кард. Ҳаминро низ қайд кардан лозим аст, ки ин ду асари нависандаи машҳури фаронсавӣ аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ баргардонда шуданд [16, с.135]. Густав Флобер нависандаест, ки осораиш пур аз ҷавҳарҳои (унсурҳои)-и забонӣ, ба мисли реалия, зарбулмасалу мақол, фразеология, экзотизмҳои сохторӣ ва ғайра буда, дар инкишофи услуби реалистӣ нақши хеле муҳим бозидааст.

Унсурҳои “тарҷуманопазир”-и забон ҳамчун як падидаи забонӣ объекти омӯзиши соҳаҳои гуногуни илмӣ забонӣ мегарданд ва бешубҳа аз аҳамият ҳолӣ нестанд. Ин ба пайдошавии равишҳои нави омӯзиши воҳидҳои забонӣ дар робита бо аҳамияти маъноӣ прагматикии онҳо, инчунин, афзоиши таваҷҷуҳ ба масъалаҳои забоншиносӣ, фарҳангӣ ва омӯзиши «омили инсонӣ» дар забон вобаста аст.

Бояд таъкид кард, ки ба воҳидҳои луғавӣ бемуодил истилоҳот, исмҳои хос, реалияҳо, калимаҳои мураккаб, лакуна, экзотизм, неологизм, жаргонизм, воҳидҳои фразеологӣ, архаизм ва экзотизмҳои сохторӣ дохил мешаванд, ки онҳо бо сабабҳои гуногун ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар роҳҳои махсуси тарҷумаро тақозо мекунанд. Экзотизмҳои сохторӣ низ, чунонки дар боло ишора рафт, ба яке аз гурӯҳҳои воҳидҳои беҳамтои забон дохил шуда, дар тарҷуманиносии бо номҳои гуногун инъикос мегарданд. Л.К. Латипов экзотизмҳои сохториро ба гурӯҳи ҷоруми воҳидҳои луғавӣ бемуодил ворид намуда, фарқиати онҳоро аз воҳидҳои бемуодили тасодуфӣ нишон додааст. Экзотизмҳои сохторӣ ҳамчун гурӯҳи воҳидҳои луғавӣ бемуодил ба шумор рафта, ба гурӯҳи бемуодилҳои тасодуфӣ хеле шабоҳат доранд, зеро экзотизмҳо низ дар ҳар ду забонҳои муқоисашаванда истифода мешаванд [4, с. 147].

Экзотизмҳои сохторӣ воҳидҳои луғавӣ забоне мебошанд, ки аз нигоҳи сохтор ва шакли калимасозии худ дар забони дигар муодили луғавӣ худро бо ҳамон қолаб ва сохтор надоранд ва барои тарҷумаи онҳо тарҷумон роҳу воситаҳои махсусро, аз қабili шарҳи маънӣ, тарҷумаи маъноӣ, тасвирӣ ва ғайра ҷӯё мешавад.

Инак, мо экзотизмҳои сохториеро таҳлил ва баррасӣ менамоем, ки аз асари бадеии Густав Флобер «Хонум Боварӣ» гирифта шудаанд.

Дар раванди таҳлил муайян гардид, ки дар забони фаронсавӣ навъҳои калимасозие мавҷуданд, ки баъзеи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дида намешаванд. Ҳангоми таҳқиқ, ҳамчунин, муайян гардид, ки гурӯҳи калимаҳои зерини забони фаронсавӣ нисбат ба забони тоҷикӣ, дар баъзе мавридҳо нисбат ба забони англисӣ низ, экзотизмҳои сохторӣ маҳсуб меёбанд:

- экзотизмҳои сохторӣ бо префикси - **re**

- экзотизмҳои сохторӣ бо префикси - **r**

Votre abonnement de musique est terminé, dois-je le **reprendre**. Non, répondit-elle. – Pourquoi ? – Parce que... Et, pinçant ses lèvres, elle tira lentement une longue aiguillée de fil gris (16, с. 216).

Your music subscription is out; am I to **renew** it?” “No,” she replied. “Why?” “Because-” And pursing her lips she slowly drew a long stitch of grey thread (15, с. 140).

Обунаи нотаатон тамом шуд, - онро нав кунам? Не,- ҷавоб дод Эмма. - Барои чӣ? - Барои ин ки...

Гапашро нимкора монда Эмма лабашро газид аз ғалтак ресмони дарозро кашола карда канд (6, с. 117).

Дар мисоли мазкур дар матни аслий як экзотизми сохторӣ истифода шудааст, ки ин “**reprendre**” буда, маънояш ба забони тоҷикӣ «таҷдид кардан» мебошад. Чи тавре ки дида мешавад, дар матни забони англисӣ муодили он “**renew**” буда, нисбат ба забони англисӣ экзотизми сохторӣ шуда наметавонад.

Дар тарҷумаи забони тоҷикӣ экзотизми сохтории “**reprendre**” бо як феъли таркибии “нав кардан” ифода ёфтааст ва он нисбат ба забони тоҷикӣ экзотизми сохторӣ мебошад, зеро калимаи матни аслии шаклан тағйир ёфта, дар забони тоҷикӣ айнан ин қолаби калимасозӣ бо истифодаи префикс мавҷуд нест. Пас, таҳлили тарҷума нишон медиҳад, ки экзотизми сохторие, ки дар матни аслии истифода шудааст дар забони англисӣ муодили худро дорад, вале дар забони тоҷикӣ ҳаммаънои худро надорад ва аз ин сабаб бо роҳи тарҷумаи тасвирӣ тарҷума шудааст.

Il faut encore, madame Lefrançois, posséder la botanique; pouvoir discerner les plantes, entendez-vous, quelles sont les salutaires d’avec les délétères, quelles les improductives et quelles les nutritives, s’il est bon de les arracher par-ci et de les **ressemer** par-là, de propager les unes, de détruire les autres; bref, il faut se tenir au courant de la science par les brochures et papiers publics, être toujours en haleine, afin d’indiquer les améliorations... (16, c. 274). And, moreover, Madame Lefrançois, one must know botany, be able to distinguish between plants, you understand, which are the wholesome and those that are deleterious, which are unproductive and which nutritive, if it is well to pull them up here and **re-sow** them there, to propagate some, destroy others; in brief, one must keep pace with science by means of pamphlets and public papers, be always on the alert to find out improvements” (15, c. 179).

Ғайр аз ин, хонум Лефренсуа, илми ботаникаро доништан лозим аст; мефаҳмед, гиёҳхоро аз якдигар фарқ кунонда, кадомашон давобахш ва кадомашон зарарнок, кадомашон бефоида ва кадомашон серғизо буданашро шинохта тавонистан, лузумияти **аз як ҷо гирифта ба ҷои дигар кўчат кунонданиш**он, паҳн кардани баъзеашон ва несту нобуд кунондани баъзе дигарашонро дида тавонистан лозим аст; хулласи калом, барои нишон додани роҳ ва усулҳои дурусти бехтар кардани қори деҳқонӣ аз илму фан бохабар будан, ҳама китобчаҳои газету журналҳоро хондан, аз савияи комёбиҳои охири илм воқиф будан шарт аст...(6, с. 149).

Дар ҷумлаи забони фаронсавӣ як экзотизми сохторӣ истифода шудааст. Чӣ гунае ки дар мисоли боло дида мешавад, дар тарҷумаи забони англисӣ тарҷумон муодили он **re-sow-ro** истифода бурдааст ва он ба тарҷумаи матни аслии муодили пурра шуда метавонад ва аз ҷиҳати сохтори калимасозӣ ба ҳам монанд буда, ин гуна роҳи калимасозӣ дар забони англисӣ низ вуҷуд дорад. Аз ин ҷиҳат ин калимаи фаронсавӣ нисбат ба забони англисӣ экзотизми сохторӣ шуда наметавонад.

Ба тарҷумаи забони тоҷикӣ назар афканем, маълум мегардад, ки тарҷумон экзотизми сохтории дар матни аслии истифодашударо аз ҷиҳати набудани ин гуна роҳи калимасозӣ дар забони тоҷикӣ бо калимаҳои бештар ифода намудааст ва ин ба талаботи тарҷума ҷавобгӯ мебошад. Аз таҳлили мисолҳо ба ҷунин хулоса омадан мумкин аст, ки экзотизми сохтории дар матни аслии истифодашуда дар забони англисӣ муодили худро дорад, вале дар забони тоҷикӣ ҳаммаънои худро надорад ва аз ин сабаб бо роҳи тарҷумаи тасвирӣ бо калимаҳои зиёд тарҷума шудааст ва калимаи фаронсавӣ нисбат ба забони тоҷикӣ экзотизми сохторӣ мебошад.

Et il descendit conter le résultat à cinq ou six curieux qui stationnaient dans la cour, et qui s’imaginaient qu’Hippolyte allait **reparaître** marchant droit (16, c.363). And he went down to tell the result to five or six inquirers who were waiting in the yard, and who fancied that Hippolyte would **reappear** walking properly (15, c.233). Дорухоначӣ берун баромад, ки натиҷаҳои амалиёти ҷарроҳиро ба панҷ-шаш кунҷковон ҳикоя кунад; онҳо дар саҳни ҳавлӣ тӯб шуда ана ҳозир Ипполит бо пой тамоман сикҳатшуда **аз нав пайдо хоҳад шуд**, гуфта мепиндоштанд (6, с.196).

Ҷунон ки мебинем, дар матни аслии як экзотизми сохтории “**reparaître**” истифода шудааст ва дар тарҷумаи забони англисӣ тарҷумон муодили онро истифода бурдааст. Ҳаммаънои он дар забони англисӣ “**reappear**” буда нисбат ба забони англисӣ экзотизми сохторӣ шуда наметавонад.

Чӣ тавре ки дар тарҷумаи забони тоҷикӣ дида мешавад, экзотизми сохтории дар матни аслии истифодашуда бо вожаҳои зиёд ифода шудааст. Тарҷумаи экзотизми сохтории забони

фаронсавии “**reparaître**” ба забони тоҷикӣ аз нав пайдо шудан, дубора пайдо шудан ва ё такроран пайдо шудан мебошад, ки дар тарҷумаи забони тоҷикӣ он ба назар мерасад.

Аз таҳлили мисоли мазкур бармеояд, ки калимаи фаронсавӣ нисбат ба забони тоҷикӣ экзотизми сохторӣ буда, бо роҳи тарҷумаи тасвирӣ тарҷума шудааст.

Cependant, à force d’acheter, de ne pas payer, d’emprunter, de souscrire des billets, puis de **renouveler** ces billets, qui s’enflaient à chaque échéance nouvelle, elle avait fini par préparer au sieur Lheureux un capital, qu’il attendait impatientement pour ses speculations (16, с. 597)

However, by dint of buying and not paying, of borrowing, signing bills, and **renewing** these bills that grew at each new falling-in, she had ended by preparing a capital for Monsieur Lheureux which he was impatiently awaiting for his speculations (15, с. 384).

Лекин дар асл Эмма бо ин, ки чиз насия меҳарид, пул қарз мегирифт, ба векселҳо якбораю **дубора даст мемонд** (дар айни замон ҳар бор, ки мӯҳлати адои қарз дароз карда мешуд, маблағи қарз низ торафт меафзуд) барои ҷаноби Лере дастмоне захира кунонда буд ва акнун вай бо бесабри ин маблағро барои муомилаҳои дигараш рӯёнидани мешуд (6, с.321).

Дар ин мисол дар матни асли як экзотизми сохторӣ истифода шудааст, ва он “**renouveler**” буда, дар тарҷумаи забони англисӣ муодили он “**renewing**” мебошад. Вале дар забони тоҷикӣ аз сабаби набудани ҷунин роҳи калимасозӣ бо калимаҳои бештар, яъне **дубора даст мемондан** ифода ёфтааст.

Аз таҳлили тарҷума ба ҷунин хулоса омадан мумкин аст, ки калимаи мавриди таҳлили мо нисбат ба забони тоҷикӣ экзотизми сохторӣ буда, бо роҳи тарҷумаи тасвирӣ тарҷума шудааст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки шартӣ асосии ба гурӯҳи экзотизмҳои сохторӣ дохил намудани воҳидҳои луғавӣ, барои ифодаи онҳо дар забони тарҷума пайдо нашудани воҳиди луғавии аз нигоҳи сохтор баробар ва бо калимаҳои бештар шарҳ ёфтани онҳо мебошад.

Et il courut encore vers le capitaine. Celui-ci rentrait à sa maison. Il allait **revoir** son tour (16, с.313). And he once more ran off to the captain. The latter was going back **to see his lathe again** (15, с.203). Ў боз тохта, ба пеши капитан рафт. Вай шитоб дошт, ки ҳар чи зудтар ба хонааш равад, дастгоҳи дурбинро **боз кай медуида бошам** гуфта, бетоқатӣ мекард (6, с.170)

Аз таҳлили мисоли боло دیدан мумкин аст, ки дар матни забони фаронсавӣ як экзотизми сохторӣ **-revoir** истифода шудааст. Дар забони англисӣ он **to see again** тарҷума шудааст ва ин, албатта, муодили луғавии матни аслии шуда наметавонад. Аз сабаби набудани муодили “баробархуқ” он нисбат ба забони англисӣ низ экзотизми сохторӣ махсуб меёбад. Мавриди зикр аст, ки бо вучуди ҷой доштани муодили калимасозӣ бо префикси **-re** дар забони англисӣ, калимаҳое ба назар мерасанд, ки бо ёрии вожаҳои бештар ифода меёбанд.

Экзотизми сохтории забони фаронсавӣ **revoir** маънояш ба забони тоҷикӣ **аз нав دیدан, такроран دیدан ва ё дубора دیدан** мебошад. Дар тарҷумаи матни забони тоҷикӣ низ он ҳамчун **боз دیدан** тарҷума шудааст ва он нисбат ба забони тоҷикӣ экзотизми сохторӣ мебошад. Гарчанде ки ҷунин роҳи калимасозӣ дар забонҳои фаронсавӣ ва англисӣ вучуд дорад, вале дар забони тоҷикӣ маъмул нест. Аз ин лиҳоз, забони тоҷикӣ барои маънидод кардани онҳо аз имкониятҳои дигари худ, аз ҷумла шарҳи маънӣ, истифода мебарад.

Rodolphe s’arrêta pour trouver ici quelque bonne excuse. – Si je lui disais que toute ma fortune est perdue ?... Ah ! non, et d’ailleurs, cela n’empêcherait rien. Ce serait à **recommencer** plus tard. Est-ce qu’on peut faire entendre raison à des femmes pareilles ! (16, с.416). -Rodolphe stopped here to think of some good excuse. “If I told her all my fortune is lost? No! Besides, that would stop nothing. It would all have **to be begun over again** later on. As if one could make women like that listen to reason!” (15, с.266). - Родолф каме боз истод, ки баҳонаи ҷиддие ёбад: «Балки нависам, ки аз ҳама молу мулкам маҳрум шудам?... Не, не. Зотан ин ғоида ҳам надорад. Андаке баъдтар боз ҳамаашро **аз нав сар кардан** лозим меояд. Магар барои ин хел занҳо мантиқ гуфтани чиз ҳаст?» (6, с.224).

Экзотизми сохторие, ки дар матни забони фаронсавӣ истифода шудааст, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳаммаъноӣ худро надорад. Дар матни англисӣ бо калимаҳои бештар яъне, **to be begun over** ва дар забони тоҷикӣ **аз нав сар кардан** тарҷума шудааст.

Таҳлили тарҷума нишон медиҳад, ки экзотизми сохтории дар ин мисол истифодашуда ҳам ба забони тоҷикӣ ва ҳам ба забони англисӣ бо роҳи тарҷумаи тасвирӣ сурат гирифтаанд ва ин ба талаботи тарҷума ҷавобгӯ мебошад.

-Je serai loin quand vous lirez ces tristes lignes ; car j'ai voulu m'enfuir au plus vite afin d'éviter la tentation de vous **revoir** (16, с.418).

- I shall be far away when you read these sad lines, for I have wished to flee as quickly as possible to shun the temptation of **seeing you again** (15, с.269).

- Вакте ки шумо ин номаи ғамгинонаро мехонед, ман аз ин ҷо хеле дур мешавам ва ман хоҳиши зуд аз ин ҷо рафтано доштам, то ки майли **дубора дидани** шуморо аз худ дур кунам (6, с. 174).

Аз таҳлили мисоли боло дарк кардан мумкин аст, ки дар матни забони фаронсавӣ экзотизми сохтории **revoir** истифода шудааст. Дар забони англисӣ **to see again** ва дар забони тоҷикӣ **дубора дидан** тарҷума шудааст ва ин, албатта, муодили луғавӣ воҳиди матни аслий шуда наметавонад. Аз сабаби набудани муодили он, ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ бо калимаҳои бештар интиқол ёфтааст, ки ин калимаи фаронсавӣ нисбат ба ҳар дуи забонҳои тарҷума экзотизми сохторӣ мебошад. *Nomais n'osa lui **reparler** des dispositions funèbres; ce fut l'ecclésiastique qui parvint à l'y résoudre* (16, с. 668). - *Nomais did not dare to **speak to him again** about the funeral arrangements; it was the priest who succeeded in reconciling him to them* (15, с. 427). - Оме бо ӯ ба **дубора баровардани гап** маросимӣ ҷаноза ҷуръат накард; аз уҳдаи ин кор руҳонӣ баромад (6, с. 359).

Мебинем, дар матни аслий экзотизми сохтории **“reparler”** дида мешавад. Экзотизми сохтории мазкур бо префикси **-re** сохта шудааст. Решаи калимаи мазкур **“parler”** буда, маънояш **гап задан** мебошад. Ҳангоми интиқол додани воҳиди луғавӣ мазкур ба забони англисӣ **“to speak again”** ва ба забони тоҷикӣ **“дубора баровардани гап”** яъне, **дубора гап задан** тарҷума шудааст. Аз таҳлили тарҷума бармеояд, ки экзотизми сохтории дар ин мисол истифодашуда ба забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо роҳи тарҷумаи тасвирӣ тарҷума шудааст.

Ҳоло мо экзотизмҳои сохториро баррасӣ менамоем, ки дар забони фаронсавӣ бо пешванди **r-** сохта мешаванд. Дар романи Г. Флобер низ чунин роҳи калимасозӣ истифода шудааст.

- экзотизмҳои сохторӣ бо префикси **-r**

-Rodolphe se leva pour aller fermer la fenêtre, et, quand il **se fut rassis**: – Il me semble que c'est tout. Ah ! encore ceci, de peur qu'elle ne vienne à me **relancer** (16, с. 418).

- Rodolphe got up to, shut the window, and when he had **sat down again** – “I think it's all right. Ah! and this for fear she should come and **hunt me up**” (15, с. 268). - Шӯълаи ду шамъ ларзон шуд. Родолф хест, тирезаро пӯшид ва **дубора боз ба ҷояш нишаст**. Гӯё ӯ ҳама гап гуфта шуд. Ҳа, як гап мондааст! Боз илова кардан лозим аст, вагарна **боз ангал нашавад**» (6, с. 225).

Дар ҷумлаи аввале, ки мо таҳлил менамоем, ду экзотизми сохторӣ истифода шудааст. Инҳо **rasseoir va relancer** буда, дар тарҷумаи забони англисӣ тарҷумон онро **sat down again va hunt me up** тарҷума намудааст, ки он муодили луғавӣ ё худ яккалимагии воҳиди матни аслий шуда наметавонад. Азбаски ин гуна роҳи калимасозӣ дар забони англисӣ маъмул нест ва ин мисоли қайдгардида бо ёрии калимаҳои зиёд ифода ёфтааст, қайд кардан бамаврид аст, ки **rasseoir** шакли масдариӣ феъл буда, вале дар матни забони фаронсавӣ дар шакли тасрифшудаи замони гузашта омадааст, яъне **se fut rassis**. Дар тарҷумаи матни забони тоҷикӣ ин экзотизмҳои сохтории **rasseoir- дубора боз ба ҷояш нишаст ва relancer- боз ангал нашавад** тарҷума шудааст. Яъне, маъноӣ экзотизми сохтории яқум **дубора ба ҷои худ нишастан, такроран нишастан** буда, маъноӣ экзотизми сохтории дуҷум ин **боз ангал шудан, дубора партофтан, аз сари нав ҳамла кардан ва такроран ба боло баровардан** мебошад, ки ин дар матни забони тоҷикӣ ба назар мерасад.

Таҳлили тарҷума нишон медиҳад, ки экзотизмҳои сохтори дар матни асли истифодашуда на дар забони англисӣ ва на дар забони тоҷикӣ муодили яккалимагии луғавии худро надоранд ва аз ин лиҳоз, бо воситаи тарҷумани тасвирий тарҷума шудаанд.

Vivement elle fit sa malle, paya la note, prit dans la cour un cabriolet, et, pressant le palefrenier, l'encourageant, s'informant à toute minute de l'heure et des kilomètres parcourus, parvint à **rattraper** l'Hirondelle vers les premières maisons de Quincampoix (16, с. 505). - She packed her box quickly, paid her bill, took a cab in the yard, hurrying on the driver, urging him on, every moment inquiring about the time and the miles traversed. He succeeded in **catching up** the "Hirondelle" as it neared the first houses of Quincampoix (15, с. 325). - Ў бо шитоб чизу чораҳояшро ғундошт, пули меҳмонхонаро дод, дар ҳуди корвонсарой фойтун киро кард ва фойтунчиашро телба кунонда, вайро балеву боракалло гӯён, ҳар дақиқа чанд вақт гузашт ва чанд километр роҳро тай кардем гуфта пурсида, оқибат дар даромадгоҳи Кенкампуа ба «Фароштурук» **расида гирифт** (6, с. 270).

Чунонки мебинем, экзотизми сохтори дар матни забони фаронсавӣ истифодашуда ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ бо вожаҳои зиёд тарҷума шудаанд. Ин аз он далолат мекунад, ки калимаи фаронсавӣ нисбат ба ҳардуи забонҳо экзотизми сохторӣ мебошад. Қобили зикр аст, ки он ба воситаи тарҷумани тасвирий интиқол ёфтааст.

- J'y vais, balbutiait-il. Et c'était le bruit d'une allumette qu'Emma frottait afin de **rallumer** la lampe (16, с. 256). - "I'm coming," he stammered; and it was the noise of a match Emma had struck to **relight** the lamp (15, с. 167). - Ҳозир,- гурунғос зада мемонд вай. Дар асл ин Эмма буд, ки гӯгирд зада, чароғро **дубора дармегиронд** (6, с. 155).

Чи тавре ки дид мешавад, дар ин мисол як экзотизми сохторӣ мавҷуд буда, он "**rallumer**" мебошад. Тарҷумани англисии он "**relight**" мебошад. Гарчанде ки дар матни асли бо префикси **r-** сохта шудааст, решаи асосии калима **allumer буда**, маънояш **фурӯзондан**, **даргирондан** мебошад. Ҳангоме ки пешванди **r-** **-ро** илова менамоем, маънои он **дубора фурӯзондан**, **такроран даргирондан** мебошад. Вале дар матни забони англисӣ он бо префикси **-re** сохта шудааст, ки муодили луғавии воҳиди матни асли шуда метавонад.

Дар тарҷумани забони тоҷикӣ он **дубора дармегиронд**, яъне **дубора фурӯзон** кардан тарҷума шудааст.

Таҳлили тарҷумани мисоли боло нишон медиҳад, ки аз сабаби вучуд доштани муодили он дар забони англисӣ ин воҳиди забон нисбат ба забони англисӣ экзотизми сохторӣ шуда наметавонад, вале нисбат ба забони тоҷикӣ экзотизми сохторӣ мебошад, ки бо калимаҳои бештар ифода шуда, бо роҳи тарҷумани тасвирий тарҷума шудааст.

Rodolphe s'était **rapproché** d'Emma, et il disait d'une voix basse, en parlant vite: – Est-ce que cette conjuration du monde ne vous révolte pas? (16, с. 257).

- Rodolphe had drawn **to get nearer** to Emma, and said to her in a low voice, speaking rapidly:

- Does not this conspiracy of the world revolt you? Is there a single sentiment it does not condemn? (15, с. 195).

- Родолф ба Эмма **дубора наздиктар шуд** ва бо овози паст саросема сухан мегуфт:

- Наход шуморо ин якзабонӣ ва яз як гиребон сарбарории нотавабинунаи умум ба хашм намеоварад? (6, с. 88).

Дар ҷумлаи мазкур як экзотизми сохторӣ истифода шудааст, ки ба забони англисӣ тарҷумон онро аз сабаби набудани муодил ва чунин роҳи калимасозӣ **to get nearer** тарҷума намудааст, ки он нисбат ба забони англисӣ экзотизми сохторӣ мебошад. Дар тарҷумани тоҷикӣ он **дубора наздиктар шуд** тарҷума шудааст, ки ин калима нисбат ба забони тоҷикӣ низ экзотизми сохторӣ буда, бо вожаҳои бештар тарҷума шудааст.

Аз таҳлили ҷумлаи мазкур бармеояд, ки дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ чунин роҳи калимасозӣ маъмул нест ва аз ин сабаб ба воситаи калимаҳои бештар тарҷума мешаванд, яъне ба роҳи тарҷумани тасвирий. Мисолҳои қайдгардида низ бо роҳи тарҷумани тасвирий тарҷума шудаанд, ки ҷавобгӯи талаботи тарҷума мебошад.

Дар ин ҷо ба як нукта бояд равшанӣ андохта шавад. Матлаб ин аст, ки фарқи миёни мафҳумҳои “муодили луғавӣ” ва “муодили тарҷумавӣ” бояд дарк карда шавад. Набудани муодили луғавии ин ё он воҳиди забон маъноӣ онро надорад, ки он муодили тарҷумавӣ низ надорад. Масалан, калимаҳои забони фаронсавӣ, ки бо префиксҳои болозикр сохта шудаанд, ба забони тоҷикӣ бо иловаи калимаҳои “аз нав...”, “дубора”, “такроран” ва ғайра тарҷума шудаанд, ки онҳоро муодилҳои тарҷумавии калимаҳои фаронсавӣ дар забони тоҷикӣ номидан мумкин аст.

Хулоса, аз таҳлили мисолҳои экзотизмҳои сохтори забони фаронсавӣ ва хусусияти тарҷумайи онҳо бармеояд, ки дар асари Густав Флобер “Хонум Боварӣ” гурӯҳҳои гуногуни экзотизмҳои сохторӣ истифода шудаанд, ки дар мисолҳои мо қайд гардидаанд ва ба забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бо роҳҳои гуногун интиқол ёфтаанд. Ҳамчунин, бояд қайд намуд, ки дар мисолҳои мо тарҷумайи тасвирӣ роҳҳои маъмултарин ва серистеъмолтарини экзотизмҳои сохторӣ ба шумор мераванд.

Адабиёт

1. Бархударов, Л.С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода / Л.С. Бархударов. -3-е изд.-М.: ЛКИ, 2010. – 240 с.
2. Верещагин, Е.М, Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного /Под ред. Ю.С. Степанова / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М.: Индрик, 2005. – 1040 с.
3. Влахов, С.И. Непереводимое в переводе / С.И. Влахов, С.П. Флорин. - 4-е изд. – М.: Р. Валент, 2009. – 360 с.
4. Гатилова, А.К. Безэквивалентная лексика как понятие и явление (на материале немецкого и русского языков) / А.К. Гатилова. – М., 1996. – 171 с.
5. Мухтор Шокир. Замон ва тарҷумон. – Душанбе: Адиб, 1989. – 308 с.
6. Мулоқандов, Э. Хонум Боварӣ / Э. Мулоқандов. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 380 с.
7. Мухтор, Ш., Ҳақназар Ш. Баргузидаи насри Фаронса. – Душанбе: Истеъдод, 2011. – 560 с.
8. Мухтор, Ш. Адабиёти тоҷик дар Фаронса. – Душанбе: Ирфон, 1985. – 150 с.
9. Мухтор, Ш. Персидско-таджикская классическая поэзия во Франции (Проблемы изучения, перевода и функционирования). – Душанбе, 2003. – 480 с.
10. Нағзибекова, М. Назарияи тарҷума / М. Нағзибекова. – Душанбе: 2005. – 76 с.
11. Турсунов, Ф.М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков). Монография / Ф.М. Турсунов. – Душанбе, 2015. – 432 с.
12. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ /А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр-граф, 2011. – 1016 с.
13. Французско-русский и русско- французский словарь. 100 000 слов и словосочетаний. – М.: Дом Славянской книги, 2009. – 960 с.
14. Эмомалӣ Р. Забони миллат-ҳастии миллат. – Душанбе: Эр-граф, 2016. – 481 с.
15. Dora Knowlton Ranous. Madame Bovary, New York: Brentanos Publishers, 1930.-.455 с.
16. Gustava Flaubert, Madame Bovary, Paris: Librairie de France, 1929. - 903с.
17. ABBY Lingvo x5. (манбаи электронӣ).- <http://www.ABBY.ru>, <http://www.Lingvo.ru>,

ХУСУСИЯТИ КОРБУРДИ ЭКЗОТИЗМҲОИ СОХТОРӢ ДАР АСАРИ Г. ФЛОБЕР “ХОНУМ БОВАРӢ” ВА РОҲҲОИ ИФОДАӢ ОНҲО ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба таҳлили хусусияти корбурди экзотизмҳои сохтори забони фаронсавӣ дар асари бадеӣ ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Дар он, ҳамчунин, экзотизмҳои сохтори забони фаронсавӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд, ки дар романи Густав Флобер «Хонум Боварӣ» истифода шудаанд. Муаллифи мақола роҳу усулҳои тарҷума ва ифодаи экзотизмҳои сохтори мавриди назарро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ таҳқиқ намудааст.

Дар ин робита муаллиф дар бораи тарҷума ва фаъолияти тарҷумонӣ қайд намудааст, ки он яке аз воситаҳои асосии ба ҳам наздик шудани адабиёт ва халқҳо мебошад. Инчунин,

муаллифи мақола ақидаҳо ва саҳми олимони соҳа Этенн Доле, Август Шмигел, Густав Флобер ва дигаронро дарч намудааст. Дар забоншиносии ватанӣ низ дар осори олимони ва тарҷумонон ба мисли Э. Мулоқандов, Х. Аҳрорӣ, Мухтор Шокир, С. Улугзода, Ф. Мухаммадиев, Абдулло Зокир, Аслам Адҳам ва дигарон дар бораи тарҷума ва тарҷумонӣ маълумоти назариявӣ ба назар мерасад ва муаллиф аз онҳо низ ёдовар шудааст. Дар мақолаи мазкур, ҳамчунин, дар бораи воҳидҳои луғавии бемуодил маълумот дода мешавад, ки экзотизмҳои сохторӣ низ ба яке аз гурӯҳҳои онҳо дохил мешаванд.

Қайд кардан бамаврид аст, ки муаллиф аз адабиёти илмӣ хориҷӣ оид ба мушкилоти назариявии экзотизмҳои сохторӣ ёдовар шуда, экзотизмҳои сохтории забони фаронсавиро дар асари Густав Флобер «Хонум Боварӣ»- ҷамъоварӣ ва гурӯҳбандӣ намуда, роҳҳои ифодаи онҳоро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мавриди таҳлил қарор додааст.

Калидвожаҳо: экзотизмҳои сохторӣ, забони фаронсавӣ, тарҷума, муқоиса, забони англисӣ, забони тоҷикӣ, тарҷумашиносӣ, адабиёти бадеӣ.

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТРУКТУРНЫХ ЭКЗОТИЗМОВ В РОМАНЕ ГУСТАВА ФЛОБЕРА «МАДАМ БОВАРИ» И СПОСОБЫ ИХ ПЕРЕДАЧИ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена анализу особенностей использования структурных экзотизмов французского языка в художественной литературе и способов их выражения в таджикском и английском языках. В статье анализируются структурные экзотизмы французского языка, использованные в романе Густава Флобера «Мадам Бовари». Автор рассматривает способы перевода и выражения рассматриваемых структурных экзотизмов в таджикском и английском языках. В статье также представлена информация о переводе и переводческой деятельности, которые являются одной из основных способов сближения литератур и народов. В связи с этим автор упоминает взгляды ученых в данной области, таких как Этенн Доле, Август Шмигел, Густав Флобер и др.

В отечественной лингвистике тоже имеются труды таких ученых и переводчиков, как Э. Мулоқандов, Х. Аҳрори, Мухтор Шакир, С. Улугзода, Ф. Мухаммадиев, Абдулло Зокир, Аслам Адҳам и других, о переводе и переводческой деятельности, о чем также упоминается в статье. Стоит отметить, что для достижения целей своей статьи автор также обращается к теоретическим проблемам перевода и переводоведения. В статье представлена информация о безэквивалентной лексике, которая включает в себя структурные экзотизмы. В статье автор собирает структурные экзотизмы французского языка в произведении Густава Флобера «Мадам Бовари», классифицирует их и анализирует средства их выражения в английском и таджикском языках.

Ключевые слова: структурные экзотизмы, французский язык, перевод, сравнение, английский язык, таджикский язык, переводоведение, художественная литература.

THE USE OF STRUCTURAL EXOTICISMS IN THE NOVEL "MADAM BAVARY" BY GUSTAV FLAUBERT AND WAYS OF THEIR TRANSLATION INTO THE ENGLISH AND TAJIKI LANGUAGES

This article deals with the analysis of the use of structural exoticisms of the French language in fiction and the ways of expressing them in the Tajiki and English languages. The structural exoticisms of the French language used in the novel by Gustave Flaubert "Madam Bovary" are mainly analyzed. The author examines ways of translating and expressing the structural exoticism in question in the Tajiki and English languages.

This article also provides information on translation and translational activities which also represent one of the basic ways of establishing close ties among literatures and the peoples. In this regard, the author notes the contribution of scientists in this field, such as Eten Dole, Avgust Shmigel, Gustav Flaubert and etc. In domestic linguistics, there are also works of such scholars and translators as E. Mulloqandov, H. Ahrori, Mukhtor Shakir, S. Ulugzoda, F. Muhammadiyev, Abdullo Zokir, Aslam Adham and etc. It should be noted that for the purposes of his article the author also

turns to theoretical problems of translation and translational activities. This article also provides information on non-equivalent lexical units, one of which are structural exoticisms.

In the article, the author collects the structural exoticisms of the French language in the work of Gustave Flaubert "Mrs. Bovary", classifies them and analyzes the ways they are expressed in the English and Tajiki languages.

Keywords: structural exoticism, French language, translation, comparison, English language, Tajiki language, translation studies, fiction.

Сведения об авторе: Шоназаров Зарбахт Музаффарович, докторант (PhD) первого курса Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода, адрес: г. Душанбе, ул. Мухаммадиев, 17/6, тел.: 2325003; 933213331.

Shohnazarov Zarbakht Muzaffarovich, a first-year PhD student at the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda, at 17/6 Muhammadiev Str., Dushanbe, Tajikistan. Tel.: 2325003; 933213331

ТДУ: 891.550:002

ВАЗИФАИ РУЧӢИ ЛИРИКӢ ДАР МАТБУОТ

(дар мисоли маҷаллаи «Оина»)

Абдурахимов Б.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Яке аз хусусиятҳои вижаи мақолаҳои публицистии маҷаллаи «Оина» (1913-1915) шоиронаро пуробуранг будани онҳост. Қаламкашон ба таъсири эҳсосот чунон доди суҳанро додаанд, ки қисми бештари навиштаҳояшон ба ручӣи алоҳидаи лирикӣ табдил ёфтаанд. Дар адабиётшиносии тоҷик ва рус оид ба шинохт ва хусусиятҳои ручӣи лирикӣ маълумоти кофӣ дода шудааст. Ручӣи лирикӣ чузъи хурди композитсияи асар буда, суҳани муаллиф, ифодаи мақсади нависанда ба ҳисоб меравад. Оид ба композитсияи асари бадеӣ муҳаққиқ С.Калачева суҳан ба миён гузошта, зикр карда, ки он «ҷойгиршавии муайян ва алоқамандии байниҳамдигарии образҳои бадеӣ мебошад» [7, с. 19]. Дар «Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ» дар бораи ручӣи лирикӣ омадааст: «Аз тасвири воқеаҳои асар бозистода, фикру мулоҳиза ва ҳиссиёт ва ҳаяҷони худро баён кардани нависанда ручӣи лирикӣ номида мешавад» [22, с.147]. Ҳамин тавр, дар адабиётшиносии рус доир ба ручӣи лирикӣ асарҳои зиёди илмӣ мавҷуданд ва ин мавзӯ аз тарафи Сойфер М., Гура В., Якименко Л., Титов В.Г., Щепилова Л.В., Абрамович Г.Л. ва дигарон хуб омӯхта шудааст. Аксар муҳаққиқон бар инанд, ки санъати бадеии мазкур ҳамчун суҳани муаллиф барои омӯзиш, дарки ҳадафи муаллиф арзиши баланди бадеӣ ва илмӣ дорад. Тибқи таърифи суҳаншиносони классикии тоҷик, ручӣи лирикӣ як намуди санъати бадеӣ мебошад. Аз ҷумла, дар асарҳои классикие чун «Ҳадоик-ус-сеҳр» [5, с.123], «Ал-муъҷам» [19, с. 82], «Бадоеъ-ус-саноеъ» [18, с. 117] ва ғайра дар бораи ручӣ, ручӣи лирикӣ маълумот дода шудааст.

«Ручӣ» калимаи арабӣ буда, маънои «гардиш», «бозгашт»-ро дорад. Чӣ тавре ки зикр шуд, ручӣи лирикӣ суҳани муаллиф (речъ автора) буда, мавқеъ ва муносибати нависанда ё ноқилро ба предмети тасвир ифода мекунад. Дар асари нахустини адабиётшиносии даврони муосири тоҷик «Санъати суҳан»-и Т.Зехнӣ оид ба ручӣи лирикӣ мулоҳизаҳои муфассал баён шудаанд: «Нависанда баъзан аз тасвири воқеа ё аҳволи руҳияи қаҳрамон ба ҳаяҷон омада, якбора ҳикояи худро қатъ менамояд ва ба тарафи дигар гардиш карда, хитобан ба хонанда ё ягон предмети дигар суҳан кардан мегирад. Ин усулро ручӣи лирикӣ ё қатъ номидан мумкин аст» [6, с.102.]. Муаллифи мазкур дар ин бобат аз достони «Лайлӣ ва Мачнун» мисол оварда, қайд мекунад, ки шоир Бадриддин Ҳилолӣ воқеаи қарори падари Қайсро дар бораи ба мактаб фиристодани падараш нақл карда, ногоҳон аз рафти рӯйдод гардиш мекунад ва ба хонандаи ҷавони дoston чунин мурочиат менамояд:

Зи тифлӣ зи илм баҳра бардор,

Ки аз лавҳу қалам шавӣ хабардор...

Гуфтан мумкин аст, ки дар адабиётшиносии тоҷик мавзӯи мазкур хуб омӯхта нашудааст. Маълумотҳои фишурда танҳо дар луғату фарҳангҳои адабиётшиносӣ воমেҳӯранд. Аз ҷумла, муҳаққиқ Ю.Бобоев дар асари ихтисосии хеш ручӣи лирикиро «воситаи устухонбандии асари бадеӣ» номида, мулоҳизаҳои суҳаншиносони тоҷик ва русро дар ин бобат ҷамъбаст кардааст [3, с. 93.]. Профессор С.Табаров дар «Луғати русӣ-тоҷикии истилоҳоти адабиётшиносӣ» оид ба ручӣи лирикӣ маълумоти мухтасар додааст [15, с. 23.]. Ҳамин тавр, ба қавли муҳаққиқони рус ва тоҷик ручӣи лирикӣ як намуди суҳани муаллиф буда, бозгашт, гардишро аз рафти сюжет дар назар дорад, ки дар он муаллиф дар бораи худ ё ҳодисаи дигар бо эҳсоси баланд суҳан меронад. Бисёр муҳаққиқон дар асарҳои таҳлили хеш ин ҷиҳатро ҳам таъкид намудаанд, ки ручӣи лирикӣ танҳо ҳоси асари бадеӣ нест, балки он дар мақола, асари публицистӣ низ ба ҷашм мерасад ва дар асари бадеӣ вазифаи якхеларо

ичро мекунад. Аммо нақш ва вазифаи рӯҷӯи лирикӣ дар матбуот, асари публитсистӣ ва мақола аз тарафи муҳаққиқон таҳқиқ нагаштааст. Дар ин мақола вазифа ва нақши рӯҷӯи лирикӣ дар яке аз нашрияҳои аввалини тоҷик - маҷаллаи «Оина» мавриди баррасӣ қарор хоҳад гирифт.

Ҳангоми баррасии матлабҳои маҷаллаи «Оина» мушоҳида кардан мумкин аст, ки дар он бештари рӯҷӯҳо ба таври нидо истифода шудаанд. Ба қавли Т.Зехнӣ, нидо яке аз намудҳои асосии рӯҷӯи лирикӣ маҳсуб меёбад [6, с. 103]. Дар рӯҷӯ нидо, хитоба, мурочиат ба хонанда ё нафаре чиҳати аз ҳама назаррас ба ҳисоб меравад. Ин аст, ки масъалаи мазкур метавонад мавриди таҳқиқи алоҳида қарор гирад. Умуман, дар мавриди публитсистика ва адабиёт аксари муҳаққиқон бар онанд, ки байни адабиёт ва публитсистика фарқияти зиёд мавҷуд нест. Чунончи, устоди Донишгоҳи давлатии Нуқуси Ҷумҳурии Ўзбекистон Т. Машарифова зикр кардааст: «Агар мақсади асосии адабиёт инъикоси бадеию эстетикӣ воқеият ва олами руҳии нависанда бошад, дар публитсистика ин намоиши мушкilotи аниқи ҷомеа ва даъвати бевосита ба амал мебошад» [10, с. 2.]. Ба услуби бадеӣ иншо намудани мақолаи публитсистӣ онро хонданбоб, таъсирбахш мегардонад.

Аз ин рӯ, моро лозим меояд, ки на танҳо шеър асарҳои насри бадеӣ, балки порчаҳои бадеии хусусияти рӯҷӯ ва хитоба доштара низ ба асарҳои бадеӣ дохил намоем. Дар ин бобат муҳаққиқ А.Азимов низ изҳори ақида кардааст, ки «дар тамоми саҳафоти маҷалла («Шӯлаи инқилоб» - Б.А.) мо хитобаҳои бо қалами аҳли адаб таҳияшударо мебинем, ки аз ҳолати мавҷудани равонӣ нақл мекунад» [1, с. 7]. Бисёр вақт рӯҷӯҳо ба шакли насри мусаччаъ эҷод шудаанд. Оҳанги мурочиат ба хонанда, нидо, шиор, рӯҷӯҳо аз хусусиятҳои муҳимми бисёр мақолаҳои «Оина» ба ҳисоб мераванд, ки дар намунаи зер мушоҳида мешавад. Дар он ҳам услуби публитсистика ва ҳам санъати бадеии такрор ва насри мусаччаъ вучуд дорад. Яке аз чунин мақолаҳо «Ҷаҳолат=нодонӣ» ном дошта, ба қалами нависанда ва публитсистӣ моҳир аз Бухоро Исмоили Садрид мансуб аст: «Ҷаҳолат боиси бесарватӣ, ҷаҳолат боиси беқувватӣ, ҷаҳолат боиси эҳтиёҷ, ҷаҳолат боиси бадбахтӣ, ҷаҳолат боиси гумроҳӣ, ҷаҳолат боиси фалокат ва зиллат, ҷаҳолат монест аз тараққӣ, ҷаҳолат муҳолиф бо таолӣ аст. Ҷаҳолат аст, ки моро аз давлат ва сарват ҷудо намуда, ба дигарон эҳтиёҷманд гардонид. Ҷаҳолат аст, ки моро ходиму навкарони ағёр гардонид... Ин чӣ мазаллат ва хорӣ, ки моён ҳамеша аз вачҳи тичорат ва табобат ва улум ва эҳтиёҷ аз пӯшок ва ғайра ба дари дигарон чун гадоён бесарупо бигардем. Охир, инсоф бояд кард, ки мо қабл аз се-чаҳор аср марҷаи кул будем ва Бухорои мо маркази улум ва фунуни гуногун буд, ки барои таҳсил аз чаҳор тарафи дунё ба Бухоро мешитофтанд. Имрӯз моро чӣ шуд ва чӣ расид, ки ба чунин ҳолати фалокатзада ва бадбахтӣ афтодаем?... Морост бо камоли мардонагӣ бо ҷаҳолат, ки душмани бузургамон аст, мубориза намуда, ба мағлубияти ӯ бикӯшем. Шояд, ки обҳои рафта ба ҷӯй ояд!» [14].

Сабку услуби рӯҷӯ ва бозгашт дар назм низ баръало мушоҳида мешавад. Муҳаққиқони рус дар асарҳои назмӣ эпикӣ А.С.Пушкин (аз ҷумла, «Евгений Онегин») миқдори зиёди сухани муаллиф (рӯҷӯи лирикӣ)-ро ба таҳқиқ кашидаанд. Пас, маълум мегардад, рӯҷӯи лирикӣ дар жанрҳои гуногуни адабӣ ва публитсистӣ мушоҳида мешавад. Аммо ҷой ва мавқеи истифодаи рӯҷӯи лирикӣ дар асари публитсистӣ мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Зеро мақолаи публитсистӣ худ сухани муаллиф аст, аммо дар дохили он истифода шудани рӯҷӯи публитсистӣ ҳодисаи нодир ба ҳисоб меравад. Аз ин усул устод Айнӣ дар асарҳои бадеии худ чун «Одина» фаровон истифода бурдааст. Масалан, бобҳои алоҳидаи ин асар рӯҷӯи лирикӣ публитсистӣ ба ҳисоб мераванд.

Номае аз Боғишамоли Самарқанд расида, ки дар он аз вазъи тоқатфарсои ҷомеа, муқобилати саҳти муллоҳо алайҳи фаъолияти мактабҳои усули нав шикоят ва нидо бароварда мешавад: «Эй Худо! То кай ин душманони илм моро дар зери бори бегонагон мегуздоранд, то чанд ин муҳолифони ирфон ба гардани мо аҷнабиёнро савор мекунанд?! Магар инҳо мусулмон нестанд? Магар инҳо Куръон намедонанд? Бас аст фасодкорӣ! Кифоят аст дасисабозӣ!» [2, с. 967]. Муаллифи мақола Саидризо Ализода услуби мазкури рӯҷӯро дар мақолаҳои минбаъдаш дар нашрияи худ «Шӯлаи инқилоб» (1919-1921) зиёд ба кор бурдааст. Метавон яке аз онҳоро мисол овард. Дар сармақола бо имзои «Ситамдида», ки

худи Ализода аст, чунин нидо ба гӯш мерасад: «Ҳон, эй эрониёни боғишамолӣ! Бидонед ва огоҳ бошед, замон замони тамаддун ва маориф аст, ҳангом ҳангоми тараққӣ ва ирфон аст. Агар зиёда бар ин дар ғафлат ва ҳаёлати худ боқӣ монед, ҳама ҳукуки зиндагонии худро гум хоҳед кард то абад ва ба маърифат ҳаёлати наҷасед, поймол хоҳед шуд, поймол! Агар дар замони озодӣ ҳукуки худро нагиред, сарнавишти худро ба дасти хеш нагиред, қуфрони неъмат кардаед. Фаромӯш накунед, ки то бача нагиряд, шир нанӯшад. Ва гириши шумо илм асту маориф, тарбият аст ва тамаддун!.. «Қас нахорад пушти ман ҷуз ноҳуни ангушти ман!...» [21, с. 24].

Дар маҷаллаи «Оина» чунин услуби кор роиҷ буд, ки нидоҳои дарди хонандагон бечавоб наменонд. Аз ин рӯ, ҷавобан ба номаи «Боғишамолӣ» чанд ҷумла илова шуда, ки ифодаву тасвирҳои ҷолибе дорад: «Идора: Шабпара гар васли офтоб нахоҳад - равнақи бозори офтоб нахоҳад. Бародар Боғишамолӣ! Анқариб риштаи инҳо бо таъсири мактаби Қозимӣ, ки дар паҳлуи мадраси Боғишамол мешавад, пора хоҳад шуд» [2, с.967]. Мисолҳои маъмурро ҳамчун як намуди рӯзи лирикӣ - нидо метавон шуморид, ки барои ифодаи ҳаяҷони муаллиф ба кор рафтаанд. Дар ин маврид чунин ҳулоса баровардан мумкин аст, ки ба рӯзи лирикии муаллифи асар идораи маҷалла низ ба таври рӯзи иловагӣ ҷавоб гуфта ва дар натиҷа таъсири баромад бештар гаштааст. Намунаи услуби маъмурро дар мисолҳои баъдина ҳам метавон دید.

Яке аз нигоштаҳои таъсирбахши муҳбири доимии «Оина» Муфтизода аз Бухоро, ки мақолаҳои хонданӣ ва баҳсомез ирсол менамуд, «Саодати дорайн ба илм мешавад» унвон дошта, аз чунин сатрҳои пурэхсос иборат аст: «... Аҷабо! Чаро аҳволоти таърихияи худро ба ёд намеоварем ва аз тараққиёти миллати соира ибрат намегирем? Ақалан аз одот ва исрофоти ғайримашруи худ бознамеистем... Эй дини мубини ислом! Мо ба қамолӣ сӯзу надомат эътироф менамоем, ки мо ҳоинони туем. Имрӯз, ки ба ин қадар разолат гирифтаем ва ба ин гуна сафоҳат ва беътиборӣ дучорем, фақат аз пайравӣ накардан ба туст. Ту таҳсили илмо: «бар муслим ва муслима аз ғахвора то гӯр фарз» намудӣ, мо муслимотро ба қатори соира ҳайвонот шумор намуда, ба ҳуди моён ҳам таҳсили илмо ба қироати дебоҷаи кутуб мунҳасир намудаем. Эй аҳли Ватан!.. Оё ба дили мо омол ва орзуи миллӣ нест? Оё саодати дорайнро мо орзу намебарем?». **Бухоро: Муфтизода** [12].

Ин сатрҳои наметавон бе ҳаяҷон ва тапиши дил хонд. Дар он дарди дил ба гӯш мерасад. Бовари қас намеояд, ки дар он шароити мушаррафӣ, ки амир ва мансабдоронаш равшанфикронро саҳт таҳдиду пайғирӣ менамуданд, нафаре аз қадидон ба маҷаллаи кишвари дигар ҳам бошад - Туркистон чунин ҷумлаҳои навишта фиристад: «Эй дини мубини ислом! Мо ба қамолӣ сӯзу надомат эътироф менамоем, ки мо ҳоинони туем... Эй аҳли Ватан!.. Оё ба дили мо омол ва орзуи миллӣ нест?...» [12]. Бале, равшанфикрон, аз ҷумла, қарордори муҳбирони «Оина», ба чунин суҳанҳо қодир буданд, ба сари худ бозӣ мекарданд, ин аст, ки бештарашон дар ин роҳ қурбон гаштанд.

Дар анҷоми ин мақолаи дардолуди З.Фатҳиддинзода аз Бухоро идораи маҷалла бо эҳсоси баланд менависад, ки он ҳам як навъ рӯзи аст: «Эй аҳли қалам! Мардумро ба таҳсили улум ва фунуни замони ва ба қасби маданияти асрӣ тақлиф кунед ва иллоҳ ҳама ба гирдобӣ ҳаҷл ва исроф сарнагун хоҳем рафт». Қамин тавр, идораи маҷалла ба навиштаҳои муаллифон бетараф нест. Ҷавоб ва воқунишҳои идора ба мақолаҳои дардомези муҳбирон боз ҳам баъҳсосар аст. Ба хонандагон муҷриат мешавад, ки нависед, қамбудихоро ошқор намоед ва мардумро бедор кунед, то давлату миллату дини худро аз даст надиҳем.

Ба ин монанд, ҷавобан ба мақолаи муҳбири дигар маҷалла менависад: «**Оина**»: Қош, ин суҳанонро ҳамватанони муҳтарам ба тааммуқ меҳонданд ва ба маъмуни олиаш амал мекарданд... Аммо афсӯс, ки гӯшҳо қар шуда, инҳоро нахоҳад шунид: «Гӯши қар бифрӯш гӯши қар бихар - Гӯши қар бештар бувад аз гӯши қар».

Ҳамчунин, дар мақолае бо ном «Моро ислоҳи мадорис ва мактаб лозим аст» [4] Маҳмудҳоча Бехбудӣ навиштааст: «Намедонам, мо мусулмонони Туркистонро чӣ шуд?... Эй бародарони Туркистон! Эй ҳамватанони азиз! Ғафлат то қай?! Ҳаёлат то чанд?! Шуморо ба ҳақиқат исломият, ки дуруст мулоҳиза намоед, бубинед, замоне ки Самарқанд ва атрофаш

зиёда бар 150 ҳазор нуфузро доро аст, аз мусулмонон чанд нафар тоҷиру савдогар, чӣ қадар мағозачӣ ва контур дорад? Кучо монда дуктур, муаллим, муҳандис, муншӣ ва ғайра, ки барои маишати мо монанди обу нон лозим аст. Бале! Гадо, дарвеш, қаландар, бўзбала, чавон, дузд...» [4, с.54-55].

Дар мурочиати Қорӣ Одилбекзода «Авлоди Ватанро тарбият лозим аст» омада: «Эй бародарони ҳамдин! Ва эй ҳамватанони азиз! Акнун вақти он шуда, ки моён ҳам такаббур, ҳасад ва нифоқро аз сари худ дур андохта, даст ба дасти якдигар бидиҳем ва чорае барои ислоҳи ҳоли фарзандонамон намоем. Дар тарвиҷи улум ва интишори фунун саъй ва кӯшиш намоем. Охир, мо бо чашми худ мебинем, ки аз баракати улум ва фунун чумлаи миллатҳо тараққӣ карданд, пеш рафтанд, мо то кай дар таддани ва ақибрӯ бошем? Ё гумон мекунед, ки барои ислоҳ ва тараққии миллат аз осмон як ғавҷ малоика хоҳанд омад? Пас, чаро ин қадар танбалӣ ва ин дараҷа ғафлат меварзем? То кай мо ба мунозираи «усули ҳақида» ва «усули қадима» ва ба шиква ва ғайбат, ки гуноҳи қабира аст ва бадбинӣ ва бадхоҳӣ ва буғзу ҳасад ва нотаваббинӣ умри худро талаф менамоем?!» [13].

Дар шумораҳои охири маҷаллаи «Оина» мавзӯи ва сабки навиштаҳои хонандагон, воқунишҳои онҳо ба мақолаҳои проблемавии маҷалла чунон мазмунӣ аниқ ва назаррас пайдо мекунад, ки дар он усулҳои рӯчӣ, сухани муаллиф, нидо ва шиорҳо барҷаста ифода ёфтаанд. Чунин номаҳои дод бештар аз Бухоро мерасанд. Мушоҳида кардан мумкин аст, ки аз ҳама вақт солҳои 1914-1915 рӯ овардан ба тарзи таълим дар Россия оғоз ёфтааст. Намунаи барҷастаи чунин номаи дод, ки аз Бухоро расидааст, «Дастӣ асаф ба ҳам мезанам» ном дорад: «Ҷаноби мудирӣ муҳтарам! Аз ваҷҳи мақолае, ки сарлавҳаи он ба «Бухоро аморати» музайин буд, ки ба нумраи 14-уми «Оина» таҳрир ва мундариҷ намуда будед, ин банда онро хондам ва аз зоти олии шумо хеле-хеле мамнун ва муташаккир гардидам... Эй вой ба мо... э вой ба мо!.. Оҳ-оҳ, чӣ кунем ва чӣ чора намоем, ки ба шохболи гардун мисоли шохини мамлакатаи мо чашми захми замона коргар омада, не-не, тайри ғурур ва ғафлат ҷойгир шуда наметавонад, ки ба авҷи тараққӣ ба парвоз ояд. Оҳ, аз орзу ва оҳ, аз умед, оҳ, аз дили дардманд, оҳ, аз равони мустаманд. «Эй басо орзу, ки хок шуда!»... Ку чашми бино ва ғӯши шунаво ва дили равшан? Эй бор Худоё, як нафар шахси мучоҳид ва ҷавони қобили боҳуш ҳам дар мамлакатаи мо барангез, ки нолаи муаассифона ва оҳу воҳи یتимонаи моро ба ғӯши ҷон, балки ба самъи тарахҳум шунида, дар пайи ба даст овардани асбоби тараққии худ шуда, қадре сар аз ҳоби ғафлат бардоранд! **Бухоро: Саидбек**» [13].

Намунаи чунин рӯчӣҳои таъсирбахшро дар аксари мақолаҳои нашрияти аввалини тоҷикӣ «Бухорои шариф» низ мушоҳида карда будем. Чунончи, қисми ниҳонии мақолаи «Таҷдиди матлаъ»-и Мирзоҷалол Юсуфзода ро метавон мисол овард. Агар дар аввал муаллиф бо оҳанги ором вазъи қафомондагии илму маорифи мамлакатро шарҳу баён карда бошад, дар охир ба шӯр омада, бо як эҳсоси баланд ба хонандагон, аҳли кишвар мурочиат мекунад. Ҳатто, дар матн калимаи рӯчӣ истифода шуда, ки маънии гуфтори муаллифро ифода кардааст: «Эй бародарони имонӣ! Бидонед, ки илоҷи дард, ҷаҳл ва нодонии мо дар қафи кифояти бузургони рӯҳонӣ ва сарватдорон ва муътабарони вилояти мост... Пас, бояд баъд аз он ки иллати маризи худро фаҳмидем, худро алил ва муҳтоҷ ба илоҷ ёфтем, рӯчӣ ба атбоъ, яъне, падарон ва мураббӣҳои худ намоем!.. Вақтро аз даст надода, бояд аз ҳамаи рӯз ба кор шурӯъ намуд, «ки сад гуфта чун ним кирдор нест. Аз ҳамаи имрӯз бояд ба фикр афтод ва корро ба фардо нагузошт!» [23].

Ҳамчунин, дар мақолаи дигари то андозае олимонаву шоиронаву файласуфонаи «Назофат»-и Мирзоҷалол Юсуфзода, ки дар «Бухорои шариф» ҷоп шудааст, чунин сатрҳои адибонаву пурэҳсос мавҷуданд, ки рӯи лирикӣ мебошанд: «Бо вучуди ин, касифтар аз мо, мусулмонон альон дар тамоми ҷаҳон миллате нест! Дастамон, суратамон, либосамон, хона ва ҳаволимон муҳтасар сар то поямон олуида касофат ва чирк ҳастем! Аммо онҳо, ки дар шарияташон ин қадарҳо таъкиди назофат нест, дар сояи илм ва фан манфиати назофат ва таҳоратро фаҳмида, сар то по рӯҳу райҳон гардидаанд» [24].

Ба андешаи мо, сабку услуби мазкур, ручӯъ, мурочиату нидоҳо аз матбуоти Ҷафқоз, хосса, маҷаллаи «Мулло Насриддин» сарчашма гирифтаанд. Ба ин сабаб, ки муҳаррири «Бухорои шариф» Мирзоҷалол Юсуфзода бо нашрияҳои он ҷо ҳамкорӣ дошт.

Дар фелетонҳои маҷаллаи «Оина», ки ба қалами муҳаррир Ҷалил Мамедкулизода оиданд, ба ин монанд ручӯъҳо зиёд мушоҳида мешаванд, дар онҳо мурочиат, нидо бо оҳанги танз омехта шуда, таъсирбахшии бештар пайдо кардааст: «Эй бародарони мусулмон! Агар шумо сухани хандаоваре аз ман бишнавед ва даҳонро то баногӯш кушода, аз ханда рӯдакан шаведу аз чашмонатон ашк таровад, он ашкро на бо дастрӯмол, балки бо домани пироханатон пок кунеду ба Шайтон лаънат фиристед, гумон накунад, ки шумо ба Мулло Насриддин меҳандед. Ай бародарони мусулмон! Агар доништан хоҳед, ки ба кӣ меҳандед, оинаро пешорӯи худ гузошта, бодикқат ба акси худ бингаред!» [17, с. 24].

Чӣ тавре ки баъзе муҳаққиқон, аз ҷумла, Д.Комиссаров қайд кардаанд, «ҳарчанд истифодаи зиёди порчаҳои публитсистӣ, таърихӣ бадеияти асарро метавонад коҳонад, аммо дар шароити он замон ба нависандагон дар роҳи кашфи усулҳои нав барои инъикоси ҳақиқат кумаки калон расонд» [9, с.47].

Оҳанги бадеият, тасвир, шаклҳои нави публитсистӣ, мурочиату нидо дар нашрияҳои тоҷикӣ бори аввал ба теъдоди бештар дар «Оина» ба мушоҳида мерасанд. Муҳаққиқ И.Усмонов дуруст зикр карда, ки «маводи «Оина» бо насри классикии тоҷикӣ монандӣ дорад: муаллифон ҳангоми тасдиқи афкори хеш оид ба илм, мадраса ё ахлоқ аз порчаҳои назм истифода мебарданд» [16, с.20].

Бояд гуфт, ки сухани муаллиф ва ручӯъҳои лирикиро дар асарҳои назми маҷаллаи «Оина» низ дидан мумкин аст, ки намунааш дар қитъаи навоаронаи зерин аст:

Аз авом аст ҳар он бад, ки равад бар олам,

Дод аз дасти авом!

Кори ислом зи ғавғои авом аст тамои,

Дод аз дасти авом!

Дили ман хун шуду дар орзуи раҳми дуруст,

Эй ҷигар, навбати туст!.. [13].

Ба қавли муҳаққиқон Х.Мирзозода, А.Сайфуллоев ва А.Абдуманнонов, нидо, даъвату хитоба аз намудҳои асосии ручӯи лирикӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳо дар асари бунёдии худ «Таърихи адабиёти советии тоҷик», ҷилди 1, соли 1984 яке аз хусусиятҳои назми оғози солҳои бистумро вобаста ба инқилоби Бухоро пур аз даъвату хитоба медонанд [11, с.24]. Дар он замон ашъори шоирон асосан дар рӯзномаву маҷаллаҳо ба нашр мерасиданд. Аз ин рӯ, матбуот ба минбари афкори инқилобӣ табдил ёфта буд. Ҷунони А.Мунзим дар рӯзномаи «Қутулуш» дар шеъри «То ба кай?» менависад:

Эй ҳамиятманд авлоди Бухорои шариф,

Ин қадар бо ҳок мегардед яксон то ба кай?!

Зулми золиро бубояд барканед аз беҳу бун,

Ин ҳама дар кунҷи зиндон кандани ҷон то ба кай?!

Дар ин бобат шеърҳои зиёди Садриддин Айнӣ, Ҳамдӣ, Мунзимо ёдовар шудан мумкин аст, ки дар онҳо даъвату хитоба, шиор ҷойи асосиро ишғол мекунад. Аз ин рӯ, ҳақ бар ҷониби М.Шакурӣ аст, ки зикр мекунад: «Оҳанги ташвиқӣ дар адабиёти равшангарии ду даҳаи аввали қарни бист низ хеле пурзӯр буд» [20, с.407].

Маҷаллаи «Оина» маводи таваҷҷуҳбарангезро кам бошад ҳам, аз нашрияҳои дигар гоҳо истифода бурдааст. Намунаи беҳтарини он навиштае ба усули насри мусаччаъ ва ҳам шеъри озод бо номи «Аз мост, ки бар мост» мебошад, ки аз рӯзномаи «Навбаҳор» гирифта шуда ва ба мароми «Оина» мувофиқат мекунад: «Нақл аз ҷаридаи фаридаи «Навбаҳор» мунтабаи Машҳади муқаддас.

Ин ду ди сияҳфом, ки аз боми Ватан хост-

Аз мост, ки бар мост.

Ҷон гар ба лаби мо расад аз ғайр нанолеи-

Бо кас насиголем.

Мо куҳна чанорем, ки аз бод наноле-
 Бар хок бибодем...
 Даҳ сол ба як мадраса гуфтему шунидем-
 То рӯз нахуфтем.
 Мо хуфтаву дар меъдаи мо гаргари ҳалвост-
 Аз мост, ки бар мост.
 Аз меҳри ҳунари сохта Мағриб шуда пурнур-
 В-ин Маширик ранҷур.
 Ағёр ба ҳам сулҳ намуданд ба ҳар сӯ-
 Ҳар барзану ҳар кӯ.
 Гӯянд «Баҳор» аз дилу ҷон оишқи гарбист-
 Бо кофари ҳарбист.
 Мо баҳс чаро ронем дар он нукта, ки пайдост-
 Аз мост, ки бар мост.

Ҳамин тавр, яке аз назовариҳои назарраси жанрию шаклии маҷаллаи «Оина» истифодаи шаклҳои гуногуни рӯҷӯҳои лирикӣ, пеш аз ҳама, нидо мебошад, ки сазовори таҳқиқи бештар аст. Гуфтан мумкин ки шаклҳои гуногуни рӯҷӯҳои лирикӣ чун публицистӣ, мурочиат, нидо ва ғайра яке аз усулҳои асосӣ ва муҳимми муаллифони ва муҳбирони «Оина» ба ҳисоб меравад, ки тавассути он орзуву омол ва ҳадафҳои наشريя ифода гардидааст. Рӯҷӯҳои лирикӣ асосан дар мақолаҳои публицистӣ ба ҷашм расида, яке аз хусусиятҳои асосии онҳо аз он иборат аст, ки ҷавоби идораи маҷалла низ аксар вақт ба таври нидо садо дода, дар роҳи бедории афкори мардум сахм гузоштааст.

АДАБИЁТ:

1. Азимов, А. Воқеияти зиндагӣ ва матбуоти тоҷик. / А. Азимов - Душанбе: Сино, 2000. - 184 с.
2. Ализода, С. Номае аз Боғишамоли Самарқанд. / С. Ализода // Оина. – 1914. – 26-уми июл. - №40.
3. Бобоев, Ю. Муқаддимаи адабиётшиносӣ. / Ю. Бобоев - Душанбе: Ирфон, 1974.
4. Бехбудӣ, М. Моро ислоҳи мадорис ва мактаб лозим аст / М. Бехбудӣ // Оина – 1913 – 15-уми ноябр - №3.
5. Ватвот Рашидӣ. Ҳадоиқ-ус-сехр фӣ дақиқ-уш-шеър. / Рашидӣ Ватвот - Чопи Ҳиндустон, 1923.
6. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан. / Т. Зеҳнӣ - Душанбе: Ирфон, 1978.
7. Калачева, С.В. Методика анализа сюжета и композиции литературного произведения. / С.В. Калачева - М.: МГУ, 1973.
8. Комиссаров, Д.С. Персидская литература первой половины XIX века / Д.С. Комиссаров - АН СССР, 1983-1994 г.
9. Комиссаров, Д.С. Истории всемирной литературы, в 8 томах. / Д.С. Комиссаров - М.: Наука, 1989.
10. Машарипова, Т.Ж. Публицистика и литература: общее и отличительные особенности. КГУ имени Бердаха, Каракалпакстан, Узбекистан URL: <https://www.tamaramasliaripova@mail.ru> (15. 08.2020)
11. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти советии тоҷик. ҷилди 1. / Х. Мирзозода, А.Сайфуллоев ва А. Абдуманнонов - Д.: 1985. - 225 с.
12. Муфтизода. Саодати дорайн ба илм мешавад / Муфтизода // Оина. – 1914. – 18-уми декабр. - №15
13. Одилбекзода, Қ. Авлоди Ватанро тарбият лозим аст / Қ. Одилбекзода // Оина – 1913 - №12.
14. Садри, И. Чаҳолат=нодонӣ / И. Садри// Оина – 1914 – 24-уми апрел - №27
15. Табаров, С. Луғати русӣ-тоҷикӣ истилоҳоти адабиётшиносӣ. С. Табаров - Душанбе: Маориф, 1980.

16. Усмонов, И.К. Таърихи журналистикаи тоҷик. / И.К. Усмонов - Душанбе, 2008. - 280 с.
17. Ҳабиббейли, И. Нависандаи шаҳри Озарбойҷон Чалил Мамедқулизода / И. Ҳабиббейли - Д.: ЭР-граф, 2019. - 160 с.
18. Ҳусайнӣ. Бадоеъ-ус-саноеъ. / Ҳусайнӣ, М. Атоулло - Душанбе: Ирфон, 1974.
19. Шамсуддин Муҳаммад бинни Қайси Розӣ. Ал-муъҷам фӣ маори ашъор-ул-Аҷам. Бо тасҳеҳи Муҳаммад Қазвинӣ. / М. Қ. Р. Шамсуддин - Техрон, 1938.
20. Шукуров, М. (М.Ш.Бухорӣ). Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. / М. Шукуров - Д.: Пайванд, 2006. - 456 с.
21. Шуълаи инқилоб. Маҷалла дар се ҷилд. Китобхонаи миллии Тоҷикистон. - 1919-1921.
22. Щепилова, А.В. Введение в литературоведение / А.В. Щепилова - М.: Высшая школа, 1968.
23. Юсуфзода, М. Таҷдиди матлаъ / М. Юсуфзода // Бухорӣ Шариф. -1912 - 27-уми март. - №15
24. Юсуфзода, М. Назофат / М. Юсуфзода // Бухорӣ Шариф. - 1912 - 1-уми апрел. - №18

ВАЗИФАИ РУЧӢИ ЛИРИКӢ ДАР МАТБУОТ (дар мисоли маҷаллаи «Оина»)

Дар мақола қайд гардидааст, ки рӯҷӯи лирикӣ яке аз намудҳои асосии сухани муаллиф дар асари бадеӣ ва публицистӣ буда, дар адабиётшиносии тоҷик кам таҳқиқ шудааст. Хусусан, оид ба вазифа, нақши рӯҷӯҳои лирикӣ дар матбуот, мақолаҳои публицистӣ таҳқиқоти алоҳида анҷом наёфтааст.

Дар мақола вазифаҳо ва нақши рӯҷӯи лирикӣ, пеш аз ҳама, шакли нидо дар яке аз нахрияҳои аввалини маъруфи тоҷикӣ - маҷаллаи «Оина» мавриди баррасӣ қарор дода шудааст.

Ба андешаи муаллиф, шумораи бештари рӯҷӯҳо дар мақолаҳои публицистӣ ба ҷашм мерасанд. Ин ба талаботи шароити давр алоқаманд аст, ки маҳз дар ҳамон замон – даҳаи дууми асри бистум дар Бухоро ва Туркистони русӣ ба танвири афкор, ташвиқи илму маориф кӯшиши бештар карда мешуд. Дар ин бобат нидо, мурочиат, даъват яке аз роҳҳои асосӣ ба ҳисоб мерафт. Дар мақолаи Ҷавқ зикр гардида, ки дар назм низ шоирон аз усули рӯҷӯ истифода бурдаанд ва дар ин бобат намунаҳо оварда шудаанд. Итминони комил дорем, ки минбаъд оид ба вазифа, намуд ва нақши рӯҷӯи лирикӣ дар адабиёти бадеӣ ва публицистӣ асарҳои таҳқиқотии мукамал ба вуҷуд хоҳанд омад.

Дар натиҷаи пажӯҳиши мазкур муаллиф зикр менамояд, ки яке аз навоариҳои вижаи жанриро шакли маҷаллаи «Оина» қорбурди мухталифи рӯҷӯҳои лирикӣ, аз ҷумла, нидо мебошад. Шаклҳои гуногуни рӯҷӯҳои лирикӣ чун публицистӣ, мурочиат, нидо ва ғайра яке аз усулҳои асосӣ ва муҳимми муаллифон ва мухбирони «Оина» маҳсуб меёбад. Рӯҷӯҳои лирикӣ аслан дар мақолаҳои публицистӣ ба ҷашм расида, яке аз хусусиятҳои асосии онҳо аз он ибора аст, ки ҷавоби идораи маҷалла низ аксар вақт ба таври нидо садо дода, дар роҳи бедории афкори мардум сарм гузоштааст.

Калимаҳои калидӣ: *рӯҷӯи лирикӣ, рӯҷӯ, нидо, мурочиат, рӯҷӯи публицистӣ, адабиётшиносӣ, сухани муаллиф*

ЗАДАЧИ ЛИРИЧЕСКОГО ОТСТУПЛЕНИЯ В ПРЕССЕ (На примере журнала "Оина")

Лирическое отступление - один из основных типов авторской речи в художественной и научно-популярной литературе, мало изученный в таджикской литературе. В частности, не проводилось отдельного исследования положения, роли лирических отсылок в прессе и публицистических статей. С этой целью в данной статье предпринята попытка обсудить задачи и роль лирической риторики, прежде всего формы восклицания, в одном из первых популярных таджикских изданий - журнале «Оина». Оказалось, что наибольшее количество упоминаний приходится на публицистические статьи. Это связано с требованиями условий того периода, когда одновременно - во втором

десятилетия XX века в Бухаре и российском Туркестане были предприняты большие усилия по продвижению идей, науки и образования. В связи с этим одним из основных способов были обращения, обращения и приглашения.

В статье отмечается, что поэты также использовали метод референции в поэзии и приводили примеры по этому поводу. По мнению автора статьи в будущем появятся обширные исследовательские работы о роли, типе и роли лирического вдохновения в художественной и научной литературе.

В результате исследования выяснилось, что одним из уникальных нововведений журнала «Оина» является использование различных лирических терминов, в том числе восклицательных знаков. Также можно сказать, что различные формы лирических отсылок, такие как публицистика, обращение, восклицание и т. д., являются одним из основных и важнейших приемов авторов и корреспондентов «Оина». Лирические отсылки в основном встречаются в журналистских статьях, и одна из их главных особенностей - то, что реакция руководства журнала часто бывает громкой и способствует пробуждению общественного мнения.

Ключевые слова: *лирическое отступление, отступление, призыв, обращение, публицистическая отступление, литературоведение, авторская речь.*

TASKS LYRIC BACK TO THE PRESS (On the example of the magazine "Oina")

Lyrical orientation is one of the main types of the author's speech in fiction and non-fiction, and has been little studied in Tajik literature. In particular, no separate research has been conducted on the position, the role of lyrical references in the press, and journalistic articles. It is for this purpose that this article has tried to discuss the tasks and role of lyrical rhetoric, first of all, the form of exclamation in one of the first popular Tajik publications - the magazine "Oina". It turned out that the largest number of references are in journalistic articles. This is due to the requirements of the conditions of the period, when at the same time - in the second decade of the twentieth century in Bukhara and Russian Turkestan, greater efforts were made to promote ideas, science and education. In this regard, appeals, appeals, and invitations were one of the main ways. It is noted in the article that the poets also used the method of reference in the poem and gave examples in this regard. We are confident that in the future there will be comprehensive research works on the role, type and role of lyrical inspiration in fiction and non-fiction.

As a result of this research, it became clear that one of the unique genre and form innovations of the magazine "Oina" is the use of various lyrical terms, including exclamation points. It can also be said that various forms of lyrical references, such as publicism, appeal, exclamation, etc., are one of the main and most important methods of the authors and correspondents of «Oina». Lyrical references are mainly found in journalistic articles, and one of their main features is that the response of the magazine's management is often loud and contributes to the awakening of public opinion.

Keywords: *Lyrical digression, digression, appeal, appeal, journalistic digression, literary criticism, author's speech.*

Сведения об авторе: *Абдурахимов Б.А. – кандидат филологических наук, декан факультета таджикской филологии Таджикского государственного института языков им. Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru*

Information about the author: *Abdurakhimov B.A. - candidate of Philology, Dean of the Faculty of Tajik Philology of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992) 904-10-85-85. E-mail: vorisonisomoni@mail.ru*

Аз Эрони қабл аз ислом осори адабии бисёре боқӣ намондааст, то дар асоси он қоидаҳо ва пояҳои сабки маъмули ин давраро муайян кунем. Вале ҳамин миқдори ками осор низ имкон медиҳад, ки мо дар боби омилҳое, ки барои пайдоиш ва ташаккули сабки фардӣ ва гурӯҳии хуросонӣ муассир будаанд, сухан гӯем.

Дар замина баъзе донишмандон, аз ҷумла Пури Довуд, Парвиз Нотили Хонларӣ, Аҳмади Тафаззулӣ, Сируси Шамисо, И.С.Брагинский, А.Сатторзода ва дигарон оид ба ин масъала ишораҳои сарехе доранд. Вале дар маҷмӯъ ин мавзӯъ интизори таҳқиқи бамуддао ва ҳамаҷониба аст.

Омили аслий ва заминасозии пайдоиш ва ташаккули сабки хуросонӣ, пеш аз ҳама, шароити ҳоким бар замони таърихӣ ва фарҳангӣ аст, ки минбаъд дар шаклгирӣ ва рушди «сабки замон» (Д. Лихачёв) муассир будааст. Воқеият ин аст, ки «Вақте мо дар бораи «сабки замон» сухан мегӯем, пеш аз ҳама, маънии ботинӣ ва зоҳирии онро бояд фаҳм кунем, ки маънии сабки адабиро низ ифода мекунад. Сабки адабӣ на фақат тарзи сухани бадеиро ифода мекунад, балки тарзи тасвири воқеият низ маҳсуб мешавад, ки усули тасвири инсон, ифшои ҳолати ботин ва зоҳири он, кирдор, тарзи муносибат бо ҳаводиси муҳити ҷомеа ва инъикоси он дар адабиётро низ дар назар дорад» [1, с. 33]. Агар аз ҳамин дидгоҳ ба омилҳои сабксозии шеъри шоирони форсигӯи то замони Рӯдакӣ ва баъди он таваҷҷуҳ кунем, пеш аз ҳама, заминаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангиро, ки ҳофизаи таърихӣ, мавзӯъ ва муҳити ҷуғрофиро низ дар бар мегирад, метавон зикр кард.

Унсuri аслии бунёдгузор ва муассири сабки хуросонӣ, ба иттифоқи аҳли назар шакли баён аст, ки ба матни замони фарҳангӣ пайванд меҳӯрад. Ин замони фарҳангӣ маҳсули давраи муайяни таърихист, ки забон ва тарзи баёнро шакл медиҳад. Бинобар ин, ҳам вақте дар боби заминаҳои асосии ташаккули сабки хуросонӣ сухан мекунем, аз мероси фарҳангии қабл аз ислом наметавон сарфи назар кард.

Мутаассифона, баъзе аз муҳаққиқон, аз ҷумла Муҳаммадҷаъфари Маҳҷуб бисёре аз намунаҳои шеъри форсии тоҷикии қадимро ба далели аз вазни арӯз хориҷ буданашон мавриди таҳқиқи сабкшиносӣ қарор надодааст. Ҳол он ки мероси адабии қабл аз исломӣ, ба хусус осоре, ки муҳаққиқон онро шеър шинохтаанд ва вазни онро муайян кардаанд, ба назари мо, дар шаклгирии тафаккури бадеии қавмҳои эронӣ бетаъсир набудааст. Албатта, ба иллати камии осори боқимонда ва нотамомии онҳо имрӯз дар бораи сабки шеъри аҳди то ислом ба таври ҷомеъ сухан гуфтан душвор аст, вале таъсири он чиро ки боқӣ мондааст, дар шаклгирии сабки шеъри давраҳои баъдӣ инкор кардан ҳам аз ҳақиқат фосила гирифтани аст. Воқеият ин аст, ки зебоиҳои шеъри паҳлавӣ ва мазияти он равшан аст ва онро на фақат наметавон бо шеъри форсии ҷадид муқобил гузошт, балки ҳамчун омили заминасозии сабки хуросонӣ низ метавон эътироф кард. Аз ин назар заминаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва фикрии ташаккули сабки хуросонӣ (ва сабкҳои дигар низ) дар матни таърихӣ ва фарҳангии қабл аз ислом маҳфуз буда, кашфи он барои равшан сохтани пайвандҳои бунёдии адабиёти қадиму ҷадиди форсии тоҷикӣ судманд мебошад.

Ба ин далел пайдоиши сабки хуросонӣ ба омилҳои айнии (объективӣ) ва зехнӣ (субъективӣ), аз ҷумла ҳам суннатҳои сабксозии қадим ва ҳам ҷадид вобаста аст. Дар ин раванд заминаи созандаи дигар – алоқаи ҳаёти маънавии замонҳои қаблӣ ва тафаккури бадеии инсоният низ истисно наметавонад. Зеро ба ифодаи Я.Е.Элсберг, «сабк ба ҳамон фаҳмиш ва дарки ҷаҳон хидмат мекунад, ки ба адабиёт илҳом оварад» [11, с. 35]. Аз ин мавқеъ осори хаттии тоисломӣ барои адабиёти замони баъд, аз ҷумла пайдоиш ва ташаккули сабкҳои хуросонӣ бевосита заминасоз аст.

Дар ин замина назарҳои гуногун вуҷуд дорад. Баъзе донишмандон нисбат ба мероси ин давраи забону адаби форсӣ безътиной карда, бо ин таъсири онро ба шеваи тафаккури бадеии баъд аз ислом нодида гирифтаанд. Аз ҷумла, дар соли 1327 Саидхасан Тақизода хитобае дар Донишқадаи адабиёти Техрон ба унвони «Забони фасеҳи форсӣ» эрод карда, ки матни он чанде баъд дар маҷаллаи «Ёдгор» нашр шуд. Дар ин хитобаи Тақизода, аз ҷумла ҷунин нуктае ҳаст, ки зикрашро лозим медонем: «Аслан забони қадими эронӣ, ҳатто паҳлавӣ [порсик] ҳам, ки кутубе аз он дар даст аст, васеъ ва бо сарват набудааст ва ба ғолиби эҳтимол хеле маҳдуд буда ва зоҳиран навиштаҷот ва китобҳои зиёде надошта, варна ин қадар кам ба мо намерасид. Достони итлофи арабҳо китобҳои эрониро ҷуз афсонае маҳз чизе нест...» [5, с. 13]. Тақизода дар ин равиш танҳо нест. Масалан мис Ломбтон, ки ҳеҷ таҳассусе дар адабиёти қабл аз ислом надоштааст, низ ҷунин ақидаро баён кардааст [8, с. 126]. Ҷунин нуктаи назарҳо ҳақиқатро нодида гирифта ва муқобил гузоштани адабиёти порсии қадим бо адабиёти аҳди ислом асту бас. Тааҷҷубовар ин аст, ки ҳамин Саидхасани Тақизода дар ҷои дигар на фақат ба мероси давраи паҳлавӣ арҷ мениҳад, балки мавқеият ва таъсири онро ба ҷараёни ташаккул ва таҳаввули шеваи тафаккури бадеии асрҳои баъд, ки воқеан ҳам омил ва заминаи сабқсоз аст, таъкид карда, аз ҷумла менависад: «Дар ин ки дар замони Сосониён ва хусусан, дар авоҳири он китобҳои мутааддиде дар забони паҳлавӣ чи роҷеъ ба таърих ва чи роҷеъ ба дoston ё қиссаҳо (румон) ва ё китобҳои ривоёт ва қиссаси мазҳабӣ мавҷуд буд, шакке нест... Мо асомии иддае аз ин кутубро ба воситаи он ки дар қуруни аввали ислом ҳанӯз дар даст буд ва хабари онҳо дар китобҳои арабии қадим сабт шуда ва ё ба воситаи тарҷумаи онҳо ба арабӣ ва форсӣ (ки ағлаб он тарҷумаҳо низ аз миён рафта ва исми онҳо боқӣ монда) медонем» [6, с. 21]. Аммо ҷойи дигар боз меафзояд: «Илова бар ин кутуб занни қавӣ бар он аст, ки ағлабе аз қиссаҳои размӣ ва базмии эронии қуруни аввалии ислом, ки шоирони араб ва аҷам назм ё таҳрир кардаанд, маншаи паҳлавӣ (ва лав кӯҷактар) доштаанд, монанди «Вомиқ ва Узро», «Вис ва Ромин», «Шодбаҳр ва Айнулҳаёт», «Хусрав ва Ширин» ва хеле дигар. Дар «Маҷмаъ-ут-таворих» ғӯяд: «Ва ҳақимони бисёре чамъ шуданд, пеши ӯ (Ардашери Бобакон), ки илмеро харидор буд, ҷун Ҳурмузофарид ва Бадруз ва Бузургмеҳр ва Яздидод ва инҳо ҳама мусаннифи китобҳои улум будаанд аз ҳар навъ, ки аз он бисёре нақл карданд ба алифбои тозӣ...» [6, с. 26]. Каме баъдтар боз меафзояд: «Қароини қавӣ дар даст аст, ки хушқоле сиёсӣ ва қатъӣ аз шавкати миллии ва ҳосилхезе заминаи адабӣ ва ақлии эронӣ чандон нақоста буд ва махсусан дар қарни аввал ва дувум ва савуми ҳичрат кутуб ва расоили зиёде аз мазҳабӣ ва илмӣ дар забони паҳлавӣ тасниф шуда, ки чанд нусха аз онҳо, ки хеле муҳим аст, барои мо монда» [6, с. 30]. Аз иқтибоси аввал ва иқтибосҳои сонӣ мавқеияти номушаххас ва дугонаи ин донишманд равшан ба назар мерасад. Вале ҳақиқат ин аст, ки на танҳо китобҳои афсона ва таърих ва ҳатто илмӣ замони Сосониён вуҷуд дошта ва баъд ба арабӣ тарҷума шуда, балки онҳо қомилан аз байн нарафтаанд.

Он чи аз навиштаҳои паҳлавӣ боқӣ монда, на фақат гувоҳи забони бисёр пурмоя ва дақиқи адабӣ будани он аст, балки пораҳои манзуми ёдгор монда нақше дар шеваи тафаккури бадеии баъд аз ислом гузоштааст. Мо дар матнҳои китобҳои адабӣ ва таърихӣ гоҳе ба луғате воҷеҳурем, ки фаҳми он душвор аст. Сабаби инро Содиқи Ҳидоят дар он мебинад, ки «ин луғат дорои решаи илмӣ аст ва таҳаввули дақиқеро паймуда ва собиқаи чандинҳазорсола дорад ва мафҳуми худро қомилан ҳифз кардааст. Бархе аз луғати паҳлавӣ дорои маонӣ ва мафҳуми бисёр дақиқ аст, ба тавре ки донишмандҳои паҳлавидони имрӯз аз он ҷо, ки ба забонҳои бегона тарҷуманопазир мебошад, айни ин луғатро дар тарҷумаҳои худ ҳифз мекунанд, то ҳонанда гумроҳ нашавад. Монанди: дин, Яздон, фараҳ, дуруҷ, дев, фаришқарт, мину, гетӣ, фарухар, хирад, девон ва ғайра...» [8, с. 127]. Ин ишораи Содиқи Ҳидоят ба воқеияти таърихӣ аст, ки то тасаллути мусулмонон бар Эрон ҳокимият дошт ва нақши он дар раванди ташаккул ва таҳаввули шеваи тафаккури бадеии форсӣ кам набудааст. Агар ба ифодаи сарехтар бигӯем, бо ғалабаи араб на фақат «забони расмӣ якбора аз Эрон барнафтод, балки то чанд қарн дар баъзе навоҳии ин сарзамин ривож дошт ва китобҳои катибаҳо бад-он нигориш ёфт ва бисёре аз он чи ба ин лаҳҷа ва ба хатти паҳлавӣ дар аҳди

Сосониён навишта ва таълиф шуда буд, ба арабӣ ва порсии дарӣ даромад, ки баъзе аз онҳо ханӯз ҳам дар даст аст» [4, с. 31].

Мо ин ҷо баҳсро дар боби осори адабии ин давра як сӯ гузошта, асосан диққатро ба он ҷалб мекунем, ки шеърӣ забони паҳлавӣ оё метавонист дар ташаккул ва таҳаввули сабки фардӣ ва ҷамъии хуросонӣ заминасоз ва таъсиргузор бошад.

Шеърӣ паҳлавиро муҳаққиқон ду гуна шинохтаанд: «Яке ашъоре, ки дар мутуни паҳлавии Эрони пеш аз ислом дида мешавад, аз қабилӣ ашъори Монӣ ё қитъаоте аз китоби «Ёдкори зарирон» (мисли суханони Ҷомосп дар гузориши разми Гуштосп бо Арҷосп) ё «Дарахти Асурик», ки бархе муътақиданд саросар шеър аст. Дувум шеърхое, ки мақорини вуруди ислом ё дар қуруни аввалияи ҳиҷрӣ суруда шудааст, мисли «Андар омадани Шаҳ Ваҳром», ки ба қавли шодравон Баҳор, фарқаш бо ашъори қабл аз ислом ин аст, ки қофия дорад. Навъе шеър ҳам ҳаст, ки дақиқан маълум нест ба лаҳҷаи дарӣ аст ё паҳлавӣ, монанди «Суруди Каркӯй» [9, с. 14].

Дар мавриди ашъори паҳлавӣ таҳқиқоте аз ҷониби дуктур К.Залеман, Абулқосимӣ, И.Брагинский ва дигарон анҷом гирифтааст. Аз ин таҳқиқот фақат рисолаи И.Брагинский «Памятники древнеиранской письменности» ишораҳои сарехе ба унсурҳо ва ҳудуди сабкии ин осор дорад. Аз ҷумла, И.Брагинский махсусияти бадеии Готҳоро ба мундариҷаи онҳо, ки муҳаққиқон онро чун омили сабксоз эътироф кардаанд, вобаста медонад [2,119]. Ҳамчунин, ин донишманд баъзе хусусиятҳои сабкии осори паҳлавӣ, аз ҷумла сермаъноии вожаҳо, рамз ва дигар унсурҳои сабксоз, такрор, қиёсат, вазни ашъор ва ғайраро муайян кардааст, ки дар шинохти масъалаи меросбарии шеърӣ ҷадид аз қадим муассир аст [2, с. 164].

Мутаассифона, онҳое, ки дар заминаи шинохти шеърӣ паҳлавӣ таҳқиқот бурдаанд, доир ба яке аз унсурҳои сабки бадеӣ – вазн андешаҳои мухталиф баён кардаанд. Масалан, донишмандон Х.Ремпис ва Парвиз Нотили Хонларӣ бар ин назаранд, ки вазни асосии шеърӣ паҳлавӣ бар таъйи калима (аксент) ва шиддати савт [интенсив] қарор гирифтааст. Абдунабӣ Сатторзода дар заминаи ин назар ба ҷунин ҳулоса меояд, ки «воқеан низ танҳо дар ҳамин сурат иллати гуногунададии ҳиҷоӣ мисраъҳои сурудҳои «Яшт» ва «Готҳо», хусусан ёдгориҳои манзуми паҳлавиро, ки аз мисраъҳои 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 ва 19 ҳиҷоӣ иборат мебошад, ба навъе таъбир қардан мумкин аст. Зеро дар вазне, ки ба таъйи калима ва шиддати савт қарор ёфтааст, аз ҷумла шумораи ҳиҷоҳо ба эътибор гирифта намешавад» [3, с. 8]. И.С.Брагинский аз таҳлили «Бундаҳишн» ба ҷунин ҳулоса меояд, ки «пораи зикршуда ба меъёри поэтикаи классикӣ – намуни маснавии баҳри ҳаҷаз [V - - - | V - - - | V - -] қаробат дорад» [2, с. 161]. Муҳаққиқ ин ҳодисаи адабиро «ҳалқаи ҳоси пайвандгар миёни ҳиҷоӣ шеърӣ қадим ва классикӣ арӯзӣ [2,162] медонад. Мо дар ин боб баҳсро тафсил надода, маҳзи намуна мулоҳизаи зерини дуктур Сируси Шамисоро иқтибос меоварем. Сируси Шамисо ду байти аввал аз қасидаи бисту панҷбайтии ҳиҷоии дорои қофияи «Андар омадани Шоҳ Баҳроми Варҷованд»-ро нақл карда, дар охир ба ҳулосаи зер меояд: «Агар бихоҳем тамоми ин шеърро ба лиҳози арӯзӣ баррасӣ кунем, маъмулан ба чанд мафъулоти ғоилотун ё мафъулилотун тақтеъ мешавад ва агар дар он мусомихае қоиш шавем, қуллан табдил ба баҳри ҳаҷаз мешавад ва бархе абёт аслан муҳтоҷ ба тағйир ҳам нест, ҷунонки дар мисраи сездарум мегӯяд:

На пад ҳунар на пад мардия ба пад афсӯсу рай ёрия

(На ба ҳунар ва мардӣ, бал бо саҳра ва ришханд (подшоҳӣ аз Хусравон бистонданд), ки вазни он ҳаҷор бор мағоилун аст» [9, с. 15].

Дар ҳамин замина метавон ҳулоса кард, ки унсурҳои асосии вазни шеърӣ тоисломӣ иқоъ (ритм) ва зарб (тон) аст ва ҳамин ашъори ғайриарӯзӣ тадриҷан зери таъсири арӯзи арабӣ даромада ва дар вазни арӯз шеър гуфтаи суннат гардид.

Ҳамин гуна меросбариро дар мисоли шеърҳои дар лаҳҷаҳои маҳаллӣ гуфташуда низ метавон мушоҳида кард. Дар ин замина Забехуллоҳи Сафо бар ин назар аст, ки ин ашъор (ашъори лаҳҷаҳои маҳаллӣ – шарҳи мо) ҳама бо вазни ҳиҷоӣ (силобӣ) ва баъзе дорои қавофии ноқис ва аҳёнан комил ва ҳамаи онҳо нишондиҳандаи ин ҳақиқатанд, ки шеърӣ ҳиҷоии қадими Эрон тадриҷан ба авзони ҳиҷоии ҷадид, ки наздик ба вазнҳои арӯзист, табдил

мешуда ва ба сурате дар меомадааст, ки дар осори шоирони форсизабони нимаи дувуми қарни савум дида мешавад» [4, с. 36]. Ин мулоҳиза дар таъкид ва таъйиди он аст, ки фарҳанги қадими форсӣ дарвоқеъ бистарест, ки шеваи тафаккури бадеии баъдии форсии тоҷикӣ дар заминаи он рушд намудааст, бешак, сабки шеър низ баҳрае аз ин фарҳанг доштааст. Дар ин замина мушоҳидаи зерини Сируси Шамисо низ хеле ҷолиб ба назар мерасад. Ё навиштааст, ки «муноҷоти Хоҷа Абдуллоҳи Ансорӣ ва ақволи машоихи қадим ҳам тибқи суннати шеъри ҳичоӣ аст, ки гоҳе тасодуфан ба вазни рубоӣ ё ҳаҷаз (ки мегӯянд вазни эронӣ аст) қобили тақтеъ аст; масалан ин сачъи Хоҷа Абдуллоҳ дар «Табақот-ус-сӯфия» (саҳифаи 22):

На қатъ асту на васлу на зиён асту на суд,

На наздику на дур асту на дер асту на зуд» [9, с. 16].

Шамисо вазни ин байтро ҳаҷазӣ мусаммани макфуф [мафоилу мафоилу мафоилу фаъал] доништа, меафзояд, ки «агар як ҳичоӣ кӯтоҳ аз оғози он кам кунем, вазни рубоӣ хоҳад шуд» [9, с. 16]. Воқеан ҳам, баъзе намунаҳои шеъри ғайриарӯзӣ ва асҷо (қофия дар сухан овардан – Б.Ш.)-и Абдуллоҳи Ансорӣ низ парвардаи бистари шеъри тоисломӣ буда, хеле мавзунанд, ки намунааш ин аст:

На аз Дӯст малол асту на рад аст,

Айб аз ин сӯст, ки оҳан сард аст [9, с. 16].

Воқеият ин аст, ки «ҳамин ашъори ғайриарӯзӣ буданд, ки андак-андак таҳти таъсири шеъри арӯзии араб даромаданд, то он ки суннати арӯзӣ гуфтан қомилан ҷойи онро гирифт. Метавон гуфт муддатҳо ин ду шева дар қанори ҳам буданд. Шоирони расмӣ дарборӣ ба шеваи арӯзии шеъри араб ва сӯфиён ба шеваи ошно дар миёни мардум, яъне ғайриарӯзӣ мегуфтанд. Яке аз далоили муҳимми ин тағйир ва таҳаввул шабоҳати дастгоҳи ҳичоӣ ва сомит ва мусавватҳои ду забон, арабӣ ва форсӣ аст» [9, с. 16].

Дар боби яке аз мухтасоти сабкӣ – тағйир ва завол, ки маҳсули вазъи таърихӣ замони фарҳангист, назари Насируддини Тӯсӣ арзишманд аст. Ин донишманд дар боби вазни сурудҳои қадимии мардуми эронинаҷод, яъне хусравонӣ сухан ронда, вазни онҳоро на арӯзӣ, балки маҷозӣ меномад. Ба андешаи ӯ, ин гуна ашъор «ҳайате бувад суханро аз ҷиҳати тасовӣ ақвол ва ба ҳасби зоҳир шабеҳ ба вазн» Насируддини Тӯсӣ монандии зоҳирии вазни хусравониҳо ва лосғӯиҳои қадимро бо вазни арӯз дар набудани «таносуби том ва ё наздик ба том» дидааст. Зиёда аз ин ӯ вазни хусравониҳои қадимро ба вазни хитобат, ки онро иқоъ (ритм) низ номидааст, наздик медонад. Насируддини Тӯсӣ баъзе аз навъҳои шеъри юнониён, ибрӣ ва суриёниро аз ҳамин гуна вазн шумурдааст. Дар заминаи ҳамин назар Абдунабӣ Сатторзода унсурҳои асосии вазни шеъри қадимро иқоъ (ритм) ва зарб (тон) шинохта, худро бар шинохти ин масъала бо Х.Репсис ва Парвиз Нотили Хонларӣ ҳамназар медонад [3, с. 9].

Ба назари мо, ҳодисаи мухтасоти сабкӣ тағйир ва завол низ, ки шикастагиҳои вазни арӯзро дар шеъри ибтидоӣ аҳди исломӣ собит месозад, реша дар матни таърих дошта, гувоҳи тақомули тадриҷӣ ва заминасозии сабки шеъри даврони баъд аст. Эроди Шамси Қайси Розӣ ба шеъри Бундори Розӣ низ марбут ба ҳамин ҳодисаи адабӣ буда, таъсири шеъри қадимро ба ашъори фаҳлавӣ, яъне ашъори ба забонҳои маҳаллии баъд аз ислом гуфташуда собит месозад. Шамси Қайси Розӣ байти зери Бундори Розӣ, яъне:

Ноёху нақӯй, ки манеро,

Мафъулу (мафойлу) фаълун

Бӯлам воту давво авоҳ ё се,

Мафъулу (мафойлун) фаълун [10, с. 108].

-ро нақл карда, нохушии ин авзонро дар ихтилофи назми аҷзо медонад ва таъкид мекунад, ки Бундори Розӣ «алфози азб [форам] ва маонии латифи хешро ба авзони мустаҳчин ва азоҳифи мухталиф номатбӯъ гардондааст» [10, с. 107]. Ин ҳодиса, яъне удул аз суннатҳои арӯзии арабро набояд танҳо чун мухтасоти сабкӣ баҳо дод, балки ба заминаҳои таърихӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии он низ бояд таваҷҷуҳ кард, ки дар роҳи ташаккул ва таҳаввули сабки фардӣ ва гурӯҳӣ бетаъсир набудааст.

Абдунабӣ Сатторзода дар иртиботи қофия дар шеъри паҳлавӣ назари Насируддини Тӯсиро нақд карда, таъйид мекунад, ки «дар шеъри мазкур (шеъри паҳлавӣ - шарҳи мо), чунонки дар шеъри юнониён низ ба назар мерасад, «шарти тақвия дар қадим набудааст». Бино ба гуфтаи вай, «Ҳатубӣ ба забони форсӣ китобе чамъ кардааст муштамил бар ашъори ғайримуқаффо ва онро «Нома» ном ниҳода». Мувофиқи фармудаи ӯ дар шеъри паҳлавӣ, аз ҷумла қофия дар баъзе мисраъҳо ва байтҳо ба назар мерасад. Бо назардошти ин мулоҳизаҳо Насриддини Тӯсӣ ба натиҷае расидааст, ки «этибори қофия аз ғусули зоти шеър нест, балки аз лавозимоти ӯст ба ҳасби истилоҳ» [3, с. 9]. Шояд баъзе аз мухтассоти сабкӣ, ки муҳаққиқони гузашта дар боби «уҷуби қавофӣ ва авсофи нописандидае, ки дар калом мавзун афтад», зикр кардаанд ба ҳамин ҳодисаи таърихӣ фарҳангӣ вобаста бошад, ки аз бистари фарҳанги қадимаи форсии тоҷикӣ берун омадааст.

Ба ҳар ҳол, он чи аз мероси қадими мардуми эрониноҷод ба сурати шеър боқӣ мондааст, воқеан ҳам, пуле миёни шеъри ҳичоӣ ва арӯзии форсӣ дар қуруни аввали ҳичрӣ аст.

Илова ба он чи гуфта шуд, андешаи Ҷалолиддини Ҳумой, ки мегӯяд «низоми вазни арӯзиро эронӣ аз арабӣ нагирифтаанд ва он шакли рушдфтои низоми ҳичоӣ (силобӣ) аст, ҷолиби таваҷҷуҳ аст». А.Тоҳирҷонов ин назарро тақвият бахшида меафзояд, ки «шеър, ракс, мусиқӣ – соҳаҳои ғайриҷаҳишӣ ҳунарии ҳамаи мардумон мебошанд, бинобар ин, чунин ҳисобидан, ки як халқ аз халқи дигар шеърро гирифтааст, дуруст нест. Арӯз ин мусиқии шеър аст, пас он дар шеъри эронӣ аз қадимулайём вучуд доштааст ва аз арабӣ ё мардумони дигар гирифта нашудааст» [7, с. 205]. Андешаи дигари Ҳумой, ки асоси вазни рубоиро оҳанги аромин ё авроминон медонад, низ дар таъкид ва таъйиди меросбарӣ дар шеваи тафаккури шеърӣ буда, аз заминаҳои устувори сабкӣ барои замонҳои баъд аст.

Адабиёт

1. Амирзода, С. Падидаи нодир. - Душанбе: Адиб, 2008. - 102 с.
2. Брагинский, И.С. Памятники древнеиранской письменности. - И.С.Брагинский. Из истории таджикской и персидской литературы. - М.: Наука, 1972. - 265 с.
3. Сатторзода, А. Шеър дар аҳди Борбад / А.Сатторзода // Кӯҳна ва нав. - Душанбе: Адиб, 2004. - С.6-10.
4. Сафо, З. Таърихи адабиёти Эрон. Интишороти байналмилалӣ «Алҳудо». Тоҷикистон. - Душанбе, 2001. - 160 с.
5. Тақизода, С. Забони фасеҳи форсӣ // Маҷаллаи Ёдгор, 1327. - № 3. - С. 12-16.
6. Тақизода, С. «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ // Ҳазораи Фирдавсӣ. - Техрон, 1326. - С. 20-34.
7. Тоҳирҷонов, А. Рӯдакӣ. Рӯзгор ва осор. Таърихи таҳқиқ. Тарҷумаи Мирзо Муллоаҳмад. - Душанбе, Деваштиҷ, 2008. - 116 с.
8. Ҳидоят, С. Дар бораи Эрон ва забони форсӣ. Шинохтномаи Содиқи Ҳидоят. - Техрон, 1379. - С.126-146.
9. Шамисо, С. Сабкшиносӣ шеър. - Техрон: интишороти Фирдавс, 1382.-420 с.
10. Шамси Қайси Розӣ. Алмӯъҷам фӣ маъйири ашъорил аҷам. - Душанбе: Адиб, 1991. - 462 с.
11. Эльсберг, Я.Е. Индивидуальные стили и вопросы историко-теоретического изучения /. Я.Е. Эльсберг // Теория литературы. - М.: Наука, 1965. - С.34-59.

ЗАМИНАҲОИ АСОСИИ ТАШАККУЛИ САБКИ ХУРОСОНӢ ДАР ШЕЪРИ ФОРСИИ ТОҶИКӢ

Дар мақола сухан оид ба заминаҳои асосии ташаккули сабки хуросонӣ дар шеъри форсии тоҷикӣ меравад. Муаллиф таъсири он чиро ки аз адабиёти пеш аз ислом боқӣ мондааст, дар шакли сабки шеъри даврҳои баъдӣ инкор карданро аз ҳақиқат ғосила гирифтани медонад. Дар мақола равшан будани масъалаи зебоӣҳои шеъри паҳлавӣ ва маънаӣ он ва таъкиди муқобил нагузоштани он бо шеъри форсии ҷадид, балки ҳамчун омили заминасозии сабки хуросонӣ эътироф кардани он ашъор баррасӣ мегардад. Баъдан, аз ин нуқтаи назар дар ин таълиф таъкид мешавад, ки заминаҳои иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва фикрии

ташаққули сабки хуросонӣ (ва сабқҳои дигар низ) дар матни таърихӣ ва фарҳангии қабл аз ислом маҳфуз буда, кашфи он барои равшан сохтани пайвандҳои бунёдии адабиёти қадиму ҳадидаи форсии тоҷикӣ судманд мебошад.

Масъалаи ба омилҳои айни (объективӣ) ва зеҳнӣ (субъективӣ), аз ҷумла ҳам суннатҳои сабқсозӣ қадим ва ҳам ҳадиди вобаста будани пайдоиши сабки хуросонӣ низ доираи баҳси мавзӯи мақола мебошад. Ғайр аз ин, заминаи созандаи дигар – алоқаи ҳаёти маънавии замонҳои қаблӣ ва тафаккури бадеии инсоният низ дар ин мақола истисно нашудааст. Беътиной ё нодида гирифтани таъсири адабиёти паҳлавиро ба шеваи тафаккури бадеии баъд аз ислом ҳамчун омили заминасоз барои сабки хуросонӣ аз ҷониби баъзе муҳаққиқон низ дар нигошта мавриди арзёбӣ қарор мегирад. Дар мақола баҳси мушкилоти вазн ва қофияи ашъори паҳлавӣ аз дидгоҳҳои мухталифи донишмандони ватаниву хориҷӣ низ сурат гирифтааст.

Калидвожаҳо: замина, ташаққул, шеър, сабқ, назар, осор, шеър, паҳлавӣ, вазн, омил, сабки хуросонӣ.

ОСНОВНЫЕ ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ ХОРАСАНСКОГО СТИЛЯ В ТАДЖИКСКОЙ ПЕРСИДСКОЙ ПОЭЗИИ

В статье рассматриваются основные факторы формирования хорасанского стиля в таджикской персидской поэзии. Влияние того, что осталось от доисламской литературы на формирование стиля поэзии более поздних периодов, автор видит как оторванность от реальности. В статье обсуждается не ясность красоты поэзии пехлеви и ее сущность, а акцент на том, чтобы не противопоставлять ее современной персидской поэзии, а признать ее основополагающим фактором хорасанского стиля. Далее, с этой точки зрения, в данной работе подчеркивается, что социальные, культурные и интеллектуальные основы формирования хорасанского стиля (и других стилей) сохраняются в историко-культурных текстах доисламских времен и их открытие полезно для выяснения фундаментальных связей между древней и современной таджикской персидской литературой.

В статье также обсуждается вопрос о зависимости происхождения хорасанского стиля как от объективных, так и от субъективных факторов, в том числе от традиций древней и современной стилистики. Кроме того, данная статья не исключает еще одной конструктивной основы - связи между духовной жизнью прошлого и художественным мышлением человечества. Незнание или пренебрежение влиянием литературы пехлеви на постисламскую художественную мысль также оценивается некоторыми учеными как предварительное условие для хорасанского стиля. В статье также рассматриваются проблема ритма и рифмы поэзии Пехлеви с разных точек зрения отечественных и зарубежных ученых.

Ключевые слова: основа, формирование, стихотворение, стиль, взгляд, произведение, пехлеви, метрика, фактор, Хорасанский стиль.

MAJOR FACTORS OF FORMATION OF THE KHURASANIAN STYLE IN THE TAJIK PERSIAN POETRY

In article major factors of formation of the Khurasanian style in the Tajik Persian poetry are considered. The authors sees influence of what remained from pre-Islamic literature on formation of style of poetry of later periods as isolation from reality. In article not the clarity of beauty of poetry of Pehlevi and its essence, and emphasis to opposing it to modern Persian poetry, and to recognize it as a fundamental factor of the Khurasan style is discussed. Further, from this point of view, in this work it is emphasized that social, cultural and intellectual bases of formation of the Khurasanian style (and other styles) remain in historical and cultural texts of pre-Islamic times and their opening is useful for clarification of fundamental communications between ancient and modern Tajik Persian literature.

In article the issue of dependence of origin of the Khurasanian style both from objective, and from subjective factors, including from traditions of ancient and modern stylistics is also discussed. Besides, this article does not exclude one more constructive basis - communication between

spiritual life of the past and art thinking of mankind. Ignorance or neglect by influence of literature of Pehlevi on a post-Islamic art thought is also estimated by some scientists as a preliminary condition for the Khurasanian style. In article the problem of a rhythm and a rhyme of poetry of Pehlevi from the different points of view of domestic and foreign scientists are also considered.

Keywords: basis, formation, poem, style, look, work, Pehlevi, metrics, factor, Khurasanian style.

Сведения об авторе: **Боев Шавкат Элмуродович** – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. e-mail: mustafo0612@mail.ru. Тел.: (+992)93-544-54-50.

Information about the author: **Boev Shavkat Elmurodovich** - candidate of Philology, assistant Professor of the Department of Theory and history literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734019. E-mail: mustafo0612@mail.ru. phone number: (+992)93-544-54-50.

Тарчеъбанд аз ҷумлаи анвои шеърӣ ба шумор меравад, ки ҳарчанд дар девони Назирии Нишопурӣ шумораи он ба таъкиди муаллифи пешгуфтори девонаш Муҳаммадризо Тоҳирӣ ҳамагӣ 2 адад аст, аммо мавҷудияти шумораи ками он ҳам ба мақоми шоир дар эҷод ва ташаккули ҷунин шакли шеърӣ дар замони худ таъкид дорад. Дар асл, тарчеъбанд аз ҷумлаи навъҳои адабие мебошад, ки дар бораи он муаллифони «Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ» ҷунин навиштаанд: «Тарчеъбанд шеърест, ки иборат аз якчанд ғазал буда, ҳамаи ғазалҳо дар як вазн, аммо бо қофияҳои гуногун навишта шуда, ба воситаи як байт, ки пас аз тамои шудани ҳар ғазал такрор мешавад ва бо мазмуни худ ба ғазали пеш аз байт меомадагӣ марбут аст, бо ҳам алоқа пайдо менамоянд. Банди такроршавандаро, ки ғазалҳоро ба ҳам мепайвандад, байти восита ё сарибанд меноманд [7, с. 110].

Адабиётшиноси номвари тоҷик Раҳими Мусулмонӣён дар китоби «Назариҳои адабиёт» таркиббанду тарчеъбандро ду навъи тарчеот унвон намуда, роҷеъ ба тарчеъбанд ҷунин навиштааст: «Навъи якум тарчеъбанд: Шоир маънии асосии ғоявиро дар байти восила мегузорад, дар ҳар банде мазмунеро баён карда, баъди он ба байти восила мурочиат мекунад. Шоирон миқдори байтҳои хонаҳоро гуногун гуфтаанд...

Хонаҳои тарчеъбанд одатан 5-10 байтӣ мешаванд. Албатта, аз инҳо каму беш вомерӯад.

Қонуниятҳои умумии тарчеъбандҳо ин аст, ки хонаҳо мисли ғазал қофиядоранд [1, с. 178-182].

Доктор Сирусӣ Шамисо бошад, дар китоби «Анвои адабӣ»-и хеш роҷеъ ба навъи тарчеъбанд ҷунин навиштааст: «Маҷмӯаи абёте аст (худуди панҷ то бист байт), ё метавон гуфт ғазалҳост, ки ба василаи як байти собити мусарраъ (тарчеъ) ба ҳам васл шуда бошад» [8, с. 305].

Мавсуф ҳамон байти восиларо, ки Раҳими Мусулмонӣён гуфтааст, «байни хона» ё «байти тарчеъ» унвон карда, баъдан менависад, ки «байти тарчеъ дар ин ҷо бозгашт аст ба байте собит ва ё баргашт ба хонаи дигар...» [8, с. 305].

Сайид Аҳмади Шерозӣ низ китобе бо номи «Ганҷи ваҳдат» мураттаб намудааст, ки фарогири баргузидаи тарчеъбанд ва таркиббандҳои шоирон дар адабиёти гузаштаи мо аз оғоз то имрӯз мебошад [10]. Бар асоси таҳқиқоти анҷомдодаи ӯ муайян мешавад, ки гӯё аввалин сарояндаи тарчеъбанд Аттори Нишопурӣ ва аввалин ғўяндаи таркиббанд Саной будааст. Аммо муқаррар нашуд, ки чаро дар ин китоб намунае на аз тарчеъбанд ва на аз таркиббандҳои Назирии Нишопурӣ зикр нашудааст, ҳарчанд аз шоирони дигари сабки хиндӣ, ҷун Калими Кошонӣ, Воҳидии Ҳиндустонӣ, Файзии Даканӣ, Бедили Деҳлавӣ ва дигарон намунаҳо овардааст.

Вале Сирусӣ Шамисо навиштааст, ки «зоҳиран қадимтарин тарчеъбандро бояд дар девони Фарруҳии Систонӣ ҷуст [8, с. 307]. Шояд сабаби аслии таваҷҷуҳ нақардани Сайид Аҳмади Шерозӣ ба тарчеъбандҳои қабл аз Аттор он бошад, ки боз ҳам Шамисо таъкид мекунад, ки «кудамо ба таркиббанд ҳам тарчеъбанд мегуфтанд, ҷунонки Мавлоно таркиббандҳои худро низ тарчеъбанд гуфтааст» [8, с. 307].

Тавре таъкид гардид, дар девони Назирии Нишопурӣ ду тарчеъбанд мавҷуд аст, ки ки якеи он дар истиқболи тарчеъбанди Саъдии Шерозӣ ба қалам омада, дар мадҳи Абдулрахими Хониҳонон гуфта шудааст, ки байти восилааш ин аст:

Назирӣ:

Биншине му по кашем ба домон,

То кори вафо шавад ба сомон [2, с. 511].

Сарбанд ё байти восилаи тарчеъбанди Саъдӣ, ки асли пайванд ва истиқболи Назирӣ аз он гардидааст, бад-ин шакл аст:

Биншинеу сабр пеш гирем,
Дунболаи кори хеш гирем [9, с. 1002].

Рочеъ ба ин тарчеъбанди Шайх Саъдӣ адабиётшиноси тоҷик Раҳими Мусулмониён чунин навиштааст: «Тарчеъбанди Шайх Саъдӣ, ки байти восилааш ин аст, бисёр машҳур мебошад:

Биншинеу сабр пеш гирем,
Дунболаи кори хеш гирем.

Дар ин асари ҳаҷман калон, ки ҳар хонааш аз 9 то 12 байтро ташкил медиҳад, шоир доди суҳанро додааст» [1, с. 182].

Тарчеъбанди Саъдӣ, ки дар асл аз 11 банд таркиб ёфтааст, чунин оғоз мешавад:

Эй сарви баланди қомати дӯст,
Ваҳ ваҳ, ки шамоилат чӣ некӯст.
Дар пои латофати ту мирад,
Ҳар сарви сихӣ, ки бар лаби ҷуст..
Нозукбадане ки менагунҷад,
Дар зери қабо ҷу ғунҷа дар пӯст.
Маҳпора ба бом агар барояд,
Кӣ фарқ кунад, ки моҳ ё ўст?
Он хирмани гул, на гул ба боғ аст,
На боғи Ирам, ки боғи минӯст.
Он гӯи муанбар аст дар ҷайб,
Ё бӯи даҳони анбаринбӯст.
Месӯзаду ҳамчунон ҳаводор,
Мемираду ҳамчунон дуогӯст.
Хуни дили ошиқони муштоқ,
Дар гардани дидаи балочӯст.
Ман бандаи лӯъбатони мастам,
К-охир дили одамӣ на аз рӯст.
Биёр маломатам бикарданд,
К-андар пайи ӯ марав, ки бадхӯст.
Эй сахтдилони суспаймон,
Он шарти вафо бувад, ки бедӯст [9, с. 1002].

Тарчеъбанди Назирии Нишопурий бошад, ки аз 22 банд ё хона иборат аст, бо така бар нуфузи бандҳо ё хонаҳо метавон таъкид дошт, ки ин шоири тарзи тоза дар ин навъи шеърӣ низ кӯшиши навоарӣ аз диди сохторӣ анҷом дода, аз миқдори анъанавии жанрии хонаҳои он, ки Раҳими Мусулмониён миқдори онҳоро то 11 ва шумораи абётро 5-10 гуфтаанд, то ҷое гузар намуда, шумори онҳоро афзудааст. Хонаи аввали тарчеъбанди Назирӣ чунин аст:

Ай уқдакушои ҳар каманде,
Бардор зи пои шавқ банде.
Як лаҳза зи саркашӣ фуруд ой,
То дар ту расад ниёзмандӣ.
Сад ком зи ҷошнӣ бисӯзад,
К-аз номи ту бишканем қанде.
Як зарра дили шукуфта хоҳам,
Сад гиря диҳам ба заҳрханде,
К-ин дидаи шӯрбаҳт тарсам,
Аз гиря расонадат газанде.
Бо баҳти ман осмон чӣ созад?
Афтода дар оташе сипанде.
Ташрифи висолро буриданд
Бар қомати баҳти арҷманде.
Дар гардани васл ҳам нагардад,

Чуз бозуи давлати баланде.
Раҳм ор ба дасти кӯтаҳи мо,
Бикшо зи қабои ноз банде.
Коре накушуд, саъй хоҳам
Дар гӯшаи интизор чанде [2, с. 511].

Ҳарчанд шабоҳатҳое дар шеваи баёни ду банди аввали тарҷеъбандҳои Саъдӣ ва Назирӣ ба назар мерасад, чун ҳар ду бо мурочиат шурӯъ мегардад, вале шахси мунодӣ ва нафари мавриди ситоиши Назирӣ аз ишорати ӯ маълум аст, ки Абдурахими Хонихонон мебошад. Албатта, фарқият дар қофиябандии банди тарҷеот низ ба ҷашм мерасад ва ин баёнгарӣ он мебошад, ки агарчи дар як вазн суруда шудаанд, аммо аз диди қофияву радиф фарқе миёнашон ба мушоҳида мерасад.

Нуктаи қобили тавачҷуҳ он аст, ки дар як банди тарҷеъбанди мазкури Назирӣ, ки ба назар мерасад, дар ҷавоби як банди тарҷеи Саъдӣ суруда шудааст, пайвандҳои маъноии ҷолибе ба назар мерасад. Дар ин ҷо мушоҳида мекунем, ки Саъдӣ вожаи «точик»-ро дар мақоми қофия истифода бурда ва маҷмӯан ғазали банди мазкур чунин сурат дорад:

Гуфтори хушу лабони борик,
Мо уттиба фока ҷалла борик.
Аз рӯи ту моҳи осмонро,
Шарм омаду шуд ҳилол борик.
Аз баҳри Худо, ки моликон ҷавр
Чандин накунанд бар мамолик.
Шояд ки ба подшаҳ бигӯянд,
Турки ту бирехт хуни точик.
Донӣ, ки чӣ шаб гузашт бар ман,
Лояъта бимислаҳо аъодик.
Бо ин ҳама гар ҳаёт бошад,
Ҳам рӯз шавад шабони торик.
Филҷумла намонд сабру ором,
Кам тарҷаранӣ ва кам адолик.
Дардор, ки ба хира умр бигузашт,
Эй дил, ту маро намегузорик.
Биншинаму сабр пеша гирам,
Дунболаи кори хеш гирам [9, с. 1004].

Назирӣ низ дар банди ҳабаҳуми тарҷеи худ ҳамин банд аз тарҷеъбанди Саъдиро истиқбол кардааст ва ҳатто дар як байти он бо шеваи ин суханвари мумтоз вожаи «точик» низ дар мақоми қофия ба кор гирифтааст. Агарчи дар маъниофарӣ тавассути вожаи мазкур дар ин ду банд фарқият дида мешавад, аммо истифодаи номи миллати мо дар банди мазкури тарҷеи Назирӣ сарчашма дар сурудаи мазкури Саъдӣ дорад:

З-ин кори дақику фикри борик,
Моро дилу дида гашт борик.
Шуд ғайрати кору бори ишқат,
Зуннор миёни турку точик,
Зиндонии гӯшаи балоям,
Эй шаҳ, гузарӣ бар ин мафолик.
Ҳарчанд ки меҳро ғуборам,
Дар дида кунад шуоъ борик.
Навмед наям, ки моликонро,
Пинҳонназарист бо мамолик.
Бечурм ситам кунӣ бар айём,
Ло яраҳам ли вало аъодик.
Дилро ба ҷафо рабуда ишқат,
Чандон-ш ба ман намесупорик.

Биншинаму по кашам ба домон,
То кори вафо шавад ба сомон [2, с. 519].

Ба назар мерасад, ки дар навбати аввал баробари шабоҳати мазкур дар истифодаи вожаи «точик» истифодаи муарработ ва тарзи қофиябандиҳои ҷолиб низ шабоҳатҳои миёни ин ду банд эҷод намудааст. Дар тарҷеббанди Назирӣ дар мақоми қофия шакли ҷолиби вожаи «намесупорик» ба кор рафтааст, ки ба назар мерасад, он ба чунин тарзи калимасозии Саъдӣ дар шакли «намегузорик» қаробат дорад. Албатта, таҳқиқи қиёсии ин ду тарҷеббанд метавонад мавзӯи баррасии ҷудогонае бошад, ки хеле аз масоили таъсирпазирии Назириро аз калом ва шеваи баёни Саъдӣ равшан намояд. Аз диди сохторшиносӣ ва сабки баён бошад, ин тарҷеббанди Назирӣ сода, равон, фаҳмрас буда, аз он гувоҳӣ медиҳад, ки шоир дар аксари ашъори хеш як сабки хосро ба кор мегирад. Мавҷудияти оҳанги мадҳӣ мисли сурудаҳои шоирони асрҳои дигар, ё ҳатто суханварони қасидасаро каломӣ ўро мураккаб нагардониданд, балки ба назар мерасад, ки дар ин навъ ашъор низ равониву салосатро нигоҳ доштааст. Ҳамин як байт метавонад ҳақиқати ин амро бозгӯй кунад:

Як лаҳза зи саркашӣ фуруд ой,
То дар ту расад ниёзманде [2, с. 511].

Ҳарчанд пажӯҳишгарон бар асоси нишондод ва тазаккури ҳуди Назирӣ мавҷудияти ду тарҷеббандро дар девони шоир таъкид доштаанд, аммо ба назар мерасад, ки пас аз овардани тарҷеббанди аввал сурудаи дигар бо номи «Дар роҳи Макка» ҷой дорад, ки он ҳам дар қолиби тарҷеббанд суруда шудааст. Вале нуктаи қобили тавачҷуҳ он аст, ки дар ин навиштаи Назирӣ як тозагӣ ба ҷашм мерасад, зеро дар он бандҳои восила тақрор намешавад, баръақс ҳар чунин байти мазкур нав ва дигаргун аст. Барои шарҳи ин матлаб ду банди аввали тарҷеббанди мавриди назар зикр мешавад:

Киштии таншуда тӯфонзадаи исёнам,
Вои ман, гар ба ҳимоят нарасад ғуфронам.
Гар дил ин ҷашмаи анбоштаре бикшояд,
Ба гиребон расад олудагии домонам.
Баҳри ободии сад буткадааш обу гил аст,
Аз худ олоиш агар дур кунад имонам.
Сайди қурбонғаҳи ишқам ба қафо монд, кучост
Қаъбагарде, ки ба тақсир кунад қурбонам?
Субули гумраҳӣ аз дида саъям наравад,
То ҳасакрӯби муғелон нашавад мижгонам.
Нияти тавфи ҳарам кардаам аз сидқ дуруст,
Баста эҳром ба ҳар рукн ҷаҳор арконам.
Суфраи баҳтам агар ҳаст тунуктӯша, ҷӣ бок
Ба ҳам аз моидаи шавқ наёяд хобам?!
Рукна бар санг зан, ай шавқ, қадам дар раҳ неҳ,
Хизри сад бодия гардад мижайи гирёнам.
Нохудо киштии бемузд ба ман гар надиҳад,
Ҷӯби наълайн шавад заврақи сад тӯфонам.
Тӯшаи раҳ набувад, зоди таваккул дорам,
Рӯзие дар гавари сабру таҳаммул дорам.
Охир, ай Қаъба, далеле, ки ба ҷое бирасам,
Дардмандам, мададе, то ба давое бирасам.
Ба дарат гар нарасам, дар сари раҳ хок шавам,
То ба он суда магар аз қафи ҷое бирасам.
Ончунон толиби шавақам, ки дароям аз ҷо,
Гар ба ҷазби нафаси коҳрабӣ бирасам.
Дар асар гум шаваму нағмаи гарме ҷӯям,
Дар дили дард равам, то ба давое бирасам.
Рӯзи айшам нанишинам, ки муқаддас гардам,

Шаби фақрам биравам, то ба зиёе бирасам.
Кӯшиш, ай ноқай тавфиқ, ки дилгир шудам,
То аз ин тангии роҳат ба фазое бирасам.
Дайн бар гардани саъям, қадаме бардорам,
Фарз бар зиммаи ҳаҷчам, ба адое бирасам.
Устухон об шуд, ай водии сӯзон ба танам,
Кай ба саққои дили ташнаҳумое бирасам.
Аз тунукзодии ин роҳ забунам, вақт аст
Ба сари моидаи хони салое бирасам.
Рашҳае, абри карам, бодияе бенамро,
Ќуръае моҳии ҳичронзадаи Замзамро [2, с. 522-523].

Тавачҷуҳ ба муҳтавои ин тарҷеъбанд муайян мекунад, ки дар он дар баробари ин тозагӣ мавҷудияти байти таҳаллус дар байти охир ба мушоҳида мерасад, чун ин шева дар тарҷеот камтар мушоҳида мегардад. Он гуна, ки дар тарҷеъбанди Саъдӣ ва ҷавобияи Назирӣ ба он мо ин равишро дучор нашудем. Шоир онро як байт қабл аз анҷоми банди ниҳии тарҷеъбанди хеш овардааст:

Ай паноҳи сухан, аз лутфи баён таълиме,
Ки Назирӣ басуҳаномадаи мидҳати туст.
Пираҳан ҷоизаи мадҳ ба Ҳассон додӣ,
Таъби урёни маро ҳам ҳаваси хилъати туст.
Осиёнем, ба даргоҳи ту оварда паноҳ,
Чашми раҳмат зи ту дорем, ҳикоят кӯтоҳ [2, с. 527].

Ба назар мерасад, ки ҳарчанд Назирӣ ё бар асоси нусхаҳои хаттии девони шоир, ки то кунун нашр шудаанд, ишороти дақиқе чун дигар тарҷеоти шоир ба тарҷеъбанд будани он нашудааст, аммо мутобиқати сохтори он ба шакли таркиббанд моро ба ин самт раҳнамоӣ мекунад, ки онро ҳамчун як таркиббанди мустақил дар дохили тарҷеъбандҳои девон зикр шудааст.

Тарҷеъбанди сеюми Назирӣ мадҳияе дар ситоиши Нуриддин Ҷаҳонгир ибни Акбаршоҳ суруда шудааст, ки зикри номи ин мамдӯҳи вай дар ҳар такрори байти восила ба ҳақиқати амри мазкур ишорат мекунад. Тибқи ишорати қабл аз зикри он дар девони шоир «Ин тарҷеъбанд дар ойинбандии Агра гуфта шуда». Тарҷеъбанд чунин оғоз мешавад:

З-ин нигористон, ки аҳли Агра ойин бастаанд,
Чиниён дарҳои суратхонаи Чин бастаанд.
Даст аз санъатнигорон нашканад, к-аз обу гил,
Тоқҳо чун тоқи абрӯи нигорин бастаанд.
Хичлаи савр аст, к-арбоби саодатро дар ӯ,
Наварӯси кишваре ҳар гӯша кобин бастаанд.
Зери нақши ҳар қадам ойинаи искандарӣ,
Аз нишону ҷабҳаи хону салотин бастаанд.
Боргоҳи оҳ дар вай остони дигар аст,
Ки паранду парниёнаш моҳу парвин бастаанд.
Пояи арши мурассаъ бар савобит карда ҷо,
Бар сари арш осмоне гавҳарогин бастаанд.
Хурдакорихои шодурвони гардунсои шоҳ,
Ахтаронро парда бар чашми ҷаҳонбин бастаанд.
Ихтиёри дину давлат, ифтихори иззу ҷоҳ,
Шоҳ Нуруддин Ҷаҳонгир ибни Акбарподшоҳ [2, с. 527-528].

Ҷамин тавр, аз баҳсу баррасиҳои анҷомшуда оид ба ҷойгоҳи тарҷеъбанд дар эҷодиёти Назирӣ Нишопурӣ маълум мегардад, ки ӯ муҳимтарин суннатҳои хоси нигориши ин навъи адабиро идома додааст. Ба таври кулӣ натиҷаҳои аслии бадастомада аз баррасии мавзӯ метавон дар чанд нукта хулоса намуд:

1. Назирии Нишопурӣ ҳарчанд дар ғазалсарой шуҳрати тамои касб намудаву беҳтарин ибтикороти ҳунарии хешро ба намоиш гузоштааст, аммо дар дигар анвои шеърӣ низ таҷрибаҳо намудааст, ки яке аз онҳо тарҷеъбанд ба шумор меравад.

2. Дар девони Назирӣ ҳамагӣ ду тарҷеъбанд ба назар мерасад, аммо шоир дар баробари идомаи суннатҳои хоси тарҷеъбанднависӣ, ки дар шеъри гузаштаи мо ривҷ дошт, дар унсурҳои таркибии он хона ва байти восила навовариҳо ба зухур расонидааст, ки ин, пеш аз ҳама, дар шумораи банд ва теъдоди абёт ба шумор меравад. Дар як тарҷеъбанди Назирӣ шумораи қуллии хона ё бандҳо ба 22 адад расидааст, ки ба ин миқдор дар адабиёти гузаштаи мо камтар метавон дучор омад.

3. Идомаи муҳимтарин суннатҳои хоси тарҷеъбанд дар як тарҷеъбанди Назирӣ, ки дар истиқболи тарҷеъбанди Назирӣ суруда шудааст, ба мушоҳида мерасад. Ин суҳанвари мумтоз ҳарчанд дар тарҷеъбанди худ ба мадҳи Абдурахими Хониҳонон пардохтааст, аммо муҳимтарин мавзӯоти ҷолибе, ки дар тарҷеъбанди Саъдӣ дида мешавад, ба шакли шеваи матлуб идома бахшидааст, ки яке аз онҳо қорбурди вожаи «точик» ва маънисозии он ба он дар ҳар ду суруда ба шумор меравад.

Адабиёт

1. Мусулмонӣ, Р. Назарияи адабиёт. Китоби дарсӣ барои солҳои охири факултаҳои филологияи тоҷик / Р. Мусулмонӣ. – Душанбе: Маориф, 1990. - 336 с.
2. Нишопурӣ, Назирӣ. Девон. Тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммадризо Тоҳирӣ. - Техрон: Нигоҳ, 1389. - 672 с.
3. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеърлаҷам ё таърихи шуаро ва адабиёти Эрон, ҷилди 3: тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақии Фаҳри Доии Гелонӣ. - Техрон, 1368. - 204 с.
4. Хучандӣ, Камол. Девон. Таҳиягарони матн, муаллифони тавзеҳот ва охирсуҳан Баҳром Раҳматов ва Оқилбой Оқилов. – Хучанд: Хуросон, 2020 (матни интиқодӣ). - 1328 с.
5. Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёти дар Эрон. Ҷ.5. Баҳши дувум. Техрон: интишороти Фирдавс, 1369. - 807 с.
6. Субҳонӣ, Тавфиқ. Нигоҳе ба таърихи адабиёти форсӣ дар Ҳинд. - Техрон: Интишороти дабирихонаи Шӯрои густариши забон ва адабиёти форсӣ, 1377. - 766 с.
7. Ҳодизода, Р., Шуқуров М., Абдуҷабборов Т. Луғати истилоҳоти адабиётшиносӣ / Р. Ҳодизода, М. Шуқуров, Т. Абдуҷабборов. – Душанбе: Ирфон, 1964. – 184 с.
8. Шамисо, Сирус. Анвои адабӣ. (Вироиши дувум). – Техрон: Митро, 1386. - 360 с.
9. Шерозӣ, Саъдӣ. Қуллӣёт. Ба тасҳеҳи Муҳаммадали Фуруғӣ. - Техрон: Ҳирмис, 1375. - 1406 с.
10. Шерозӣ, Сайид Аҳмад. Ганҷи ваҳдат. Гузидаи тарҷеъбанд ва таркиббанди шеъри форсӣ аз оғоз то имрӯз. – Машҳад: Равзана, 1376. – 1083 с.

ТАРҶЕЪБАНД ВА МАҚОМИ ОН ДАР ЭҶОДИЁТИ НАЗИРИИ НИШОПУРӢ

Дар мақола муаллиф кӯшиш намудааст, ки мақоми тарҷеъбанд дар девони Назирии Нишопуриро мавриди баррасӣ қарор диҳад. Ҳангоми омӯзиши масъалаи мазкур муаллиф муқаррар намудааст, ки агарчи дар девони шоир ҳамагӣ 2 тарҷеъбанд ҷой гирифтааст, аммо Назирӣ дар идомаи суннатҳои хоси эҷоди ин навъи шеърӣ маҳорати ҳудро таҷриба намудааст. Ҳарчанд яке аз ин тарҷеъбандҳо дар истиқбол аз шеваи суҳанварии Саъдӣ суруда шудааст, аммо дар мазмуну мундариҷа ва сохтору бандубасти тарҷеъбанди Назирӣ таҷрибаҳои тозаи ҳунарии ӯ ба мушоҳида мерасад. Ин тозақорӣ дар афзудани шумораи бандҳо ва миқдори байтҳо дар таркиби ғазалҳои тарҷеъбанд ҷилвагара аст.

Дар натиҷаи баррасии мавзӯи муаллиф ба ҳулосае расидааст, ки Назирии Нишопурӣ дар аксари навъҳои шеъри суннатӣ таҷрибаҳои ҳунарии хешро ба намоиш гузоштааст, ки яке аз онҳо тарҷеъбанд мебошад. Таҳқиқ муқаррар намудааст, ки дар гузашта ҳарчанд тарҷеъбанду таркиббанд ҳар ду як навъи шеърӣ фаҳмида шудаанд, вале дар даврони баъдӣ ба

хукми ду навъи мустакил муаррифӣ гардидаанд, ки ин истиқлоли онҳо ба давраи зиндагӣ ва эҷоди Назири Нишопурӣ низ рост меояд.

Калидвожаҳо: *Назири Нишопурӣ, тарҷеъбанд, сабки ҳиндӣ, суннатҳои адабӣ, Саъдии Шерозӣ, иборасозӣ, мадҳ, хона, байти васила, ҳунари шоирӣ, навардозӣ.*

ТАРДЖИБАНД И ЕГО МЕСТО В ТВОРЧЕСТВЕ НАЗИРИ НИШАПУРИ

В статье сделана попытка рассмотреть значение тарджибанда в диване Назири Нишапури. При изучении этого вопроса автор установил, что хотя тарджибандов в диване поэта всего два, Назири овладел искусством продолжения уникальных традиций создания этого вида поэзии. Хотя один из этих тарджибандов поется в стиле речи Саади, но в контексте и структуре тарджибанда Назири можно увидеть его свежий художественный опыт. Эта доработка привела к увеличению количества стихов и количества байтов в составе предпочтительных газелей.

В результате исследования темы автор пришел к выводу, что Назири Нишапури продемонстрировал свой художественный опыт во многих типах традиционной поэзии, одним из которых является тарджибанд. Исследование установило, что в прошлом, хотя тарджибанд и таркиббанд понимались как оба типа поэзии, в последующий период они были представлены как два типа поэзии, и эта независимость совпадает с периодом жизни и творчества Назира Нишапури.

Ключевые слова: *Назири Нишапури, тарджибанд, индийский стиль, литературные традиции, Саади Шерози, фразеология, восхваление, дом, байты соединение, поэтическое искусство, новизна.*

TARJI'BAND AND ITS SIGNIFICANCE IN THE WORKS OF NAZIRI NISHAPURI

The article attempts to examine the meaning of tarji'band in Naziri Nishapuri's works. When studying this issue, the author found that although there are only two tarji'bands in the poet's works, Naziri mastered the art of continuing the unique traditions of creating this type of poetry. Although one of these tarjibands is sung in the style of Saadi's speech, his fresh artistic experience can be seen in the context and structure of Naziri's tarjiband. This revision resulted in an increase in the number of verses and the number of bytes in the composition of the preferred gazelles.

As a result of the discussion of the topic, the author came to the conclusion that Naziri Nishapuri demonstrated his artistic experience in many types of traditional poetry, one of which is tarjiband. The study found that in the past, although tarjeband and tarkibband were understood as both types of poetry, in the subsequent period they were presented as two types of poetry, and this independence coincides with the period of the life and work of Nazir Nishapuri.

Keywords: *Naziri Nishapuri, tarji'band, Indian style, literary traditions, Saadi Sherozi, phraseology, praise, home, connecting beyts, poetic art, novelty.*

Сведение об авторе: *Махмудзада Обиджони Бекназар* – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни. **Адрес:** 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 121. E-mail: mirobid-26@mail.ru

Information about the author: *Mahmudzoda Obidjoni Beknazar* – candidate of Philological Sciences, lecturer of Department of theory and history of literature of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. **Address:** 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, avenue Rudaki 121. E-mail: mirobid-26@mail.ru

**БАРРАСИИ РӢЗГОР ВА ОСОРИ МУИЗӢИ ДАР САРЧАШМАҲОИ АДАБИӢО
ТАӢРИХӢ**

Ҳайдаров Ф. Н.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Аввалин сарчашмае, ки тавассути он роҷеъ ба рӯзгору осори аҳли адаб метавон иттилои муътамад ба даст овард, бидуни шубҳа девони маҳфузмондаи шоир ва ё осори насрии адиб аст, ки дар ин миён Амир Муиззии Нишопурӣ истисно нест. Хушбахтона, девони шоир дар Техрон бори аввал соли 1318, яъне соли 1940 бо саъй ва кӯшиши донишманди маъруф Аббос Иқбол ва сипас аз ҷониби муҳаққиқони дигари Эрон се бори дигар дар асоси ин нашр, аз ҷумла бо муқаддима ва тасҳеҳи Носири Ҳирӣ соли 1362 ҳ.қ., бо тасҳеҳ ва таҳияи устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ, бо эҳтимоми Абдулкарим Ҷарбаддор соли 1389 ҳ.қ. ва бар асоси нусхаи мусахҳеҳ устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ, муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммад Ризо Қанбарӣ соли 1393 ҳ.қ. ба таъб расидааст.

Гарчанде гурӯҳе аз муаллифони сарчашмаҳои адабии таърихӣ зодгоҳи шоирро Нисо, Нишопур ва Самарқанд медонанд ва роҷеъ ба масъалаи мазкур каме поёнтар ишора хоҳад шуд, лекин шоир худро зодаи шаҳри Нишопур медонад.

Аз ҷумла, қасидаи дар мадҳи шарафумулк Абӯ Саъд Муҳаммад бинни Мансури соҳибдеворон истеъфо ва зимомдори аҳди Маликшоҳ ишора менамояд:

Ҳар он касе ки набошад ба шаҳру хонаи хеш,
Бувад ғарибу кунад навҳаи ғариб ғуроб.
Видоъ кун, ки ҳам акнун, ки ман бихоҳам рафт
Гусаста дил зи Нишопуру суҳбати аҳбоб [5, с. 69].

Дар қасидаи дигар, ки дар мадҳи Фаҳрулмулк фарзанди Ҳоҷа Низомулмулк вазири ҳамакораи Салҷуқӣ суруда, худро яке аз мардуми Нишопур маҳсуб медорад:

Дуои халқи Нишопур лашкарест туро
Ки нагсалад-ш ҳаме соате нафар зи нафар.
Яке манам, ки дуоҳои туст аширати ман
Чу Қулҳу Аллоҳу Алҳамд кардаанд аз бар [5, 286].

Дар баробари ин, аз Аловуддавла амир Алӣ Фаромурз хоҳиш намудани он ки «Дастуре хоҳ бандаро то ба Нишопур бозгардад», мақсад ба ватан баргаштан бошад.

Ҳамзамон, марсияи дилгудози шоир пас аз мушоҳидаи торочу ғорати Нишопур далолат аз соҳибватании шоир намояд.

Дар ин бора Ровандӣ таъкид месозад, ки «...Дар шаҳре чун Нишопур он ҷо ки маҷомеи инсу мадориси илму маҳофили судур буд, мурои ағном ва макомини вухушу ҳавом шуд ва пиндорӣ Амир Муиззӣ ин ҳолро мушоҳид буд, ки меғӯяд, шеър:

Он ҷо, ки буд он дилситон, бо дӯстон дар бӯстон
Шуд кавфу каргасро макон, шуд гургу рӯбахро ватан.
Бар ҷои ратлу ҷоми май гӯрон ниҳодастанд пай
Бар ҷои чангу ною най овои зоғ асту заған.
З-ин сон ки чархи нилгун кард ин сароҳоро нагун
Диёри Кай гардад кунун гирди диёри ёри ман [10, с. 182-183].

Гузашта аз ин, дар бораи рӯзгор ва осори ин шоир мо ҳанӯз дар маъхазҳои асри XII ба иттилооти судманде дучор мешавем. Ҳамин гуна маълумот роҷеъ ба рӯзгор ва ашъори Муиззӣ дар аксар сарчашмаҳои адабӣ ва таърихӣ минбаъда низ ба назар мерасад.

Бешубҳа, маълумоти ҳамаи сарчашмаҳо аз нигоҳи арзиш яқсон набуда, аксар маврид тақрори якдигаранд. Бо вучуди ин, аҳбори фаровони манбаъҳои адабии таърихӣ бори дигар шаҳодат медиҳанд, ки Муиззӣ ҳамчун шоири бузурги қасидасаро дар тӯли асрҳои миёна соҳиби шухрат гаштааст.

Аз муаллифони сарчашмаҳо ягона шахсе, ки бо шоир вохӯрдааст ва дар китобаш оид ба осори ӯ маълумот медиҳад, шоир ва олими асри XII Низомии Арӯзии Самарқандӣ

мебошад. Мавсуф доир ба рӯзгори Амир Муиззӣ маълумоти нисбатан ҷолибе медиҳад. Ин маълумот аз он ҷиҳат арзишманд аст, ки аз забони ҳуди Муиззӣ нақл карда мешавад. Бинобар ин, аз тамоми тазкираҳо, ки зикри рӯзгори Муиззӣ дар онҳо рафтааст, «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ китоби муътамадтар аст ва маълумоти бисёри тазкираҳои баъдина аксар аз тақрори гуфтаҳои Низомии Арӯзӣ иборатанд.

«Чаҳор мақола» ҳамчун сарчашмаи бозэтимод дар бораи ҳаёт ва эҷодиёти Муиззӣ шуморида мешавад. Чунонки ишора шуд, муаллифи «Чаҳор мақола» ҳамзамони шоир буда, бо вай вохӯрда, мулоқот кардааст. Аз он ҷумла, Низомии Арӯзӣ вазъияти вохӯрдашро бо Муиззӣ дар «Чаҳор мақола» чунин тасвир мекунад: «... ба назди Амирушшуаро Муиззӣ рафтам ва ифтиҳо аз ӯ кардам ва шеърӣ ман бидид..., ба муроди ӯ омадам. Бузургӣҳо фармуд ва меҳтариро вочиб дошт. Рӯзе пеши ӯ аз рӯзгор истизодатӣ ва гилаҳо ҳамекардем. Маро диле дод ва гуфт» [13, с. 70].

Дигар аз сарчашмаҳои муътабар ва муътамаде, ки оид ба Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдулмалики Муиззӣ маълумот медиҳад, «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ мебошад. Муаллифи «Лубоб-ул-албоб» дар бораи Муиззӣ маълумоти мухтасаре медиҳад. Муҳаммад Авфӣ, асосан, дар бораи шухрати шоирӣи Муиззӣ сухан ронда, мутаассифона, дар бораи ҷой ва соли таваллуду вафоти шоир маълумоте намедиҳад [1, с. 193].

Мувофиқи ахбори Муҳаммад Авфӣ, ному кунӣ ва лақабу нисбаи Муиззӣ Амирушшуаро Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдулмалик Муиззӣи Нишопурӣ [1, с. 300] мебошад. Дар ин ҷо «амирушшуаро» далолат ба вазифаи ӯ мекунад, Абӯабдуллоҳ кунӣи шоир буда, Абдулмалик номи падари шоир ва Нишопурӣ нисбаи ӯст. Лақаби Муиззӣ ҳамон навъе, ки муаллифи «Чаҳор мақола» [13, с. 69] мегӯяд, аз лақаби султон Маликшоҳи Салҷуқӣ, яъне «Муиззиддин» гирифта шудааст ва ба вай бо тақлифи яке аз амирони дарбор «амир»-ро афзудаанд. Ба ин тариқ, лақаби шоир Амир Муиззӣ интишор ёфтааст ва илму адаб шоирро дар таърихи адабиёт бо ҳамин ном мешиносанд.

Оид ба таърихи ба дарбор омадани Муиззӣ дар сарчашмаҳо мулоҳизаҳои гуногун дида мешавад.

Мувофиқи гуфтаҳои ҳуди Муиззӣ, ки дар «Чаҳор мақола» зикр шудааст, ӯ як сол дар хидмати Маликшоҳ будааст ва дар ин муддат фақат як бор ӯро аз дур дидаасту халос. Бинобар гуфтаҳои ӯ, «ва харҷи ман зиёдат шуд, вом ба гардани ман дар омад ва кор дар сари ман печид» [13, с. 81] маълум мешавад, ки ӯ аз сабаби даромаде надоштани зербори қарз мондааст. Пас аз ин шоир ба назди Алоуддавла Амир Алӣ Фаромурз, ки домоди Ҷағирбек буд ва дар дарбори ӯ мансаби калонеро ба ҷо меовард, меравад ва аз ҳазор динор қарздор шудани худ ба ӯ хабар мерасонад ва ҳамзамон аз ӯ хоҳиш мекунад, то ба ӯ иҷозати ба Нишопур рафтан диҳанд. Амир Алӣ Фаромурз ин тақсири худ ва дарбориёнро эътироф мекунад ва ба ӯ сад динор дода, мегӯяд, ки «Султон намози шом ба моҳ дидан ояд, бояд ки он ҷо ҳозир бошӣ, то рӯзгор ҷи даст диҳад» [13, с. 82]. Баъд аз ин, мувофиқи маълумоти «Чаҳор мақола», Муиззӣ ба хиргоҳи шоҳ ҳозир мешавад ва ҳангоме ки шоҳ ва муқаррабони ӯ ба моҳбинӣ берун меоянд ва гӯё аввал касе ки моҳ дид, султон буд». Алоуддавла ба ин муносибат аз Муиззӣ дархости шеър мекунад ва Муиззӣ ба ҳозирин бадохатан ин ду байти машхуру маъруфро мегӯяд:

Эй моҳ, чу абрӯвони ёрӣ, гӯӣ

Ё не, чу камони шаҳриёрӣ, гӯӣ.

Наъле зада аз зари иёрӣ гӯӣ,

Дар гӯши сипеҳр гӯшворӣ гӯӣ [5, с. 736].

Ҳангоме ки ҳозирин ин ду байтро аз даҳони Муиззӣ мешунаванд, ӯро таҳсини зиёде мекунанд ва султон ба ӯ аспе тухфа мекунад. Баъди намози шом дар сари хон Алоуддавла аз Муиззӣ талаб мекунад, ки дар атои шоҳ шеърӣ дигар бигӯяд. Муиззӣ дарҳол ин ду байтро мегӯяд:

Чун оташи хотири маро шоҳ бидид,

Аз хок маро бар забари моҳ кашид.

Чун об яке тарона аз ман бишанид,

Чун бод яке маркаби хосам бахшид [5, с. 791].

Султон дубора ба ӯ атоҳои бисёре, аз ҷумла ҳазор диноҳ медихад ва талаб мекунад, ки ӯро аз лақаби ҳудаш, яъне «Муиззи дунё ва-д-дин» хонанд. Шоири ҷавон то ин дам таҳаллус надошт. Маликшоҳ бо амри худ фармуд, ки ба ӯ таҳаллус диҳанд. Амир ба хоҳири Султон, ки лақаби фаҳрии «Муиз-уд-дунё ва дин» дошт, «Муиззӣ» таҳаллус гузоштанро тақлиф кард, ба ҳама маъқул афтод. Он гоҳ султон ҳиммат карда гуфт: «Бигзор Муиззӣ мартабаи амирӣ ҳам дошта бошад». Ба ин тариқ, таҳаллус ва мартабаи дарбории ӯ «Амир Муиззӣ» шуд. ӯро тадриҷан ба вазифаи «амир-аш-шуаро»-ӣ ҳам бардоштанд. Акнун вай надими шоҳ ҳам буд. Аз ҳар ҷиҳат осуда гашт. Ҷи тавре ки ҳуди Муиззӣ мегӯяд, пас аз ин ҳодиса, ӯ яке аз надимони наздиктарини шоҳ мешавад ва дар дарбор моҳонаву рутбаи калонеро соҳибӣ мекунад.

Давраи беҳтарини ҳаёти Муиззӣ аз ҳамин воқеаи барои шоир фараҳбахш оғоз меёбад ва тамоми таъкираҳо шаҳодат бар он медиҳанд. Дар ин раванд муаллифи «Лубоб-ул-албоб» Муҳаммад Авфӣ, асосан, дар бораи шӯҳрати шоирии Муиззӣ сухан ронда, аз ҷумла мегӯяд: «... ва он ҷи ӯро дар давлати султон Маликшоҳ муяссар шуд, он улфи шон ва рафъати дараҷат ҳеҷ шоиреро муяссар нашудааст ва гӯянд: се кас аз шуаро дар се давлат иқболҳо дидаанд ва қабулҳо ёфтаанд, ҷунонки касеро он мартаба муяссар набуд: яке Рӯдакӣ дар аҳди Сомониён ва Унсурӣ дар давлати Маҳмудиён ва Муиззӣ дар давлати султон Маликшоҳ» [1, с. 300].

Ғайр аз асарҳои номбурда боз дар таъкираи «Маҷмаъ-ул-фусаҳо» дар бораи Муиззӣ маълумоти нисбатан ботафсиле мавҷуд аст. Ризоқулиҳони Ҳидоят дар бораи маҳалли таваллуди шоир сухан ронда, ба се шаҳр (Нисо, Нишопур ва Самарқанд) мансубият доштани таваллудгоҳи шоирро қайд карда, Самарқандӣ набудани шоирро эътироф менамояд, вале дар бораи зодгоҳи аниқӣ шоир сухани дигаре намегӯяд [14, с. 1292].

Муаллифи «Ҳизонаи омира» Ғуломалиҳони Озод бо ишора ба рӯзгори Муиззӣ, аз ҷумла ишора менамояд: «...Рӯзе Санҷар тир меандоخت. Муиззӣ озими мулозимат буд. Қазоро тир аз ҷодаи ҳадаф инҳироф карда, ба Муиззӣ расид. Баъзе навиштаанд, ки Муиззӣ бо он захм ҳалок шуд, аммо қасидае, ки Муиззӣ дар шукри шифои худ гуфта, мегӯяд, ки аз он захм шифо ёфт» [9, с. 399].

Дар ин давра, ҳамзамон, аксари шоирони дарбор пеш аз қироат дар назди султон ашъори мадҳиашонро аз назари амирушшуаро Амир Муиззӣ мегузаронидаанд. Низомии Арӯзии Самарқандӣ низ, ҷи хеле ки ҳуди ӯ иттилоъ медиҳад, то пешниҳод ба Маликшоҳ қасидаи ҳудахро ба Муиззӣ нишон медодааст, аз ҷумла ишора менамояд, ки «... ба назди Амирушшуаро Муиззӣ рафтам ва ифтиҳо аз ӯ кардам ва шеърӣ ман бидид...» [13, с. 70]

Ҳодисаи аз дасти Санҷар тир хӯрдани шоир яке аз ҳодисаҳои муҳим ва асосии зиндагии шоир аст, ки ҷи дар рӯзгораш ва ҷи дар ашъораш мавқеи калонеро ишғол мекунад. Аммо дар қадом сол тир хӯрдани Муиззӣ ва дар бораи ба ҷи ҳолат афтодани ӯ маълумоти саҳеҳ ва ягонае ба назар намерасад.

Тасвири ин воқеа аз ҷониби муҳаққиқон низ ба таври гуногун қайд шудааст.

Аз ҷумла, Муҳаммад Авфӣ дар асари худ менависад, ки «... ногаҳ тире аз қамон ҷудо шуд... ва нишона аз ҷигари он дилбанди фузало сохт... ва дарҳол бар қамин афтод ва ҷон бар осмон рафт» [1, с. 306].

Эҳтимол меравад, ки Муҳаммад Авфӣ нигоҳи хешро ба ҳодисаи маъкур бо таъя ба ягон сарчашмаи номуътамад ва бе таваҷҷуҳ ба девони шоир иброс доштааст, ҷунки ашъори зиёди шоир ҷи дар қасида ва қитъаоту рубоӣҳои шоир шаҳодат аз он медиҳанд, ки шоир баъди ин воқеа нафавтидааст. Аз ҷумла:

Миннат худойро, ки ба фарри худойгон,

Ман банда бегунаҳ нашудам кушта ройгон.

Миннат худойро, ки ба ҷонам накард қасд,

Тире, ки шаҳ ба қасд наандоخت аз қамон.

Якҷанд агар зи ранҷ дилам буд дардманд,

Яксол агар зи дард танам буд нотавон.
Фарҷоми кор оқибати хешро сабаб,
Фазли худой донаму фарри худойгон [5, с. 781].

Дар бораи рӯзгори минбаъдаи Муиззӣ маълумоти муфасссал дар даст нест, лекин аз рӯи ашъораш маълум мешавад, ки баъди воқеаи тир хӯрданаш қариб як сол бемори бистарӣ буда, дар ин муддат баъзе лутфу меҳрубониҳои дарбориёро дар хусуси ширкат дар айшу нӯшҳо бо иллати нотобӣ раъд мекардааст:

Аҳд кардастам, ки даст аз ҷоми май дорам тихӣ,
К-аз паси тимор як сол аст, маъзам пурхисор.
Бас ки дар оғози кор аз умр бубридам умед,
Аҳду паймон бишканам чун беҳ шавам анҷоми кор.
Аз ҳама чизе маро парҳез кардан вочиб аст,
Хоса аз чизе, ки бо табъам набошад созгор.
То ки бошад дар барам пайкон, маро ранчур дон,
В-аз набошад бар қафам соғар, маро маъзур дор [5, с. 796].

Аз рӯи бисёр қасидаҳои ӯ, ки аксар вақт аз нохушии захми тир шикоят мекунад, аён мегардад, ки Муиззӣ то охири умр пайкон ба сина ва ранчур будааст.

Дар бораи вафоти шоир муаллифи «Лубоб-ул-албоб» тавре ишора шуд, чунин навиштааст: «Сабаби вафоти ӯ он буд, ки рӯзе султон Саид Санҷар дар хиргоҳ тир меандоخت ва ӯ беруни хиргоҳ истода буд. Ногоҳ тире аз камони шоҳ чудо шуд ва аз ҷодаи ҳадаф хато шуд бе қасд. Тир нишона аз ҷигари он дилбанди фузало сохт, мурғи ҷаҳорпарӣ тири ӯ аз саводи дили он саводи дидаи арбоби ҳунар дона сохт ва дарҳол бар замин афтод ва ҷон ба осмон рафт. Оре, тири қасди замонаро ҷуз аз дили фузало нишона нест» [1, с. 70].

Дар қадом сол вафот кардани Муиззӣ дақиқ нест ва дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ низ зикри он аниқ муайян нашудааст.

Давлатшоҳи Самарқандӣ дар Тазкират-уш-шуаро таъкид менамояд, ки «Аз ақобирони фузалост муддате таҳсили илм карда ва мартабаи донишманд ҳосил намуда ва дар илми шеър саромади рӯзгори худ буда. Аслаш аз вилояти Нисост. Дар ибтидои ҳол сипоҳӣ буда, дар хидмати султон Маликшоҳ аз Хуросон ба Исфаҳон афтод ва ӯро мартабаи аморат даст дод.

Сипас, шуҳрати амир Муиззӣ ва таъини малик-уш-шуароии ӯро дар даргоҳи султон Маликшоҳ аз забони Низомии Арӯзии Самарқандӣ, ки муаллифи китоби Ҷаҳор мақола аст, тақрор мекунад.

Ҳамзамон, илова мекунад, ин қасидаи маснуъро неку гуфта, ки бештари шуаро он қасидаро татаббӯъ кардаанд. Ин аст матлаи он:

Эй тозатар аз барги гули тоза ба бар бар
Парварда туро дояи фирдавс ба бар бар.

Ва аз номи Абӯтоҳири Хотунӣ ишора менамояд, ки дар китоби Маноқиб-уш-шуаро ин қасидаро тақрибан сад қас аз фузало ҷавоб гуфтаанд, аммо мисли амир Муиззӣ ҳеҷ қадом нагуфтааст [12, с. 57].

Тавре ишора шуд, Давлатшоҳ таъкид кардааст, ки дар ибтидои ҳол, яъне дар ҷавонӣ Муиззӣ дар хидмати Маликшоҳ ба сифати сипоҳӣ қарор дошт, аммо дар сарчашмаҳои дигар мо ин маълумотро мушоҳида накардем.

Амин Аҳмади Розӣ ишора менамояд, ки малик-уш-шуаро, ифтихорулсодот Амир Муиззӣ аз бузургони шеър аст ва дар хизмати султон Санҷар бағоят мухташам ва мухтарам буда.

Сипас маълумоте, ки дар “Ҷаҳор мақола” ва “Лубоб-ул-албоб” омадааст, тақроран ибраз мегардад.

Ҳамзамон, дар бораи девони шоир ҳарф зада, онро иборат аз понздаҳ ҳазор байт медонад ва ба таври намуна 74 байт аз он сабт менамояд [11, с. 770].

Мутаассифона, мавсуф низ бе таваҷҷуҳ ба девони шоир дар бораи теъдоди ашъори ӯ ҳукм мекунад, ҳол он ки теъдоди ашъори шоир зиёда аз 18 ҳазор байтро дар бар мегирад.

Илова бар ин, таъкид менамояд, ки Маликушшуаро Муиззии Нишопурӣ аз шуарои бузурги давраи Салҷуқиён аст, ки гарчи таъби худро дар ғазалу таркиббанду рубой озмуда, аммо фанни хос ва шуҳрати ӯ дар қасидасароист. Аксар қасоиди Муиззӣ дар мадҳи подшоҳону умаро ва бузургони оли Салҷук, ба вижа Маликшоҳи Салҷуқӣ ва писараш султон Санҷар аст, ки Муиззӣ аз онҳо навозишҳо дида ва шахди муҳаббатҳо чашида ва дар канори онҳо дар ниҳояти эҳтирому ҷалол мезиста, то он ҷо ки тасреҳи худи шоир султон Санҷар вайро дар канораш нишонда ва бо ӯ падар хитоб мекарда [11, с. 775].

Муҳаммад бинни Алӣ бинни Сулаймон Ал Ровандӣ муаллифи Роҳатулсудур ва Оятулсурур дар таърихи Оли Салҷук танҳо дар бораи марсияе, ки Амир Муиззӣ ба султон Маликшоҳ ва вазири донишманди ӯ Низомулмулк бахшидааст, ишора карда, аз ҷумла меорад: «Чу лашкар ба Наҳованд расид, бо игрои хоҷа Точулмулк мулоҳадаи маҳозил Низомулмулкро корд заданд. Чи ҳеҷ мусулмон бар қатли ҷунон шахс иқдом накардӣ ва ӯ дар он ҳолат пир буд, сол аз ҳаштод гузашта. Ва пиндорӣ он сухани ӯ фоле шуд, ки чун султон ба Бағдод расид, баъд аз ҳаждаҳ рӯз даргузашт ва миёни эшон камтар аз як моҳ буд. Ва амир Муиззӣ дар қасидаи марсияи султон ду байт дар ин ҳасби ҳол меғӯяд. Шеърӣ Амир Муиззӣ:

Рафт дар як маҳ ба фирдавси барин дастури пир,

Шоҳи барно аз паси ӯ рафт дар моҳи дигар.

Корд ногаҳ қаҳри Яздон аҷзи султон ошкор,

Аҷзи султонӣ бубину қаҳри яздонӣ нигар» [10, с. 135].

Амир Низомуддин Алишери Навоӣ дар тазкираи худ «Маҷолис-ун-нафоис» роҷеъ ба рӯзгори Амир Муиззӣ сухан карда, аз ҷумла таъкид менамояд, ки Муиззӣ маддоҳи султон Муиззидин Санҷар аст ва Муиззӣ таҳаллуси ўст ва интисоби вай бад-ўст. Ва он чи Муиззиро муяссар гашта, дар замони Санҷар ҳаргиз ҳеҷ шоиреро муяссар нагашта ва аз Мавлоно Ҷомӣ иқтибос меорад, ки дар се давлат се шоир иқболу моли тамом ёфтаанд: Рӯдакӣ дар давлати Сомониён, Унсурӣ дар давлати Маҳмудиён, Муиззӣ дар давлати Санҷариён [8, с. 409].

Ҳамдулло Қазвинӣ муаллифи “Таърихи гузида” дар бораи шоир сухан ронда, ишора менамояд, ки номи ўро Муҳаммад бинни Абдулмалик Нишопурӣ навиштаанд ва таҳаллуси ӯ аз лақаби Маликшоҳ, ки Муиззидин буда, иқтибос шудааст. Маदдоҳи султон Санҷари Салҷуқӣ буд ва бад ӯ мансуб аст ва амирушшуарои он замон буд. Ашъори неку дорад.

Волаи Доғистонӣ дар “Риёз-уш-шуаро” ишора менамояд, ки Амир Абӯабдуллоҳ ал-Муиззӣ ибни Абдулмалик ан-Нишобурӣ аз ғусаҳои замону булағои даврон аст. Дар аҳди Султон Санҷари Салҷуқӣ амирулумаро ва маликушшуаро буда. Гӯянд қуввати ҳифзаш дар мартабае буд, ки қасидаро ба як шунидан ҳифз мекард. Ва баъзе ўро Насавӣ гуфтаанд. Ба нисбати Муиззидин Маликшоҳ «Муиззӣ» таҳаллус карда. Тафсили аҳволаш дар кутуби таворих мастур аст. Вайро дар хидмати Султон Санҷар ҳамон иззату мартаба буд, ки Унсуриро дар хидмати Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ва Рӯдакиро дар ҷаноби Насри Сомонӣ ва сивои ин се каси дигареро аз ин табақа дар хидмати ҳеҷ як аз салотин ин тақаррубу ҳашамату сарват муяссар нашуда. Боиси ғавташ тири Султон Санҷар аст, ки ба ҳасби иттифоку қазои фалакӣ дукамона шуда, бар мақталаш расид, кушт. Дар марсияи ӯ устодон ашъори баланд гуфтаанд [2, с. 63].

Мавсуф низ дар баробари ин гуфтаҳо суханони Низомии Арӯзиро такрор мекунад.

Дар баробари сарчашмаҳои хаттӣ, ки мавриди таҳлил қарор гирифтанд, дар дигар сарчашмаҳо низ роҷеъ ба рӯзгор, мероси адабӣ ва хусусиятҳои бадеии ашъори шоир сухан рафтааст, вале тавре қаблан таъкид гардид, аз сарчашмаҳои муътамад метавон девони ашъори шоир ва «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандиро ёдовар шуд, ки дар асари мазкур роҷеъ ба баъзе рӯйдодҳои муҳимми ҳаёташ бевосита аз ҷониби худи шоир баён гардидааст.

Адабиёт

1. Авфӣ, Муҳаммад. Лубобулалбоб / Муҳаммад Авфӣ: бо тасҳеҳи Эдуард Ҷ. Браун. Бо муқаддимаи Муҳаммад Қазвинӣ ва тасҳеҳоти ҷадид ва таълиқоти Саид Нафисӣ.- Техрон интишороти Ҳурмус, ҷопи аввал, 1389 ҳ. – 1082 с.

2. Доғистонӣ, Вола. Риёзушшуаро / Волаи Доғистонӣ: муқаддима, тасҳеҳ ва таҳқиқи Муҳсин Ночии Насрободӣ. Баргардонандаи матн ба хатти кириллии тоҷикӣ, муаллифи пешгуфтор ва шарҳи луғоту тавзеҳот профессор Мисбоҳиддини Нарзиқул ва Бобоева Озода Имомқуловна. Бо сарсухани профессор Саид Нуриддин Саид. – Душанбе: Паёми ошно, 2019. – 752 с.
3. Қазвинӣ, Ҳамдуллоҳ. Таърихи гузида / Ҳамдуллоҳ Қазвинӣ: бо эҳтимоми Абдулҳусайн Навонӣ. - Техрон: Муассисаи интишороти Амири Кабир, 1387.- 818 с.
4. Муиззӣ, Амир. Девон / Амир Муиззӣ: тасҳеҳ ва таҳшияи устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ. - Техрон: Китобфурӯшии Исломия, 1318 ш. - 728 с.
5. Муиззӣ, Амир. Девони комил / Амир Муиззӣ: Муқаддима ва тасҳеҳи Носири Ҳирӣ.- Техрон. – 1362 х.к.
6. Муиззӣ, Амир. Девон / Амир Муиззӣ: тасҳеҳ ва таҳшияи устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ. Бо эҳтимоми Абдулкарим Ҷарбадор. - Техрон., Интишороти Асотир. – 1389 х.к.
7. Муиззӣ, Амир. Куллиёти девон / Амир Муиззӣ: бар асоси нусхаи мусахҳеҳи устод Иқболи Оштиёнӣ. Муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммад Ризо Қамбарӣ, - Техрон: Интишороти Завор, чопи дуввум, 1391 х. қ. - 709 с.
8. Навоӣ, Низомуддин Алишер. Маҷолис-ун-нафоис / Низомуддин Алишери Навоӣ: тарҷумаи Фаҳрии Ҳиротӣ ва Ҳакимшоҳ Муҳаммади Қазвинӣ. Бо саъю эҳтимоми Алӣ Асғари Ҳикмат. Таҳия, тасҳеҳ, таҳқиқ ва муқаддимау тавзеҳоти Урватулло Тоиров ва Муҳриддин Низомов. – Душанбе: Нашри мубориз, 2018. – 528 с.
9. Озод, Ғуломалихон. Хизонаи омира / Ғуломалихони Озод, ҷилди 2.- Китобхонаи Донишгоҳи Кобул, нусхаи 32597.- 459 с.
10. Ровандӣ, Муҳаммад бинни Алӣ бинни Сулаймон. Роҳатуссудур ва оятуссурур. Дар таърихи Оли Салҷуқ / Муҳаммад бинни Алӣ бинни Сулаймон Ровандӣ: бо сайъ ва тасҳеҳи Иқбол ал Ибод ва Муҳаммад Иқбол. Муассисаи интишороти Амири Кабир.- Техрон, 1364. -575 с.
11. Розӣ, Амин Аҳмад. Ҳафт иқлим / Амин Аҳмади Розӣ: тасҳеҳ, таълиқот ва ҳавошии Саид Муҳаммад Ризо Тоҳирӣ (Ҳасрат). Ҷилди дуюм, чопи дуюм. – Техрон, Суруш, 1389. - 1443 с.
12. Самарқандӣ, Давлатшоҳ. Тазкират-уш-шуаро / Давлатшоҳи Самарқандӣ: бо эҳтимом ва тасҳеҳи Эдуард Браун. – Техрон: Интишороти Соҳир, чопи аввал. 1382.
13. Самарқандӣ, Низомии Арӯзӣ. Чаҳор мақола / Низомии Арӯзии Самарқандӣ: мусахҳеҳ аллома Муҳаммад Қазвинӣ, Муҳаммад Муин, бо эҳтимоми Азизулло Ализода.- Интишороти Фирдавс, чопи аввал, 1388. - 224 с.
14. Ҳидоят, Ризоқулихон. Маҷмаъ-ул-фусаҳо / Ризоқулихони Ҳидоят. Ба кӯшиши Мазоҳири Мусаффо. – Техрон. – 1339.

БАРРАСИИ РӯЗГОР ВА ОСОРИ МУИЗЗӢ ДАР САРЧАШМАҲОИ АДАБИЮ ТАЪРИХӢ

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои рӯзгор ва осори Муиззӣ дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ ба риштаи таҳқиқ кашида шудааст. Дар натиҷаи баррасии масъалаҳои меҳварии мақола муаллиф қайд менамояд, ки аввалин сарчашмае, ки тавассути он роҷеъ ба рӯзгору осори аҳли адаб метавон истилои муътамад ба даст овард, бидуни шубҳа, девони маҳфузмондаи шоир ва ё осори насрии адиб аст, ки дар ин миён Амир Муиззии Нишопурӣ истисно нест. Хушбахтона, девони шоир дар Техрон бори аввал соли 1318, яъне соли 1940 бо саъй ва кӯшиши донишманди маъруф Аббос Иқбол ва сипас аз ҷониби муҳаққиқони дигари Эрон се бори дигар дар асоси ин нашр, аз ҷумла бо муқаддима ва тасҳеҳи Носири Ҳирӣ соли 1362 х.к., бо тасҳеҳ ва таҳшияи устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ, бо эҳтимоми Абдулкарим Ҷарбадор соли 1389 х.к. ва бар асоси нусхаи мусахҳеҳ устод Аббос Иқболи Оштиёнӣ, муқаддима, тасҳеҳ ва таълиқоти Муҳаммад Ризо Қамбарӣ соли 1393 х.к. ба таъъ расидааст.

Гарчанде гурӯҳе аз муаллифони сарчашмаҳои адабию таърихӣ зодгоҳи шоирро Нисо, Нишопур ва Самарқанд медонанд, лекин шоир худро зодаи шаҳри Нишопур меҳисобад.

Вожаҳои калидӣ: Муиззӣ, девони ашъор, мероси адабӣ, рӯзгор, зодгоҳи шоир, сарчашмаҳои адабӣ, нусхаҳои хаттӣ, аҳли адаб, Нишапур.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО МУИЗЗИ В ЛИТЕРАТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКАХ

В статье рассматриваются вопросы жизни и творчества Муиззи в литературных и исторических источниках. В результате обсуждения основных вопросов статьи автор отмечает, что первым источником, с помощью которого можно получить достоверную информацию о жизни и творчестве писателей, несомненно, это сохранившийся диван поэта или проза писателя, среди которых Амир Муиззи Нишапури не исключение. К счастью, диван поэта в Тегеране был впервые опубликован в 1318 году, в 1940 году усилиями известного ученого Аббаса Икбала, а затем трижды другими иранскими учеными на основе этой публикации, в том числе с введением и исправлением Носири Хири в 1362 году хиджры, с исправлениями и разработкой Аббаса Икбола Аштиани. Согласно Абдулу Кариму Джарбазадору в 1389 г. и на основе подлинной копии введения, исправления и интерпретации Аббаса Икбала Аштиани, сделанного Мухаммадом Резой Канбари диван опубликован в 1393 году от хиджры.

Хотя группа авторов литературных и исторических источников считает родиной поэта Ниса, Нишапур и Самарканд, но поэт считает себя уроженцем Нишапура.

Ключевые слова: *Муиззи, поэтический сборник, литературное наследие, жизнь, место рождения поэта, литературные источники, рукописи, литераторы, Нишапур.*

LIFE AND WORK OF MUIZZI IN LITERARY AND HISTORICAL SOURCES

The article examines the life and work of Muizzi in literary and historical sources. As a result of the discussion of the main issues of the article, the author notes that the first source with which one can obtain reliable information about the life and work of writers is undoubtedly the surviving sofa of the poet or the prose of the writer, among which Amir Muizzi Nishapuri is no exception.

Fortunately, the poet's sofa in Tehran was first published in 1318, in 1940 by the efforts of the famous scholar Abbas Iqbal, and then three times by other Iranian scholars based on this publication, including the introduction and correction of Nosiri Khiri in 1362 ah, with corrections and the development of Abbas Iqbal Ashtiani. According to Abdul Karim Jarbazador in 1389 and based on an authentic copy of the introduction, correction and interpretation of Abbas Iqbal Ashtiani by Muhammad Reza Kanbari, the divan is published in 1393 ah.

Although a group of authors of literary and historical sources considers Nisa, Nishapur and Samarkand to be the birthplace of the poet, the poet considers himself a native of Nishapur.

Keywords: *Muizzi, poetry collection, literary heritage, life, poet's birthplace, literary sources, manuscripts, writers, Nishapur.*

Сведения об авторе: *Хайдаров Фахриддин Наботович* – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории таджикской литературы Таджикского национального университета. **Адрес:** *Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: fakhrizamon@mail.ru*

Information about the authors: *Haydarov Fakhriddin Nabotovich* – candidate of Philology, associate Professor at the Department of Tajik Literature of the Tajik National University **Address:** *Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. E-mail: fakhrizamon@mail.ru*

ИНЪИКОСИ “МАЙ” ҲАМЧУН ВОСИТАИ ИФОДАИ МАТЛАБ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ЗУҲУРИИ ТУРШЕЗӢ

Шаринов Ш.Р.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Дар ғазалиёти Зуҳурӣ май (бода, шароб) яке аз мотивҳои барҷастаи адабиёт, ки ба навъе воситаи ифодаи матлаби шоир табдил ёфта, тавассути он таъбир, таркиб ва мазмун тоза эҷод кардааст. Чунончи, дар байти зер аз май таъбири “доғи май” ва “маيي дӯстӣ” сохтааст, ки аз мазомини ихтисоси шоир аст:

Доғи май лола дамонида зи пашминаи мо,
Рӯзи шанбе ҳама зояд шаби одинаи мо [8, 2].

Ва:

Аз майи дӯстӣ Зуҳуриро,
Медихад тавба шайхи оқили мо [8, 9].

Яке аз шигардҳои хунарии шоир дар маконсозии фаровокей ва адабии ӯст, ки роҷеъ ба ин нуктаи қобили таҳаммул дар ҳамин рисола зерфасле бахшида шуда, ин ҷо танҳо аз он ёд мекунем, ки агар дар адабиёти тоҷик «май» ба маънои манбаи шодӣ ва хушдилия [4, 414; 6, 205], заминӣ (ангурӣ), ирфонӣ («... ва саққоҳум раббуҳум шаробан таҳуран» [5] ва самбулик [2, 75] ба қалам дода шудааст, Зуҳурӣ аз «май» низ макони адабӣ – эманӣ аз хавфу хатар эҷод карда, гуфтумони (discourse) [7, 79] комилан ҷадид оростааст.

Май амну амон сохта хавфу хатарамро,
Мастӣ шуда хуш муҳтасибешу шарамро [8, 19].

Агар ба адабиёти форсии тоҷикӣ аз нигоҳи корбурди вожаҳои хамрия (май, шароб, бода, майхона, ҷом, чуръа, паймона, соғар, хум, набид) назар андозем ва ба маънои зоҳирии онҳо таваҷҷуҳ кунем, он гоҳ адабиёти мо ба мураввичиҳои бузурги айшу нӯшу мастиву дилхушӣ ва нишоту бодаҳои мемунад, ки нукта, албатта, аз воқеияти аслии адабиёти форсии тоҷикии асрҳои 8-19-и тоҷик байд аст [9, 124; 10, 72], зеро ба ҷавҳар ва тору пуди адабиёти ин марҳила маърифати исломӣ реша давонда, «зоҳиран таълимоти шариати исломӣ корбасти ин сон вожаҳо дар шеър ғалат мебуд» [3, 102; 7, 80]. Дар ҳамин замина, дар ашъори Зуҳурӣ низ вожаҳои хамрия ҳам ба маънии асли ва ҳам истиорӣ ба кор рафтаанд, ки шоир сароҳатан иброз доштааст:

Дигарон хушёр аз мастӣ чу ҳоли худ хароб,
Соғари мастони хушёр аз **маيي дигар** пур аст [8, 58].

Ва:

То барафрӯзад ҷароғи завқи май,
Равғане беҳтар зи истиғфор нест [8, 104].

Дар мавриди корбурди майи инобӣ (ангурӣ):

Маро чӣ заҳра, ки унноби лаб газак созам,
Зуҳурӣ, ин ҳавасангезии майи инабист [8, 84].

Ва:

Бидеҳ май ба зуҳҳод, моро чӣ нисбат?
Суруде ба аврод, моро чӣ нисбат?
Шатти бода асту ҷавонони ҳиндӣ,
Ба пирони Бағдод, моро чӣ нисбат [8, 93]?

Зуҳурӣ ба сифати воситаи тасвир аз «май» фаҳвои нотақрор ва мотиви адабии ихтисосӣ сохта, наъшаи хумори чашми маъшуқа - ғалаботи ишқро аз майи ангурӣ, ки он ҳам маънои мастии чашм шуда метавонад, пурра дар имтиёз доштааст:

Май нахурдаст, ғолибан, ҳаргиз,
Он, ки гуфтаст май нигоҳашро [8, 21].

Дар ашъори шоирони орифи мо вожаҳои хамрӣ, ки тибқи маърифати исломӣ корбурди онҳо ба маънии хубӣ аз ҷониби муъмин раво нест, маънои фалсафию ахлоқӣ ва

ирфонӣ гирифта, дар муқобили калимоти муқаддаси исломӣ: шайх, масҷид, мадраса, зоҳид, тоат, вузӯ, тақво, дин қарор гирифта, ҳатто баръакс нисбат ба мафҳумҳои асосии шаръӣ тарҷеҳ ёфтанд. Дар ғазалиёти Зухурӣ низ ҳамин мотиви адабӣ – тарҷеҳгузори вожаҳои хамрӣ нисбат ба мафҳумоти шаръӣ чашмгир буда, дар абёти зер «май» дар муқобили шайх, зоҳид, тақво омада, ба баёни Ш.Сӯфиев «он чӣ дар калом ва фикҳи исломӣ муқаддас аст» [7, 79] ин ҷо бо алфози хамрӣ аз ҳайси мақом ҷой иваз кардаанд.

Лабрез инчунин ба ҳасе май надодаанд,
Оре, ба шайх хирқай гул – гул ҳавола аст [8, 91].

Ва:

Хабар зи нашъаи тоъат надорӣ, эй зоҳид,
Биё ба майкада, май ҳиссаи вузӯи ту ҳаст [8, 91].

Ва:

Нест ҷомеъ чун Зухурӣ барҳаман дар куфру дин,
Зоҳидонро субҳае май ҳам нахи зуннор ҳаст [8, 107].

Фасли май далқи шайх дар гарав аст,
Кухнагӣ ҳасми ту ба соли нав аст [8, 112].

Ва:

Баҳяи қатраи май далқи Зухурӣ меҳост,
Монда пажмурда вараъ, ҳайф, ки тақво нашукуфт [8, 128].

Май бар муқобили имом:

Имоми шаҳр ба сарҷӯши май накарда вузӯ,
Чарост гарми намоз, инчунин вузӯ хом аст [8, 99].

Бар муқобили шайх:

Бинӯш 3-он майи сарҷӯшу ҷуръае бичашон,
Ба шайхи шаҳр, ки аз сар бадар нарафта ба ҷӯш [8, 429].
Зухурӣ бо истифода аз вожаи «май» ибораҳои мутанокizzi зерин эҷод кардааст:

майи лутф:

Соқии давр **майи лутф** ба гардиш андохт,
Субҳ маст аст, бале шомӣ хумор охир шуд [8, 379].

майи дидор:

Гӯ, **майи дидорро** ёр ба андоза дех,
Ҳавсала пур танг нест, ҷомӣ нигоҳ аст хурд [8, 399].

Бодаи дидор:

Зи шавқӣ **бодаи дидор** дил ба нола хуш аст,
Барои мастии ман шишаи назар танг аст [8, 63].

майи базми маҳрамӣ:

Бенисбатон ҳарифи **майи базми маҳрамӣ**,
Мо дар талоши нисбати номаҳрамӣ ханӯз [8, 409].

Майи суҳбат:

Майи суҳбат асар диҳад, тарсам,
Аз ҳарифони бевафо бигрез [8, 410].

Майи девонагӣ:

Агар зи тоби насихат лаби хирад хушк аст,
Пур аст аз **майи девонагӣ** димоғи касе [8, 651].

Бодаи ғам:

Сифати зӯри **бодаи ғам**и хеш
Аз нафасҳои оҳи маст бипурс [8, 423].

Бодаи камфурсатӣ

Дар хумори пешгӯӣ нестем,

Бодаи камфурсатӣ кам хӯрдаем [8, 458].

Дар ғазалиёти Зухурӣ таркибҳои “бодаи дӯстӣ”, “бодаи акс”, “бодаи висол” низ ба чашм мерасанд.

Зухурӣ дар тавсифи май сифатҳое ба он бахшидааст, ки дар ашъори шоир басомад доранд ва як навъ таъкиди ҳамин сифат маҳсубанд, ки ишораи шоир ба хасоиси мазкури май тобишҳои гуногуни маъноии абёташро ифода намудааст. Чунончи, майи сарчӯш:

Дили бетобу ишваи пинҳон,
Марди девонаву **майи сарчӯш** [8, 422].

Ва:

Бинӯш 3-он **майи сарчӯш**у чуръае бичашон,
Ба шайхи шаҳр, ки аз сар бадар нарафта ба чӯш [8, 429].

Бодаи сарчӯш:

Хароби **бодаи сарчӯш** кардай моро,
Ба ҳуш бош, ки беҳуш кардай моро [8, 35].

Майи дӯш:

Масте зи калон нест, ки бо хештан ояд,
Умрест Зухурӣ, ки хароби **майи дӯш**ам [8, 474].

Майи порина:

Сол нав гашт, биё **майи порина** кашам,
Хуррамиҳо чамане сохта дар сина кашам [8, 479].

Майи ноб (ин тавсиф дар тадабиёти форсии тоҷикӣ басомади бениҳоят дорад)

Қобили тарбияти соф тавонам гардид,
Хешро чанде агар дар майи ноб андозам [8, 500].

Майи лабрес:

Пиёла гарчи лаболаб диҳанд майи лабрес,
Ба ҳушёрӣ мастии ҳамон ба ҳуш кашам [8, 523].

Майи машраб:

Ҷоми ирфон бар майи машраб задем,
Маст гаштему дар мазҳаб задем [8, 573].

Бодаи лабгаз:

Мабод он бодаи лабгаз ба соғар,
Ки масташро лаби соқӣ газак нест [8, 89].

Бодаи беҳумор:

Мастие дар дили Зухурӣ тофт,
Бодаи беҳумор мебояд [8, 334].

Бодаи ишк:

Сабӯи бодаи ишқе ба даст афтод аз чонам,
Дигар санги ҷафое даври соғар барнамеояд [8, 365].

Бодаи афсона:

Як шабе дар хилвати дарбастаи лабташнагон,
Масти нозу масти хоби бодаи афсона бод [8, 383]!

Ба ақидаи бархе аз муҳаққиқон «беҳуд шудан нишонаи худшиносӣ» буда [6, 211], «дар ҳолати аз худ ворастигӣ ва беҳудӣ, ки таҷрибаи ирфони сурат мегирад, робитаи ҳушёронаи шоири ориф ба дунёи воқеӣ қатъ мешавад ва баёнаш парокандаву парешон ва мубҳам мегардад... Яъне, ҳар гоҳ ки ориф ба марҳалаи камол мерасад, масти шароби ваҳдат гардида, нисбати ҳама чизи дунёи фонӣ безътино мешавад ва дар ин марҳила сухани вай мастона ва рамзгунаву шатҳомез баён мешавад» [7, 74]. Ҷалолиддини Балхӣ дар ин маврид фармудааст:

Суханам ба ҳушёрӣ намаке надорад, эй ҷон,
Қадаҳе ду мавҳибат кун, чу зим ан сухан ситонӣ [1, 1232].

Зухурӣ низ гуфтааст:

Хароби бодаи сарчӯш кардай моро,
Ба ҳуш бош, ки беҳуш кардай моро [8, 35].

Хулоса, Зухурӣ чихати ифодаи матлаб аз май таркибҳои гуногун, аз ҷумла мутаноқизӣ сохта, ҳатто дар маконсозии фаровокей ва адабӣ аз он қорбасти намудааст. Дар ашъори Зухурӣ вожаҳои ҳамрия ҳам ба маънии асли ва ҳам истиорӣ ба қор рафта, шоир ба сифати воситаи тасвир аз «май» мотиви адабии ихтисосӣ сохтааст.

Адабиёт

1. Балхӣ, Чалолӣдин. Куллиёти девони Шамси Табрезӣ. Бо кӯшиши Абдулфатҳи Ҳақимӣён. – Теҳрон: Пажӯҳиш, 1383. – 1642 с.
2. Беҳзодниё, Қуруш. Ҷаҳони фикрии Ҳофиз. – Теҳрон: Сухан, 1368. – 412 с.
3. Зирак, Сора. Нишона – маъношиносии отифии гусаст ва инсидоди гуфтумони дар достони Ҳусанги вазир // Нақд ва назарияи адабӣ. – Гелон: Интишороти донишгоҳи Гелон. – №1. – 1395. – 162 с.
4. Қадқанӣ, Шафеъ. Растахези калимот. Дафтари гуфторҳо дар бораи назарияи адабии суратгароёни рус. – Теҳрон: Сухан, 1391. – 512 с.
5. Қуръони маҷид, сураи Инсон (76), ояти 21. «... ва Парвардигорашон шароби ниҳоят пок ба онҳо бинӯшонад».
6. Раҳимзода, И.Ш. Мероси адабии Носири Бухорӣ ва тақомули ғазали ошиқонаи орифона дар асри XIV. – Душанбе: Сифат, 2013. – 338 с.
7. Сӯфиев, Ш. Роҳҳои баёни маърифати ирфонӣ дар шеъри сӯфия // Суханшиносӣ. – Душанбе: Дониш, 2013. – №1. – 190 с.
8. Туршезӣ, Зухурӣ. Девони ғазалиёт. Бо таҳқиқ ва тасҳеҳи дуктур Асғари Бобосолор/ Зухурии Туршезӣ. – Теҳрон: Китобхона, музей ва маркази асноди маҷлиси Шӯрои исломӣ, 1390. – 1642 с.
9. Шарипов, Ш. Тасвири шоиронаи ашъ дар назари Зухурии Туршезӣ // Паёми Донишқадаи забонҳо. – Душанбе, 2017. – № 4(28). – С. 49-56.
10. Шарипов, Ш.Р. Навпардозҳои Зухурии Туршезӣ дар жанри ғазал. – Душанбе: ҚДММ «Сармад-Компания», 2020. – 98 с.

ИНЪИКОСИ “МАЙ” ҲАМЧУН ВОСИТАИ ИФОДАИ МАТЛАБ ДАР ҒАЗАЛИЁТИ ЗУХУРИИ ТУРШЕЗӢ

Дар мақола май дар ғазалиёти Зухурӣ ба сифати воситаи ифодаи матлаб мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Таъкид шудааст, ки шоир тавассути май - яке аз мотивҳои барҷаста таъбир, таркиб, аз он ҷумла мутаноқизӣ ва мазмуни тоза, ҳатто мазомини ихтисосӣ эҷод кардааст. Таҳлили май дар асоси мазмунҳои асли ва истиории он сурат гирифта, дар маконсозии фаровокей ва адабии шоир низ қорбасти шудааст.

Ба андешаи муаллиф, Зухурӣ калимаи майро бо лутф, дидор, базми маҳрамӣ, суҳбат, девонагӣ, ғам ва камфурсатӣ ҳамнишин сохта, барои ифодаи матлаб таркибҳои калидӣ эҷод кардааст. Зухурӣ аз наъшаи ҳумори чашми маъшуқа - ғалаботи ишқро аз майи ангурӣ, ки он ҳам маънои мастии чашм шуда метавонад, тасвири тоза офаридааст.

Қайд гардидааст, ки дар ғазалиёти Зухурӣ низ ба мисли як қатор шоирони орифи мо вожаҳои ҳамрия, ки тибқи маърифати исломӣ қорбурди онҳо ба маънии ҳубӣ аз ҷониби муъмин раво нест, маънои фалсафию ахлоқӣ ва ирфонӣ гирифта, дар муқобили калимоти муқаддаси исломӣ: шайх, масҷид, мадраса, зоҳид, тоат, вузӯ, тақво, дин қарор гирифта, ҳатто баръакс нисбат ба мафҳумҳои асосии шаръӣ тарҷеҳ ёфтанд.

Дар ғазалиёти Зухурӣ “беҳудӣ”, аз май беҳуд шудан ва дар он ҳол ба қамол расидан ва мастии шароби ваҳдат гардидан як наъшаи ифодаи матлаб аст, ки тавассути “май” ифода гардида, мотиви мазкур, ки дар адабиёти мо басомад дорад, тоза нест.

Дар мақола таъкид шудааст, ки муҳимтарин воситаи ифодаи матлаб дар ғазалиёти Зухурӣ, ки тавассути “май” офаридааст, мотивҳои истиорие мебошанд, ки мафҳумҳои адабии тозаи мутаноқизӣ офаридаанд. Ҷунончи, майи лутф, майи дидор, майи базми маҳрамӣ, майи суҳбат, майи девонагӣ, бодаи ғам, бодаи камфурсатӣ ва амсоли инҳо.

Калидвожаҳо: Зухурии Туршезӣ, адабиёт, ғазал, май, бода, шароб, ҳамрия, мотив, шигард, таркиботи мутаноқизӣ, маконсозӣ, мазмунофаринӣ, истиорӣ.

ОБРАЗ «ВИНА» КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ МЫСЛИ В ГАЗЕЛЯХ ЗУХУРИ ТУРШЕЗИ

В данной статье анализируется слово «вино» в газелях Зухури как средство выражения мысли. В статье также подчеркивается, что поэт создал один из ярчайших мотивов интерпретации, композиции, в том числе контрастность и свежесть содержания и даже профессиональное содержание через образ вина в своих стихах. Анализ «вина» основан на его исходном и метафорическом содержании, а также используется в богатых литературных заимствованиях поэта.

По словам автора, Зухури объединил слово «вино» с изяществом, встречей, секретным пиршеством, беседой, безумием, грустью и отсутствием возможности и создал ключевое конструктивное предложение для выражения смысла.

Подчеркивается, что Зухури, когда употребляет винное слово (хамрият), как число поэтов-мистиков, что их использование не очень хорошо с точки зрения исламских доктрин и догм, придает им эстетическое и мистическое значение и использовали их против святых исламских слов, таких как шейх, мечеть, медреса, клерк, добыча, омовение, праведность и религия, и даже они идеализированы, чем категории шариата.

В газелях Зухури образ «бессознательного», который напивается вина и в то же время поднимается до совершенной святости и напивается «вина единства», является одной из важных тем, которая выражается в образе «вина». Этот мотив в нашей литературе не нов и имеет предшественник.

В этой статье также показано, что наиболее важные средства выражения предмета в газелях Зухури, образованные образом «вина», имеют метафорическое содержание и используются для создания новых литературных образов, таких как: вино красоты, вино встречи, вино интимной вечеринки, вино разговоров, винное безумие, вино печали, вино передачи и так далее.

Ключевые слова: Зухури Туршези, литература, газель, образ, вино, мотив, литературные приёмы, контрастная композиция, породокс, создание содержания, аллегория.

REFLECTION OF "WINE" AS A MEANS OF EXPRESSION MEANING IN THE GAZELS OF ZUKHURI TURSHEZI

This article analyzes the word "wine" in the Zukhuri gazelle as a means of expressing meaning. The article also emphasizes that the poet created one of the brightest motives of interpretation, composition, including the contrast and freshness of the content, and even professional content through the image of wine in his poems. The analysis of "wine" is based on its original and metaphorical content, and is also used in the poet's rich literary borrowings.

According to the author, Zukhuri combined the word "wine" with grace, meeting, secret feast, conversation, madness, sadness and lack of opportunity and created a key constructive sentence to express meaning.

It is emphasized that Zukhuri, when he uses the wine word (khamriyat) as a number of mystical poets, that their use is not very good from the point of view of Islamic doctrines and dogmas, gives them aesthetic and mystical meaning and used them against holy Islamic words such as sheikh, mosque, madrasah, clerk, booty, ablution, righteousness and religion, and even these are idealized than the Sharia categories.

In the gazelles of Zukhuri, the image of the "unconscious," which drinks wine and at the same time rises to perfect holiness and drinks the "wine of unity", is one of the important themes that is expressed in the image of "wine". This motive is not new in our literature and has a predecessor.

This article also shows that the most important means of expressing an object in Zukhuri gazelles, formed by the image of "wine", have a metaphorical content and are used to create new literary images, such as: wine of beauty, wine of meeting, wine of an intimate party, wine of conversation, wine madness, wine of sorrow, wine of transfer and so on.

Keywords: Zuhuri Turshezi, literature, gazelle, image, wine, motive, literary techniques, contrast composition, breed-box, content creation, allegory.

Сведения об авторе: Шарипов Шариф Рахмонович - кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и документации Академии государственной управлению при Президента Республики Таджикистан, телефон +992(92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru

Information about the author: Sharipov Sharif Rakhmonovich - Candidate of Philology, associate of the Department of Tajik Language and Documentation of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, phone +992 (92) 757 32 28; ssssharif@mail.ru

Сотим Улуғзода яке аз шахсиятҳои барҷастаи илму адаби тоҷики асри XX мебошад, ки аз худ осори пурғановатеро ба мерос мондааст.

Ҳамчун адиб Сотим Улуғзода фаъолиятро, асосан, баъд аз солҳои чилуми асри XX оғоз намудааст, ки очерку ҳикояҳои “Атака” (1944), “Бибӣ” (1946), “Саёҳати Бухоро бо ҳамроҳии Айни” (1950) ва ғ. ин гуфтаҳои тақвият медиҳанд. Навиштани осори бадеиро Сотим Улуғзода бо қиссаи “Ёрони боҳиммат” (1947) оғоз намудааст, ки воқеаҳои Ҷанги Бузурги Ватаниро инъикос менамояд.

Сипас асарҳои “Восеъ” (1967), “Ривояти суғдӣ” (1975), “Достонҳои “Шоҳнома” (1976, 1977), “Фирдавсӣ” (1985) офарида шудаанд, ки ба мавзӯҳои таърихӣ ва иҷтимоии даврони гуногун бахшида шуда, Сотим Улуғзодаро ҳамчун адиби бомаҳорат дар байни аҳли илму адаб шуҳратёр гардониданд. Дар осори мазкур маҳорат ва малакаи нависандагии Сотим Улуғзода баръало ба мушоҳида мерасад ва доир ба ин таҳқиқоти зиёде анҷом дода шудаанд. Ҳадаф аз таҳқиқот дар ин мақола нишон додани маҳорати симоофарии нависанда дар тасвири ҳунарманд ва ҳофизи маъруфи Ҳиндустон Шивочӣ мебошад.

Дар тасвири ин ҳунарманди ҳиндӣ Сотим Улуғзода аз услуби нави нигориш ва то ҷое гуфтан метавон, ки аз таҷрибаҳои бисёрсолаи нависандагӣ истифода намуда, дар ифодаи ҳунари ҳофизи мазкур тасвири хос офаридааст. Чунончи, гуфтааст, ки «замзамаи оби чашмасорон ва ғулғулаи раъду барқ, амвоҷи баҳри тӯфонӣ ва чаҳчаҳӣ булбул - ҳама дар нағмаи ўст» [6, с. 114]. Нависанда нағмаи Шивочиро чунон тасвир кардааст, ки баробари хондани ин ҷумлаҳо хонанда эҳсос мекунад, ки гӯё ҳамон нағмаи Шивочиро шунида истода бошад. Яъне, тасвири Сотим Улуғзода бисёр зинда, муассир ва ҳатто аз ҳолати воқеӣ бештар ба қалам дода шудааст, ки ин услуби хоси нависанда мебошад.

Ин маънои онро дорад, ки Сотим Улуғзода дар тасвири чехраҳои фарҳангӣ кӯшиш кардааст, ки ҳунари онҳоро бештар ва пуровзатар инъикос намояд. Аз як тараф, мақсади нависанда дар ифодаи матлаби мазкур баланд бардоштани завқи эстетикӣ хонанда, маҳбӯбтар кардани ҳунарманд дар чашми хонанда, муаррифии ҳарчи бештари соҳибҳунар ба омма бошад, аз ҷониби дигар, нависанда меҳодад, ки овозхонҳо дар ҳақиқат ҳамин тавр дорои ҳунари воло бошад, бо ҳунари худ дар дилу дидаи мардум ҷой гиранд ва санъату ҳунари волоро новобаста аз наҷоди миллат ва марзу бум тарғиб намудааст.

Сабаби дигари тасвири ҳунари волои Шивочӣ ва дар ҳадди ғулув инъикос кардани санъати ў дар он аст, ки ҳофиз ба мардум фақат шодӣ меорад ва аз дарду ғами халқ, шодию музаффариятҳои мардум месарояд. Яъне, ҳофиз низ мардумист ва ҳар гуна ҳунари мардумии асал ҷовидонагӣ дорад. Нависанда дар нотаҳои ором навохташавандаи Шивочӣ замзамаи оби чашмасорон, ки бо садои шав-шави якмарому хос равон мешаванд, дар зеру бами нағмаҳои сурудҳои Шивочӣ, ки нохун ба ситор мезанад ва садои нотаҳо ногаҳон баланд мешаванд, ғулғулаи раъду барқро инъикос кардааст.

Адабиётшинос Ш. Шарипов дар мавриди таҳқиқи тазкираи «Майхона», ки дар Ҳиндустон таълиф шудааст, нақли муаллифи тазкираро дар бобати зебоиҳои Ҳиндустон чунин овардааст: «Ҳаминро бояд афзуд, ки дар аввалҳои вуруди Абдунабӣ ба Ҳиндустон иртиботи равонӣ ў ба ин кишвар ниҳоят қавӣ буд ва гуфт, ки “ҳар кӣ як навбат гашти Ҳинд намуд ва баҳрае аз ин мулки файёз бардошт, вақте ки ба Эрон рафт, агар дар роҳи ин сарзамин ва ин билод намирад, албатта, дар орзуи ин хоки мурод мемирад» [9, с. 25].

Ҳадаф аз овардани истиноди боло дар он аст, ки дар асри 16 муаллифи «Майхона» дар тасвири мавзеоти Ҳиндустон зикр кардааст, ки агар касе он ҷойро набинад, як умр боармон хоҳад буд. Аммо дар асри XX Сотим Улуғзода дар мавриди садои ҳофизи ҳиндустонӣ - Шивочӣ гуфтааст, ки «ҳар кас боре суруди ўро шунида бошад, солҳо дар нафъаи он аст ва агар ин саодат насибаш нашуда бошад, як умр дар ормон» [6, 114].

Яъне, гарчанде ки тасвири Фаррухзамонӣ дар мавриди манзараҳои Ҳиндустон ва тасвири Сотим Улуғзода дар тасвири овози ҳофизи ҳиндустонӣ бахшида шуда бошанд ҳам, ҳарду аз калимаи «ормон» истифода кардаанд. Сотим Улуғзода ҳатто шунидани овози ҳофизи ҳиндустониро «саодат» мешуморад, ки аз як тараф, арзи эҳтиром ба халқи Ҳиндустон бошад, аз тарафи дигар, як василаи ифодаи дӯстии халқҳои собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва Ҳиндустон буд, ки асар дар ҳамон замон таълиф ёфтааст. Аз чониби дигар, арзи эҳтироми баланди нависанда ба ҳофизон буда, як навъ дилбастагии хоси ӯро ба санъат, бахусус, санъати ҳиндӣ ифода менамояд.

Сифати дигари Шивочиро нависанда дар достонсарой ва муғаннигии он мебинад. Дар тасвири шахсияти Шивочӣ низ нависанда аз тозагии тасвир ва аз тарзи нави ифода истифода карда, дили ҳофизро бузург, кони савту наво, ганчинаи ҳикматҳо гуфтааст [6, 114]. Сотим Улуғзода ҳатто ёди Шивочиро ҳазинаи ривоятҳо ва беҳамто номидааст. Дар зерин тасвир, ки ҳамагӣ ду сархати хурдакро фаро гирифтааст, нависанда тавонистааст, ки симои чехраи фарҳангӣ - Шивочиро бо тамоми ҳашамат ва бузургӣ нишон диҳад. Аз ин ҷост, ки ҳофизро ҳаким - ганчинаи ҳикматҳо, донишманд - ҳазинаи ривоятҳо, бузург, хумёгар - кони савту наво номидааст [6, с. 120].

Шивочӣ дар тасвири нависанда на танҳо ҳофизи тарабфизо ва ҳаммароми мардум, балки сарояндаю созандаест, ки ба лашкар рӯҳи паҳлавонӣ ва размоварӣ эҳдо мекунад. Ҳофизест, ки шунавандаро ба шавқу сурур, ҳаяҷон ва ҳатто мубориза дават менамояд. Аз ин ҷо чунин гуфтааст, ки «чанги қаттоле дар пеш аст, ки дар вай шояд кори муқаддаси свараҷ якрӯя гардад. Сипаҳсолор меҳодад арафаи наҳзати калони худро ба маҷлиси самоъ, базм, айшу нӯш бахшад. Меҳодад аз суруду нағмаи Шивочии беҳамто ҳаловат барад ва достони наверо, ки ҳофиз дар он рӯзҳо бастааст, шунавад. Охир, кадом сарояндаву созанда мисли Шивочӣ қодир аст шунавандаро ин қадар шавқу сурур, ҳаяҷон, рӯҳи паҳлавонӣ ва размоварӣ бахшад! Магар чунин ҳаяҷон ва чунин рӯҳия ҳоло ба Нанасоҳиб, ба саркардагон ва сипоҳиёни вай аз харчи заруртар нест?» [6, с. 115]. Самоъ дар ҳолате рӯй медиҳад, ки инсон дар ҳолати ваҷд ва сурур қарор мегирад, худ аз худ мерақсад ва ҳолати худро идора карда наметавонад. Нависанда таъсири суруди Шивочиро ба ҳамин самоъ шабоҳат додааст, ки шунавандаро беихтиёр ба сӯйи шавқу сурур, ҳаяҷон, рӯҳи паҳлавонӣ ва размоварӣ мекашонад.

Дигар вижагии тасвири нависанда дар мавриди инъикоси симои Шивочӣ ҳамчун чехраи фарҳангӣ дар он аст, ки гоҳ-гоҳ аз насри мусаччаъ истифода карда, тасвири ҳолат ва воқеотро зеботар намудааст. Чунончи, гуфтааст, ки «як умр дар ормон», «Ҳиндустон дар ҷӯши исён», «ҳофизи номдори Ҳиндустон», «зери байрақи свараҷ ҳинду ва мусулмон», «зинда бод иттиҳоди халқҳои Ҳиндустон», «ҳамчун товусе дар селай мурғон», «пешвозодаи мағрур ва лашкаркаши ғаяур», «Рао-соҳиби вакили молиёти кишвар», «сарлашкарҳо Бола Раои номвар», «Боба Бхотай диловар», «Тантия Топии сафдар», «Чавол Парасади гурди размовар», «Азимуллоҳони вазири донишвар», «Вазиуддини наттоқи суҳанвар», «Эй ғосиб ва ғоратгар», «сардори шӯришгарони музаффар» [6, с. 114-116].

Хусусияти дигари тасвири нависанда дар истифодаи тасвирҳои породоксӣ аст, ки ин гуна тасвир дар адабиёти тоҷик кам ба ҷашм мерасад. Масалан, Сотим Улуғзода ошӯб кардани мардуми Ҳиндустонро дар таркиби «алами исён барафроштан» изҳор доштааст [6, 121]. Аслан, алам барафрошта мешавад, аммо нависанда ба он тобиши услубию маъноӣ дода, «алами исён», яъне байрақи ошӯб бардоштанро истифода намудааст. Дар ҷои дигар «замин дар зерин пойи ситамгарони англис даргирифта»-аст, гуфта, таркибҳои «ҳавои ғудохта» ва «ҷӯшидани Ганг»-ро ҳам зебо ва бамаврид ба кор бурдааст [6, с. 126].

Сотим Улуғзода менависад, ки «суруди Шивочӣ ҳеҷ гоҳе монанди имрӯзҳо, рӯзҳои пурғавғои тобистони соли 1857, чунин пурсадо набудааст» [6, с. 117]. Дар ин ҷо низ аз таркибҳои «рӯзҳои пурғавғо» ва «рӯзҳои пурсадо» истифода кардааст.

Дигар хусусияти хоси тасвири нависанда дар мавриди инъикоси чехраҳои фарҳангӣ дар он аст, ки бисёр нозукона ва андак-андак аз ҳодисаҳои таърихӣ ва воқеот, вазъи иҷтимоии замон ёдрас ҳам мешавад. Чунончи, зикр шуд аз ҳодисаи тобистони соли 1857,

бедодии ғоратгарони фарҳангӣ ва ситамгарони англис дар ҳамон солҳо дар кишвари Ҳиндустон, иттифоқии ҳиндувону мусулмонҳо барои муборизаи якҷоя бар зидди душманон, мавзеи чуғрофӣ, аз ҷумла дар мавриди Калкутта дар мавриди симои Шивочӣ ба қалам рафтааст. Дар ин маврид нависанда ёдрас шудааст, ки дар ҳамон солҳо Калкутта «мустаҳкамтарин урдугоҳи англисҳо ва муҳимтарин пойгоҳи ҳукмронии онҳо» будааст [6, с. 125].

Дар паҳлуи ин ҳама, нависанда аз урфу одат ва рамзи давлатдорӣ - парчами ҳиндувон ёдрас шуда, гуфтааст, ки «дар соҳили Ганги муаззам - дарёи муқаддаси ҳиндувон ба масофаи чандин қос чодарҳои ранг ба ранг зада шуданд, ки дар офтоби оташбори июлӣ медурахшанд. Дар мобайн ва гирду пеши чодарҳо филон, шутурон, говон, аробаҳо, бору бунаи гуногун, зину афзоли маркабҳо молломол ва дарҳам барҳам, тӯда-тӯда сипоҳиёни дасторбасар дар ҷунбишу тараддуд. Урдугоҳ кӯчи азими бодиянишинонро ба хотир меоварад» [6, с. 129].

Ҳамин тавр, нависанда дар як сархат аз «дасторбасарӣ»-и сипоҳиёни ҳиндӣ дар соли 1857, ки то имрӯз низ ҳамин руқни либоси низомиашон аст, «тӯда-тӯда» будани онҳо, воситаи нақлияти онҳо - филон, шутурон, говон ёдрас шуда, аз ранги сурху сабзи байрақи Ҳиндустон ёд кардааст, ки имриндустон ёд кардааст, ки имрӯз низ ҳамин рангхоро дорост.

«Дар миёни урдугоҳ чодари рах-рахи сабзу сурху сафеда сипаҳсолор бо байрақи сурху сабзе, ки дар болои чодар лаппас мезанад, ҳамчун товусе дар селай мурғон, назаррабост» [6, с. 127]. Истифодаи тасвири «товус дар миёни мурғон», агар аз як ҷиҳат матлаби нависандаро равшантар инъикос карда бошад, аз тарафи дигар, муқоисаи байрақ бо чодарҳо ва аз нигоҳи тасвири нависандагӣ ифодаи «назаррабой» - тасвири зебоии байрақ аст.

Дигар хусусияти тасвири нависанда дар он аст, ки ҳосияти сипоҳи ҳиндуҳо дар ҳамоҳангии суруди Шивочӣ нишон додааст. Аз як тараф, ифода кардааст, ки суруди Шивочӣ муассир аст, аз ҷиҳати дигар, ибрази он таърих аст, ки ҳиндувон пеш аз ҷанг суруду соз баланд карда, гӯш мекардаанд.

Дар баробари тасвири чехраи фарҳангӣ нависанда чехраи физиологии қаҳрамони худро бо маҳорати баланд ба қалам додааст, ки хонанда метавонад дар вақти хондан симои қаҳрамонро рӯи назар оварад. Ҷунончи, нависанда дар тасвири физиологии Шивочӣ гуфтааст, ки «Шивочӣ солхӯрдаи мӯдарози паҳриш бо созандагон нишаста, достони нави худро месарояд» [6, с. 119].

Нависанда дар баробари он ки «овози шӯрангез»-и ҳофизи маъруфро борҳо сифат менамояд, матни суруди ӯро низ пурра нақл мекунад. Нақли пурраи матни суруди чехраи фарҳангӣ, ки даъвати мардум ба мубориза бар зидди инглисҳои ғоратгар буд, на танҳо ифодаи сиёсати Ҳиндустон, балки ифодаи сиёсати Иттиҳоди Шӯравӣ дар ҳамон солҳо ба шумор меравад.

Дар матни суруди Шивочӣ таҳқири англисҳо, тарғиби корномаҳо, сифати муборизони роҳи озодӣ, иттиҳоди дӯстии халқу миллатҳо, якҷошавии динҳо, тасвири табиат, таърих, вазъи иҷтимоии замон, садоқати халқ ба Ватан бо эҳсоси баланд ифода ёфтааст.

Вале хиёлати писари Шивочӣ - Шондип ба Ватан вазъи ҳофизро ором гузошта натавонист, ки дар тасвири нависанда садоқати Шивочӣ то ба ҳадде ба Ватан бузург аст, ки агарчи хиёлати писари ӯро Нанасоҳиб бахшида бошад ҳам, худӣ ӯ бахшида натавонист ва бо ханҷар писари худро қатл кард. Дар ин маврид нависанда садоқати беандозаи Шивочиро ҳамчун яке маҳз сифатҳои ҳосаи ин чехраи фарҳангӣ ба қалам додааст. Нависанда дар тасвири чехраи фарҳангӣ - Шивочӣ, ки писари ягона, нишон ва ёдгор аз худро бо дастонаш ба ҳалокат мерасонад, яке аз хислатҳои дигар - фидокорӣ ӯро дар роҳи озодӣ ва истиқлол ба қалам дода, ҳамзамон, якрӯю якдил будани ӯро бозгӯ кардааст. Дар сурудҳои Шивочӣ ҳамеша садоқат ба Ватан, мазаммати хоин, мубориза бар зидди душман аз мафҳумҳои калидӣ буданд. Аз ин рӯ, дар ҳолати хиёлати фарзандаш ӯро бахшида натавонист, аммо ду дараҷа: хиёлати фарзанд ва бо дасти худ набуд кардани ӯро бардошта натавониста, вафот мекунад.

Дар симои Шивочӣ нависанда инсонӣ меҳрубон, нисбат ба ҳамсараш вафодорро тасвир кардааст, ки пас аз хиёлати писараш бо худ ҷунин мегӯяд: «Оҳ, Радҳа, ёд дорӣ, мо бо

ту аз писари ягонаамон чӣ умеду орзуҳои ширине доштем, чӣ нақшаҳои хуше дар ҳақаш мекашидем! Доғи ту ҳанӯз синаамро месӯзонад. Радҳа, лекин бубахш, ман дар ин лаҳза, ҳатто шодам, ки ту рафтӣ ва нанги фарзандатро намебинӣ....» [6, с.118].

Дар тасвири Шивочӣ нависанда часоратро ниҳоят бузург нишон додааст. Зеро часорати бузурги Шивочӣ маҳз тавонист, ки корд бар синаи фарзандаш занад ва аз забони қаҳрамони асараш гуфтааст: «На! Ту, пешво, бахшида бошӣ, ман намебахшам! Хоин бояд бимирад! Ҳукм, ҳукми ман аст, дар ин боб ман аз ту муқаддам, пешво, зеро ки ҳаётро ба вай ман бахшидам. Ман ҳақ дорам он чиро, ки бахшида будам, пас бигирам» [6, с. 119].

Хулоса, дар тасвири Шивочӣ ба сифати чехраи фарҳангӣ нависанда аз насри мусаччаъ, таркибҳои парадоксӣ истифода кардааст. Тасвири Сотим Улуғзода бисёр зинда, муассир ва ҳатто аз ҳолати воқеӣ бештар ба қалам дода шудааст, ки ин услуби хоси нависанда мебошад.

Шивочиро нависанда дostonсаро, муғаннӣ, ҳофизи бузург, кони савту наво, ганчинаи ҳикматҳо, ҳатто ёди Шивочиро ҳазинаи ривоятҳо ва беҳамто номидааст. Нависанда тавонистааст, ки дар як мақолаи хурд чехраи фарҳангӣ - Шивочиро бо тамоми ҳашамат ва бузургӣ нишон дода, «ҳаким», «донишманд», «бузург» ва «хунёгар» номидааст. Шивочӣ, ҳамчунин, содиқ, меҳрубон, якрӯю яқдил, муборизи роҳи озодӣ, хизматгари мардум, тарабафзои халқ ба қалам дода шуда, симои намунавораи моёи тарғиб ва пайравист.

Адабиёт

1. Улуғзода, С. Восеъ / С. Улуғзода – Душанбе: Ирфон, 1979. –369 с.
2. Улуғзода, С. Ривояти суғдӣ / С. Улуғзода – Душанбе: Маориф, 1984. – 212 с.
3. Улуғзода, С. Субҳи ҷавонии мо / С. Улуғзода – Душанбе: Ирфон, 1982. – 447 с.
4. Улуғзода, С. Фирдавсӣ / С. Улуғзода – Душанбе: Адиб, 1988. – 270 с.
5. Улуғзода, С. Восеъ / С. Улуғзода // Мухаррир Салимов Ҳ. – Душанбе: Ирфон, 1969. – . Ҷ. 2. – 360 с.
6. Улуғзода, С. Мунтахабот / С. Улуғзода // Тарт. Муруватов Ч. – Душанбе: Ирфон, 1982. – Ҷ. 1. – 448 с.
7. Улуғзода, С. Мунтахабот / С. Улуғзода // Тарт. Муруватов Ч.– Душанбе: Ирфон, 1982. – Ҷ. 2. – 432 с.
8. Улуғзода, С. Навобод / С. Улуғзода – Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1953. – 398 с.
9. Шарипов, Ш. Абдунабии Фаҳруззамонии Қазвинӣ ва аҳамияти адабии тазкираи “Майхона”-и ӯ / С. Улуғзода // Қисми 1. - Душанбе: Сармад-Компания, 2019. – С.25.
10. Эмомалӣ С. Сотим Улуғзода ва фарҳанги миллий / Эмомалӣ С.– Душанбе: Истеъдод, 2011. – 112 с.

МАҲОРАТИ НАҚШОҲАРИИ СОТИМ УЛУҒЗОДА ДАР ТАСВИРИ ШИВОЧӢ

Дар мақола ҳунари симоофарии Сотим Улуғзода дар тасвири Шивочӣ, ҳофизи маъруфи Ҳиндустон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Муаллиф маҳорати тасвири нависандаро ба чанд омил вобаста намудааст, ки аввалан ин баланд бардоштани завқӣ эстетикӣ хонанда, маҳбубтар қардани ҳунарманд дар ҷашми хонанда мебошад. Сабаби дигари тасвири ҳунари волои Шивочӣ ва дар ҳадди ғулув инъикос қардани санъати ӯ дар он аст, ки ҳофиз ба мардум фақат шодӣ меорад ва аз дарду ғами халқ, шодию музаффариятҳои мардум месарояд.

Муаллифи мақола қайд намудааст, ки Сотим Улуғзода бар замми тасвири ҳунари мусиқӣ ва сарояндагии Шивочӣ, сифатҳои дигари ӯро низ нишон додааст, ки ин дostonсароӣ ва муғаннигии ӯ мебошанд.

Як вежагии дигари тасвири нависанда, ки дар мақола таъкид гардидааст, ин истифода аз насри мусаччаъ мебошад, ки он симои Шивочӣ ва ҳолати воқеаро рангу ҷилои хоса додааст.

Илова бар ин, дар мақола қайд гардидааст, ки Сотим Улуғзода дар симоофарӣ аз тасвирҳои парадоксӣ низ истифода намудааст, ки дар адабиёти тоҷик кам ба назар мерасад.

Инчунин, дар тасвири нависанда баъзан ба ҳодисоти воқеоти таърихиву иҷтимоӣ низ ишора гардидааст.

Калидвожаҳо: *Сотим Улугзода, Шиводжӣ, симо, ҳунар, Ҳиндустон, мусиқӣ, дostonсарой, наср, санъат, маҳорат.*

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОЕ МАСТЕРСТВО СОТИМА УЛУГЗОДА В ОБРАЗЕ ШИВОДЖИ

В статье исследуется изобразительное мастерство Сотима Улугзода в образе известного индийского артиста Шиводжи. Автор объясняет мастерство писателя несколькими факторами, первый из которых - повысить эстетический вкус читателя, сделать художника более популярным в глазах читателя. Другая причина изображения художественного мастерства Шиводжи и крайнего отражения его искусства заключается в том, что певец приносит людям только радость и воспекает их горести, радости и победы.

Автор статьи отмечает, что в дополнение к описанию музыки и пения Шиводжи, Сотим Улугзода рассказал и о других его качествах, а именно о его рассказываниях историй и пение.

Еще одна особенность авторского описания, которая подчеркивается в статье, - использование прозы, которая придает особую окраску образу Шиваджи и ситуации.

Кроме того, в статье отмечается, что Сотим Улугзода также использовал в своих изображениях парадоксальные образы, которые редко встречаются в таджикской литературе. Описания писателя также иногда относятся к историческим и общественным событиям.

Ключевые слова: *Сотим Улугзода, Шиводжи, образ, искусство, Индия, музыка, повествование, проза, искусство, мастерство.*

ON THE IMAGE-MAKING SKILLS OF SOTIM ULUGHZODA IN DESCRIPTION OF SHIVAJI'S APPEARANCE

The article considers image-making skills of Sotim Ulughzoda in description of the well-known Indian singer Shivaji's appearance. The author associated the image-making skill of writer to several factors, that the first is increasing the aesthetic interest of readers, and making lovelier the image of artist for the readers. Another reason for the status of the beginning of the subscriber harvest and the maximum of his art is that the singer leads only the joy and happiness to the people sings their joy and sadness, and the triumph of the people.

The author of the article also stated that Sotim Ulughzoda in addition of description of Shivaji's mastership on music and singing, describes his other features as narrating skills and virtuous playing on musical instruments.

Another particularity of the writer's image-making skill, that is highly prized in the article, is the use of high literary prose, which made the Shivaji's image and the condition of the events more colorful.

In addition, in the article was noted that Sotim Ulughzoda also used a symbol of paradox images, which seems to be exhausted in Tajik literature. It is also sometimes indicated by historical and social factors in the image of the writer.

Keywords: *Sotim Ulughzoda, Shivaji, image, art, India, music, narration, prose, talent, skill.*

Сведения об авторе: *Нодирова Мавзуна – старший преподаватель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 918105070; e-mail: mavzuna.nodirova@mail.ru*

Information about the author: *Nodirova Mavzuna - senior lecturer of the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, 734019, Republic of Tajikistan. Tel.: (+992): 918105070; e-mail: mavzuna.nodirova@mail.ru*

ҶОЙГОҲИ ВАТАН ДАР АШЪОРИ МАСТОН ШЕРАЛӢ

Ифтихори А.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

*Беватан нест ғарибе, ки кунад ёди Ватан,
Дар Ватан будаи бе ёди Ватан беватан аст.*

М. Шералӣ

Мавзӯи “Ватан ва ватанпарастӣ” дар нимаи дуҷуми қарни бист дар эҷодиёти адибон бо ҷилои тоза ба тасвир омада, шарҳи мафҳуми “Ватан” аз изҳори муҳаббат ба он мавқеи баландтареро касб намуд. Бартарии ин мавзӯҳо аз он сарчашма мегирад, ки ҳар як адиб аз гузаштаи ҷаҳониро кишвар, фарҳангу маданияти қадима ва таърихи бойи миллати худ ифтихорманд гашта, дар васфи он бо муҳаббат суҳан меронад.

Дар ашъори Мастон Шералӣ мавзӯҳои “Ватан, ишқ, модар, инсон, сулҳу ваҳдат, ахлоқи ҳамида, ҳаёти иҷтимоӣ” ва махсусан, мавзӯи Ватан мавқеи муҳим дорад.

Шоир баробари халқи азизаш қадам гузошта, ҳамроҳи онон аз ҳавои Ватани маҳбубаш нафас мегирад ва бо зиндагӣ кору пайкори худ ҳамавақт дар васфи Ватан месарояд:

Баҳр рӯзону шабон ҳеҷ нагирад ором,
Магар аз неку бади даҳр суҳан меғӯяд?!
Дили ман болзанон дар лаби дарёи дамрон
Гашта баргашта ба тақрор Ватан меғӯяд.

Боз ёди Ватан аз домани ман доштааст,
Ёди он ҷо, ки ба ҳам омадааст обу гилам,
Ёди кӯҳе, ки бувад шахсатуни боми само,
Ёди деҳе, ки бувад дар бағалаш мисли дилам [4, с. 109]

Дар солҳои 60-уми асри XX ба майдони адабиёт адибоне ҳамчун Мирзо Турсунзода, Мирсаид Миршакар, Боқӣ Раҳимзода ва дигарон ворид гардиданд, ки давомдиҳандаи насли калонсол ба истилоҳ «классикон» мебошанд. Ин адибон анъанаи беҳтарини устодони худро дар арсаи эҷод давом дода, ба комёбиҳои беназир ноил гардиданд. Дар ин давра ба майдони адабиёт Ғ. Мирзо, У. Раҷаб, Ф. Муҳаммадиев, М. Шералӣ, М. Қаноат, Ҳ. Файзулло, Ф. Ансорӣ ва дигарон ворид гардиданд, ки дар назму наср ва драматургияи тоҷик асарҳои арзишмандеро таълиф кардаанд.

Мастон Шералӣ бо вучуди умри кӯтоҳ, яке аз адибони ҷавоне буд, ки дар ашъораш ҷанбаҳои худшиносӣ ва тозаҷӯиву навоҷӯӣ ба таври возеҳ ба назар мерасад. Дар фаъолияти эҷодии худ ба шеърӣ тоҷикӣ навоҷӯӣ ва тозаҷӯӣ ворид намуда, дар тасвиру тавсифи Ватан, шинохти муқаддасоти он, арзишҳои миллию таърихӣ фарҳанги ниёгон ва тараннуми ғояҳои инсонпарварӣ нақши муҳим гузоштааст.

Мастон Шералӣ аз зумраи шоирони солҳои шастуму ҳафтодум буд, ки рӯзҳои аввал бо ҷиддияти том, шӯру шавқӣ ҷавонӣ ва бо назари нав ба адабиёт ворид гардид ва дар назми равони тоҷик ҷойгоҳи созовори худро пайдо кард.

Аз нимаи дуҷуми солҳои 50-уми садаи гузашта дар сиёсати шӯравӣ, аз ҷумла дар адабиёту санъат баъзе раванҷҳои нав, дигаргуниҳои назаррас пайдо гардида, дар сар то сари кишвари Шӯравӣ, аз ҷумла дар Тоҷикистон низ идома ёфтанд. Хусусан, дар солҳои 60-70-ум як гурӯҳ ҷавононе вориди арсаи адабиёт шуданд, ки дар шеър тағйироти ҷиддӣ ворид намудан хоҳанд. Дар шеър мавзӯи миллат, тақдири таърихӣ он, ғами мардум, мавзӯи Ватан ва ғайра пайдо шуд.

Мавзӯҳои асосии эҷодиёти Мастон Шералӣ васфи ишқу муҳаббати поки инсонӣ, сулҳу саодати халқҳо, бузургдошти инсон модару падар, саҳифаҳои дурахшони таърихи халқи тоҷик, озодии Шарқ, меҳнати мардуми деҳот, ҳаёти хурраму зебои ҷавонон ва

корнамоиҳои меҳнати онҳо дар сохтмонҳои азиму зарбдори мамлакат ва ғайра иборат мебошанд. Аммо васфи Ватан дар эҷодиёти Мастон Шералӣ ҷойгоҳи махсус дорад. Байтҳои пурмаънии шоир далели андешаи болост:

*Ватанам, як нафас аз ёди ту фориғ нашавам,
Фориғӣ дар раҳи ту меҳри туро бохтан аст.
Беватан нест ғарибе, ки кунад ёди Ватан,
Дар Ватан будаи бе ёди Ватан беватан аст [4, с. 109].*

Ҷоне, ки раҳи Ватан напӯяд,
Ҷуз бори зиёдатии тан нест,
Гар дар Ватанат Ватан наёбӣ,
Ҳар ҷо, ки Ватан кунӣ, Ватан нест [4, с. 10].

Мастон бо шеъраш ҷонро ба Ватан пайвастааст ва замин, ки макони Ватан аст, дар назди ӯ ҷон дорад, дам мегирад ва хаста мешавад: “Замин шуд хаста зери тӯпу танкҳо”. Хаста шудани замин оқибаҳои нек надорад, хаста шудани одамон дар ғоят ва фалокатҳо мебарад.

Ман аз мурдан наметарсам,
Ман аз мурдор метарсам.

Бояд тазаққур дод, ки аввалин шеъри устод бо номи «Ватан» соли 1953 дар матбуоти даврӣ ба таъриф расид.

Мундариҷаи ғоявии маҷмӯаҳои Мастон Шералӣ ин тараннуми Ватан ва зебоиҳои он, меҳру муҳаббат ба зодгоҳу диёри азиз, тасвири назаррабои табиати кишвар, ситоиши иқтидори инсон, тасвири комёбиҳои беназири халқ, васфи қаҳрамонҳои майдони меҳнат, замзамаи умри ҷавонӣ ва ишқу муҳаббати поки инсонӣ ва ғайраҳо мебошанд. Мисол:

*Ман уқобам, ман уқоби кӯҳсор,
Боли парвозам бувад номи Ватан.
Мезанам паҳлу ба моҳу офтоб,
Аз сари ҳар қуллаи боми Ватан [4, с. 70]*

Ҳар ғаёе пӯшам, агар дар назарам зинда шуда,
Модарам бо ҳама уммед ба ман менигарад!
Чашми ӯ софтарин чашмаи кӯҳсори Ватан,
Балки ӯ сӯи ман аз чашми Ватан менигарад!

Ҷомаи зирагии сабз диҳад чилва ба чашм
Сабзаи домани кӯҳсори сафобахши диёр,
Ҳар раҳу риштаи он мисли раҳу пайраҳаест,
Ки ба ҳар сӯи аз он рафта басте нақши диёр. [4, с. 91]

Тараннуми ишқ ва муҳаббати поки инсонӣ, тасвири манзараҳои табиат, Ватан ва зебоиҳои он, ситоиши иқтидори инсон, доираи ашъи тасвири комёбиҳои беназири халқ, замзамаи умри ҷавонӣ ва ғайра мавзӯҳои дилписанди шоир буда, мундариҷаи маҷмӯаҳои ӯро ташкил медиҳанд.

Садокати бепоён ба Ватан ва муҳаббати самимӣ ба обу хоки кишвар, худро шинохтан ва озодиро қадр кардан аз сифатҳои аҷибӣ характери қаҳрамонҳои лирикист, ки ин сифатҳо дар шеърҳои «Ташна», «Ватан», «Коргар», «Давлати ноёфт», «Мизони зиндагӣ» ва «Акси овоз» пурра инъикос ёфтаанд:

Меҳрубонӣ мерасад моро зи даргоҳи Ватан,

*Ҷонфишониҳо зи мо бодо ба огоҳи Ватан.
Роҳҳои кишвари мо сатрҳои шеърӣ мост,
Ҷамъ то орем, афтодем дар роҳи Ватан.*

* **

*Месароянд бо ҳазор оҳанг,
Дар ҳавои обшори Ватан.
Гул барояд зи хок бо ин санг,
Бар тамошои навбаҳори Ватан [4, с. 83].*

*Омадам аз шаҳр бо ёди шумо,
Аз камоли меҳр оғӯшам кунед,
Резаи санги шумоям кӯҳҳо,
Он мабодо, ки фаромӯшам кунед! [4, с. 87].*

Эҳтироми Замин-Модар дар ашъори ӯ бештар ба назар мерасад. Зеро, Мастон дар кӯхистони камзамини Тоҷикистон чашм ба олами ҳастӣ кушода, ба қадри ҳар як ваҷаб хоку замини он мерасад. Намеҳодад, ки осмони соф тира гардида, хандаи тифлон ҳалалдор шавад ва ризку рӯзии мардуми Замин зарар бинад:

*Заминро чони ман бояд амон дод,
Зи ранҷи оҳану аз тӯпу танкаш....
Замин чун модари яктои дунёст,
Ба дунё мерасад ҳар ному нангаш!*

Ашъори Мастон Шералӣ ба ҷону имон, ба инсон ва табиат, ба ҳаёт хушбахтӣ, зебӣ, дӯстӣ, нур, ба ҳар катраи об, ба ҳар санг, халқ, Ватан ва ба ҳама муқаддасоти оламу одам пурэхсосу некхоҳӣ, некбинӣ, одамдӯстию зебоипарастӣ ва махсусан Ватан бахшида шудааст. Мафҳуми “Ватан” дар ашъори Мастон вусъатнок аст. Ватан барои ӯ аз рӯду чашмасори зодгоҳ, аз резайи санги кӯҳсори деҳа оғоз ёфтааст. Чунонки мегӯяд:

*Нестам ман нахли гулзори дигар,
Дар ҳамин хок аст маҳкам поям,
Модари кӯҳсор тавлидам намуд,
Ин ҳисор, ин кӯҳ бошад доям.*

*Дар ҳамин ҷо ман фитодам, хестам,
Дар ҳамин ҷо рехт ашки дидаам,
Хандаҳои аввалини бахтро
Дар ҳамин ҷо дидаам, бишнидаам.*

*Не, нахоҳам зист бе ёди шумо,
Рӯдҳои нурбори кишварам.
Не, нахоҳам бурд як дам аз ҳаёл,
Ман туро, эй кӯҳсори модарам [4, с. 88].*

Дар ҳақиқат, мавзӯи “Ватан” дар эҷодиёти шоирони тоҷики солҳои 60-80 садаи XX васеъ густариш ёфта, ҷанбаҳои амиқи иҷтимоиву фалсафӣ касб карда буд. Шоирони тоҷик, аз ҷумла насли ҷавони он, маъною мафҳуми Ватанро басо фароҳу амиқ дарк карда буд, барои онҳо Ватани бузурги мо аз ғӯшаи бому остонаи дари хонаи падар, аз зодгоҳ оғоз меёбад.

*Он қадар донам, ки аз ҷанги дилам
Ҷанги зулфи дилбарон нагасастааст.
Ҷомӯҳо бисёр бишкастам, вале*

Ормонҳои дилам нашкастааст.

Он қадар донам, ки умри бозро
Боз сарфи ёру ёрон мекунам,
То Ватан сарсабз гардад аз сухан,

Аз сухан ман шеърборон мекунам! [4, с. 236].

Мастон Шералӣ ҳамчун шоири баркамол дар адабиёти муосири тоҷик мавқеи намоёнро ишғол кардааст. Хизмати вай дар ғояҳои пешқадами инсонпарварӣ, ватандӯстӣ ва умуман таракқии назм бузург аст. Шоир аз санъатҳои бадеӣ моҳирона истифода намуда, каломашро дар ҳарири нозуки лафзу маънӣ ба хонанда пешниҳод месозад. Дар миёни санъатҳои бадеӣ, ки мавриди истифодаи шоир қарор гирифтаанд, аз ҳама бештар ташбеҳу тавсиф, маҷозу истиора, тазоду таҷнис, муболиға, талмех мавқеи намоёндоранд.

Умуман, мероси адабии бой ва гуногунҷабҳаи Мастон Шералӣ аз он гувоҳӣ медиҳад, ки шоир дар адабиёти нимаи дуоми садаи бист ҷойгоҳи муносиб дошта, ашъори ӯ ғояҳои наҷиби ватандӯстию панду ахлоқӣ ва эстетикӣ тарбиявӣ доранд.

Адабиёт

1. Гулназар, К. Мақолаи ваъдагӣ. Баҳшида ба 80-солагии шоир Мастон Шералӣ / К. Гулназар // Адабиёт ва санъат. – 2015. – 16 апрел
2. Ғазали офтоб. Маҷмӯи хотираҳо. Мураттибон: Хуршед ва Парвизи Мастон. – Душанбе: 2005. – 157 с.
3. Мастон Шералӣ. Мунтахаби ашъор. – Душанбе: Адиб: 1986. – 320 с.
4. Шералӣ, М. Ихлос: Маҷмӯаи шеърҳо. – Душанбе: Ирфон. – 1986. – 383 с.
5. Шералӣ, М. Боли оташ. – Душанбе: Адиб, 1988. – 272 с.
6. Фарҳанги тафсири забони тоҷикӣ (ибораат аз 2 ҷилд). Ҷ.1. (А-Н) зери таҳрири С. Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон.-Душанбе., 2008.
7. Шералӣ, М. Духтари кӯҳсор; Зарафшон; Ду ғазал: Шеърҳо // Адабиёт ва санъат. – 1985, 18 апрел.
8. Шералӣ, М. Ватан; Давлати ноёфт: Шеърҳо // Тоҷикистони советӣ. – 1973. – 19 сентябр.
9. Шералӣ, М. Чашмаҳо; Бештар аён гардад: Шеърҳо / М. Шералӣ // Тоҷикистон. – 1961. – № 4. – С. 11.
10. Энциклопедияи советии тоҷик. Қисми 4. – Душанбе: 1983. – С. 74-76.

ҶОЙГОҲИ ВАТАН ДАР АШЪОРИ МАСТОН ШЕРАЛӢ

Дар мақола сухан оид ба ҷойгоҳи Ватан ва ватанпарастӣ дар ашъори Мастон Шералӣ меравад. Муаллиф кӯшиш намудааст, ки фаъолияти шоирро то андозае шарҳу тавзеҳ диҳад. Мастон Шералӣ чунин меҳисобад, ки ақлу шуури инсон қобили кашфи ҳар муъҷиза мебошад. Инчунин, ӯ ҳамқаламонро даъват намуд, ки эҷодиёти навро рӯи қалам биёваранд.

Ба андешаи муаллиф Мастон Шералӣ ба шеъри тоҷик рангу бӯи тоза овард ва мазмуни шеърҳои ӯ бисёр оммафаҳм буда, мавзӯи Ватан дар ашъори ӯ ҷойгоҳи хосро соҳиб аст. Дар ҳама давру замон дар ҳаёт дигаргунӣҳо пайдо мешаванд, ки ин ҷиҳат низ барои вусъат додани имконоти эҷодии шоир шароити мувофиқтарро фароҳам меовард.

Шеърҳои ӯ саросар пур аз муҳаббати поки инсонӣ, тараннуми ишқ, тасвири манзараҳои табиат, Ватан ва зебоӣҳои он, ситоиши неруи инсон, комёбиҳои беназири халқ, замзамаи умри ҷавонӣ ва дигар мавзӯҳои дилписанд мебошад. Ашъори шоир саросар дорои шеърҳои пурмазмунӣ ватанпарастист. Дар шеърҳояш ибрази ақидаҳо тавассути образҳои бадеӣ баён шуда, истифодаи онҳо хело бамаврид мебошад.

Калидвожаҳо: Мастон Шералӣ, адабиёт, фаъолият, халқ, Ватан, модар, Меҳан, эҷодиёти бадеӣ, ҳаёти осоишта, нозук, шоир, хушбахт, шухрат, фарҳанг, ҷоиза, тавоно.

МЕСТО РОДИНЫ В СТИХАХ МАСТОНА ШЕРАЛИ

В данной статье речь идёт о воспевании Родины и патриотизма в стихах Мастона Шерали. Автор делает попытку кратко рассматривать поэтическую деятельность данного поэта. Поэт Мастон Шерали считает что человеческий разум способен раскрыть любое чудесное явление. Он также призывает в своих поэмах к тому, чтобы писатели в своем творчестве ввели новизну в плане содержания. Поэт своим стихом в таджикской поэзии принес новизну, свежий взгляд. Содержание его стихов доступны простому народу. Тема Родина в его стихотворениях занимает особое место. Во все времена в жизни происходят перемены и период жизни и творчества Мастона Шерали не исключение. События происходившие в период жизни и литературной деятельности данного поэта создали благоприятные условия для развития творчество поэта.

Тематику стихотворений поэта составляет человеческая любовь, описание природного пейзажа, Родина и ее красоты, восхваление способности человека, юность и другие. Особое место занимают стихотворения на тему патриотизма. Мысли в стихах поэта выражаются посредством художественных образов, которые уместно используются в его стихотворениях. Воспеваются высокий пафос патриотизма, а также общечеловеческие ценности и гуманизм.

Ключевые слова: Мастон Шерали, литература, литературная деятельность, народ, Родина, мать, литературное творчество, мирная жизнь, тонкость, поэт, счастье, слова, культура, премия, могучий.

ON THE PLACE OF MOTHERLAND IN MASTON SHERALI'S POETRIES

The article considers the place of the notion of Motherland and patriotism in Maston Sherali's poetries. The author of the article tries to show the activities of the poet. Maston Sherali thinks that the intellect and mind of the humankind can discover every wonder of the world. Also he advises his pen-friends to write the new things and thoughts. The poet gives to the modern Tajik poem new themes and motives, and made the modern poetry more simplified to understand for the mass of population. The patriotic motives have significant and considerable place in his works. Each time and epoch has its social changes, which make the poets to widen his thematic circle, and gives him possibility to write poems on the paradigm of modernity, and gain convenient condition to the poetic works.

The poems of Maston Sherali are full of the pure humanistic love, praise of love, natural paintings, the Motherland and its beauties, praise of the human abilities, social successes of the people, sing of the youth and green years, and other important themes. His poems are full of patriotic interesting motives. In his poems the patriotic thought are expressed by the literary images, and he could use such expressions very well. Also his poems are aimed to the patriotism and the sacred beings of the world and humankind, humanism and aesthetic themes.

Keywords: Maston Sherali, literature, activity, people, Motherland, country, works, peaceful, delicate, poet, happiness, fame, culture, praise, powerful.

Сведения об авторе: Ифтихори Амонкул – ассистент кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: 937592585

Information about the author: Iftikhor Amonkul - assistant of the Tajik language department of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzod. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhammadiev st., 17/6, tel.: 937592585

УДК: 378.

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ
ИНТЕРЕСОВ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ**

Каюмов А. Дж.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

Исследования показывают, что современные вузы могут наилучшим образом поддержать познавательное развитие студентов, помогая справляться со стрессами в своей профессии и повышая способность преподавателей к рефлексии и сочувствию.

Как всегда, общество в решении этих проблем возлагает большую надежду на высшие учебные заведения. «Решений» предостаточно. Много усилий прилагается по воспитанию характера в вузах: от общественных работ до обучения студентов, формирование положительных привычек, поощрение позитивного поведения и развитие у студентов способности к познавательному мышлению [12, с. 62].

В этих решениях есть ценность. Студентам, несомненно, будет полезно выполнять общественные работы, участвовать в важных добродетельных делах и практиковать положительные привычки.

Эти проблемы рассматривались на протяжении десятилетий, а в некоторых случаях и двух столетий, не изменив коренным образом познавательных перспектив студентов. Нравственное развитие студентов зависит в первую очередь не от явных усилий по воспитанию характера, а от зрелости и этических способностей, с которыми они взаимодействуют, - в частности родителей, преподавателей, тренеров и других лиц.

Педагоги влияют на познавательное развитие студентов не просто будучи хорошими образцами для подражания - как бы это ни было важно - но и тем, что они приносят в свои отношения со студентами изо дня в день: своей способностью ценить точки зрения студентов и отделять их от своих собственных, способность признавать и извлекать уроки из познавательных ошибок, их познавательная энергия и идеализм, их щедрость и их способность помогать студентам развивать познавательное мышление, не уклоняясь от собственного познавательного авторитета. Такой уровень влияния является в вузе серьезным познавательным вызовом. А это означает, что мы никогда не сможем значительно улучшить познавательное развитие студентов в вузах, не взяв на себя сложную задачу развития зрелости и этических способностей взрослых. Нам необходимо переосмыслить саму природу познавательного развития.

Исследования показывают, что даже когда вузы подвергаются масштабной реструктуризации, студенты часто до странности не обращают внимания на новые структуры и методы. Отвечая на вопрос о сильных и слабых сторонах их вуза после этих реформ, студенты обращают внимание на сильные и слабые стороны отдельных преподавателей.

В этих отношениях формируются познавательные качества. Взрослые не просто передают познавательные качества и убеждения. Эти качества и убеждения возникают и постоянно развиваются в широком спектре отношений, которые каждый ребенок поддерживает как со взрослыми, так и со сверстниками, начиная почти с рождения, а также в чувственном понимании детьми того, что является вредным, истинным или правильным. В этих отношениях дети постоянно разбираются, например, в том, что они должны другим, что им следует отстаивать, какие традиции стоит сохранять, следует ли соблюдать правила, как внести свой вклад в жизнь своей семьи, класса и сообщества - другими словами, как быть порядочным человеком.

Справедливые, щедрые, заботливые и чуткие преподаватели моделируют эти качества и могут эффективно направлять студентов в решении вопросов. Часто взрослые также эффективны, когда они выражают, как их собственные познавательные вопросы связаны с

познавательными вопросами детей, и когда они моделируют, как мыслить через познавательные проблемы и дилеммы.

Отношения преподаватель-студент формируют познавательное развитие студентов в другом смысле - через их влияние на эмоциональное развитие студентов. Большинство разговоров о познавательном развитии в вузе предполагает, что мы можем научить студентов познавательному поведению, привив им добродетели и стандарты, четкое понимание того, что правильно и что неправильно. Это предположение игнорирует тот факт, что эмоции часто являются теми ценностями и достоинствами, которые студент пытается удержать. Педагог-психолог из Гарварда Джером Каган отмечает, что программы профилактики насилия, которые объясняют студентам вредные последствия насилия, часто не помогают, потому что «молодежь знает, что насилие - это плохо, но они не могут контролировать, так как это стыд и деструктивные импульсы, которые подпитывают насилие» [12, с. 173].

Они предполагают, что, «хотя многие познавательные последствия обучения непреднамеренно, обучение как усилие по своей сути познавательно. Напротив, познавательное воспитание относится к сознательному обучению определенным ценностям, взглядам и предрасположенностям для стимулирования просоциального и познавательного развития студентов» [12, с. 132].

Мы сосредоточимся на подходах к познавательному воспитанию, ориентированных на учебную программу образования, цель которого состоит в повышении просоциального и социального познавательного развития. Тем не менее, существует более серьезное препятствие для развития важных познавательных качеств, и это препятствие является фундаментальным культурным заблуждением о природе познавательной жизни молодежи. Большинство взрослых, включая большинство преподавателей, не считают себя вовлеченными в собственный нравственный рост. У нас есть своеобразное представление о том, что наша познавательная природа определяется поздним детством и что, став взрослыми, мы просто доживаем до брошенного кубка.

Тем не менее, новые модели развития взрослых предполагают, что этические качества взрослых вовсе не остаются статичными - они зигзагообразно изменяются в зависимости от многих факторов. Некоторые взрослые со временем становятся более щедрыми и сострадательными; другие становятся более эгоистичными. Некоторые взрослые становятся более мудрыми, способными извлекать из них важные познавательные истины; представления других о справедливости становятся более шаблонными или грубыми. Многие люди теряют познавательный энтузиазм. Каждый этап взросления приносит как новые познавательные слабости, так и новые познавательные силы.

Эта способность к изменениям означает, что типичный взрослый не достиг своего познавательного потенциала. Король Лир не разовьет сострадание или зрелое чувство справедливости, пока не примет смерть. Вузы сталкиваются с проблемой создания культуры, в которой преподаватели привыкли ценить других и проявлять щедрость к ним, действовать справедливо и добросовестно и формулировать зрелые и устойчивые идеалы как развивающиеся и тонкие способности. «Нет ничего благородного в том, чтобы быть выше кого-то другого», - говорит лидер движения за гражданские права Уитни Янг. «Единственное настоящее благородство - это превосходство над собой».

Многое из того, что считается воспитанием характера в вузе, просто не влияет на эмоциональные или познавательные качества взрослых. Постоянные призывы преподавателей стать лучшими образцами для подражания сами по себе не порождают ни внутренних обязательств, ни внешнего руководства и поддержки, которые необходимы преподавателям для развития этих качеств. Как минимум, эффективное познавательное воспитание должно включать конкретные стратегии, помогающие взрослым справиться с разочарованием и беспомощностью, и должно быть сосредоточено на создании культуры, которая поддерживает преподавателей в их эмоциональном и познавательном росте.

Вузы явно не могут ответить на все неприятности, которые приводят к беспомощности и безнадежности преподавателей. Но они должны сосредоточиться на двух основных причинах: напряжение, связанное с учащимся, с поведенческими проблемами и изоляция.

Многие современные вузы сейчас уделяют первоочередное внимание помощи преподавателям в работе со студентами, с проблемами поведения не только потому, что эти проблемы очень болезненны для преподавателей, но и потому, что проблемы препятствуют обучению всех студентов в группе. К счастью, существуют программы, помогающие преподавателям эффективно справляться с этими проблемами. Лучшие дают преподавателям конкретные стратегии и разрушают изоляцию преподавателей, создавая более сильные и заботливые сообщества. Среди множества видов поддержки преподавателя изучают эффективные стратегии дисциплины и получают помощь в развитии внутренних мотивов студентов к конструктивным и совместным действиям, включая вовлечение студентов в установление правил, принятие решений и решение проблем.

Мы столкнулись с большим количеством работ, в которых даются только общие рекомендации для структурирования учебно-методического процесса и сосредоточить внимание прежде всего на том, что познавательное воспитание должно быть нацелено. Поэтому сначала мы представим цели познавательного воспитания, ориентированных на учебную программу и ожидаемые результаты с точки зрения знаний, навыков и отношения.

Сосредоточившись на том, как различные авторы характеризуют познавательное воспитание, можно выделить две аспекта. В своей работе педагог Горбунова Л.Н. утверждает, что «познавательное воспитание должно быть направлено на познавательное развитие личности и его или ее способность самостоятельно решать познавательные дилеммы и этические проблемы. Исследования в этом направлении уделяют особое внимание когнитивным навыкам, таким как критическое мышление, принятие познавательных решений и познавательное рассуждение, особо нужно подчеркнуть важность когнитивного элемента познавательного развития» [3, с. 62].

В наши дни много говорят о более сильных и согласованных программах наставничества для новых преподавателей, и эти новые программы жизненно важны для того, чтобы помочь преподавателям преодолеть разочарование. Наставники могут помогать преподавателям в развитии их компетенций и талантов, но они также могут реагировать на преподавателей именно в те моменты, когда представления и ожидания новых преподавателей в отношении преподавания сталкиваются с трудной реальностью. Наставники могут помочь новым преподавателям быть реалистами и гордиться своими, казалось бы, небольшими достижениями.

Наставники также могут помочь новым преподавателям задуматься о творческих, разнообразных карьерных направлениях в рамках педагогической профессии, которые могут позволить им использовать свои таланты и оказать большее влияние на жизнь студентов. Исследования показывают, что использование их талантов и профессиональный рост значительно важнее статуса или заработной платы для повышения познавательного духа преподавателей. Современный мир призывает к обновлению возможностей карьерного роста преподавателей, чтобы позволить преподавателям стать новаторами и предприимчивыми - например, дать им возможность начинать свои собственные программы, проводить исследования, брать творческий отпуск в частном секторе или брать на себя руководящие роли.

Подобные изменения должны стать частью общих усилий по поддержке этического роста преподавателей и их способности направлять этический рост студентов. Опытные профессионалы, обладающие опытом в таких важных областях, как грамотность, также тренируют преподавателей.

Высшим образовательным учреждениям необходимо делать гораздо больше для развития профессиональной культуры, ориентированной как на академическое обучение, так и на развитие этических знаний и навыков взрослых. Преподаватели под руководством

тренеров могли бы дать друг другу обратную связь по таким темам, как завоевание уважения и доверия, создание заботливого сообщества, работа с трудными студентами, а также выявление и обращение вспять нисходящей спирали, в которую попадают студенты и взрослые.

Преподавателям нужна возможность поразмышлять о том, почему им трудно сочувствовать конкретным студентам, об их успехах и неудачах в воспитании познавательного мышления студентов, а также о состоянии их собственных идеалов. Преподавателям нужна эмоциональная поддержка со стороны своих коллег, чтобы справиться с хроническим стрессом. И администраторы должны научиться создавать возможности для этой эмоциональной поддержки, не превращая вузы в те виды терапевтической культуры, которые оттолкнули бы многих преподавателей.

Исходя из вышеуказанного мы выступаем за развитие учебных проектов познавательного воспитания, ориентированного на учебную программу, в которых просоциальное и познавательное развитие студентов идет рука об руку с предметом в конкретной области обучения. В центре внимания должны быть знания, которые имеют смысл для студентов с точки зрения их собственного положения в мире и помогает им стать членами сообщества. Образование, которое способствует развитию личности студентов и учит их познавательному участию в жизни общества с помощью предметных знаний и навыков, познавательное воспитание в истинном смысле - является самым лучшим.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гальперин, П.Я. Введение в психологию / П.Я. Гальперин. – М.: Кн. Дом Университет, 2000.–329 с.
2. Гез, Н.И. Формирование коммуникативной компетенции как объект зарубежных методических исследований / Н.И. Гез // Иностранные языки в вузе. – 2005. – № 2.
3. Горбунова, Л.Н. Освоение информационных и коммуникационных технологий педагогами в контексте ориентации на профессионально-личностное развитие: Информатика и образование / Л.Н. Горбунова, А.М. Семибратов. – 2004.
4. Деркач, А.А. Взаимосвязь структурных компонентов состояния психической готовности учащихся к педагогической деятельности // Психолого-педагогические проблемы взаимодействия преподавателя и студентов. - М., 1987.
5. Дубовицкая, Т.Д. Методика диагностики направленности учебной мотивации / Т.Д. Дубовицкая // Психологическая наука и образование. - 2002. - №2.
6. Емельянов, Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю.Н. Емельянов. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1985.
7. Ильина, Т.С. Опыт развития информационной культуры преподавателей средствами образовательных технологий: Материалы межрегиональной научно-практической конференции. – СПб, 2016.
8. Минич, О.А. Информационные технологии в образовании. - Минск, 2018.
9. Каймакова, М.В. Коммуникации в организации: текст лекций / М.В. Каймакова. – Ульяновск: УлГТУ, 2016.
10. Казарцева, О. Культура речевого общения: теория и практика обучения: учебное пособие / О. Казарцева. – М.: Флинт, Наука, 2018.
11. Лутфуллозода, М., Бобизода Ф. Андешаҳо перомуни тарбияи ахлоқӣ ва ташаккули онҳо / М.Лутфуллозода, Ф.Бобизода. – Душанбе, 2017.
12. Schaps, Schaeffer, & McDonnell, What's Right and Wrong In Character Education Today, USA, 2010

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ СТУДЕНТОВ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье речь идет о познавательном воспитании студентов в учебном процессе. Большинство исследований сосредоточено на том, «что» и «почему» познавательное воспитание может быть ориентировано на учебную программу. Внимание к форматам обучения для повышения просоциального и познавательного развития студентов относительно невелико.

По мнению автора статьи, в большинстве исследований по стратегиям обучения познавательному воспитанию рекомендуется проблемный подход к обучению, при котором учащиеся

работают в небольших группах. Такой подход дает пространство для диалога и взаимодействия между студентами, что считается решающим для их познавательного и просоциального развития.

Автор резюмирует, что теоретические рассуждения о познавательном воспитании не отражаются на практике познавательного воспитания, ориентированного на учебную программу и его влияния на результаты обучения студентов. Исходя из этого, он рекомендует, чтобы будущие исследования познавательного воспитания, ориентированного на учебную программу, включали предметные области, охватывающие познавательные вопросы и социальные различия между студентами.

Ключевые слова: гражданское образование, разработка учебных программ, познавательное развитие, высшее образование, социальные различия, методы обучения.

ШАРТҲОИ ПЕДАГОГИИ ТАШАККУЛИ МАНФИАТҲОИ МАЪРИФАТИИ ДОНИШЧЌҶҲ ДАР РАВАНДИ ТАЪЛИМ

Дар мақола масъалаи тарбияи маърифатии хонандагон дар раванди таълим баррасӣ мешавад. Аксари тадқиқотҳо ба он нигаронида шудаанд, ки "чӣ тавр" ва "чаро" таълими маърифатӣ бо барномаи таълимӣ вобастагии зиҷ дорад. Таваҷҷуҳ ба тарзҳои омӯзишӣ барои баланд бардоштани рушди иҷтимоию маърифатии хонандагон нисбатан кам аст.

Ба ақидаи муаллифи мақола, аксари таҳқиқот оид ба стратегияҳои омӯзиши таълими маърифатӣ бар асоси мушкilot ба омӯзиш тавсия медиҳанд, ки дар он донишчўён дар гурӯҳҳои хурд кор мекунанд. Ин равиш фазои муколама ва ҳамкориҳои байни донишчўёнро фароҳам меорад, ки барои рушди маърифатӣ ва иҷтимоии онҳо аҳамияти ҳалкунанда дорад.

Муаллиф хулоса мекунад, ки мулоҳизаҳои назариявӣ дар бораи таълими маърифатӣ дар амалияи он, ки ба барномаи таълимӣ ва таъсири он ба натиҷаҳои омӯзиши донишчўён нигаронида шудааст, инъикос намеёбанд. Дар ин замина, ӯ тавсия медиҳад, ки таҳқиқоти оянда оид ба таълими маърифатии ба барномаи таълимӣ дохилшаванда соҳаҳои фанниро дар бар гирад, ки масъалаҳои маърифатӣ ва фарқиятҳои иҷтимоии байни донишчўёнро фаро гирад.

Калидвожаҳо: таълими шахрвандӣ, таҳияи барномаи таълимӣ, рушди маърифатӣ, таҳсилоти олӣ, тафовути иҷтимоӣ, усулҳои таълим.

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR FORMING THE COGNITIVE INTERESTS OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The article deals with the cognitive education of students in the educational process. Most research has focused on the "what" and "why" of cognitive education can be curriculum-oriented. Attention to learning formats for enhancing the prosocial and cognitive development of students is relatively small.

According to the author of the article, most studies on learning strategies for cognitive education recommend a problem-based approach to learning, in which students work in small groups. This approach provides space for dialogue and interaction between students, which is considered crucial for their cognitive and prosocial development.

The author summarizes that theoretical considerations about cognitive education are not reflected in the practice of curriculum-oriented cognitive education and its impact on student learning outcomes. On this basis, he recommends that future research on curriculum-centered cognitive education include subject areas covering cognitive issues and social differences between students.

Keywords: civic education, curriculum development, cognitive development, higher education, social differences, teaching methods.

Сведения об авторе: Каюмов Абдулмаин Джумахонович – кандидат педагогических наук, доцент, проректор по учебной части методических работ Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел.: (+992) 934037881, E-mail: muinjanvar78@mail.ru

Information about the author: Qayumov A. J. - candidate of pedagogy, associate Professor, Vice-Rector on Study and Methodical Affairs of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhammadiyev str., phone: (+992) 934037881, E-mail: muinjanvar78@mail.ru

МАСЪАЛАИ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ БОЗӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА РУШДИ ҶАЪОЛИИ ЭЪОДИИ МАКТАББАЧАГОНИ ХУРДСОЛ

Рачабова Ф.О.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Омӯзгор дар ҷаъолияти амалии худ ҳамеша бо татбиқи маҷмӯи чорабиниҳое рӯ ба рӯ мегардад, ки дар ҷараёни амалисозии онҳо бисёр вақт зиддияти байниҳамдигарӣ ба вуҷуд меояд. Ба чунин зиддият, пеш аз ҳама, зиддият байни ҳадафҳои коллективӣ ва фардии тарбия, байни усулҳои муттаҳидсозии коллектив ва сабабҳои рафтору кирдори мактаббачаҳо, байни зарурати васеъ намудани озодии бачаҳо ва маҳдудкунии талабу қўшиши онҳо, мансуб мебошад. Бешубҳа, чунин зиддиятҳо бозӣ метавонад ҳал кунад. Бозӣ душвориҳоро номаълумтар карда, ба бачаҳо озодона рафтор, фикрронӣ ва эҷодкорӣ қарданро фароҳам меорад. Бозӣ шавқу ҳаваси бачаҳо зиёд мекунад.

Дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати рушди ҷаъолии эҷодӣ ва шахсияти эҷодкор ба миён омадааст. Рушди ҷаъолии эҷодии мактаббачагон, махсусан, синну соли хурд, муҳимтарин вазифаи системаи маорифи ҷумҳурӣ гардидааст. Барои рушди қобилияти эҷодии шахсият синну соли хурди мактабӣ муҳимтарин марҳила ба шумор меравад, зеро маҳз дар ин давра қобилият ва талаботи шахсият, ки бо ҷаъолияти эҷодии бачаҳо сахт алоқаманд мебошад, ташаккул меёбад. Пас, инкишоф додани ҷаъолияти эҷодие, ки дар ҳар як хонандаи синни хурди мактабӣ ташаккул ёфтааст, яке аз вазифаҳои асосии мактаби ибтидоӣ ба шумор меравад.

Воситаҳои технологияҳои бозӣ шакли муҳимтарини таълим буда, имкон медиҳанд, ки ҷараёни таълим барои мактаббачагони хурдсол самаранок, ақоиб ва инчунин, шавқовар гардонида шавад. Бозӣ ҷаъолияти мактаббачагони хурдсолро оид ба аз ёд қардан, мустаҳкам намудан ва ё аз худ қардани маводи таълимӣ, самаранок ва ҳассосу рангоранг карда, инчунин, барои рушди ҷараёнҳои психологӣ дар онҳо мусоидат менамояд. Ғайр аз ин, бозӣ ба мактаббачагони хурдсол барои самаранок аз худ қардани донишҳои нав тавассути амалияи ба худ хос мусоидат карда, ҷараёни таълимиро шавқовар мегардонад.

Дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳалли зиддият дар байни масъалаи зарурати рушди ҷаъолии эҷодии мактаббачагони хурдсол ва дигар масъалаҳои педагогии мавҷудбуда, ки рушди эҷодии бачаҳо дар ҷараёни таълим ва тарбия боз медоранд, инчунин, зарурат дар татбиқи воситаҳои технологияҳои бозӣ барои таъмини рушди ҷаъолии эҷодии мактаббачагони хурдсол, хело ҳам муҳим мегардад.

Барои ташаккули тафаккури эҷодӣ ва тасаввуроти мактаббачагони хурдсол инкишоф додани чунин намудҳои маҳорат муҳим мебошад: ба система даровардани ашёҳо, шароит ва зухурот мувофиқи шаклҳои гуногун; муқаррар қардани алоқаи байниҳамдигарии сабабу натиҷа; дидани робитаи мутақобила ва қушодани робитаҳои нав байни системаҳо; муҳокима қардани назарияҳои рушд; таҳияи фарзияҳои ҳосияти пешгӯикунидошта; чудо қардани аломатҳои ба ҳам зидди объект; ошкор ва муайян қардани муҳолифат; чудо қардани хусусиятҳои номувофиқи объектҳо дар фазо ва вақт; муаррифӣ қардани объектҳои фазой; истифодаи назарияҳои гуногун дар ҷойи тасаввуршуда; пешниҳоди объект дар асоси хусусиятҳои чудоқардашуда, ки баргараф намудани сустӣ ё камҳаракатии эмотсионалии тафаккурро дар назар дорад; баҳодихӣ ба воқеи будани ҳулоса; маҳдуд қардани майдони ҷустуҷӯи қарорҳо; ба таври ҳаёли тағйир додани объектҳо, ҳолатҳо, зухурот; фикран тағйир додани объектҳо дар мувофиқат бо мавзӯи муайяншуда.

Дар луғати мухтасари фалсафӣ, ки таҳти таҳрири Алексеев А.П. ба ҷоп расидааст, эҷодиёт ҳамчун қори ҷомеа, гурӯҳҳои иҷтимоӣ, синфҳо, шахсиятҳои алоҳида тавсиф қарда шудааст, ки дар ҷараёни он қизи наво пайдо мешавад, ки пештар, умуман, вуҷуд надошт. Эҷодиёт ин инкишофи нав барои прогресси иҷтимоӣ, рушди сатҳҳои озодии инсон, гуманизатсияи муносибатҳои ҷамъиятӣ аст, ки ташаккули бисёрпахлу ва муносиби шахсиятро таъмин менамояд, мебошад [1, с. 43]. Имкониятҳои эҷодии инсон қувваи асосии

он ба шумор рафта, аз рӯи дараҷаи ташаккул бо ҳам монанд нестанд, зеро байни одамон фарқи ирсӣ мавҷуд буда, шароити зиндагии онҳо гуногун мебошад. Агар ҷараёни эҷодиро ҳамчун фаъолияти озодаи инсон шуморем, пас, дар чунин ҳолат ақидаи фарҳангшиносии венгерӣ И. Витанро тарафдорӣ кардан мумкин аст, ки он се сатҳи имкониятҳои эҷодиро махсус қайд кардааст: самарабахшӣ ва тазакур; ҷинсӣ; асоснокӣ ва инноватсионӣ [2, с. 73].

Як зумра олимони ватанӣ, ба монанди М. Лутфуллозода, Б.Р. Раҳимов, Ф. Шарифзода, Ш.А. Сафаров, Р.К. Қурбонов, Б. Мачидова ва дигарон асарҳои худро ба масъалаи татбиқи технологияҳои бозӣ ва таъсири онҳо ба инкишофи фаъолияти эҷодии мактаббачагони хурдсол бахшидаанд.

Мувофиқи назарияи Фребел идоракунии педагогии бозихо, ки барои тарбияи сенсорӣ ва ташаккули идрок мусоидат менамояд, аз бисёр ҷиҳат асоснок карда нашуда буд, зеро ин назария бо ҷиҳатҳои фарқкунандаи кӯдакон, бо эҳтиёҷоти онҳо дар муҳолифат буд. Чунин муҳолифат дар мақолаҳои К.Д. Ушинский қайд шудааст [11, с. 226].

Профессори итолёвӣ Д.А. Колотса дар монографияи худ «Бозихои кӯдакона» гуфтаҳои бисёр олимонро далел овардааст, ки онҳо камбудии асосии пайравони Фребелро дар он медиданд, ки фаъолияти кӯдак аз ҷониби онҳо бо талаби омӯзиши саҳт, аксаран, бе назардошти талаботи кӯдак иваз карда шудааст [3, с. 122].

К.Д. Ушинский, ки дар Мангейм ба боғчаи кӯдакон рафта буд, навиштааст, ки он боғбонҳое, ки ғояҳо ва усулҳои Фребелро хуб наомӯхтаанд, кӯдаконашон «ҳамёза кашида, қариб ғиря мекунанд ва нақши парандаю шикорчии машхурро аз бозихои фребелӣ нишон медиҳанд» [11, с. 116].

Таҳлили асарҳои илмӣ вобаста ба масъалаи инкишофи фаъолияти эҷодии мактаббачагони хурдсол тавассути воситаҳои технологияҳои бозӣ нишон дод, ки чунин унсурҳои объекти омӯзиш (қобилияти эҷодӣ) мавҷуданд, ки метавонанд манбаи тавсифи хусусиятҳои таҳлиси бошанд, инчунин, нишонаҳое, ки сабаби муайян шудани ҳадафҳо ва вазифаҳои мазмун ва натиҷанокии корҳои таълимӣ гарданд: босаводӣ; босалоҳиятӣ; қисми арзишӣ-маъноӣ; рефлексия; фаъолияти фарҳангӣ.

Шарту шароите, ки ба пайдоиши бозихо таъсир мерасонанд, ба таври гуногун зоҳир мешаванд, вобаста аз: синну сол; хусусиятҳои фардии кӯдакон; характери тарбия ва ғайра.

Мустақилияти мактаббачаи хурдсол дар бозӣ аввалин ҷиҳати ҳосил он ба шумор меравад, ҳатто дар он ҳолате, ки мактаббачаи хурдсол ҳанӯз наметавонад мазмуни бозии саркардаи худро васеъ такмил диҳад. Ин кӯшиш ба мустақилият дар иҷрои нақши мактаббачаи хурдсол, аксар вақт дар дастгирии ҳамон кӯдаки калон инъикос мегардад, ки ўро ба бозӣ даъват карда, ҳиссиёти ўро бедор кард. Мактаббачаи хурдсол ба онҳое, ки ўро ихота кардаанд, саҳт наздик мешавад. Кӯшиш ба мустақилият дар вучуди мактаббачагони хурдсол ҳанӯз хело барвақт, ба таври гуногун, дар бозӣ пайдо мешавад.

Дар байни мактаббачагони хурдсол бозихои паҳншуда ҳамон бозихое мебошанд, ки аз рӯи мазмуни худ (инчунин, аз рӯи номашон) онҳоро ба бозихои дидактикӣ (таълимӣ) мансуб доништан мумкин аст. Чунин бозихо, махсусан, дар педагогикаи мактабӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Бинобар ин, номи ин бозихо аз он ҷо гирифта шудааст: бозихо-дарс, бозихо-машқ. Ба чунин бозихо, аз ҷумла, инҳо мансубанд: кошинкорӣ, расмҳои буридашуда, лотои гуногун, бозихо барои ҷамъбасти натиҷа ва ҷудо кардани нишонаҳои муҳимми як қатор ашёҳо, бозихо барои мушоҳидакорӣ (ба монанди: «чӣ тағйир ёфта?», «дар ин ҷо чӣ намерасад?», «кадом чиз зиёдатӣ аст?» ва ғайра). Ба ин гурӯҳи бозихо як қатор бозихои шифохӣ ё калимагӣ дохил мешаванд («баръакс», «хаёлпарастӣ» - бо калимаҳои муайяни манъшуда, «ин чӣ аст?» - вақте ба саволҳо бояд ашёи фикркардашуда ёфта шавад).

Бисёре аз чунин бозихо дар байни мактаббачагони хурдсол ба таври васеъ паҳн гардидааст. Мисол, наврасон чунин бозихоеро афзал мешуморанд, ки бо машқкунии зиракона, доноиву бофаросатӣ, зудҷавобӣ, мушоҳидакорӣ алоқаманд ҳастанд. Ба чунин бозихо ҳамаи намуди муаммоҳо, шумораи зиёди бозихои рӯимизӣ, бозию шӯҳихҳои бачагона, фокусҳои алоҳида, масъалаҳо ва чистонҳои аҷоибро дохил кардан мумкин аст (мақсад на фақат ёфтани ҷавоб, балки барои мактаббачагони хурдсол муҳим он аст, ки онҳо худашон

бояд бо душворӣ ва бо шавқу завқ чистонҳои навро пешкаш намоянд). Бозиҳои гуногунро дар шакли драма ба гурӯҳи бозиҳои мазкур мансуб доништан мумкин аст [10, с. 26].

Таъқиқот нишон медиҳад, ки технологияҳои бозиҳо низ барои тарбияи ҳисси коллективизм дар вучуди мактаббачагони хурдсол мусоидат менамоянд, агар се талаботи зерин иҷро карда шавад.

Якум, дар вучуди кӯдакон ташаккул ва рушд додани ҳиссиёти ҳам шодкомӣ ва ҳам ғамгинӣ, хоҳиш, майлу рағбат. Барои иҷрои ин кор ягонагии ҳиссиёт, кӯшишу ғайрат ва шавқу завқ зарур буда, ба он дар асоси инкишофи ақлӣ ва санъаткорӣ ноил шудан мумкин аст.

Дуюм, дастгирии ояндаи хурсандибахши бозӣ дар ҳаёти кӯдакон, ки имкон медиҳад шавқу завқ кӯдакон ба бозӣ нигоҳ дошта шавад.

Омӯзонидани кӯдакон барои ташкили фаъолияти худ - шартӣ сеюм ва муҳим дар ташкили бозиҳои коллективӣ мебошад. Дар ин бора таҷрибаи омӯзгороне, ки дар банақшагири ва ташкили чунин бозиҳо иштирок кардаанд, шаҳодат медиҳад.

Дар системаи умумии кори тарбиявӣ дар байни мактаббачагони хурдсол мавқеи муҳимро бозиҳои мазмунноку нақшдор, ки барои рушди фаъоли эҷодии онҳо мусоидат мекунад, ишғол менамоянд. Чунин бозиҳоро дар адабиёти педагогӣ бозиҳои эҷодӣ ва озод меноманд. Кӯдакон дар бозиҳои худ тарзи зиндагии ҳаёти оилашон, ғамхории давлат ва фаъолияти одамон, яъне ҳамаи он чиро, ки онҳо дар атрофи худ дар ҳаёти ҳаррӯзаашон дида, мушоҳида карда ва мешунаванд, инъикос менамоянд. Дар ин раванд «ба таври эҷодӣ аз нав ба хотир овардани ҳиссиёти аз сар гузаронидашуда, пайвастунии онҳо ва аз онҳо сохтани воқеияти нав, ки ба талабот ва хоҳиши худ бача мувофиқ мебошад» такмил дода мешавад.

Ҳамин тариқ, бозиҳои эҷодӣ ва нақшӣ барои мактаббачагони хурдсол шакли ташкили ҳаёт мебошанд, агар ин намуди бозиҳо аз рӯи мазмуни худ хонандагони хурдсолро ба амалҳои шавқангез, хуб ва манфиатнок равона карда, онҳоро муттаҳид намуда, барояшон шодиву хурсандӣ оваранд.

Ба андешаи мо, , агар маҷмӯи супоришҳои махсус, ки ба рушди маҳорати маърифатӣ ва шахсияти хонандагони хурдсол мусоидат менамоянд, таҳия ва тадбиқ карда шавад, рушди фаъоли эҷодии мактаббачагони хурдсол тавассути воситаҳои технологияҳои бозӣ боз ҳам муваффақтар мегузарад

Адабиёт

1. Алексеев, А.П. Краткий философский словарь / А.П. Алексеев, Г.Г. Васильев [Текст]. - М.: РГ-Пресс, 2017. - 496 с.
2. Витаньи, И. Общество, культура, социология: пер. с венг. / И. Витаньи // Общ. ред. С.Н. Плотникова [Текст]. - М.: Прогресс, 1984. – 145 с.
3. Колодца, Д.А. Детские игры, их психологическое и педагогическое значение / Д.А. Колодца [Текст]. - М., 1911. - 373 с.
4. Матюшкин, А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А.М. Матюшкин [Текст]. - М.: Педагогика, 1972. - 168 с.
5. Менджерицкая, Д.В. Воспитателю о детской игре / Д.В. Менджерицкая [Текст] . - М.: Педагогика, 1982. - 128 с.
6. Менджерицкая, Д.Б. Игра / Д.Б. Менджерицкая [Текст]. - Дошкольная педагогика. - 2006. - С. 45-63.
7. Мирзоева, С.Р. Организация деятельности школьного самоуправления по формированию творческой личности школьников в современных школах Республики Таджикистан / С.Р. Мирзоева [Текст]: автореф. дисс. ... канд. пед. наук. – Душанбе, 2012. - 21 с.
8. Марданова, Г.М. Технология развития креативного потенциала учащихся общеобразовательной школы / Г.М. Марданова [Текст]: дисс. ... канд. пед. наук. – Ижевск, 2005. - 154 с.
9. Национальная концепция образования Республики Таджикистан [Текст] - Душанбе. – Омӯзгор. – 2001. - 12 феврал (на тадж.яз.).

10. Сафаров, Ш. Подвижные игры на каждый день / Ш. Сафаров [Текст]. - Душанбе, 2009. - 72 с.
11. Ушинский, К.Д. Сочинения. Т. 3 / К.Д. Ушинский [Текст]. - М.- Л.: Изд-во АПН РСФСР, 1948. - 665 с.

МАСЪАЛАИ ТАТБИҚИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ БОЗӢ ВА ТАЪСИРИ ОНҲО БА РУШДИ ФАӢОЛИИ ЭӢОДИИ МАКТАББАЧАГОНИ ХУРДСОЛ

Мақолаи мазкур ба масъалаи татбиқи технологияҳои бозӣ ва таъсири онҳо ба рушди фаъолиии эҷодии мактаббачагони хурдсол бахшида шудааст. Муаллиф қайд намудааст, ки дар шароити муносири Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати рушди фаъолиии эҷодӣ ва шахсияти эҷодкор ба миён омадааст. Рушди фаъолиии эҷодии мактаббачагон, махсусан, синну соли хурд, муҳимтарин вазифаи системаи маорифи ҷумҳурӣ гардидааст.

Воситаҳои технологияҳои бозӣ шакли муҳимтарини таълим буда, имкон медиҳанд, ки чараёни таълим барои мактаббачагони хурдсол самаранок, аҷоиб ва инчунин, шавқовар гардонида шавад. Бозӣ фаъолияти мактаббачагони хурдсолро оид ба аз ёд кардан, мустаҳкам намудан ва ё аз худ кардани маводи таълимӣ самаранок ва ҳассосу рангоранг карда, инчунин, барои рушди чараёнҳои психологӣ дар онҳо мусоидат менамояд.

Мустақилияти мактаббачаи хурдсол дар бозӣ аввалин ҷиҳати ҳоси он ба шумор меравад, ҳатто дар он ҳолате, ки мактаббачаи хурдсол ҳанӯз наметавонад мазмуни бозии саркардаи хурдро васеъ такмил диҳад.

Ба андешаи муаллиф, агар бозӣҳои бозӣҳои эҷодӣ ва нақшӣ аз рӯи мазмуни худ хонандагони хурдсолро ба амалҳои шавқангез, хуб ва манфиатнок равона карда, онҳоро муттаҳид намуда, барояшон шодиву хурсандӣ оваранд, онҳо барои мактаббачагони хурдсол шакли ташкили ҳаёт мебошанд.

***Калидвожаҳо:** мактаббачагони хурдсол, фаъолиии эҷодӣ, бозӣ, воситаҳои технологияҳои бозӣ, бозӣҳои дидактикӣ, коллективизм, шахсияти хонандагони хурдсол.*

ПРОБЛЕМА РЕАЛИЗАЦИИ ИГРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА РАЗВИТИЕ ТВОРЧЕСКОЙ АКТИВНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

Данная статья посвящена проблеме реализации игровых технологий и их влиянию на развитие творческой активности младших школьников. Автор отмечает, что в современных условиях Республики Таджикистан возникла серьезная необходимость в развитии творческой активности и творческой личности школьников. Развитие творческой активности школьников, особенно младшего возраста, становится важнейшей задачей системы образования республики.

Средства игровых технологий являются важнейшей формой обучения, позволяющие сделать учебный процесс для школьников младшего возраста эффективным, интересным, а также увлекательным. Игра делает эффективной и эмоционально-окрашенной деятельность школьников младшего возраста по запоминанию, закреплению или получению учебного материала, а также содействует развитию психологических процессов у них.

Самостоятельность младшего школьника в игре является первой ее характерной чертой даже в том случае, когда младший школьник еще не может широко развить содержание начатой им самим игры. По мнению автора, развитие творческой активности младших школьников средствами игровых технологий будет еще успешнее, если разработать и внедрить целую систему специальных заданий, способствующих развитию познавательных умений и личности младших школьников.

***Ключевые слова:** младшие школьники, творческая активность, игра, средства игровых технологий, дидактические игры, коллективизм, личность младших учеников.*

PROBLEM TO REALIZATION PLAYING TECHNOLOGY AND THEIR INFLUENCE UPON DEVELOPMENT OF THE CREATIVE ACTIVITY YOUNGER SCHOOLCHILDREN

Given article is dedicated to problem to realization playing technology and their influence upon development of the creative activity younger schoolboy. The Author notes that in modern condition of the Republic of Tajikistan appeared serious need in development of the creative activity and creative personality schoolboy. The development to creative activity schoolboy, particularly younger age, becomes the most important problem of the system of the forming the republic.

The facilities playing technology are a most important form of the education, allowing do the scholastic process for schoolboy of the younger age efficient, interesting, as well as fascinating. The play does efficient and emotional-painted activity schoolboy younger age on запоминанию, fastening or reception of the scholastic material, as well as assists the development of the psychological processes beside them.

Independence of the younger schoolboy in play is first her typical devil in that event even, when younger schoolboy cannot yet broadly develop the contents commenced by him plays itself. In the opinion of author, the development to creative activity younger schoolboy facility playing technology will else be an успешнее if develop and introduce the safe system of the special tasks, promoting development of the cognitive skills and personalities younger schoolboy.

Keywords: younger schoolchildren, creative activity, play, facility playing technology, didactic plays, collectivism, personality younger pupil.

Сведения об авторе: Раджабова Фируза Олмахмадовна - кандидат педагогических наук, старший преподаватель кафедры педагогики и психологии ТГИЯ имени Сотим Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 93-567-10-84. E-mail: firuz10.02@mail.ru

Information about author: Rajabova Firuza Olmahmadovna - candidate of the pedagogical sciences, senior teacher of the pulpit pedagogical and psychologies of the Tajik state institute of the languages of the name Sotim Ulugzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhamadiev str. Phone: 93-567-10-84. E-mail: firuz10.02@mail.ru

АСОСҲОИ ИЛМИЮ ПЕДАГОГИИ РУШДИ ТАФАККУРИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОН ДАР ҶАРАЁНИ ТАЪЛИМ

Илҳомов М. И.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Оид ба рушди тафаккури эҷодӣ бори нахуст ҷониби қадим сухан рондаанд. Файласуфи ҷониби қадим Афлотун ба ин ақида буд, ки “ақл (нус) ин чизест, ки инсонро аз ҳайвонот фарқ мекунад. Нус (ақл) аз рӯи моҳияти худ асоси эҷодкорӣ берун аз фард буда, тавассути он инсон ба олами рӯҳонӣ иртибот мегирад”.

Арасту дар муқобили мафҳуми “нус” мафҳуми “ақл”-ро ба миён гузошт, ки баромади “заминӣ” дорад. Ин намуди ақл хусусияти дарккунӣ ва ғайриэҷодӣ дошт. Баъдтар дар фалсафаи классикии Олмон ҳар ду намуди ақл дар аввал аз ҷониби И.Кант ва сипас аз ҷониби В.Ф. Гегел аз нав ба миён гузошта шуда буданд. Ақли намуди эҷодкору дорои табиати илоҳиро “ақл” ва намуди дуҷумро “идрок” ном мебарданд.

Оғоз аз охири соли 1950-ум равандро эҷодӣ объекти омӯзиши таҷрибавии бисёре аз равшанҷӯён, ба мисли Ч.Гилфорд, Е.П.Торранс, Д.Б.Богоявленская, Я.А. Пономарёв, Р. Стернберг ва дигарон қарор гирифтанд. Дар ин давра методҳои таҳлилӣ тақвият ёфтанд ва вазифаҳои эҷодӣ ба низом дароварда шуданд. Имрӯз барои таҳлили тафаккури эҷодӣ супоришҳои истифода мешаванд, ки аз рӯи ин ду асоси зерин фарқ мекунанд:

- аз рӯи миқдори шартҳои, ки барои ноил гардидан ба ҳалли онҳо муқаррар шудаанд;

- аз рӯи “мавод” ва аз рӯи ифодаҳои яке аз марҳилаҳои раванди эҷодӣ.

Дар робита ба асоси якуми ҷудо намудани супоришҳои эҷодӣ, бояд қайд кард, ки онҳо метавонанд танҳо як шартӣ маҳдудкунанда дошта бошанд ва дар қатори дигар бошад, супоришҳои дорои шартҳои бисёр ҷой дода мешаванд. Ба сифати мисоли супоришҳо бо миқдори камтарини шартҳо метавон машқҳо барои рушди таҳайюл, ба мисли кашидани сурати ҳайвони мавҷуднабуда, фикр кардани миқдори ҳар чӣ бештари предметҳои, ки асоси онҳоро доира таъкил медиҳад ва монанди онҳоро ном бурд. Мисоли барҷаста барои супоришҳои дорои миқдори зиёди шартҳо истилоҳҳои проблемавӣ мебошанд, ки аз нуқтаи назари шахсе таъкилӣ мебошанд, ки бояд ягон чора ҷӯяд.

Тафаккур ин раванди инъикоси бошууронаи воқеият бо ҷунин хусусият, робитаҳо ва муносибатҳои он, ки барои дарки бевосита тавассути узвҳои ҳис имконпазир аст [11, с. 100].

Тафаккур ин раванди олиии маърифат буда, ба кашфи хусусиятҳои аломатҳои умумӣ ва муҳимми ашёҳои ҳодисаҳо ва робитаҳои қонунӣ равона гардидааст [5, с. 122].

Аз рӯи моҳияти худ ҳар гуна тафаккур эҷодӣ махсуб меёбад ва ба ин ё он дараҷа сермаҳсул мебошад. Ҳар гуна тафаккур ин ҷустуҷӯ ва кашфи ягон чизи нав, ҳаракати мушаккिला ба ҷамъбасти нав мебошад.

Ҷаҳлияти эҷодии инсон бидуни иштироки таҳайюл ғайриимкон аст.

Табиист, ки таҳайюли эҷодӣ, ки хусусияти мақсаднок дорад, ҳамеша дохили ҷаҳлияти эҷодӣ аст. Эҷодкорӣ ҷаҳлияти мебошад, ки дар натиҷаи он инсон чизи навро, асарҳои асилро меоварад, ки дорои аҳамияти ҷамъиятӣ мебошанд. Дар қатори тарбиявӣ ва таълимӣ мафҳуми «эҷодкорӣ»-ро одатан, ба мафҳумҳои «қобилият», «инкишоф», «шахсият» ва «истеъдод» алоқаманд мекунанд. Ба эҷодкорӣ он хонандагоне нисбатан омода ҳастанд, ки ба меъёрҳои зерини истеъдод ҷавобгӯӣ мебошанд:

- инкишофи босуръати зеҳнӣ: шавқ ба маърифат, мушоҳидакорӣ, нутқ, ҳушзеҳнӣ, ёфтани роҳи ҳалли асли (ғайриқолабӣ) -и супоришҳо ва ғайра;

- дар бисёре аз хонандагон барвақт шавқу зеҳн ва ҳиссиёти махсус ба ягон намуди ҷаҳлият пайдо мешавад;

- рағбат ба риёзиёт, мусиқӣ, ихтироъкорӣ, тарроҳӣ, омӯзиши забони дигар ва ғайра пайдо мешавад;

- ғайратнокӣ, ташаббускорӣ, кӯшиш ба сарварӣ, устуворӣ ва қобилияти ба мақсад ноил гардидан;
- хотираи хуб, рушди қобилиятҳои маърифатӣ;
- омодагӣ ва доштани қобилият барои иҷрои корҳо.

Ба меъёри охири таваҷҷуҳ зоҳир менамояд: маълум мешавад, ки шартҳои эҷодкорӣ ин фаъолияти ғайриэҷодӣ мебошад. Аммо ин қомилан қонунӣ ва ҳеле муҳим аст, зеро эҷодкори ҳақиқӣ шахси заҳматкаш мебошад, ки ба меҳнати диққатталаб ва донишҳои амиқ беэътиной намекунад.

Чунин ақидаҳо ҳам ҷой доранд, ки гӯё соҳибистеъдоди ҳақиқӣ ва нобиға нисбати мантиқ беэътино аст, мулоҳизаҳои мантиқиро сарфи назар карда, якбора ҳулосаи дуруст мебарорад, ки ба одамоне одӣ ин амал ҳамчун муъҷиза менамояд. Аммо, агар ин тавр бошад, пас имконият ва ҳуқуқи дарёфти роҳи ғаврии ҳалли масъала заҳмати зиёд, ҷустуҷӯи тӯлонӣ, донишҳои зиёд, қобилиятҳои зехнии дақиқ ва албатта, санҷиши ҳамаҷаҳаф, ислоҳи ҳамаҷаҳаф худ ва дигаронро талаб менамояд.

Мутаассифона, ба ақидаи мутахассисон, дар зерин таъсири кӯшиш ба амалҳои қолабӣ дар соҳаҳои муҳталифи фаъолияти одамон, риояи қатъии технология дар истеҳсолот ва ҳатто дар педагогика афзудани соҳаҳои ғайритафаккурии эҷодӣ ба назар мерасад.

Аломати фарқкунандаи фаъолияти эҷодии мактаббачагон ин навгонии маҳсули фаъолият мебошад. Аз рӯи аҳамияти воқеии худ «кашфиёт» - и ҳонанда имкон дорад, наву ғайриодӣ бошад, аммо ҳамзамон он кор бо нишондоди муаллим, аз рӯи идеяи ӯ, бо кумаки ӯ анҷом дода шудааст ва барои ин ҳам эҷодкорӣ маҳсуб намешавад.

Ҳамзамон, ҳонанда метавонад чунин роҳи ҳаллро пешниҳод намояд, ки аллакай, маълум буда, дар амал истифода шудааст, аммо онро мустақилона ёфт ва чизе муайяну маълумро нусхабардорӣ накард.

Дар чунин ҳолат бо раванди эҷодие сарукор дорем, ки асоси онро таҳмин, дарки мустақим ва фикрронии мустақили ҳонанда ташкил медиҳад. Дар ин ҳолат ҳуди механизми педагогӣ фаъолияти муҳим мебошад, ки дар он қобилияти ҳалли ғайримуқаррарии масъалаҳои риёзӣ ташаккул меёбад. Ташаккули муваффақонаи тафаккури эҷодии мактаббачагон танҳо дар асоси аз ҷониби педагог ба назар гирифтани хусусияти асосии эҷодкории ҳонанда ва ҳалли вазифаҳои марказӣ дар роҳи инкишофи тафаккури эҷодӣ имконпазир аст.

Олим ва нависандаи рус П.Б. Блонский ба таври дақиқ хусусияти асосии фарқкунандаи эҷодкории ҳонандагонро муайян кардааст:

- таҳайюли ҳонанда дилгиркунанда аст ва ӯ ба он ба таври интиқодӣ муносибат намекунад;
- ҳонанда асири таҳайюли камбағалонаи худ аст [1, с. 36].

Ҳамин тавр, эҷодкоро, одатан, ҳамчун фаъолияти маънидод мекунад, ки ягон чизе навро ба бор меорад. Ин фаъолияти созандаю маҳсулнокро, умуман, эҷодкорӣ меноманд. Аксари муаллифони ба ин ақидаанд, ки тафаккури эҷодӣ дар тавлиди баъзе маҳсулот (маҳсулоти моддӣ ва ё зехнӣ) зоҳир мегардад, агар он маҳсул наву асил, яъне маҳсули эҷодкорӣ бошад. Дар давраи ҳозира тафаккури эҷодӣ ҳамчун қобилияти, ки хусусияти афродро доир ба офаридани арзишҳои асил инъикос мекунад ва қабули қарорҳои ғайримаъмулӣ, баромадан аз ҳудуди амалҳои муқаррарӣ, ҳамчун хусусияти ҷамъбастифтаи шахсе, ки имконоти эҷодии ӯро фаро гирифтааст, фаҳмида мешавад. Мафҳуми “тафаккури эҷодӣ” равандҳои фикррониро фаро гирифтааст, ки боиси тасмимгириҳо, тавлиди идеяҳои ғайриодӣ ва асил, ҷамъбасткинии назарияҳо, инчунин, тавлиди шаклҳои бадеӣ мегарданд.

Шахси эҷодкор шахсест, ки ҳамаи сифатҳои шахсро доро мебошад ва фардест, ки маҳоратҳои зерин дорад:

- ихтироъкорӣ ва фаъолияти созанда;
- дар раванди фикрронӣ аз қолабҳои анъанавӣ берун баромадан;
- зуд ёфтани роҳи ҳалли ҳолатҳои проблемавӣ, фаро гирифтани идеяҳо, роҳҳои имконпазирӣ ҳал ва объектҳои мувофиқ;

- гузаштан аз як чанба ба чанбаи дигар;
- тавлиди идеяҳо ва ёфтани роҳҳои ҳалли оқилона, асил ва ғайриодӣ, ба миён гузоштани идеяҳои ғайриодӣ;
- ба миён гузоштани идеяҳои муқаррарию аз тарафи умум қабулшуда ва устуворгардида фарқ мекунанд;
- қанораҷӯӣ қардан аз ҷавобҳои осону маъмул ва ғайримароқангез;
- тавсеа бахшидани инкишоф додан, ороиш додану батафсил қорқард қардани ягон ҳел идеяҳо, сюжетҳо ва расмҳо;
- хоҳиши эҷодқорӣ доштан;
- доштани системаи қобилиятҳо ва малакаҳои, ки барои эҷодқорӣ заруранд;
- доштани ғаёлнокии баланди зеҳнӣ, идеяҳо ва стратегияҳои гуногун.

Равоншиносон муайян қардаанд, ки рушди тафакқури инсон аз рушди қабондонии ӯ ҷудонопазир аст [13, с. 38].

Аз нигоҳи Д. Б. Богоявленская, эҷодқорӣ дар як ҳолати муайян, бидуни ангеа ба вучуд омадани ғаёлноқӣ мебошад, дар қўшиши баромадан аз ҳудуди проблемаи ба миён гузошта зоҳир меқардад.

Ба ақидаи В. Н. Дружинин, тафакқури эҷодӣ ин тафакқуре мебошад, ки бо дигаргунсозии донишҳо алоқаманд мебошад, ба ин навъи тафакқури номбурда тасаввурот, тахайюл ба вучуд омадани фарзияҳо ва амсоли инҳоро мансуб медонад [4, с. 112].

Ба ақидаи Я. А. Пономарёв, моҳияти тафакқури эҷодӣ аз ғаёлнокии зеҳнӣ ва ҳассос будан (сентисивность) нисбат ба маҳсули ғайриасосии ғаёлояти худ иборат аст [9, с. 76].

Муҳаққиқон Я.А.Пономарёв, В.Н.Дружинин, В.Н. Пушкин ва дигар раваншиносон аломати асосии тафакқурро мутаносиб набудани мақсад (барномаҳо) ва натиҷа медонад. Тафакқури эҷодӣ дар раванди амалисозӣ ба вучуд меояд ва бо «маҳсули ғайриасосӣ» алоқаманд мебошад, ки он натиҷаи эҷодқорӣ маҳсуб мешавад.

Ҳамаи муҳаққиқон аломатҳои амали эҷодиро нишон дода, чунин хусусиятҳои онро, ба мисли бешууроно, новобастагии он аз ирода ва шуур, инчунин, тағйирёбии ҳолати шуурро қайд қардаанд.

Муҳаққиқ В.А. Крутеский таркиби тафакқури эҷодӣ дар математикаро ба ин тарз тасаввур мекунад:

- қобилияти дар шакли формулаҳо дарқ намудани маводи математикӣ, дарқ намудани таркиби супориш аз рӯи формулаҳо;
- истеъдоди тафакқури мантиқӣ доштан дар соҳаи муносибати микдорию сифатӣ, рамзҳои рақамӣ ва аломатӣ, қобилияти фикрронӣ ва истифода аз рамзҳои математикӣ;
- қобилияти такмил додани раванди муҳокимаронии математикӣ ва системаҳои амалҳои мувофиқ, қобилияти фикрронӣ тавассути сохторҳои печида;
- қандирии равандҳои фикрронӣ дар анҷоми амалҳои математикӣ;
- қўшиш ба возеҳият, содагӣ, қамҳарҷӣ ва оқилонаи ҳалли супоришҳо;
- қобилияти зуд ва озодона тағйир додани саломатӣ, раванди фикрронӣ, гузашта аз самти рост ба самти баръакси фикр;
- хотираи математикӣ хотираи қамъбаастшуда барои муносибатҳои математикӣ, тавсифи намунавӣ, схемаҳои муҳокима ва исбот, методҳои ҳалли мисолҳо ва принципҳои гузаштан ба онҳо;
- тамоили математикӣ доштани зеҳн [6, с. 54].

Пажуҳишқар Крутеский В.А., инчунин, бо тафакқури эҷодӣ унсурҳои зерини «он қадар муҳим набуда»-ро мансуб медонад: суръати тези равандҳои фикрқунӣ, қамчун нишондоди қамонӣ; қобилияти ҳисоббарорӣ; ҳифзи рақамҳо, ададҳо ва формулаҳо дар хотира; қобилияти фарқ қардани муносибатҳои масоҳатӣ; қобилияти тасаввур қардани муносибатҳо ва вобастагҳои муқарради математикӣ.

Сохтори тафакқури эҷодӣ бо таври формулаи зерин нишон дода шудааст: «истеъдоди математикӣ дорои хусусияти қамъбаастқунӣ, тафакқури печ дар печ ва қандир дар соҳаи муносибатҳои математикӣ, рамзҳои рақамии аломатӣ ва зеҳнияти математикӣ мебошад».

Ҳамин тавр, дар равоншиносӣ, аз ҷумла дар равоншиносии ватанӣ таҳқиқи тафаккури эҷодӣ аз ҷиҳати назариявӣ асоснок шудааст, тафовутҳои инфиродӣ на танҳо аз лиҳози миқдор, балки аз ҷиҳати сифат ҳам таҳлил мешаванд. Бо вучуди ин, теъдоди корҳои таҳқиқотӣ дар ин соҳа ҳанӯз ночизанд.

Ба ин тариқ, тафаккури эҷодӣ ин тафаккуре, ки ба сохтан ва ё кашф намудани умуман дониши нави субъективӣ ва бо тавлиди идеяҳои аслии худӣ алоқаманд аст.

Тафаккурро ҳамчун раванди репродуктивии ассотсиатсияҳо (пайравони ассотсиатизм) ва бихевиористҳо (пайравони бихевиоризм англ. behavior- рафтор равияе дар равоншиносӣ, ки рафтори инсонро меомӯзад), аз ҷумла Бен, А. Вейс, И. Гербарт Д. Гартли, Ж. Леб, Т. Рибо, Б. Скиннер, Э. Торндайк таҳқиқ карданд ва тахмин карданд, ки чизи нав ҳамчун натиҷаи мураккабкунӣ ва ё дар асоси монандӣ иваз намудани унсурҳои мавҷудаи таҷрибаи пештара ба вучуд меояд. Худи ҳалли масъала бошад, дар асоси озмоиш ва иштибоҳҳои механикӣ ва ё воқеӣ гардонидани системаи муайяни амалиёти қаблан ташаккулёфта сураат мегирад [3, с. 86].

Муҳаққиқ И.Я.Лернер тафаккури эҷодиро вобаста ба маҳсули он тавсиф менамояд, ки хонандагон дар раванди эҷодкорӣ ба таври субъективӣ чизи наvero месозанд ва ҳамроҳи ин хусусияти фардии худро зоҳир менамоянд [7, с. 10].

Дар давраҳои баъдӣ илми равоншиносӣ роҳи мустақили омӯзиши тафаккурро пеш гирифт. Ҷ.Гилфорд, Е.Торранс тафаккурро ба вогири (дуршаванда) ва ҳамгири чудо намудаанд. Э. Боно тафаккурро ба амудӣ ва Я.А. Пономарев, З.И. Калмикова, А.М. Матюшкин тафаккурро ба маҳсулноку бемаҳсул чудо намудаанд.

Олимон Ҷ.Гилфорд ва Е.Торранс ба ин ақида буданд, ки тафаккури эҷодӣ ин натиҷаи ҳамкориҳои хирад ва ҳаллоқият, омилҳои мустақил ба шумор меравад. Хусусиятҳои асосии тафаккури эҷодӣ аз инҳо иборатанд: чандирии маъноӣ (қобилияти дидани объект аз нуқтаи назари дигар, вусъат бахшидан ба истифодаи он дар амал;) чандирии созгори рамзӣ (қобилияти дидани паҳлуҳои дигари объект, ки аз назар пинҳонанд); асолат (қўшиш ба навоварии зеҳнӣ, қобилият ба вобасткуниҳо, ассотсияҳо)-и ҷудогона); чандирии худ ба худ маъноӣ (қобилияти тавлид намудани идеяҳо дар ҳолатҳои ғайриодӣ). Ҷ.Гилфорд ва Е. Торранс ба ҳулосае омаданд, ки зеҳни дараҷаи олӣ ба дараҷаи баланди истеъдоди эҷодкорӣ таъсир дорад, гарчанде ки дар бисёр одамони дорои зеҳни баланд IQ натиҷаи пасти тафаккури вогири (дивергентӣ) мушоҳида мешавад [8, с. 31].

Муҳаққиқон З.И. Калмикова ва А.М. Матюшкин ҳам муътақиданд, ки тафаккурро ба маҳсулнок ва бемаҳсул чудо кардан зарур аст. Тафаккури эҷодӣ ин як нави тафаккури маҳсулнок, «нуқтаи охири» дараҷаи олиӣ зоҳиршавии он мебошад ва бо навоварии воқеӣ ва асолати маҳсули худ фарқ мекунад. «Нуқтаи поён» ҳоси тафаккури бемаҳсул мебошад, ки дар он дараҷаи навоварии маҳсулноки хеле паст аст ва раванди фикронӣ қариб хусусияти худро аз даст медиҳад.

Таҳқиқоти тафаккури эҷодӣ бо ёрии методи ҳолати проблемагузорию А. В. Брушлинский, А. Н. Леонтев, И. Л. Лернер, М. И. Махмутов анҷом додаанд. Дар таҳқиқоте, ки таҳти роҳбарии С. Л. Рубинштейн анҷом дода шудааст, диалектикаи дарки эҷодии воқеият, ки тавассути «таҳлил ба воситаи синтез» муяссар мегардад, ба назар мерасад.

Хусусияти матлубе, ки дар асоси чунин таҳлил ҳангоми ба системаи робитаҳо ва муносибатҳо дохил намудани объект ошкор мешавад, зеро бо ёрии онҳо хусусияти нав маълум мешавад [12, с. 83].

Одатан, равоншиносон ҷаҳор монсаи ботиниро дар роҳи эҷодкорӣ ном мебаранд:

1. Созишкорӣ (конформизм, аз калимаи латинии conformis-монанд, мувофиқи муносиб, истилоҳи сиёсӣ ахлоқие, ки ба маънои созишкорӣ, ғайри фаъолияти қабул кардани тартиботи мавҷуда, ақидаҳои ҳукмрон ва ғайра ифода мекунад), яъне хоҳиши монанд будан ба дигарон. Одамон аз ибрази идеяи асил ҳаросдоранд, то ки аз дигарон фарқ накунад.

Бештар вақт тарсу ҳароси онҳо ба таҷрибаи ғамангези давраи кӯдакӣ алоқаманд аст, вақте ки идеяи онҳо аз тарафи калонсолон ва ҳамсолони худ дарк намуда, маҳкум карда мешуданд.

2. Сензура - дар дили худ мавриди интиқод қарор додани ҳар гуна идеяи худӣ. Одамони дорои хислати сензураи сохти ботинӣ интизор шудани ҳалли табиӣи проблемаро авлотар медонанд ва ё кӯшиш менамоянд, ки масъулияти ҳалли проблемаро ба дӯши ягон нафари дигар вогузор намоянд. Чунин беташаббусӣ, одатан, дар хонандагоне ташаккул меёбад, ки волидонашон усули фармонфармоии тарбияро пайравӣ менамоянд ва тамоили ба ҳар сабаб танқид кардани амали хонандаро доранд.

3. Хоҳиши фавран ёфтани ҷавоб. Мушоҳида шуд, ки ҳалли бехтарин ба замони «танаффуси эҷодӣ» рост меояд, вақте ки шахс ба худ имкон медиҳад, ки аз машғулият ба ҳалли проблема барканор шаваду истироҳат намояд. Агар шахс сайъ варзад, то проблемаро ба ҳар ҳоле ки набошад, фавран ҳал намояд, дар он сурат натиҷаи манфии ҳалли пеш аз муҳлату беандешамандона бештар хоҳад буд.

4. Ригидност- душвории мубаддал намудани нуқтаи назари қолабию шахшуда (стереотипӣ) ба нуқтаи назари дигар. Ригидност имкон намедиҳад, ки қарорҳои тайёр такмил дода шаванд. Хусусияти нави як чизи одию маъмул ва шинос мушоҳида ва ба тарзи дигар истифода шавад.

Соли 1620-ум файласуфи фаронсавӣ Рене Декарт навишта буд: «Барои ҷустуҷӯи ҳақиқат метод лозим аст». Вай бори нахуст қоидаҳоро фикр карда баровард, ки ба инсон дар ҳалли проблемаҳои илмӣ мадад мерасонданд. Дар асри XX коркард кардани методҳои ҳалли ҳолатҳои проблемавӣ идома ёфт. Дар натиҷа методҳо ва роҳҳои ҳалли проблемаҳои техникӣ, усулҳои эҷоди адабиёти бадеӣ ба вучуд омаданд.

Дар байни онҳо методи «ҳамлаи фикрӣ», ки онро А. Осборн дар соли 1973 пешниҳод карда буд ва методи «синетика»-и У. Гордон (1950) (синетика калимаи юнонӣ буда, маънояш муттаҳид намудани элементҳои гуногун мебошад). Синетика яке аз усулҳои рушди тафаккури эҷодӣ мебошад. Ғояи синетика аз муттаҳид намудани эҷодкорони алоҳида дар гурӯҳи ягона барои ба миён гузоштан ҳалли масъалаи мушаххаси эҷодӣ иборат аст, шуҳрати махсусро касб карданд.

Ҳамин тавр, бештари муаллифгон мувофиқ ҳастанд, ки дар раванди тафаккури эҷодӣ ҳалли бешуурона нақши муҳим дорад.

Нақшаҳои (схемаҳо)-и мухталифи супоришҳои эҷодӣ пешниҳод гардидаанд, вале бештари муаллифгон ба ин назаранд, ки дар раванди чунин ҳолат роҳи бешуурона ва ҳалли роҳи бешуурона ҷой доранд, яъне дар марҳилаҳои гуногуни ҳалли проблема нақши пешбар аз як сохтор ба сохтори дигар мегузарад. Сарфи назар аз теъдоди бисёри таҳқиқот, бисёре аз масъалаҳо баҳсталаб боқӣ мемонанд. Масалан, бештари корҳои таҳқиқотӣ бо истифода аз супоришҳои эҷодӣ сурат мегиранд, вале баробари ин то ҳол ақидаи ягона дар бораи он, ки кадоме аз супоришҳоро метавон эҷодӣ ҳисоб кард, вучуд надорад. Аз ҷониби намоёндаи усули иттилоотии ҳалли масъалаҳои мазкур [2, с. 210].

Я.А.Пономарёв пешниҳод кардааст, ки моҳияти он чунин аст: «Гурӯҳи масъалаҳое, ки ҳалли онҳо бо роҳи моделсозии мошинӣ имконпазир аст, ба қатори масъалаҳои эҷодӣ дохил намешаванд. Ба гурӯҳи масъалаҳои эҷодӣ фақат ҳамон масъалаҳое метавон дохил кард, ки ҳалли онҳо усулан тавассути моделсозии мошинӣ имконпазир аст. Гузашта аз ин, имконпазирии ҳалли чунин масъалаҳо тавассути моделсозӣ метавонад аз ҷумлаи барҷастаи амалии эҷодкории асли бошад» [10, с.13].

Инчунин, муҳаққиқон то ҳол доир ба масъалаи он, ки кадом хусусиятҳои шахсиро метавон барои имконияти эҷодкор асос ҳисоб кард, ақидаи ягона надоранд. Қисми бештари муҳаққиқони муосир чунин хусусиятҳои фардии шахсияти эҷодкор, ба мисли мустақилият дар муҳокимаронӣ, эҳтироми худ, писандидани масъалаҳои мушкӣ, ҳиссиёти баланди зебоипарастӣ, майл ба кори таваккалӣ, дарккунии махсуси воқеият, ангезаи баланди ботинӣ ва тағйирпазирии эмотсионалиро ном бурдаанд.

Адабиёт:

1. Блонский, П.Б. Психология младшего школьника. Учебник / П.Б. Блонский – М.: Изд-во МОДЭК, МПСИ, 2006. – 631 с.
2. Голицын, Г.А. Информационный подход в психологии творчества / Г.А. Голицын // Исследование проблем психологии творчества / Под ред. Я.А. Пономарева. – М.: Наука, 1983. – 231 с.
3. Гостилович, Т.К. Изобразительное искусство и художественное творчество как одно из важнейших средств развития творческого мышления у младших школьников. / Т.К. Гостилович // Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки. – 2007. – №8 (52). – С. 245-249.
4. Дружинин, В.Н. Психология общих способностей. / В.Н. Дружинин – СПб.: Питер, 2007. – 368 с.
5. Запорожец, А.В. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т. I. Психическое развитие ребенка. / А.В. Запорожец. – М.: Педагогика, 1986 г. – 323 с., ил.
6. Крутецкий, В.А. Проблема способностей в психологии: (В помощь лектору). / В.А. Крутецкий. – М.: Знание, 1971. – 60 с.
7. Лернер, И.Я. Проблемное обучение. / И.Я. Лернер. – М.: Знание, 1974. – 64 с.
8. Оганесян, Н.Т. Практикум по психологии творчества. / Н.Т. Оганесян. – М.: МПСИ, Флинта, 2007. – 528 с.
9. Пономарев, Я.А. Психология творческого мышления / Под ред. действ. чл. АПН РСФСР проф. А. Н. Леонтьева; Акад. пед. наук РСФСР. / Я.А. Пономарев. – М.: Изд-во Акад. пед. наук РСФСР, 1960. – 352с.
10. Пономарев, Я.А. Психология творчества. / Я.А. Пономарев. – М.: Наука, 1976. – 304 с.
11. Ротенберг, В.С. Мозг. Обучение. Здоровье: книга для учителя. / В.С. Ротенберг. – М.: Просвещение, 1989. – 240с.
12. Рубинштейн, С.Л. Основы общей психологии. / С.Л. Рубинштейн. 2-е издание – СПб.: Питер, 2009. – 720с.
13. Сайфутдинова, И.Ф. Роль правого полушария в организации творческого мышления школьников младшего возраста. / И.Ф. Сайфутдинова // Фундаментальные исследования. – 2007. – № 3.– С.85-86.

АСОСҲОИ ИЛМИЮ ПЕДАГОГИИ РУШДИ ТАФАККУРИ ЭҶОДИИ ХОНАНДАГОН ДАР ҶАРАЁНИ ТАЪЛИМ

Дар мақола масъалаи асосҳои илмию педагогии рушди тафаккури эҷодии хонандагон дар ҷараёни таълим мавриди таҳқиқ қарор гирифта, зарурияти ҳалли мавзӯ, ки дар шароити муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба маврид аст, асоснок мегардад. Муаллиф қўшидааст, ки роҷеъ ба мушкилоти педагогикаи муосири тоҷик тааммуле дошта бошад ва тавассути пешниҳодоти мушаххас роҳҳои раҳой аз он мушкилотро баён намояд.

Дар мақола муаллиф ба паҳлуҳои мухталифи асосҳои илмию педагогии рушди тафаккури эҷодии хонандагон дар ҷараёни таълим рӯшанӣ андохта, бад-ин васила хусусияту нозукиҳои онро дар ҷараёни таълиму тарбияи хонандагони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ошкор созад. Муаллиф нахуст дар асоси афқору андеша ва ақидаҳои олимони маъруфи ватанию хориҷӣ таърифи мафҳуми “рушди тафаккури эҷодӣ”-ро меорад, ки онро як навъ санги маҳак барои кулли масъала шинохтан мумкин аст.

Дар робита ба ин, муаллиф моҳияти ин мафҳуми муҳимро дар муқоиса бо мафҳумҳои “илм”, “қобилият”, “шахсият”, “истеъдод” “тафаккур”, “рушд”, “тафаккур” ва “эҷодиёт” шарҳ медиҳад. Хусусан, андешаҳои овардашудаи муаллиф, дар бораи он ки кадом тоифаи шогирдон ба рушди тафаккури эҷодӣ майлу дар шароити муосири низоми таҳсилоти миёнаи умумии Ҷумҳурии Тоҷикистон омодагии бештар доранд, қобили таваҷҷуҳ мебошад.

Ҳамзамон, муаллиф бо истинод ба ақидаҳои коршиносони соҳа, ҷузъиёти асосҳои илмию педагогии рушди тафаккури эҷодиро номбар менамояд, ки тасаввуроти хонандаро дар ин масъала ғанӣ мегардонад.

Калидвожаҳо: эҷодиёт, кашфиёт, рушди тафаккури эҷодӣ, ғайратнокӣ, шахсият, педагогика, равоишиносӣ, таваҷҷуҳ ва инкишоф, супориши эҷодӣ, қобилияти фикркунӣ, асосҳои илмӣ.

НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

В статье рассматриваются научно-педагогические основы развития творческого мышления учащихся в образовательном процессе и необходимость решения данной проблемы в условиях общеобразовательной школы Республики Таджикистан. Автор пытается толерантно относиться к проблемам современной таджикской педагогики и предлагать пути их решения через конкретные предложения.

В статье автор проливает свет на различные аспекты научно-педагогических основ развития творческого мышления, учащихся в процессе обучения, раскрывая его особенности и нюансы в процессе обучения учащихся общеобразовательных школ Республики Таджикистан.

Прежде всего, на основе идей и мнений известных отечественных и зарубежных ученых, автор определяет понятие «развитие творческого мышления», которое можно рассматривать как своего рода краеугольный камень всей проблемы.

В связи с этим автор раскрывает сущность этого важного понятия в сравнении с родственными ему понятиями, такими как «способность», «личность», «талант», «развитие». В частности, обращает на себя внимание авторский взгляд на то, какие категории учащихся более подготовлены к развитию творческого мышления в современных условиях системы среднего образования Республики Таджикистан.

Вместе с тем автор, цитируя мнение специалистов в этой области, подробно излагает научно-педагогические основы развития творческого мышления, что обогащает воображение читателя по данному вопросу.

Ключевые слова: творчество, открытие, развитие творческого мышления, энтузиазм, личность, педагогика, психология, формирование и развитие, творческое задание, способность мыслить, научные основы.

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING OF STUDENTS IN THE LEARNING PROCESS

The article examines the scientific and pedagogical foundations for the development of creative thinking of students in the educational process and the need to solve this problem in the context of a comprehensive school of the Republic of Tajikistan.

The author tries to tolerate the problems of modern Tajik pedagogy and propose ways to overcome them through specific proposals. In the article, the author sheds light on various aspects of the scientific and pedagogical foundations for the development of creative thinking of students in the learning process, revealing its features and nuances in the process of teaching students of secondary schools of the Republic of Tajikistan.

First of all, on the basis of ideas and opinions of well-known Russian and foreign scientists, the author defines the concept of "development of creative thinking", which can be considered as a kind of cornerstone of the whole problem. In this regard, the author reveals the essence of this important concept in comparison with related concepts such as "ability", "personality", "talent", "development".

In particular, attention is drawn to the author's view of which categories of students are more prepared for the development of creative thinking in the modern conditions of the secondary education system of the Republic of Tajikistan. At the same time, the author, citing the opinion of experts in this area, sets out in detail the scientific and pedagogical foundations of the development of creative thinking, which enriches the reader's imagination on this issue.

Keywords: creativity, discovery, development of creative thinking, enthusiasm, personality, pedagogy, psychology, formation and development, creative task, ability to think.

Сведения об авторе: Илхомов М.И. – старший преподаватель кафедры педагогики и психологии Таджикского государственного института языков имени Соти́ма Улу́гзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. Тел.: (+992) 905 44 44 53. E-mail: murodhusain-4444@mail.ru

Information about the author: Ilhomov M.I. – senior lecturer of the department of Pedagogy and Psychology of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 17/6 Muhamadiev str.. Phone: (+992) 905 44 44 53. E-mail: murodhusain-4444@mail.ru

РОҲБАРИИ МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИИ ТОМАКТАӢ ВА ТАКМИЛИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Даминзода Х. А.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ

Ҳама фардҳо дар ҳаёти худ аз марҳилаҳои рушд мегузаранд. Онҳо ба гузарондани ин қадамҳо аз таваллуд то кӯҳансолӣ шурӯъ мекунанд. Таҳсилот ба шахс кумак мекунад, ки аз ҳамаи сатҳу дараҷаҳо гузарад. Тамоми низоми таҳсилоти маориф робитаи марҳилаҳои рушди инсонҳоро аз кӯдакони синни томактабӣ то калонсолон фаро мегирад.

Тибқи ин марҳилаҳо, як низоме сохта мешавад, ки мувофиқи синну сол ба баъзе муассисаҳои таълимӣ тақсим карда мешавад. Чунин воҳидро «типологияи муассисаҳои таълимӣ» меноманд. Кӯдак қисми зиёди айёми хурдию туфулияти худро ҳамчун муҳассилу тарбиятгир ва донишҷӯ мегузаронад. Вай аз таҷрибаи муҳити дӯстона ва эътимодноқ, эҳтироми ҳуқуқ ва шаъну шарафи инсон ё таҷрибаи таҳсил дар муҳити беҳавфу оромӣ бархӯрдор гашта, аз бисёр чихатҳо муваффақияти ӯ дар ҷомеа ба ҳамин марҳилаҳо вобаста аст. Дар айни замон, таҳсилоти муосири томактабӣ доираи васеи паҳлуҳоро барои рушди гуногунҷанбаи кӯдакон пешбинӣ мекунад.

Кӯдаке, ки ҳанӯз дар марҳилаи аввали низоми таълимӣ ба ҷаҳон одат накардааст, ба аввалин муассисаи таълимии худ - парваришгоҳ, хурдсолони томактабӣ, кӯдакистон ва ғайра дохил мешавад. Моҳияти ин мавзӯ бо он вобаста аст, ки тарбияи ҷамъонибаи комил ва рушду тақмили кӯдакони то синни 7 - сола бо низоми таълиму тарбияи томактабӣ таъмин карда мешавад. Пас аз таҳлили ҳолати таҳсилоти томактабӣ дар мисоли қаламрави шаҳри Кӯлоби вилояти Хатлон дар охири соли 2019, шӯба ва раёсатҳои маориф, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатии иҷроия як қатор мушкилотро муайян гардиданд: таълими томактабӣ дар кишвари мо то давраи пешин ҳеле муваффақ буд. Пас аз ин, бо сабаби ҷанги шаҳрвандӣ (солҳои 1992-1997), кам шудани шумораи кӯдакони синну соли мувофиқ бисёр муассисаҳои томактабӣ баста ва биноҳои онҳо фурӯхта шуданд, ё ба дигар муассисаҳои маҳаллӣ дода шуданд. Баъдтар, вазъи таваллуд ба эътидол омад ва ба зудӣ боғчаҳои кӯдакон кифоят намекардагӣ ҳам шуданд; миқдори ҷойҳо дар муассисаҳои томактабӣ, алалхусус, барои кӯдакони то 3-сола; набудани кормандони ботачриба бо сабаби кам будани маош нисбати масъулияти калон; тафрикаи маҳдуди муассисаҳои томактабӣ, ки рушду инкишофи ҷамъонибаи кӯдакро вайрон мекунад; набудани барномаи ягона, ки ба ҳама кӯдакон дар кишвар равиши яхела дошта бошад; тамаркуз ба дертар гузаштани кӯдак ба мактаб; аксар вақт қабл аз омодагии функционалӣ ва ғайра омилу сабабҳо.

Барои рафъи ҳамаи ин мушкилот ислоҳоти амиқи ин низом зарурати воқеӣ шуда монд, ки бояд саривақт ва пайдарпай гузаронида шавад. Мушкилоти маблағгузорӣ, ки иборатанд аз: таҷҳизоти нокифояи кӯдакистонҳо, фарсудагии заминаи моддию техникӣ, мавҷуд набудани сатҳи зарурии заминаи таълимию методӣ дар баъзе муассисаҳои томактабӣ, набудани компютерҳо ва пайваستшавӣ дар қисме аз кӯдакистонҳо.

Дар баъзе кӯдакистонҳо маблағгузории асосӣ аз ҳисоби волидон сурат мегирифт, ки ин низ яке аз проблемаҳои таълими томактабӣ буд. Мушкилот бо ҳайати омӯзгорон: бояд зикр кард, ки ҷадвалҳои нави кадрҳо бо маҳдудиятҳои, ки сохторҳои молиявӣ муқаррар гашта буданд, вазъу ҳолатро нигаронкунанда карда буд. Илова бар ин, дар ҷадвалҳои штатии шӯбаҳои таълимӣ ҷойҳои мутахассисон ва методистҳо оид ба масъалаҳои таълими томактабӣ мавҷуд набуд. Вазифаҳои кормандони номбаршударо мутахассисони дигар, ё методистони бидуни таҳсилоти касбӣ иҷро мекарданд. Ҳамчунин, номукаммалан аксар вақт ба талаботи муосир омодагии касбӣ ва бозомӯзии муаллимон ҷавобгӯ буданд. Меъёрҳои касбии омӯзгор дар муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ бояд тағйир дода шаванд. Низоми таълим, ки самти фаъолиятҳои таҳсилоти томактабӣ мебошад, ба сифати таълиму тарбияи томактабӣ мустақиман таъсир мерасонад. Пас аз таҳияи меъёрҳои нав ин мушкилоти таълими томактабӣ ҳаллу фасл карда мешавад.

Шабаккаи муассисаҳои таълимии томактабӣ ба ниёзҳои волидони кӯдакони синни томактабӣ комилан ҷавобгӯ набуданд, зеро гурӯҳҳо дар муассисаҳои томактабӣ аз ҳад зиёд буданд. Мушкилоти таҳсилоти томактабӣ бо нарасидани ҷойҳо аз ҷониби аксари коршиносон ҳамчун мубрамтарин баррасӣ карда мешаванд.

Кӯдакистонҳо ҳоло хеле зиёд шудаанд, аксарияти онҳо навбатҳо доранд, баъзе кӯдакон барои ба боғча рафтан имконият надоранд. Дар айни замон, рафтан ба кӯдакистон омили муҳимми иҷтимоикунандаи кӯдак ба ҳисоб меравад ва таҳсилоти томактабӣ бояд шумораи ҳадди имконпазири кӯдаконро фаро гирад. Бо сабаби аз ҳад зиёд будани гурӯҳҳо дар кӯдакистонҳо, муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ба меъёрҳои зарурии педагогӣ, моддӣ, техникӣ ва санитарӣ пурра ҷавобгӯӣ буда наметавонанд. Проблемаи сифати таълими томактабӣ дар солҳои охир на танҳо аҳамият, балки мубрамиат ҳам пайдо кард.

Дар шароити муосири ислоҳоти соҳаи маориф, таҳсилоти томактабӣ низоми кушода ва рушдкунанда мебошад. Натиҷаи асосии фаъолияти он бояд ҳамкориҳои муваффақона бо ҷомеа бошад, ки дарку фаҳми дурусти он барои муассисаи таълимии томактабӣ воситаи пуркуvvати иҷтимоигардонии шахс мебошад.

Чуноне муҳаққиқи тоҷик, профессор М.И. Иззатова зикр мекунад, «ташаккул ва рушди муассисаҳои таълимии томактабӣ дар Тоҷикистон аз рӯзҳои аввали ташкили давлати шӯравӣ бо тамоюлҳои умумии хусусияти иҷтимоию сиёсӣ, фарҳангӣ ва иқтисодӣ, рушди илми педагогика ва мантиқи дохилии назария ва амалияи таълими томактабӣ вобаста буд» [3, с.6].

Зарурати ислоҳ ва ҷорисозӣ бо мақсади зиёд кардани шумораи кӯдакони аз 1 то 6-сола, ки хизматрасониҳои таълимии томактабӣ мегиранд, барномаҳои мақсадноки миллӣ, минтақавӣ ва маҳаллиро таҳти уновни «Рушди низоми таҳсилоти томактабӣ» ва «Рушди зерсохторҳои ҷамъиятии маҳаллӣ»-ро бо маблағгузориҳои муайян талаб мекунад [1]. Ҳамчунин, аз нав дида баромадани мазмуну муҳтаво ва мундариҷаи таълим дар кӯдакистонҳо, таҳия ва татбиқи усулҳои нав ва технологияҳои педагогӣ низ зарурати воқеӣ гаштааст. Мониторинги дархостҳои падару модарон дар соҳаи таълим ва тарбия нишон медиҳад, ки волидон дар бораи шаклҳои ҳамкорӣ байни кӯдакистонҳо ва оила ба қадри кофӣ огоҳ нестанд ва то ҳадди имкон дар корҳои муштарак иштирок мекунанд.

Шаклҳои муфидтарини ҳамкорӣ аз нуктаи назари волидон инҳоянд: машварати инфиродӣ ва кумак ба оила, семинарҳо ва машғулиятҳои амалӣ, вохӯрию мулоқотҳои падару модарон зимни намоиши кушоди ҷорабиниҳо, тадбирҳои муштаракӣ машқутамринӣ ва бозиҳо бо ширкати волидайн. Дар ҷараёни ҳамкорӣ, тақрибан аксарияти волидайн мехоҳанд маҳорати худро оид ба донишу маълумотҳо дар бораи фарзандашон баланд бардоранд: аксаран мехоҳанд дар бораи шеваю роҳҳои тарбияи фарзанд дар оила маълумоти бештар гиранд; беш аз нисфи онҳо ба тақмили малакаҳои худ дар соҳаи омӯзиши шахсияти кӯдак ва амалияи тарбияи оилавӣ манфиатдоранд. Илова ба боғчаҳои маҳаллӣ, форматҳои ғайридавлатӣ- кӯдакистонҳои хусусӣ ва хонаводагӣ низ мавҷуданд.

Яке аз шартҳои муҳим барои идоракунию мудирияти самарабахши кӯдакистонҳо дар айни замон, фаъолиятҳоеро, ки ба ташкили кори муштаракӣ ҳамаи иштирокчиёни он ҷиҳати афзоиши сифати раванди омӯзишу парвариш ва амалҳои мутобикгардонии муассисаҳои томактабӣ ба шароити тағйирёбандаи иҷтимоию иқтисодӣ нигаронида шудаанд, баррасӣ менамоем [5]. Мувофиқи ин, дар таҷрибаи қору фаъолияти муассисаҳои томактабӣ ғояҳои идоракунию мудирияти педагогӣ, ки маҷмӯи принципҳо, воситаҳо, шаклҳо ва усулҳои идоракунии раванди педагогиро ҷиҳати қонё кардани ниёзҳои хонандагон ва волидони онҳо фаро мегиранд, ҷорӣ карда мешаванд.

Таҳлили самтҳои асосӣ ва нишондиҳандаҳои фаъолияти кӯдакистонҳо бояд дар динамикаю ҷараёни рушд мувофиқи мурочиатҳои ҳаттию таҳлилий гузаронида шаванд. Вазифаи банақшагирӣ ба равиши низомнок асос ёфтааст. Ҳамасола дар асоси таҳлили кори муассисаи таълимии томактабӣ дар давраҳои муайян бояд нақшаи кории солонаи муассиса таҳия карда шавад, ки тамоми паҳлуҳои корҳои тарбиявии муассисаҳои томактабиро фаро гирад ва пайваस्ताгиро пайдарҳамии онро таъмин кунад.

Таҳсилоти томактабӣ як ҷузъи таркибии ҳатмии низоми давомдори таълим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Низоми томактабӣ дорои системаи идорашаванда ва идоракунаанда аст. Системаи идоракунию мудирияти сифати таҳсилоти томактабӣ мавҷудияти амсила (модел)-и идеалии чунин таълим ва муайян кардани сохтори муносибу мувофиқи идоракунии чунин амсила (модел)-ро пешбинӣ мекунад. Фаъолияти дурусти идорию мудирияти роҳбар ба фаъл гардидани неруи касбии омӯзгорон мусоидат намуда, дар иҷрои вазифаҳои дар назди муассисаи томактабӣ буда, мусоидат карда метавонад.

Имрӯз ҳадафҳои таълими томактабӣ аз рушди панҷ зарфияту неру ва тавонмандии асосии шахс иборат аст: маърифатӣ, муоширатӣ (иртиботӣ), эстетикӣ (санъатӣ), арзишӣ (ахлоқӣ) ва ҷисмонӣ. Мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ (шаҳр, ноҳия) бояд шароити муайяни ташкилию педагогиро фароҳам оварад, ки низоми маҳаллии таълими томактабӣ аз ҳолати нугувор барояд ва ба ҳолати муътадил, фаъолият ва рушд раҳнамо гардад.

Мутаассифона, қаблан мақомоти идории пешина қодир набуданд дар заминаи нав низоми таълими томактабии ба онҳо додашударо ташаққул диҳанд, ки ба вазъияти бухронии пешина вобастагӣ дошт. Аз ин рӯ, мо фаъолиятро ҳамчун яке аз шартҳои муҳимтарини идоракунии самарабахши муассисаҳои томактабӣ ҳисобида метавонем, ки он ба ташкили кори муштараки тамоми иштирокчиёни он чиҳати баланд бардоштани афзоиши сифати қараёни таълим ва фаъолиятҳои мутобикгардонии кӯдакистонҳо ба шароити тағйирёбандаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ нигаронида шудааст.

Адабиёт:

1. Бурд, М.А. Влияние методов семейного воспитания на познавательное и социальное развитие детей 5-7 лет: автореф. канд. пед. наук / М.А. Бурд.- М., 2011. – 26 с.
2. Волкова, В.А. Создание системы мониторинга как средство управления [Текст] / В.А.Волкова // Управление дошкольным образовательным учреждением. - 2014. - № 3. - С.43-47.
3. Иззатова, М.И. Становление и развитие дошкольных образовательных учреждений в Таджикистане (1924-2004 гг): автореф. докт. пед. наук / М.И. Иззатова. - Душанбе, 2014. – 48 с.
4. Колодяжная, Т.П. Управление современным дошкольным образовательным учреждением [Текст]: Практическое пособие для руководителей ДОУ, студентов пед. учеб. заведений, слушателей ИПК Часть 2/ Т.П.Колодяжная. - Ростов-на Дону: Учитель, 2012. – 224 с.
5. Рыбалова, И.А. Мониторинг качества образования и управленческая команда в ДОУ [Текст] / И.А. Рыбалова // Управление дошкольным образовательным учреждением. - 2015. - № 4. - С.10-23.
6. Шемятихина, Л.Ю. Развитие персональной компетентности руководителя в управлении ДОУ: дис....канд. пед. наук / Л.Ю. Шемятихина. - Екатеринбург, 2004. – 161 с.
7. Щукина, Г.И. Роль деятельности в учебном процессе / Г.И. Щукина. - М.: Просвещение, 1986. – 144 с.
8. Эрлих, О.В. Модель согласования целей субъектами педагогического процесса в условиях современной школы: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01.- СПб., 1999. – 161 с.
9. Юдин, Э.Г. Системный подход и принципы деятельности: методологические проблемы современной науки / Э.Г. Юдин. - М.: Наука, 1978. – 391 с.
10. Юревич, С.Н. Организационно-педагогические требования подготовки учителя к профессионально-творческой деятельности в условиях современной школы / С.Н. Юревич. - Магнитогорск: МГПИ, 1998. – 24 с.
11. Якиманская, И.С. Личностно-ориентированное обучение в современной школе / И.С.Якиманская. - М.: Сентябрь, 1996. – 96 с.

РОҶБАРИИ МУАССИСАҶОИ ТАҲСИЛОТИИ ТОМАКТАБӢ ВА ТАКМИЛИ ОН ДАР ЗАМОНИ МУОСИР

Мақола ба баррасии вижагиҳои идоракунии муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва рушду такмили он дар марҳилаи муосир бахшида шудааст.

Ба андешаи муаллиф, ҳар як шахс дар ҳаёти худ аз марҳилаҳои рушд мегузарад. Ӯ ба гузарондани ин марҳилаҳо аз таваллуд то кӯҳансолӣ шурӯъ мекунад. Таҳсилот ба шахс кумак мекунад, ки аз ҳамаи сатҳу дараҷаҳо гузарад. Тамоми низоми таҳсилоту маориф робитаи марҳилаҳои рушди инсонҳоро аз кӯдакони синни томактабӣ то калонсолон фаро мегирад.

Муаллиф меафзояд, ки тибқи ин марҳилаҳо, як низоме сохта мешавад, ки мувофиқи синну сол ба баъзе муассисаҳои таълимӣ тақсим карда мешавад. Чунин воҳидро «типологияи муассисаҳои таълимӣ» меноманд. Кӯдак қисми зиёди айёми хурдию туфулияти худро ҳамчун муҳассилу тарбиятгир ва донишҷӯ мегузаронад. Вай аз таҷрибаи муҳити дӯстона ва эътимоднок, эҳтироми ҳуқуқ ва шаъну шарафи инсон ё таҷрибаи таҳсил дар муҳити беҳавфу оромӣ бархӯрдор гашта, аз бисёр ҷиҳатҳо муваффақияти ӯ дар ҷомеа ба ҳамин марҳилаҳо вобаста аст. Дар айни замон, таҳсилоти муосири томактабӣ доираи васеи паҳлуҳоро барои рушди гуногунҷанбаи кӯдакон пешбинӣ мекунад.

Андешаҳои худро ҷамъбаст карда, муаллиф хулоса мекунад, ки мутаассифона, қаблан мақомоти идории пешина қодир набуданд дар заминаи нав низоми таълими томактабии ба онҳо додашударо ташаккул диҳанд, ки ба вазъияти бӯҳронии пешина вобастагӣ дошт. Аз ин рӯ, мо фаъолиятро ҳамчун яке аз шартҳои муҳимтарини идоракунии самарабахши муассисаҳои томактабӣ ҳисобида метавонем, ки он ба ташкили кори муштаракӣ тамоми иштирокчиёни он ҷиҳати баланд бардоштани афзоиши сифати ҷараёни таълим ва фаъолиятҳои мутобикгардонии кӯдакостонҳо ба шароити тағйирёбандаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ нигаронида шудааст.

Калидвожаҳо: идоракунӣ, муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ, рушду такмил, кӯдакостонҳо, шароити тағйирёбанда, масъалаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ, кори муштарак, идоракунии самарабахш, ҷараёни таълим.

УПРАВЛЕНИЕ ДОШКОЛЬНЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ УЧРЕЖДЕНИЯМИ И ЕГО РАЗВИТИЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Статья посвящена рассмотрению особенностей управления дошкольными образовательными учреждениями и их совершенствованию и развитию на современном этапе.

По мнению автора, каждый человек в своей жизни проходит этапы развития. Он начинает предпринимать эти шаги от рождения до совершеннолетия. Образование помогает человеку пройти все уровни жизни. Вся система обучения и воспитания охватывает этапы развития человека от дошкольного до раннего взрослого возраста.

Автор добавляет, что система построена в соответствии с этими этапами, которые разбиты на несколько учебных заведений по возрасту. Эта единица называется типология образовательных учреждений. Ребенок проводит большую часть своего детства и обучения в качестве педагога и ученика. Он основан на опыте дружественной и надежной среды, уважении прав человека и достоинства или опыте в безопасной и надежной среде, и во многом его успех в обществе зависит от этих этапов. В то же время современное дошкольное образование предоставляет широкий спектр возможностей для всестороннего развития детей.

Обобщая свои взгляды, автор приходит к выводу, что, к сожалению, предыдущие административные органы не смогли сформировать новую систему дошкольного образования, которая была связана с докризисной ситуацией. Поэтому мы считаем эту деятельность одним из важнейших условий эффективного управления дошкольными учреждениями, которое направлено на организацию совместной работы всех участников по

повышению качества образовательного процесса и адаптации детских садов к изменяющимся социально-экономическим условиям.

Ключевые слова: управление, дошкольное образование, развитие и совершенствование, детские сады, изменение условий, социально-экономические проблемы, совместная работа, эффективное управление, образовательный процесс.

MANAGEMENT OF PRESCHOOL EDUCATIONAL INSTITUTIONS AND ITS DEVELOPMENT AT THE PRESENT STAGE

The article is devoted to the consideration of the management features of preschool educational institutions and their improvement and development at the present stage.

According to the author, every person in his life goes through the stages of development. He begins to take these steps from birth to adulthood. Education helps a person pass all levels and levels. The entire system of training and education covers the stages of human development from preschool to early adulthood.

The author adds that the system will be built in accordance with these stages, which will be divided into several educational institutions by age. This unit is called the typology of educational institutions. The child spends most of his childhood and education as a teacher and student. It is based on the experience of a friendly and reliable environment, respect for human rights and dignity, or experience in a safe and reliable environment, and in many respects its success in society depends on these stages. At the same time, modern preschool education provides a wide range of opportunities for the comprehensive development of children.

Summarizing his views, the author comes to the conclusion that, unfortunately, the previous administrative bodies could not form a new system of preschool education, which was connected with the pre-crisis situation. Therefore, we consider this activity one of the most important conditions for the effective management of preschool institutions, which is aimed at organizing the joint work of all participants in improving the quality of the educational process and adapting kindergartens to changing socio-economic conditions.

Keywords: management, preschool education, development and improvement, kindergartens, changing conditions, socio-economic problems, joint work, participants, the most important condition, effective management, educational process.

Сведения об авторе: Даминзода Хатичамо Азим - соискатель Кулябского государственного университета имени Абуабдуллоха Рудаки. Адрес: 735360, г. Куляб, улица С.Сафаров 16, тел.: (+992) 918339993,

Information about the author: Daminzoda Khatichamo Azim – applicant of the Kulob State University named after Abuabdullhoh Rudaki. **Address:** 735360, Kulob, S. Safarov street 16, tel.: (+992) 918339993

МЕТОДИЧЕСКАЯ РАБОТА СО СТАЖЁРАМИ - КРЕАТИВНЫЙ ПОДХОД К УРОКАМ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Тагоева Г.Е.

Таджикский государственный институт языков имени Сотима Улугзода

В преддверии тридцатилетия независимости Республики Таджикистан преподавательский контингент в стране может с гордостью отметить свои успехи в области воспитания молодого поколения педагогов, специалистов по русскому языку. Русский язык является языком межнационального общения в пространстве бывших социалистических республик, она помогает межкультурным, экономическим и образовательным отношениям. Президент Таджикистана Эмомали Рахмон в одном из встреч с работниками системы образования отмечал: «Таджикистан опирается на педагогические кадры, в особенности на преподавателей русского и английского языков, так как в их руках воспитание будущих знатоков иностранных языков. Культурно-образовательные отношения с соседними государствами невозможны без вмешательства преподавательского состава» [11, с. 7].

В данной статье мы хотим отметить роль методических вмешательств и креативный подход к урокам русского языка в средних общеобразовательных учреждениях, различным интерактивным методам на занятиях и планировке работы молодых специалистов стажёров.

Ежегодно средние специальные образовательные учреждения нашей страны пополняются выпускниками педагогических вузов и колледжей. Какими же бывают их первые шаги в школе? Мы знаем, что трудно бывает не только первоклассникам, но и начинающим учителям. Их с давних пор называют стажёрами, первопроходцами, молодыми кадрами. Чтобы не остались они один на один с трудностями, не очутились на перепутье, чтобы с первых шагов стояли на верном пути, каждый из них должен иметь наставника – прикрепленного к опытному преподавателю с первых дней работы в школе. Во всех общеобразовательных учебных заведениях Таджикистана начинающие учителя прикреплены к более опытным преподавателям, так как эта традиция продолжается около ста лет. Основная цель проверки стажёров в первые пять лет это: проверка их знаний, интеллектуальных навыков; методической ориентации, общение и контакт со школьниками; субординационное поведение в коллективе и с детьми; интерактивные способности воплощения в действие методических навыков.

Для того чтобы учитель заслужил авторитет в стенах школы, ему необходимо развивать «креативный» (творческий подход по отношению к действиям) [11, с. 194] труд, умелое воспитание и обучение детей, умение добиться прочных и глубоких знаний, уметь требовать отдачи результата своих трудов.

На примере занятий по русскому языку мы должны усвоить следующие правила:

- использовать наиболее эффективные приёмы и методы обучения;
- хорошо знать современные методы проведения занятий при помощи электронных досок;
- включить в свой план работы, исторически усвоенные методы экскурсий - в музеи, парки, исторические и архитектурные места, библиотеки, стадионы, на природу;
- наводить тесный контакт с родителями. Эти методические особенности помогают развивать речь и обогащать мировоззрение современных детей.

Чтобы каждый ученик сознательно усваивал знания, правильно говорил и писал по-русски особенное внимание надо уделять произношению учащихся, выразительному чтению и грамотному письму, проводить внеклассную работу, неплановые конференции, обучать их навыкам тестирования знаний, проводить утренники, согласовав свои планы с учебным и образовательным отделом школы. Каждый урок должен начинаться с разговорной минутки. Это могут быть - беседа по картине, диспуты о важнейших событиях дня, о прочитанных на русском языке книгах, о просмотренной телепередаче, размышления об услышанном по радио, составление диалога или монолога на различные учебно-воспитательные темы.

Одним из исторических этапов работы с молодыми учителями в школах, это передача опыта уже проявленных на уроках опытными преподавателями, другое определение – согласовать полезное с приятным. Первым из них могут быть: серьёзное отношение учителя к домашним заданиям; уделить внимание использованию дидактических материалов; популярная работа с карточками (эффект этой работы даёт прекрасные результаты); дифференцированный подход к ученикам; заинтересовать учеников своему предмету; использовать занимательные материалы в виде загадок, игр, литературных ребусов и кроссвордов.

Все эти навыки, которые годами применялись в школьной практике, для молодого учителя-стажёра является нечто новым и интересным. На данном этапе работы развивается внимание и сообразительность учащегося, так же повышается авторитет учителя. Современные ученики в классах при первой встрече с учителем ждут от него нечто нового, интересного, неслышанного.

Опираясь на опытных учителей, молодой специалист развивает свои организаторские способности, знакомится с планом методического кабинета, на семинарах слушает доклады, сам посещает уроки коллег. Эта методика развивает у стажёра собственный инстинкт вхождения в преподавательское русло. В. А. Сухомлинский писал: «Учитель, работая с детьми превращается в их родителей, но кроме любви он в процессе учебной деятельности передаёт им знания и энергию трудолюбия» [13, с. 91].

Другим критерием повышения квалификации учителя является кабинет русского языка и его оборудование, куда входят стенды, выставка книг, выставка научно-методических пособий, стенгазеты, электронная библиотека, компьютеры, план кружка «Русское слово». Каждый опытный педагог должен делиться своим опытом с учителями-стажёрами. Молодой учитель должен находиться в постоянном творческом поиске новых средств и приёмов обучения русскому языку, совершенствовать свой труд, сверять со временем политический кругозор, повышать научно-методический и культурный уровень, собирать и пополнять свою личную библиотеку, в которой наряду с художественной имеется методическая и педагогическая литература.

«Креативный подход к школьной педагогической работе, освещает дорогу и предьявляет поддержку молодой армии педагогов. Методическая работа должна совершенствоваться, а для этого нужно давать слово ему, «молодому учителю», выслушать его и придерживаться его мнения, во имя усовершенствования педагогической практики» [5, с. 44].

Следующим нюансом творческого подхода к работе педагога – проведение тематических конференций. «Конференция - это научно-образовательный и методико-воспитательный процесс, которая проводится во всех школах, высших учебных заведениях, политических и экономических организациях, целью которого является рекламирование, репрезентация, показ, информация всего нового в достижении современных инновационных методов» [1, с. 78].

В последнее время на страницах методической печати большое внимание уделяется проведению нетрадиционных уроков. Их подготовка и проведение – это подлинное творчество учителя. К этому типу уроков относятся онлайн-занятия с другими классами в других школах, это уроки диспуты, в которые привлекаются учащиеся с более развитыми интеллектуальными знаниями, это вечера диспутов или организация клуба знатоков словесности, грамматики и чтецов. Именно во время проведения конференций учителя и учащиеся наглядно убеждаются, что творчество приходит благодаря заинтересованности, через увлечение и вдохновение, через озарение.

Школе очень нужны педагоги-мастера, которые работают творчески. «Педагогическое мастерство – это профессиональное умение оптимизировать все виды учебно-воспитательной деятельности, направить их на всестороннее развитие и совершенствование личности, формирование его способностей и потребностей» [2, с. 61].

Педагогическое мастерство приходит непросто и не сразу: это результат сочетания знаний и кропотливого труда. Кажется, что мастер-педагог делает всё просто, легко и естественно. На самом деле это профессиональное умение достигается лишь постоянным трудом талантливого педагога. Каждый талантливый педагог отмечен печатью индивидуальной неповторимости, умением зажечь учащихся, повести за собой, передать им богатство не только знаний, но и человеческого опыта, культуры. Именно на научно-практических конференциях, молодые учителя могут продемонстрировать свой опыт и знания, которые они передают своим ученикам.

К креативному подходу совершенствования уроков относится и внеклассное чтение, именно дополнительная возрастная литература обогащает ум и мышление подрастающего поколения. Литература, предназначенная для внеклассного чтения, имеет несколько разделов:

- детская литература;
- юношеская литература;
- литература классического жанра;
- современная литература;
- фантастика и детективы;
- периодическая литература информативного характера.

В данной статье мы хотим раскрыть характер творческого отношения к своим педагогическим навыкам. Они вроде бы известны всем педагогам, но когда первые шаги делает в этом поприще молодой учитель, для него это становится открытием уже нечто знакомого, но не практикованного.

В данной таблице мы продемонстрировали опыт молодого школьного учителя, в ней указаны направления, где и как может молодой учитель притворить свою педагогическую деятельность, во имя поэтапного усовершенствования навыков в работе с классом. Класс и ученик не устаревают, они обновляются и требуют разнообразия. Личность учителя является лишь путеводителем в этом образовательном процессе.

Деятельность школьного учителя				Участники
Класс	Урок	Наглядные пособия	Для развития знаний	Учитель и класс
Актный зал	Конференция	Рекламные щиты, таблицы, электронная доска	Для развития ораторских навыков	Коллектив преподавателей предметников
Спорт - зал	Спортивно-развлекательные игры	Соревнования между классами, за кубок, или вымпелы	Для развития физического здоровья	Ученики, классные руководители и администрация школы
Библиотека	Читательские вечера	Выставка книг и художественных произведений	Для развития интеллектуальных навыков и мировоззрения	Учитель, ученики, поэты, журналисты, писатели

Другим материалом для развития креативного подхода к творчеству молодых учителей это классная доска, именно у доски развивается речь, ораторские качества, устраняется застенчивость и страх, появляется желание высказать своё мнение, привлекать к себе слушателей и развивать свои знания. У доски закаляется и молодой учитель, и школьник. Макаренко в своей книге «Педагогическая поэма» высказал такую мысль: «Стоять у доски, означает стоять на трибуне, где все от тебя ждут голоса. Там оценивается

твое знание, творчество, речь, внешний вид, стойка, и конечно же героизм высказывания мыслей» [4, с. 214].

Мы можем для претворения разнообразия в процессе классного урока, требовать от молодого специалиста новизны в методической практике. Молодой кадр ещё не успел полностью усвоить методику работы опытных специалистов, он старается передать свой творческий, индивидуальный опыт. Из этого опыта мы можем исчерпать нечто новое, креативное, интересное, своевременное и актуальное в педагогической практике.

Выступление направлено на несколько основных критерий:

- показать свои знания;
- продемонстрировать умение;
- выработать педагогический голос;
- показать свою деятельность и работоспособность.

Далее мы рассмотрим особенности творческого подхода к урокам в школе учителей русского языка в национальных классах. Здесь для педагога русиста необходимо трудиться с двойным упорством, так как из-за отсутствия общительной аудитории в национальных классах русский язык на современном этапе является уже иностранным языком. На уроках молодой педагог должен соблюдать множество правил: принимать во внимание неговорящую аудиторию; быть хорошим переводчиком; проводить словарные работы; проводить дополнительные уроки с отстающими учениками; совершенствовать навыки преподавания.

Для современного молодого поколения нет никаких преград для развития мировоззрения, телефоны, планшеты являются основным атрибутом. В младших классах эти электронные предметы можно включить в методическую базу наглядных пособий. При помощи эффективности их внедрения можно получить множество образовательных и воспитательных материалов.

Молодой педагог-стажёр в руках опытного наставника закаляется как сталь, и может в дальнейшем продолжить педагогическую и образовательную эстафету.

В опыте педагогической методике для совершенствования креативного подхода к совершенствам знаний молодых педагогов наблюдаются следующие факты, и претворения в жизнь преподавательского опыта.

- совершенствование аспектов работы по речевой культуре на уроках русского языка;
- работа над текстом при изучении синтаксической синонимии в старших классах;
- индивидуальные формы работы со слабоуспевающими учащимися;
- использование наглядностей в начальных классах как стимул развития речи;
- изучения ударения, как необходимого компонента с работой над речью в младших классах;
- проведение внеклассного чтения по русскому языку на начальном этапе обучения;
- изучения творчества русских писателей и поэтов;
- повышение педагогического опыта, взаимопосещение уроков.

И так, в данной статье мы рассмотрели некоторые особенности методической работы со стажёрами и креативный подход к урокам русского языка в национальных классах. Современный педагог и современный класс – два противоположных по смыслу и соединённых по отношению понятий. Работа предстоит упорная и творческая, для которой материалов много, а усердия и желания надо проявить индивидуально. Главное читать и усваивать новую периодическую литературу научно-образовательного характера. В конце вспомним речь Н.К. Крупской в статье «О пересмотре книжного состава массовых библиотек» она отмечала: «Художественные книги должны быть полезными, иметь воспитательную цель, обладать высокими моральными направлениями, внушать доверие и проявлять оптимизм в действиях учеников. В отношении образовательных учебников можно сказать главное – творческое отношение учителя в передаче образования и науки в целом, которое лежит на его плечи» [3, с. 4].

В итоге можем отметить, что одной из важных особенностей работы педагога, преподавателя-филолога становится необходимость создавать условия для развития творческого мышления, умений думать, объяснять, доказывать свою точку зрения молодому поколению.

А творческая личность, творческий подход, творческие успехи в современном обществе являются понятиями, которые показывают профессионализм, высокую квалификацию. Наша задача заключается в выявлении творческих личностей в атмосфере педагогической деятельности.

Использованная литература

1. Бондырева, С.К. Коммуникация: от диалога межличностного к диалогу межкультурному: учебное пособие / С.К. Бондырева. – Воронеж: НПО МОДЭК, 2007. – 384 с.
2. Ковалевская, И.А. О задачах педагогического мастерства / И.А. Ковалевская. – М.: Литератор, 1997. – 200 с.
3. Крупская, Н.К. О пересмотре книжного состава массовых библиотек / Н.К. Крупская // Литературная газета. – 1929. – С. 9-11.
4. Макаренко, А.С. Педагогическая поэма / А.С. Макаренко. – М., 2016. – 557 с.
5. Масумалиев, Д.Т. Креативный подход к педагогической практике / Д.Т. Масумалиев. – Уфа: ГОС ПЕД ИЗДАТ, 2000. – 123 с.
6. Монахов, В.М. Введение в теорию педагогических технологий: монография. – Волгоград: Перемена, 2006. – 319 с.
7. Мороз, В.В. Развитие креативности студентов: монография / В.В. Мороз. – Оренбург: ОГУ, 2011. – 183 с.
8. Мороз, В.В. Развитие креативности студентов: монография / В.В. Мороз. – Оренбург: ОГУ, 2011. – 183 с.
9. Образцов, П.И. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку на неязыковых факультетах вузов / П.И. Образцов, Иванова О.Ю. – Орел: ОГУ, 2005. – 114 с.
10. Ожегов, С. И. Словарь русского языка: ок. 53000 слов / С. И. Ожегов; под ред. Л. И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М.: ОНИКС, 2004. – 1198 с.
11. Соколова, И. Ю. Педагогическая психология: учебное пособие / И.Ю. Соколова. – Томск: Изд-во ТПУ, 2007. – 270 с.
12. Сухомлинский, В.А. Сердце отдаю детям / В. А. Сухомлинский. - Минск: Нар. асвета, 1981. – 288 с.

МЕТОДИЧЕСКАЯ РАБОТА СО СТАЖЁРАМИ – КРЕАТИВНЫЙ ПОДХОД К УРОКАМ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЦИОНАЛЬНЫХ КЛАССАХ

В данной статье рассматривается особенность проявления креативных, творческих навыков проявления методики преподавания наставников молодым педагогам-стажёрам. Исследованы первые шаги разработки методических навыков молодых стажёров в средних учебно-образовательных учреждениях.

Таджикистан как независимое государство в течение 30 лет воспитывает достойных опытных кадров педагогического направления. Тем не менее, творческие навыки молодых специалистов дают хорошие результаты. Уровень знаний, усердие и интеллектуальные способности молодого поколения учащихся год за годом становятся эффективными.

Преподавательский корпус совершенствует творческие навыки и занимается образованием и воспитанием нового поколения. В статье рассматривается творческий подход молодого преподавательского контингента и методика их работы в средних школах. Представлено несколько разработок проведения творческих работ.

Поэтому одной из важных особенностей работы преподавателя-филолога становится необходимость создавать условия для развития творческого мышления, умения думать, объяснять, доказывать свою точку зрения.

«Творческая личность», «творческий подход», «творческие успехи», «думать творчески», «проявление творчества» эти понятия в современном обществе являются показателями профессионализма, высокой квалификации, одним из основных критериев при выявлении лучшего среди лучших. Ведь именно способность к творчеству и созиданию мы в первую очередь считаем атрибутом одарённости, таланта, гениальности.

Ключевые слова: методика, урок, креативность, творчество, класс, материал образования, учёба, навык, задание, усовершенствование, план, гений.

КОРҶОИ МЕТОДӢ БО КОРОМУӢЗОН – МУНОСИБАТИ ЭҶОДКОРОНА БА ДАРСҶОИ ЗАБОНИ РУСӢ ДАР МАКТАБҶОИ МИЛЛӢ

Дар мақолаи мазкур хусусиятҳои раванди дар амал татбиқ намудани корҳои методӣ бо муаллимони ҷавон омӯхта шудааст. Қадамҳои аввалини коркарди истеъдоди ҷавонон дар раванди таълим инъикосёфта, дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳамчун маводи зарурӣ ва ҳатмӣ пешниҳод карда шудааст. Тоҷикистон - давлати соҳибистиқлол дар муддати 30 сол кадрҳои болаёқати педагогиро тарбия намуда, ба муассисаҳои мактабӣ равона намудааст. Эҷодиёти касбии кадрҳои ҷавон натиҷаҳои мусбат дода, дар амал татбиқ намудани нақшаҳои кории омӯзгоронро исбот намудааст. Дараҷаи дониш, меҳнатдӯстӣ ва сатҳи баланди лаёқати зехнӣ сол ба сол такмил меёбанд.

Тамоми кадрҳои омӯзгорӣ ҳамеша дигаргуниҳои асилро пешниҳод менамоянд, ки дар тарбияи кадрҳои нав нақши муҳим мебозад. Дар мақола муносибатҳои эҷодкоронаи муаллимони ҷавон дар мактабҳои миёна таҳқиқ гардида, яқинд пешниҳодҳои методӣ оид ба рушди муносибатҳои эҷодии барои ҷавонон муҳим манзур гардидаанд.

Аз ин лиҳоз, хусусиятҳои асосии кори омӯзгор-филолог омода кардани шароитҳо барои инкишофи тафаккури эҷодӣ, сайқал додани фикрронӣ, исботи далел ва нуқтаи назар аст.

«Шахсияти эҷодӣ», «муносибатҳои эҷодӣ», «муваффақиятҳои эҷодӣ», «фикрронии эҷодӣ», «омода кардани шароити эҷодкорӣ» ин фаҳмишҳо дар ҷамъияти муосир нишондоди салоҳияти касбӣ, ихтисосмандӣ ва яке аз нишондодҳои беҳтарин мебошад. Ин имкон медиҳад, ки тавоноиро дар нобиға будан, дар эҷодкорӣ ва дар лаёқатмандӣ мушоҳида менамоем.

Калидвожаҳо: методика, дарс, эҷодӣ, эҷодиёт, синф, мавод, таълим, таҳсилот, малака, супориш, такмил, нақша, нобиға.

METHODICAL WORK WITH INTERNS – A CREATIVE APPROACH TO RUSSIAN LANGUAGE LESSONS IN NATIONAL CLASSES

This article deals with the feature of the manifestation of creative-creative skills of the manifestation of the methodology of teaching mentors to young trainee teachers. The first steps of developing methodological skills of young trainees in secondary educational institutions are investigated. Tajikistan, as an independent state, has been educating worthy experienced teaching staff for 30 years. Nevertheless, the creative skills of young professionals give good results. The level of knowledge, diligence and intellectual abilities of the younger generation of students become effective year after year.

The teaching staff improves creative skills and is engaged in the education and upbringing of a new generation. The article examines the creative approach of the young teaching staff and the methods of their work in secondary schools. Several developments of creative work are presented.

Therefore, one of the important features of the work of a teacher - philologist is the need to create conditions for the development of creative thinking, the ability to think, explain, and prove their point of view.

"Creative personality", "creative approach", "creative success", "think creatively", "creative expression" these concepts in modern society are indicators of professionalism, high qualification, one of the main criteria for identifying the best among the best. After all, it is the ability to create and create that we primarily consider an attribute of giftedness, talent, and genius.

Keywords: *methodology, lesson, creativity, creativity, class, material education, study, skill, task, improvement, plan, genius.*

Сведения об авторе: *Тажоева Ганджина Ергаишовна – соискатель кафедры методики преподавания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел.: (+992) 904 55 24 14*

Information about the author: *Tagova Ganjina Ergashevna – applicant of the Department of teaching methods of Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. Address: 734019, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Muhamadiev Str. 17/6. Phone: (+992) 904 55 24 14/*

ТДУ: 9: 64.028 (375.3)

РУШДИ УСТУВОРИ ПАНЧСОЛАИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ВА ТАЪСИРИ ПАНДЕМИЯИ COVID 19 БА ОН (солҳои 2017-2021)

Мирақзода Ф.Ю.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Таҳлили вазъи кунунии соҳаи сайёҳӣ дар бисёр кишварҳои мутараққӣ собит намудааст, ки соҳаи мазкур дар ҳоле рушд менамояд, ки, пеш аз ҳама, дар он кишвар заминаи меъёрии ҳуқуқӣ фароҳам оварда шуда, барномарезии устувор дар ин самт сурат гирад.

Дар панҷ соли охир (ба истиснои давраи шурӯи короновирус) Тоҷикистон “ба қатори даҳ кишвари ҷолибтарин барои боздиди сайёҳон, ба даҳгонаи кишварҳои беҳтарини сайёҳии пиёдагардӣ, ба панҷгонаи беҳтарин аз рӯи низоми содаи пешниҳоди раводид ва шохроҳи Помир ба даҳ роҳи зеботарини дунё шомил шуда, пойтахти мамлакат – шаҳри Душанбе ба даҳгонаи мавзёҳои беҳатар аз рӯи таъмини амният ворид гардид”, ки ин нукта дар Паёми Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ сареҳан дарҷ шудааст. Аз ҳама муҳим ва нуктаи калидӣ имкониятҳои соҳаи сайёҳӣ дар ин давра ба аҳли олам нишон дод, ки дар кишвари мо суботи бардавом ҳукмфармон буда, оромию осоиштагии мардум дар мадди аввал аст.

Дар даврони соҳибистиклолии кишвар чиҳати рушди соҳаи сайёҳӣ дар мамлакатаи мо 2 қонун, 2 фармон (*дар бораи соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (2018)*, *солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ (2019-2021)*), 1 стратегия, 4 барномаи давлатӣ ва 1 консепсия қабул шудааст, ки бозгӯи диққати махсуси Ҳукумати ҷумҳурӣ ба ин соҳа аст [1; 2; 3; 4; 6; 7;].

Дар Тоҷикистон дар ин давра баробари пешрафт ва ташаккули соҳаҳои мухталифи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ соҳаи сайёҳӣ низ бо якчанд хусусияти таърихӣ хеш ба маротиб пеш рафт. Аз ҷумлаи рӯйдоду таҳаввулоти соҳа инҳоянд:

1. Узвият гардидани Тоҷикистон дар Созмони умумичаҳонии сайёҳӣ (27.11.2007).

2. Таъсиси Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.05.2021, № 258 дар назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис ёфт. Дар ин замина, таъсиси шуъбаҳо ва бахшҳои рушди сайёҳии Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар маҳал такони ҷиддӣ ба соҳа бахшид [8].

3. Ворид намудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои соҳавии меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз муҳимоти дигар дар самти рушди соҳа маҳсуб аст.

4. Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар дар соли 2017 сареҳан иброз дошт, ки “сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳимми бо шугъл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, инчунин, муаррифкунандаи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллий ба ҳисоб меравад [9].

Барои рушди ин соҳа дар кишвар ҳамаи заминаҳои зарурии меъёрии ҳуқуқӣ фароҳам оварда шуда, илова бар ин, як силсила чораҳои ҳавасмандкунӣ низ татбиқ гардидаанд.

Аз ҷумла, воридоти таҷҳизот ва масолеҳи сохтмон барои иншооти сайёҳӣ аз пардохтҳои андозу гумрук ва ширкатҳои сайёҳӣ дар панҷ соли аввали фаъолиятшон аз пардохти андоз аз ғоида озод карда шудаанд.

Қобили зикр аст, ки таърихи солҳои охир дар Тоҷикистон низоми соддакардашудаи раводид барои шаҳрвандони 80 кишвари ҷаҳон ҷорӣ гардида, шабакаи ягонаи электронӣ ба кор андохта шудааст.

Тибқи арзёбии созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ ҳоло Тоҷикистон аз лиҳози низоми соддаи гирифтани раводиди навъи сайёҳӣ дар рӯяхати панҷ кишвари пешсафи ҷаҳон мавқеи чорумро ишғол менамояд” [9].

5. Дар Паёми Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии кишвар соли 2018 – “Соли рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” эълон гардид ва роҳбарияти олии кишварро ба ин натиҷа овард, ки бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот солҳои 2019-2021 «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шуд. Ин марҳилаи сифатан нава дар рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон аст [10].

6. Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар дар соли 2018 ибраз дошт, ки “соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ эълон гардидани соли 2018 ба дарки аҳамияти самтҳои мазкур дар ҳаёти иҷтимоиву иқтисодии мардум тақони ҷиддӣ бахшида, шумораи сайёҳоне, ки соли 2018 ба Тоҷикистон омаданд, нисбат ба соли 2017 дуҷумм баробар афзуд, вале барои расидан ба ҳадафҳои пешбинишуда як сол басанда нест [10].

Дар баробари ин, соли ҷорӣ (2018 – М.Ф.) “Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030” қабул гардид ва имкониятҳои сайёҳии Тоҷикистон то ҳади имкон муаррифӣ шуданд, лекин барои рушди инфрасохтори соҳа дар ҳамаи минтақаҳои кишвар бояд тадбирҳои иловагӣ андешида шаванд.

Бо мақсади вусъат бахшидан ба ҳалли масъалаҳои зикршуда ва бо дарназардошти зарурати инкишофи инфрасохтори деҳот пешниҳод менамоям, ки солҳои 2019-2021 “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ» эълон карда шаванд” [10].

Яъне, марҳилаи дигари таърихӣ инкишофи сайёҳӣ дар кишвар қабули “Стратегияи рушди сайёҳӣ барои давраи то соли 2030” аст [10].

7. Пешвои миллат дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ дар соли 2019 ибраз намуданд, ки “бо мақсади боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ ва ҳавасмандгардонии соҳибкорони хориҷе, ки ба иқтисодиёти Тоҷикистон зиёда аз як миллион доллари амрикоӣ сармоягузорӣ менамоянд, пешниҳод мешавад, ки ба онҳо аз ҷониби Вазорати қорҳои хориҷӣ ва намояндагҳои дипломатии Тоҷикистон дар хориҷи кишвар раводиди бисёрқаратаи панҷсола дода шавад”[11]. Яъне, омили муҳиму дигари рушди панҷсолаи охири сайёҳии кишвари мо додани “раводиди бисёрқаратаи панҷсола” ба соҳибкорони хориҷии сармоягузор ҷиҳати рушди самти сайёҳист.

8. Сарвари давлат низоми содагардонии раводиддихиро барои ҳамватанони бурунмарзиамон низ зарур доништа, онро омили дигари рушди сайёҳӣ шумориданд. Дар ин замина, қайд намуданд, ки “дар доираи “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”, ҳамчунин, бо мақсади ҷалби ҳарчи бештари сайёҳон, пешниҳод мегардад, ки ба шаҳрвандони давлатҳои хориҷе, ки ҳуқуқи бо тартиби содда гирифтани раводиди Ҷумҳурии Тоҷикистонро доранд, раводиди навъи сайёҳии бисёрқаратаи дода, муҳлати он то 60 рӯз дароз карда шавад. Илова бар ин, бо мақсади содагардонии рафтуомади ҳамватанони бурунмарзие, ки зодагони Тоҷикистон мебошанд, раводиди бисёрқаратаи сесола дода шавад” [11].

Аз ҷониби роҳбарияти мамлакат ҷиҳати рушди сайёҳӣ ҳамаи тадбирҳои зарурӣ сари вақт дида шуда истодааст. Дар ин замина, маҳз бо дастгирии Пешвои миллат ҷиҳати рушди ҳунарҳои мардумӣ, ки яке аз омилҳои ҷалби сайёҳон аст, ғуруши молу маҳсули ҳунарҳои мардумӣ аз андоз озод карда шудаанд. Пешвои миллат дар Паёми худ ибраз доштанд, ки “инчунин, бо мақсади ҳавасмандгардонии аҳоли ҷиҳати истеҳсоли молҳои ниёзи мардум дар хона ва рушди ҳунарҳои мардумӣ аз 1 январи соли 2018 ғуруши чунин молу мавод аз пардохти ҳамаи намудҳои андоз озод карда шавад”[9]. Бо шарофати он дар ин давра (солҳои 2017-2021) 140 мағозаҳои ғуруши армуғонҳо, аз ин шумора дар ВМКБ 7 адад, вилояти Хатлон – 55, вилояти Суғд -30, шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ-13 ва дар шаҳри Душанбе 35 адад сохта шуда, ба фаъолият шурӯъ намуданд, ки дар онҳо маҳсулоти ҳунарҳои дастӣ ғурухта шуда, асосан барои меҳмонон, баҳусус сайёҳони хориҷӣ пешбинӣ шудаанд.

9. Дар заминаи ташаббусҳои Роҳбари давлат ва имтиёзҳои дар ин самт пешниҳоднамудаи Ҳукумати мамлакат фаъолияти бахши хусусӣ густариш пайдо карда, шумораи меҳмонхонаҳо ва дигар инфрасохтори хизматрасонӣ зиёд шуд ва ин тадбирҳо ба рушди деҳот, хусусан, дар хатсайрҳои сайёҳӣ таъсири мусбат расониданд [12].

10. Дар соли 2020 бо мақсади омода намудани кадрҳои рақобатпазир барои рушди соҳаи сайёҳӣ, дар заминаи Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат -Донишкадаи сайёҳӣ, соҳибкорӣ ва хизмат бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 апрели соли 2020, №240 таъсис дода шуд, ки ин ташаббуси дигари Ҳукумати мамлакат дар рушди ин соҳа гувоҳӣ медиҳад.

Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии кишвар (26.12.2019) таъкид карданд, ки: “Рушди соҳаи сайёҳӣ самти афзалиятноки сиёсати давлати мо ба ҳисоб рафта, чиҳати боз ҳам тараққӣ додани он аз ҷониби Ҳукумати мамлакат вобаста ба пардохти андоз ва бочҳои гумрукӣ як қатор имтиёзҳо пешбинӣ гардидаанд” [11].

Дар давоми “Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” дар деҳоти мамлакат як қатор пешравиҳо ба назар расида, рушди сайёҳӣ ва омӯзиши ҳунарҳои мардумӣ идома ёфта истодааст.

То имрӯз дар кишвар зиёда аз 224 ширкати сайёҳӣ фаъолият дошта, 15 лоиҳаи инфрасохтори сайёҳӣ аз имтиёзҳои пешбинишуда бархӯрдор гардидааст [12].

Дар таърихи сисолаи истиклоли давлатӣ, ки ҷанги шаҳрвандӣ на танҳо боиси таназзули соҳаи сайёҳӣ гардида, як қатор ҷойҳои сайёҳии мо нобуд карда шуда, қисме аз онҳо ба хориҷи кишвар интиқол ёфтанд, балки тамоми соҳаҳо қариб ба нобудӣ расида буданд, бори аввал соли 2018 шумораи сайёҳон қариб ба 1 миллиону 200 ҳазор нафар расида, ки нисбат ба соли 2017–ум 2,6 баробар зиёд аст ва ин нишондод дар Консепсияи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009 – 2019 (2009. - №202. – 2 апрел) пешбинӣ гардида буд [6]. Дар соли 2019 нисбат ба соли 2018 қариб 10,5 фоиз бештар - 1 миллиону 260 ҳазор нафар сайёҳон ба Тоҷикистон омадаанд. Дар нух моҳи соли 2019 беш аз як миллион нафар сайёҳон аз мавзевҳои нодири кишвари мо дидан кардаанд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2018 20 фоиз зиёд аст. Аммо таъсири бемории короновирус дар охири соли 2019 баръало ба ҳамаи самтҳои ҳаёти кишвар, минҷумла сайёҳӣ низ ба ҷашм мерасад [12]. Баста шудани сарҳадҳо, қатъи хатти сайрҳои ҳавоӣ ва аз ҳама омили муассир – тарси мардум, аҳолии олам аз сайру сайёҳат боиси таназзули соҳаи сайёҳии тамоми олам, аз ҷумла Тоҷикистон гардид, ки пайомадҳои он то ба имрӯз идома доранд.

Ҷадвали 1.

Нишондиҳандаҳои омории соҳаи сайёҳӣ дар солҳои 2017-2021

№	Номгӯӣ	Соли 2017	Соли 2018	Соли 2019	Соли 2020	То майи соли 2021
1.	Микдори шаҳрвандони хориҷие, ки мутобиқи талаботи СУТ ба ҳайси сайёҳ арзёбӣ мегарданд.	430 922 <i>нафар</i>	1 000037 <i>нафар</i>	1 257300 <i>нафар</i>	350 000 <i>нафар</i>	60 000 <i>нафар</i>

Дар давоми се сол (2018-2020) дар Тоҷикистон 145 ширкати нави сайёҳӣ таъсис ёфа, дар маҷмӯъ, 224 ширкат ба бозори сайёҳӣ ворид шуд.

Дар натиҷаи таваҷҷуҳи доимии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон кишвари маҳбуби мо ба мавзеи ҷолиби диққати дӯстдорони сайру сайёҳати ҷаҳониён табдил гашта, дар арсаи олам ва созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ, ҳамчунин, дар байни шабакаҳои хабарии ҷаҳонӣ ба сифати мамлакати амн ва сайёҳӣ шинохта шудааст.

Ин аст, ки маҷаллаи сайёҳии Британия - “Вандерласт” (“Wanderlust”) Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар қатори 10 кишвари ҷолибтарин барои боздиди сайёҳон эълон кард [14].

Шабакаи иҷтимоии “Глоб Спотс” (“Globe Spots”) Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар сархати даҳгонаи кишварҳои ҷолиб барои сайёҳони саргузаштӣ ҷой дод.

Наشري русии маҷаллаи маъруфи “Нешнл Ёеографик” (“National Geographic”) шоҳроҳи Помири Тоҷикистонро ба 10 роҳи зеботарини дунё шомил намуд.

Маҷаллаи Топ – 100 кӯҳҳои Помирро ба рӯйхати мавзёҳои ҷолиб дохил карда, наشري “Зе Индепендент” “The Independent” пойтахти Тоҷикистон - шаҳри Душанберо ба ҳайси даҳгонаи мавзёҳои беҳатар аз рӯи таъмини амнияти шабона қаламдод намуда, аз рӯи таҳлилҳои омили расмӣ Созмони умумиҷаҳонӣ сайёҳӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон кишваре эътироф шуд, ки сайёҳии он дар ҳоли рушд қарор дорад.

Маҷаллаи сайёҳии бритонии “Вандерласт” (“Wanderlust”) Тоҷикистонро аз лиҳози низомӣ содаи гирифтани равонид аз ҷумла, навъи сайёҳӣ дар рӯйхати панҷ кишвари пешсафи ҷаҳон дар мавқеи чорум ҷой дод ва Тоҷикистон дар радабандии Ташкилоти байналмилалӣ «British Backpacker Society» аз рӯи имкониятҳои саёҳати саргузаштӣ ва пиёдагардӣ ба даҳгонаи аввали кишварҳои беҳтарини ҷаҳон шомил шуда, мавқеи 7-умро ишғол намуд [14].

Департаменти давлатии ШМА оид ба масъалаҳои сайёҳӣ Ҷумҳурии Тоҷикистонро яке аз мамлакатҳои барои саёҳат амну беҳатар арзёбӣ карда, барои сафар ба шаҳрвандонаш тавсия дод.

Дар ҳошияи Намоишгоҳи ҷаҳонӣ туристии Берлин – 2018 маросими супоридани ҷои «100 самти беҳтарин пешоҳангони глобалӣ дар ҳифзи фарҳанги миллий, анъана ва ҷалби мардумон ба соҳаи туризм дар соли 2018» баргузор гардид, ки минтақаи баландкӯҳи Бадахшони Тоҷикистон ба ин садгона ворид шуда, дар минтақаи Осиё ва Уқёнуси ором ҷои аввалро сазовор шуд.

Агентии таҳлили «Тур-Стат»-и Россия аз рӯи натиҷаҳои соли 2017 радабандии кишварҳои сайёҳии хориҷиро таҳия карда, кишварҳои барои сайёҳони Россия маъруфттарини сайёҳии хориҷиро дар соли 2017 муайян намуд, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон ба феҳристи 50 кишвари хориҷии барои сайёҳони Россия маъруфттарин TOP-50 ворид гардид.

Бино ба натиҷаҳои назарпурсии агентии таҳлили «ТурСтат»-и Россия, пойтахти Тоҷикистон – шаҳри Душанбе ба қатори 10 шаҳри дар айёми баҳор барои сайёҳӣ муносиби Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил шомил гардид.

Институти таҳқиқотии иқтисод ва сулҳ (Institute of Economy and Peace) феҳрасти нави индекси кишварҳои амниятиро интишор сохт, ки дар он Ҷумҳурии Тоҷикистон 4 зина боло рафтааст. Дар ин гурӯҳ Тоҷикистон аз Туркменистон, Арманистон, Штатҳои Муттаҳидаи Америка, Россия, Туркия ва Исроил боло меистад. Маҷаллаи байналмилалӣ «Financial Times» Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба рӯйхати ҳашт кишваре ворид намуд, ки ба сайёҳон барои боздид тавсия медиҳад.

Тибқи назарсанҷии сомонӣ интернетии сайёҳии «Com» Тоҷикистон ба даҳгонаи беҳтарин хатсайрҳо дар минтақаи Осиё доништа шуда, ба ин даҳгона, инчунин Озарбойҷон, Ҷопон, Шриланка, Сингапур, Ҳиндустон, Чин Индонезия низ ворид шудаанд.

Тоҷикистон ба рӯйхати кишварҳои амнаттарини сайёра шомил шуд. Радабандиро маҷаллаи байналмилалӣ молиявӣ англисзабон «Global Finance» таҳия намудааст.

Тибқи натиҷаҳои соли 2018 Тоҷикистон дар радабандии афзоиши сафари сайёҳӣ аз рӯи маълумоти Созмони ҷаҳонӣ сайёҳӣ (UNWTO) ҷойи аввалро ишғол намуд.

Аз ҷониби Созмони ҳамкории иқтисодӣ шаҳри Душанбе “Пойтахти сайёҳии кишварҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ барои солҳои 2020-2021” интихоб гардида, дар соли 2019 тибқи назарсанҷии Агентии иттилоотӣ «ТурСтат» пойтахти Тоҷикистон—шаҳри Душанбе ба даҳгонаи беҳтарин шаҳрҳои Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил барои саёҳати тирамоҳӣ шомил шуд.

Дар ҳошияи Намоишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ «ITB Berlin-2019» китоби доктор Дагмар Шрайбер ва Сония Билл таҳти унвони «Тоҷикистон бо Душанбе, Помир ва кӯҳҳои Фон» муаррифӣ ва ба иштирокчиёни намоишгоҳ тақдим карда шуд.

Яке аз расонаҳои бренди сайёҳии ҷаҳонӣ «AFAR» Тоҷикистонро тибқи натиҷаҳои соли 2018 аз рӯи афзоиши шумораи сайёҳон (190,1 фоиз зиёд) дар ҷойи аввал қарор дод ва Маркази таҳлили амрикоӣ «Gallup» дар пайи як назарпурсии шаҳрвандони 142 давлати дунё Тоҷикистонро дар зинаи дуюми ҷадвали амттарин кишварҳои олам ҷой додааст.

Рӯзномаи машҳури бритониёӣ «The Telegraph» (№16, 08.2019) таҳти унвони «Шаҳри гумшуда пайдо шуд. Бостоншиносон «Мачу-Пиксу»-и Тоҷикистонро кашф карданд» мақола нашр намуд. Дар мақолаи болозикри «The Telegraph» дар бораи кофтукови шаҳри бостонии Карон дар қаламрави Тоҷикистон, ки чанд сол пеш аз ҷониби бостоншиносони Тоҷикистон кашф карда шуд, сухан меравад.

«Кохи Наврӯз»-и пойтахти Тоҷикистон ба сифати муъҷизаи муосир муаррифӣ гардида, ба қатори 8 муъҷизаи Созмони Ҳамкории Шанхай пазируфта шуд.

Дар соли 2019 расонаҳои хориҷӣ, аз ҷумла, расонаҳои маъруфи давлатии Федератсияи Россия-ТАСС, Ўзбекистон-«ЎЗА» ва Қирғизистон-«Кабар» доир ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон, табиати нодиру нотакрор, обҳои мусаффо, манзараҳои зебо, маконҳои таърихӣ фарҳангӣ мавод нашр намуда, Тоҷикистонро кишвари дорои иқтидорҳои бузурги сайёҳӣ дар оинаи бозори байналмилалӣ сайёҳӣ арзёбӣ намудаанд.

Соҳаи сайёҳии Тоҷикистон ғолиби ҷоиҳои бонуфузи тичорат дар ҷаҳон - «The BIZZ Business Excellence Award 2019» гардид ва дар назарсанҷии маҷаллаи байналмилалӣ бонуфузи «Lonely Planet» миёни 10 минтақаи беҳтарини саёҳат ва сафар Шохроҳи Абрешими Осиёи Марказӣ дар мақоми аввал қарор гирифта, ин назарсанҷиро «Lonely Planet» дар нашрияи солонаи худ вобаста ба 10 кишварҳои беҳтарини саёҳат, шаҳрҳои беҳтарини сайёҳӣ, минтақаҳои беҳтарин ва арзишҳои беҳтарини саёҳат ва сафар арзёбӣ намудааст.

Маҷаллаи сайёҳии бритонии «Вандерласт» («Wanderlust») дар соли 2020, 7 муъҷизоти зебои табиӣ дар Тоҷикистонро муаррифӣ ва барои бозиди сайёҳон эълон кард, ки инҳо, пириҳои «Федченко», «Тармчазма», «Искандаркӯл, кӯли «Сарез», долони «Вахон», «Қарокӯл» ва «Чапдара» мебошанд.

Тоҷикистон дар рейтингҳои Индекси ҷаҳонии сулҳ, ки Пажӯҳишгоҳи иқтисодӣ ва сулҳ (The Institute for Economics and Peace) таҳия намудааст, 12 зина боло рафт. Тоҷикистон дар байни 163 кишвар ҷои 105-умро ишғол намуд.

Дар аввали моҳи августи соли 2018 дар назди Раёсати экологии Вазорати корҳои дохилии Тоҷикистон милитсияи сайёҳӣ (полис) таъсис дода шуд, ки он ҷиҳати таъмини беҳатарии рушди сайёҳӣ пешбинӣ шудааст. Имрӯз беҳатарӣ яке аз омилҳои таъсиркунанда ба рушди сайёҳӣ буда, дар Тоҷикистон барои муҳайё кардани шароити мусоид барои шаҳрвандони хориҷӣ ҷораҳои зарурӣ андешида мешаванд, то ки ҳангоми сафар ва бозид аз ҷойҳои тамошобоби фарҳангӣ, таърихӣ, бостоншиносӣ ва дигар ҷойҳо худро дар ин муҳит беҳатар эҳсос кунанд. Маҳз дар чунин ҷойҳо, дар Фурудгоҳи байналмилалӣ Душанбе ва вокзали роҳи оҳан дидбонгоҳҳои милитсияи сайёҳӣ амал карда истода, каме пеш чунин дидбонгоҳҳо дар қалъаи Ҳисор ва гузаргоҳи сарҳадии «Дӯстӣ», дар шаҳри Турсунзода ба фаъолият оғоз карданд. Милитсияи сайёҳӣ, ки бо тамоми таҷҳизоти зарурӣ муҷахҳаз шудааст, ҳоло дар тамоми минтақаҳои сайёҳии кишвар кор мекунад ва бо Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ширкатҳои сайёҳии кишвар робитаи ногусатанӣ доранд.

Милитсияи сайёҳӣ барои таъмини хизматрасонии босифати сайёҳон ва таъмини беҳатарии онҳоро мунтазам ҷораҳои зарурӣ андешида, ҷиҳати дастрасии «Корт барои сайёҳ» ва «Шиноснома барои сайёҳ» кумаки амалӣ расонида истодааст.

Хулоса, дар солҳои мавриди омӯзиш ва тадқиқ (2017-2021) соҳаи сайёҳии кишвар бемайлони рушд карда, ба муваффақиятҳои зиёд ноил гардидааст ва дар ин раванд шӯиҳои короновирус таъсири ҷиддӣ ва калони манфӣ ворид намудааст.

Дар ин давра кишвари мо ба ҷаҳон ба сифати мавзеи амн, сайёҳӣ ва меҳмоннавоз дар арсаи олам эътироф шудааст, ки барои исботи ин андеша дар боло натиҷаҳои назарсанҷии 27 созмонҳо, маҷаллаҳо, ширкатҳо ва пажӯҳишгоҳҳои маъруфи ҷаҳон оварда шудааст.

Таваҷҷуҳ зоҳир намудан дар қабул ва татбиқи санадҳои меъёрии ҳукукии марбут ба фаъолияти сайёҳӣ дар кишвар шаҳодати таваҷҷуҳи беандозаи Ҳукумати ҷумҳурӣ ба ин соҳа аст.

Маҳз таҳти сарвари Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соҳаи сайёҳии Тоҷикистон аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ ба таври мусбӣ ва ҷолиб арзёбӣ гардида, мавқеи ҳудро тадриҷан беҳтару мустаҳкам намуда истодааст. Дар ин замина, шомилшавии пойтахти кишвари мо - Душанбе ба Федератсияи умумиҷаҳонии шаҳрҳои туристӣ, ки яке аз ташкилотҳои бонуфузи соҳаи сайёҳӣ буда, раёсати Федератсияро шаҳри Пекини Ҷумҳурии Мардумии Чин пеш мебарад ва зиёда аз 130 шаҳрҳои дунё ва 70 узви институтсионалӣ аз ҳисоби ширкатҳои калони сайёҳӣ, ассосиатсияҳо, ширкатҳои ҳавопаймӣ, меҳмонхонаҳо ва истироҳатгоҳҳо шомили Федератсияи мазкур мебошанд, дорои аҳамияти хоса мебошад.

Бо вучуди ин ҳама рушди беамалони соҳа ва таъсири манфии шуюи короновирус, ки аз мо вобаста нест, имрӯз афзоиш додани саҳми соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисоди кишвар ва ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ барои ба меъёрҳои байналмилалӣ мутобиқ намудани хизматрасониҳо, дарёфти роҳҳои нави ташкил ва таҳкими инфрасохтори сайёҳӣ, ҷалби ҳарчи бештари сайёҳони дохиливу хориҷӣ, бахусус, рушди сайёҳии дохилӣ масъалаҳои муҳимми соҳаанд.

Адабиёт

1. Барномаи давлатии рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009. – Душанбе, 2003. - №582. – 29 декабр. [манбаи электронӣ]. URL: <http://base.mmk.tj> (санаи истифодабарӣ: 04.04.2018).
2. Барномаи давлатии рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2010-2014. – Душанбе, 2009. - №299.- 28 май [манбаи электронӣ]. URL: <http://base.mmk.tj> (санаи истифодабарӣ: 01.03.2018).
3. Барномаи давлатии рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2015-2017. – Душанбе, 2014. - №738.- 1 декабр [манбаи электронӣ]. URL: <http://base.mmk.tj> (санаи истифодабарӣ: 16.04.2018).
4. Барномаи давлатии рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи солҳои 2018-2020. – Душанбе, 2018. - №80. – 1 март [манбаи электронӣ]. URL: <http://base.mmk.tj> (санаи истифодабарӣ: 16.03.2018).
5. Инициатива Лидера нации – импульс к развитию туризма и народных ремесел / Сборник публицистических материалов. Авторский коллектив. – Душанбе: Контраст, 2019. – 280 с.
6. Консепсияи рушди туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009 - 2019. – Душанбе, 2009. - №202. – 2 апрел [манбаи электронӣ]. URL: <http://base.mmk.tj> (санаи истифодабарӣ: 19.03.2018).
7. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи Нақшаи чорабиниҳо оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар бахши туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2014. – № 301. – 3 май [манбаи электронӣ].
8. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27.05.2021, № 258 “Дар бораи таъсиси Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон” URL: <http://base.mmk.tj>
9. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият. - 2017. - 22 дек.
10. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон // Ҷумҳурият. - 2018. - 22 дек.
11. Паёми Президенти ҚТ дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ (ш. Душанбе, 26.12.2019). – Душанбе: Шарқи озод, 2019. – 47 с.

12. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» (ш. Душанбе, 26.01.2021) [манбаи электронӣ]. URL: <http://prezident.tj/node/25005> (санаи истифода: 02.02.2021)
13. Миракзода, Ф.Ю. Вазъи соҳаи туризм дар солҳои аввали соҳибистиклолӣ / Ф.Ю. Миракзода // Паёми донишқадаи забонҳо. – 2020. – №2(38). – С. 127-132.
14. Wanderlust (UK) [electronic resource]. URL: <https://sirvi.eu/ru/product/wanderlust-uk-2/> (date of the application – 05.05.2021)

РУШДИ УСТУВОРИ ПАНЧСОЛАИ СОҲАИ САЙЁҲӢ ВА ТАЪСИРИ ПАНДЕМИЯИ COVID 19 БА ОН (2017-2021)

Дар мақолаи мазкур заминаҳои рушди соҳаи сайёҳии Тоҷикистон дар давоми солҳои 2017-2021 дар асоси Паёмҳои Пешвои миллат ба Маҷлиси Олӣ, назари 27 созмону ширкат, маҷалла ва пажӯҳишгоҳҳои хориҷӣ, ҳисоботу гузоришҳои мақомоти дахлдор, сарчашмаҳои интернетӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, минҷумла барномаю консепсияҳо оид ба имкониятҳои рушди сайёҳӣ дар Тоҷикистон мавриди таҳлил қарор гирифтаанд.

Таъкид мешавад, ки солҳои аз ҳама муҳимми рушди сайёҳӣ дар даврони истиқлолии давлатӣ ба 2017-2018 рост меояд. Динамикаи рушди сайёҳӣ дар давраи таҳқиқотӣ нишон дода шуда, якҷанд омилҳои дигари муҳимми рушд, аз ҷумла вазъи инфрасохтори мавзеоти сайёҳӣ пешниҳод шудаанд.

Ба пиндори муаллиф, дар панҷ соли охир рушди бемайлони соҳаи сайёҳӣ маҳз аз дастгирии сиёсати давлатӣ сарчашма гирифта, маҳз бо ташаббуси Пешвои миллат заминаҳои ҳуқуқии соҳа устувор гардиданд, ки онҳо рушди устувори соҳаи сайёҳиро таъмин намудаанд.

Дар мақола моҳияти санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар рушди сайёҳӣ, ба вучуд овардани муносибатҳои ҳуқуқии содакардашуда, ки имкони вуруди сайёҳонро бештар мегардонанд, низ мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд.

Муаллиф омили муҳимми рушди соҳаро аз як ҷониб оромӣ ва сулҳу суботи ҷомеа доништа, аз ҷониби дигар ташаккули инфрасохтори сайёҳиро сабаби ҷалби бештари сайёҳон шуморидааст.

Калидвожаҳо: Тоҷикистон, сайёҳӣ, милитсияи сайёҳӣ, инфрасохтор, қонун, фармон, қарор, стратегия, барномаи давлатӣ, консепсия, ширкатҳои сайёҳӣ, ҳунарҳои мардумӣ.

УСТОЙЧИВОЕ ПЯТИЛЕТНЕЕ РАЗВИТИЕ ТУРИЗМА И ПОСЛЕДСТВИЯ ПАНДЕМИИ COVID 19 (2017-2021 гг.)

В статье анализируются предпосылки развития туризма Таджикистана в период 2017-2021 годы на основе Послания Лидера нации Парламенту страны, а также позиция 27 зарубежных организаций и фирм, журналов и научно-исследовательских учреждений, отчета соответствующих органов, интернет-ресурсов и нормативно-правовых актов, в том числе программ и концепций о перспективах развития туризма в Таджикистане.

Отмечается, что наиболее важным периодом развития туризма за годы государственной независимости являются 2017-2018 годы. Показана динамика развития туризма за исследуемый период, а также представлены некоторые другие важные факторы развития, в том числе состояние и перспективы развития инфраструктуры туризма в республике.

По мнению автора статьи, за 5 последних лет основным фактором устойчивого развития туристической отрасли является государственная поддержка, а инициативы Лидера нации создали предпосылки для формирования устойчивой правовой базы данной отрасли.

В статье анализируются также сущность нормативно-правовых актов для развития туризма, создание упрощенных правовых взаимоотношений, которые содействуют процессу притока туристов в республике.

По мнению автора, с одной стороны важным фактором развития туризма и притока туристов является мир и стабильность, а с другой это формирование туристической инфраструктуры в стране.

Ключевые слова: *Таджикистан, туризм, туристическая полиция, инфраструктура, закон, постановление, решение, стратегия, государственная программа, концепция, туристические компании, народные промыслы.*

SUSTAINABLE FIVE YEARS OF TOURISM DEVELOPMENT AND THE IMPACT OF THE COVID 19 PANDEMIC (2017-2021)

The article considers the prerequisites for the development of tourism in Tajikistan in the period 2017-2021 on the basis of the Message of the Leader of the Nation to the Parliament of the Country, as well as the position of 27 foreign organizations and firms, magazines and research institutions, the report of the relevant bodies, Internet resources and regulatory legal acts, including programs and concepts on the prospects for the development of tourism in Tajikistan.

It is noted that the most important period in the development of tourism over the years of state independence is 2017-2018. The dynamics of tourism development for the period under study is shown, as well as some other important development factors, including the state and prospects for the development of tourism infrastructure in the republic.

According to the author of the article, over the past 5 years, the main factor for the sustainable development of the tourism industry has been state support, and the initiatives of the Leader of the Nation have created the preconditions for the formation of a stable legal framework for this industry.

The article also analyzes the essence of normative legal acts for the development of tourism, the creation of simplified legal relationships that contribute to the process of the influx of tourists in the republic.

According to the author, on the one hand, an important factor in the development of tourism and the influx of tourists is peace and stability, and on the other hand, it is the formation of tourism infrastructure in the country.

Keywords: *Tajikistan, tourism, tourist police, infrastructure, law, decree, decision, strategy, state program, concept, travel companies, folk crafts.*

Сведения об авторе: *Миракзода Фаридун Юсуфи* – кандидат исторических наук, доцент, начальник управления науки и инновации Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. **Адрес:** Республика Таджикистан, 734019, г. Душанбе ул. Мухаммадиева, 17/6, тел.: (+992)93 4137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

Information about the author: *Mirakzoda Faridun Yusufi* – candidate of history, the head of science and innovation Department, Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulughzoda. **Address:** Republic of Tajikistan, 734019, Dushanbe, 17/6 Muhammadiev str., phone: (+992)934137333, E-mail: Mastchoh94@mail.ru

ЭКСКУРСИЯИ ОСОРХОНАВӢ ҲАМЧУН МУАРРИФГАРИ МЕРОСИ ТАЪРИХӢ ВА ШАҲОМАТИ ДАВЛАТДОРӢ

Иброҳимзода З. С.

Осорхонаи миллии Тоҷикистон

Дар ҷаҳони муосир аз ҷониби миллатҳои соҳибтамаддун ҳифз намудани осори таърихӣ ва муаррифӣ намудани он ба ҷаҳониён яке аз падидаҳои рӯзмарра ба шумор меравад. Хусусан, Тоҷикистони соҳибистиклол, ки бо гузаштаи пурғановати таърихӣ худ, мавҷудияти ёдгориҳо ва обидаҳои фарҳангӣ миёни дигар қавму миллатҳо мақоми шоистаро касб кардааст, дар масъалаи бунёди осорхонаҳои замонавӣ пешгом мебошад. Осорхонаро китоби бошукӯҳи хотиравии инсоният мегӯянд. Аз ин рӯ, мақоми ин даргоҳи фарҳангӣ ҳамчун муассисаи илмӣ-таҳқиқотӣ ва илмӣ-маърифатӣ дар ҷомеаи имрӯза ҷойгоҳи хосса касб кардааст. Ин маконест, ки аз таърих, фарҳанг, урфу одат, ҳунармандии як халқ ё миллат ҳикоят мекунад.

Осорхона инъикосгари таъриху фарҳанги пурғановати миллат мебошад. Аз ёдгориҳои таърихӣ ин даргоҳ, ки шоҳиду ровии гузаштагони воломақоми мо ҳастанд бояд шаҳрвандон, хусусан, ҷавонон дарси садоқату ватандориро омӯзанд, ҳувияти миллии ҳудро донанд. Боиси тазаккур мебошад, ки маҳз бо дарназардошти ҳамин ҷанбаи муҳим дар солҳои истиқлолияти давлатӣ ба Ҷумҳурии Тоҷикистон муяссар гашт, ки ба ташкили осорхонаҳо-ҳамчун маҳзани нигоҳдориву муаррифии ёдгориҳои таърихӣ бештар таваҷҷӯҳ зоҳир намояд, ки бунёди Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон, Осорхонаи миллии Тоҷикистон, осорхонаи таъриху кишваршиносии вилояти Хатлон ба номи Авастро, муассисаҳои давлатии «Осорхона- мамнӯъгоҳи ҷумҳуриявии Данғара», Мамнӯъгоҳи таърихӣ-фарҳангии «Ҳулбук», «Маҷмааи ҷумҳуриявии осорхонаҳои Кӯлоб», Осорхонаи миллии бостонии Тоҷикистон, Осорхонаи ҷумҳуриявии ба номи академик Бобочон Ғафуров, осорхонаи таърихӣ вилояти Суғд, таъмиру таҳкими осорхонаи ҷумҳуриявии шаҳри Панҷакент гувоҳи ин гуфтаҳост.

Имрӯз дар замони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон таваҷҷӯҳ ба осорхонаҳо ҳамчун маҳзани ҳифз ва муаррифии фарҳанги миллий дар маркази диққати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қарор дорад. Зеро осорхона маконест, ки ба воситаи ёдгориҳои худ метавонад ба ҳиссиёти тамошобин таъсир гузошта, шахсро дар рӯҳияи ватандӯстӣ, ифтихори миллий, арҷгузориҳои осори аتيқӣ, зебопарастӣ ва дарки олами нафосат тарбият намояд. Осорхонаро метавон оинаи кишварнамои миллат шумурд, ба хотири он ки кулли ёдгориҳои таърихиву фарҳангии халқ, ки инъикосгари давраҳои гуногуни таърихӣ фарҳангии ҷомеа ба ҳисоб мераванд, маҳз дар ҳамин даргоҳ ҳифз ва тарғиб карда мешаванд. Ба қавли яке аз донишмандони соҳаи осорхонашиносӣ Н.Ф. Фёдоров: «Осорхона иртиботу эҳтироми гузаштагону имрӯзиёно ба вучуд меорад. Агар ин эҳтирому иртибот аз байн равад, инсон ҳамчун мавҷудоти дорои одоби ахлоқ рисолати ҳудро аз даст медиҳад ва ҳамчун бут бетававут боқӣ мемонад» [5, с. 375]. Фаъолияти пурмахсули ин маҳзани ёдгориҳои нодир на танҳо барои пешравӣ ва эътирофи фарҳанги қадиму волои кишвару миллат барои оламиён хизмат мекунад, балки дар ташаккул ва инкишофи худшиносии миллии тамошобинони дохилӣ низ саҳмгузор аст. Аслан мақсади ташкилшавии осорхонаҳо ҳам аз он иборат аст, ки дар хусуси таърих, урфу одат, ҳунармандии аҷдодон, ки дар давраҳои қадим зиста, давлату миллатро поянда нигоҳ доштанд, ҳикоят намояд ва насли ҷавонро, ки номбардору давомдиҳандагони ниёгон мебошанд, дар рӯҳияи эҳтирому ифтихор ба таърихи гузашта ва ташаккули ҳисси худшиносии миллий тарбият намоянд. Беҳуда набуд, ки ҳанӯз дар ибтидои асри XX, замони оғози давлатдорӣ Иттиҳоди Шӯравӣ самти тарбиявии осорхонаҳоро дар омӯзиши таърих ба назар гирифта, дар назди осорхонаи давлатии таърихӣ шаҳри Москва шӯбаи махсуси назарияи музейшиносӣ созмон дода шуда буд. Ҳадафи асосии таъсис додани чунин шӯба коркард ва дарёфти роҳу усулҳои ҷалби тамошобинон ба осорхонаҳо буд [3, с. 22]. Баргузориҳои аввалин анҷумани осорхонашиносон

дар соли 1931 низ бо чунин мақсад сурат гирифта, яке аз масъалаҳои асосии он таҳлили вазъи минбаъдаи коргузори осорхонаҳо дар самти тарбияи маънавии тамошобинон иборат буд.

Тарғибу ташвиқи осори волои таърихию фарҳангӣ аз муҳимтарин вазифаҳои осорхонаҳо мебошад. Дар ин самт ташкилу баргузори экскурсияҳо дар осорхона бағоят муҳим аст.

Тибқи назарияи адабиёти илмӣ соҳавӣ: «Экскурсия ин бо роҳнамоии роҳбалад аз рӯи хатти сайри муайян бо мақсади донишомӯзӣ, маърифатӣ, ҳадафҳои илмӣю таълимӣ, консенсусдоронии талаботи зебопарастӣ ва истифодаи пурсамари вақти ҳолӣ тамошои дастаҷаъмӣ осорхона, мавзёҳои таърихӣ, ғушаҳои табиат, намоишҳо ва дигар нуқтаҳои таърихию фарҳангист» [4, с. 128].

Чуноне ки аз таҷрибаи кори осорхонавӣ бармеояд, гурӯҳҳои экскурсионӣ ниҳоят гуногунанд ва кор бо ҳар яке аз онҳо талаботи махсусро тақозо менамояд.

Хусусияти ҳоси кори экскурсионӣ ин гуфтугӯи роҳбалад бо тамошобини осорхона аст. Дар рафти экскурсия дар асоси маводи экспозитсия осорхона вазифаи таълимӣ-тарбиявии худро амалӣ менамояд. Яъне, асоси кори экскурсионӣ ин ҷалби диққати тамошобин ба осори таърихӣ ва бедор кардани дарку фаҳмиши тамошобин аст. Пурмазмунӣ экскурсия ин аз нақли мураттаби роҳбалад вобаста буда, бо тартиб нишон додани экспонатҳо ба ҳулосабарории тамошобин оид ба мавзӯ кумак менамояд. Таъсирнокии экскурсия аз он вобаста аст, ки то кадом андоза мавод ба тариқи фаҳмо баён мегардад ва барои иштирокчиёни сайр қобили дарк аст. Маводи тавзеҳотӣ бо назардошти сатҳи донишу малакаи иштирокчиёни сайр, сатҳи маълумотнокии онҳо, таҷрибаи ҳаётии эшон бояд баён карда шавад [11, с. 187-190]. Инчунин, боварибахш будани экскурсия аз ёдгориҳои аслие, ки вобаста ба мавзӯ дар экспозитсия ҷой дода шудаанд, иқтибос овардан аз сарчашмаву манбаъҳои муътамади таърихӣ, ёддошҳои иштирокчиёни воқеаҳо ва шоядон, ба намоиш гузоштани аксҳо, нусхаи ҳуҷҷатҳои аслий ва нақшаҳо вобаста аст. Ҳангоми гузаронидани экскурсия овардани фарзияву тахминҳо оид ба мавзӯ низ лозим аст, аммо он набояд моҳияти илмӣ сайро ҳалалдор, ё зерӣ шубҳа қарор диҳад.

Асли будани экспонатҳои намоишӣ ҳиссиёти омӯзиши амиқи мавзӯро дар ниҳоди шахс бедор менамоянд. Аз ин хотир, пурра аз худ намудани методҳои экскурсионӣ яке аз вазифаҳои зарурии кормандони илмӣ ва роҳбаладони осорхона мебошад, ки мунтазам бо тамошобин дар иртиботанд. Талаботи асосӣ ба роҳбалад ин аст, ки экспонатҳои осорхонаро ба қадри кофӣ омӯхта бошад ва диққати тамошобинро ба худ ҷалб карда тавонад, таърихи ватани худро нағз донад, нутқи буррову возеҳ, одоби шоиста ва дониши кофии таърихӣ дошта, аз уҳдаи таҳлил ва муқоисаи воқеаҳои таърихӣ гузаштаву имрӯза барои маҷмаи Илова бар ин, роҳбалад бояд чун омӯзгор асосҳои педагогиву психологиро барои ҳамаи зинаҳои таълим (кӯдакони синни томактабӣ, хонандагони мактаби миёна, донишҷӯёни мактабҳои олӣ, меҳмонону сайёҳон) аз худ намуда, асосҳои кори осорхонашиносиро донад. Ҳар як экскурсия ба шахс дониши навро оид ба табиат, ҷамъият, ҳодисаи таърихӣ, зухуроти табиӣ дода, он як қисми раванди таълимӣ ба ҳисоб меравад. Муошират бо роҳбалад, машварату мулоҳизаҳои ӯ низ ба шахс ҳамчун маводи таълимӣ таъсир менамоянд. Аз ҷониби дигар, худ маводи мавриди омӯзиш қароргирифта низ ба тамошобин дар самти тарбия ва зебоипарастӣ дар тафаккури тамошобин таъсир мерасонад. Ҳамин тариқ, экскурсия ба як ҷузъи раванди педагогӣ табдил ёфта, дар худ функцияҳои таълимӣ ва тарбиявии шахс, ташаккули ҷаҳонбинӣ вайро таҷассум менамояд. Чун дигар равандҳои педагогӣ дар экскурсия 2 ҷониб ширкат менамоянд: таълимдиҳанда - роҳбалад ва таълимгиранда - иштирокчиёни экскурсия. Роҳбалад маълумоти нави илмӣ оид ба мавзӯи муайян баён менамояд, иштирокчиёни экскурсия ин маълумотро қабул менамоянд. Баҳамтаъсиррасонии ин ду ҷанбаи зикрфта асоси раванди педагогиро ташкил медиҳанд. Роҳбалад бояд дар муносибат бо иштирокчиёни экскурсия усули таъсиррасонии педагогиро истифода намуда, диққати асосиро ба ҷанбаи тарбиявии экскурсия равона намуда, онро бо ҷанбаи таълимӣ муносиб намояд. Маводи экскурсионӣ дар экспозитсияи осорхона бояд тавре чудо ва

истифода гардад, ки он қобилияти маърифатии иштирокчиёни экскурсияро ривоч дода, дар онҳо сифатҳои олии маънавиро аз қабилӣ муҳаббат ба Ватан, эҳтироми дигар халқу миллатҳо ва ғ. ба вучуд биёранд. Ҷанбаи аз ҳама муҳимми экскурсия ҳамчун раванди педагогӣ корҳои баъдиэкскурсионӣ роҳбалад ба шумор меравад [10, с. 132]. Ба андешаи мо, салоҳияти касбии роҳбаладро ҳунару санъати педагогӣ ташкил мекунад. Мафҳуми «ҳунари педагогии роҳбалад» чунин омилҳои дониши таҳасусӣ, қобилияти таҳлил намудан, донишҳои ҳолати рӯҳии иштирокчиёни экскурсия, қобилияти идора намудани гурӯҳ, дониш ва малакаи техникаи педагогӣ, эҳтироми шахсияти иштирокчиёни экскурсия, ҳамчунин, ба кор бурда тавонистани усулҳои педагогӣ барои тарбияи тамошобинон (иштирокчиёни экскурсия)-ро ифода менамоянд.

Дар назди роҳбалад вазифае меистад, ки фарҷоми экскурсияи навбатиро ба оғози вазифаи ҳонагии иштирокчиёни экскурсия дар самти мустаҳкам намудани дониши омӯхтаи худ мубаддал намояд [1, с. 114]. Аз ҷониби роҳбалад ба иштирокчиёни экскурсия, тариқи иловагӣ тавсия дода мешавад, ки вобаста ба мавзӯи экскурсияи баргузоргашта чӣ гуна донишашонро мукамал намоянд, ба онҳо барои омӯختани маълумоти иловагӣ доир ба мавзӯ боз рӯйхати адабиёти лозимӣ, номгӯи филмҳо, мавзӯи дигар экскурсияҳо тавсия мегардад, ки ҳатман онҳоро тамошо намоянд.

Экскурсия ин омезиш (синтез)-и якҷанд намунаҳои корҳои фарҳангӣ-таълимӣ аст. Дар он ба сифати бахшҳои мавзӯӣ ва услубӣ амалҳои зерин метавонанд ворид карда шаванд:

- а) тамошои порчаҳо аз филмҳои ҳуҷҷатӣ, ё бадеӣ;
- б) шунидани сабти овозии баромадҳои иштирокчиён, ё шоядони воқеаву ҳодисаҳои таърихӣ, собиқадорони ҚБВ ҳангоми ташкили экскурсияҳо дар мавзӯҳои ҳарбӣ-ватандӯстӣ;
- в) вохӯрӣ бо шахсҳои сиёсӣ, фарҳангӣ, ҳунармандони ва ғ. ҳангоми ташкили экскурсияҳои истеҳсолӣ;
- г) шунидани асарҳои мусиқӣ бахшида ба ҳаёт ва эҷодиёти оҳангсозон, овозхонҳо, мутрибон;
- д) шунидани сабти баромадҳои ходимони давлатӣ ва ҷамъиятӣ ҳангоми экскурсияҳо дар мавзӯҳои таърихӣ, ё инқилобӣ.

Вазифаи экскурсия ба тамошобинон пешниҳод намудани маълумот ва дар ин замина, бедор намудани ҳисси шавқу рағбат нисбат ба як соҳаи мушаххаси дониш мебошад. Масалан, баъди иштирок намудан дар экскурсияҳои адабӣ шунавандагони он дар оянда ба ҳаёту эҷодиёт як нависандаи муайян шавқ пайдо менамоянд. Иштирокчиёни ин экскурсия минбаъд дар ин мавзӯ дигар адабиётро мутолиа намуда, аз дигар осорхонаҳо низ боздид менамоянд. Экскурсия барои аксари тамошобинон оғози такмилдиҳии дониши худ оид ба мавзӯҳои гуногун мебошад. Ҳар як экскурсия вобаста ба таркиби иштирокчиён функсияи муайяно ба анҷом мерасонад. Барои наврасон ва ҷавонон экскурсия омили муҳимми васеъ намудани дониши фарҳангӣ-техникӣ ва барои сайёҳону меҳмонони хориҷӣ вазифаи иттилоотӣ дорад [7, с. 251].

Экскурсия чун дигар намунаҳои корҳои фарҳангӣ-маърифатӣ хусусиятҳои ташкилӣ ва услубҳои баргузори худро дорад. Аломатҳои умумии экскурсияҳо чунин мебошанд:

1. Мавҷуд будани тамошобин;
2. Мавҷуд будани роҳбалад;
3. Мавҷуд будани объектҳои экскурсионӣ (осорхона, мавзӯҳои таърихӣ...);
4. Ҳаракати иштирокчиёни экскурсия аз рӯи хатти сайри муайян;
5. Муайян будани мавзӯи экскурсия;
6. Ширкати фаъоли иштирокчиён (мушоҳида, омӯзиш, таҳқиқоти объектҳо);
7. Давомнокии муайяни пешбинишудаи вақти экскурсия.

Қисмати таркибии ҳунари роҳбаладро доштани техникаи педагогӣ ташкил медиҳад. Техникаи педагогӣ - маҷмӯи донишҳо, малака, маҳорате аст, ки барои роҳбалад зарур буда, онро дар таҷрибаи худ бояд истифода намояд. Техникаи педагогӣ ин санъати муносибат бо одамон маҳорат, бо лаҳни махсус ба тамошобин сухан гуфтан, ҷалб кардани диққати иштирокчиёни экскурсия, донишҳои ҳолати рӯҳии одамон, нутқи хуб ва ҳаракатҳои мавзун

доштан аст. Умуман, техникаи педагогии роҳбаладро метавон тариқи зерин гурӯҳбандӣ намуд:

1. Малакаи нутқ (фаҳмо, босаводона, зебо суханронӣ намудан);
2. Ҳаракатҳои ҷолиб, табассум, нигоҳи ифодакунанда доштан;
3. Малакаи идора кардани ҳиссиёти худ, кушодаҷеҳрагӣ;
4. Истеъдоди артистӣ доштан [6, с. 116].

Истифодаи пурраи омилҳои зикршуда ба роҳбалад имкон медиҳад, ки ба рӯҳияи тамошобинон таъсир расонад.

Роҳбалад ин ташвиқотчи ғояҳоест, ки экспозитсия бо мақсади таблиғи онҳо ташкил шудааст. Ғоя ин нақшаи аниқ барои ноил шудан ба мақсади гузошташуда мебошад. Принципи ғоявӣ ин дар таҳияи матни тавзеҳотии экскурсионӣ дар мадди аввал меистад ва ҳама гуна сайри илмӣ бо назардошти ҳамин амал таҳия карда шавад. Роҳбалади соҳибғоя - ин мутахассисе аст, ки дар фаъолият ва рафтори худ принципҳои дақиқ дорад. Аз ин сабаб, ўро зарур аст, ки тамоми паҳлуҳои маводи экспозитсияро аз худ намояд ва ба тамошобинони осорхона на танҳо «тамошо кардан», балки «дарк намудан»-ро низ омӯзонад [2, с. 178].

Тибқи назарияи осорхонашиносӣ экскурсияҳо бо чунин хусусиятҳо: аз рӯи намудҳояшон (илмӣ, таърихӣ, адабӣ), аз рӯи мавзӯҳояшон (умумӣ, мушаххас, мавзӯӣ), аз рӯи таркиби ширкаткунандагон (гуногунӣ синну сол, сатҳи иҷтимоӣ, ҷои зист, дараҷаи касбӣ), мақсади гузошташуда (таълимӣ, илмӣ, илмӣ-маърифатӣ), ҷои гузориш (осорхона, берун аз осорхона, мавзёҳои табиат), тарзи сайёҳат (бо нақлиёт, пиёда). аз ҳам фарқ менамоянд. Экскурсияҳоро ба навъҳои зерин ҷудо намудан мумкин аст:

- экскурсияҳои умумӣ, ки дар рафти баргузори он мавод ба таври умумӣ ба шунавандагон шарҳу эзоҳ дода мешаванд;

- экскурсияҳои мавзӯӣ, ки бо дархости тамошобинон танҳо оид ба як мавзӯи муайян гузаронида мешавад;

- экскурсияҳои таълимӣ, ки барои доираи хонандагон мактабҳои миёна ва олӣ, доир ба мавзӯи мавриди омӯзиш қароргирифта сурат мегирад, ки сатҳи дониши иштирокчиёни экскурсияро нисбати мавзӯи интихобшуда баланд менамояд. Яке аз намудҳои маъмули ин намуд - дарс-экскурсия аст;

- экскурсияҳои методӣ. Ин намуди экскурсияҳо барои кормандони илмӣ осорхонаҳо ҷиҳати баланд бардоштани таҷрибаи кори тахассусӣ, инчунин, барои донишҷӯён ва аспирантони соҳаи осорхонашиносӣ, кормандони ташкилоти сайёҳӣ гузаронида мешавад;

- экскурсияи комплексӣ-экскурсияе ки дар рафти он тамоми тоҷорҳои намоишӣ ба тамошобин пешниҳод мешаванд;

- экскурсияи берун аз осорхона - ин намуди экскурсия, яке аз намудҳои илмӣ-маърифатии коргузори осорхонаҳо буда, ба мавзёҳои таърихӣ, маҷмааи ёдгориҳои меъморий, ғӯшаҳои табиат ташкил карда мешаванд [9, с.20].

Ҳангоми кор бо гурӯҳҳо, ки бо ёрии тарҷумон экскурсия гузаронида мешавад, роҳбаладро мебарояд, ба нақли худ махсусан эътибор диҳад. Маълумот доир ба экспонатҳо фишурдаву пурмазмун буда, тавсифи илмӣ нигораҳо бояд ба таври дақиқ риоя карда шавад. Дар таҷрибаи корӣ бисёр ҳолатҳое мешавад, ки баъзе тарҷумонҳо забони хориҷиро хуб медонанд. Аммо ҳангоми тарҷумаи истилоҳ ва мафҳумҳои таърихӣ-осорхонавӣ заҳмат мекашанд, ё маънии аслии сухан, ё нигораро аниқ тарҷума карда наметавонанд, ки ин боиси нофаҳмиҳои тамошобинони хориҷӣ мешавад. Аз ин рӯ, бисёр хуб мешуд, осорхонаҳо барои роҳбаладон ва кормандони илмӣ худ курсҳои забонҳои хориҷӣ, аз қабилӣ забони англисӣ, хитойӣ, олмонӣ ва арабӣ таъсис диҳанд.

Сифати гузаронидани экскурсия, пеш аз ҳама, ба тайёрии хуби роҳбалад ва корманди илмӣ вобаста аст. Ба ақидаи донишмандони соҳа аз сабабе ки экскурсия дар тоҷорҳои намоишӣ, яъне экспозитсия баргузор мегардад, ҳангоми тартиб додани Нақшаи экспозитсионӣ-мавзӯӣ мебарояд кормандони шуъбаи методӣ-экскурсионӣ низ ширкат варзанд [3, с. 148].

Ҳар як экскурсия таркиби ба худ хос дошта, он асосан аз се қисм: суҳбати муқаддимаӣ, рафти экскурсия ва суҳбати ҳулосаӣ иборат аст. Ҳангоми гузаронидани экскурсия метавон аз воситаҳои техникӣ истифода бурд. Ширкаткунадагон метавонанд вобаста ба мавзӯ ба муддати 1-2 дақиқа нақли иштирокчиёни воқеаҳо, таърихнигорон (овози паррандагон, садои асбобҳои мусиқӣ)-ро шунаванд[8, с. 189]. Идора кардани гурӯҳи экскурсионӣ яке аз муваффақиятҳои роҳбалад мебошад. Аз ин рӯ, роҳбалад ба ҳубӣ тарзи гузаронидаи экскурсия, идора намудани гурӯҳ, пайдарҳамии нақл, ҳангоми ҳикоя намудан нишон додани экспонат, пайванди ҷумлаҳо, аз як мавзӯ ба мавзӯи дигар гузаштан, аз як толор ба толори дигар роҳнамоӣ намудан, дуруст истифода бурдани ишораҷӯро риоя намояд.

Ҳангоми экскурсия истифода бурдани сабти овоз (фонозапись) роҳбалад ашёҳои аз картаи сабт зикршударо ба тамошобинон нишон дода, баъд аз қатъи овоз ба саволҳо ҷавоб мегардонад. Картаи сабти овоз, аслан, дар осорхонаҳои маҷмааи ёдгори, мемориалӣ, ки тамошо яқнафара иҷозат дода намешавад, барои гурӯҳҳо пешниҳод мегардад.

Барои боз ҳам пурсамар гаштани фаъолияти экскурсионӣ дар осорхонаҳо амалӣ шудани пешниҳодҳои зерин ба манфиати кор мебошад:

- таъмини толорҳои намоишии осорхонаҳо бо ёдгориҳои асли ва манбаъҳои ҳуби равшаниҳӣ-техникӣ;
- ҷиҳати тақмили ихтисоси роҳбаладони осорхона ба курсҳои бозомӯзӣ фаро гирифтани ва ба хориҷи кишвар фиристодани онҳо;
- дар назди осорхонаҳо кушодани курсҳои забони хориҷӣ (англисӣ, хитойӣ, фаронсаӣ, арабӣ);
- тақмили воситаҳои мултимедӣ дар осорхонаҳо;

Омилҳои зикршуда имкон фароҳам меоранд, ки дар осорхонаҳо сифати пешбурди экскурсияҳо ҳамчун инъикосгари воқеаву раванҳои таърихӣ боз ҳам хубтар гарданд. Аз таҷрибаи таърихӣ бармеояд, ки ҳамагуна осорхона дар давоми садсолаҳо бунёд ва шухрат пайдо мекунад. Чунин шухрат ба осорхона он вақт насиб мегардад, ки агар воқеан дар толорҳои намоишӣ беҳтарин ёдгориҳои асли бо дизайни мувофиқ ба намоиш гузошта шуда, ҳазинаи осорхона ғанӣ бошад ва кормандони илмӣ ин даргоҳ аз ҷиҳати касбӣ мутахассиси варзидаи соҳаи худ бошанд.

Адабиёт

1. Балюк, А. Д. Экскурсоведение: учебное пособие для вузов / А. Д. Балюк. — 3-е изд., перераб. и доп.- М.: Юрайт, 2019; Тюмень: Издательство ТГУ. - 235с.
2. Левыкин К.Г. Музееведение. Музеи исторического профиля. Учебное пособие для вузов по специальности «История» / К.Г. Левыкин, В. Хербст.- М.: Высшая школа, 1988.- 431с.
3. Михайловская, А. И. Музейная экспозиция / А.И. Михайловская. – М.: Сов. Россия, 1964. – 518 с.
4. Музейные термины. Терминологические проблемы музееведения. / Под руководство Ю. П. Пищулина). – М., 1986. – С. 128.
- 5.Фёдоров, Н. Ф. Музей его смысл и значение. Сб. соч. – М., 1995. – Т. 2. – 506 с.
6. Емельянов, Б.В. Экскурсоведение / Б.В. Емельянов. – М.: Советский спорт, 2012. - 216 с.
7. Константинов, Ю. С. Детско-юношеский туризм. Учебное пособие для академического бакалавриата / Ю.С. Константинов. – М.: Юрайт, 2019. - 401с.
8. Жираткова, Ж.В., Рассохина Т.В., Очилова Х.Ф. Организация экскурсионной деятельности / Ж.В. Жираткова, Т.В. Рассохина, Х.Ф. Очилова. – М.: Юрайт, 2020. – 189 с.
9. Ишекова, Т.В. Экскурсионное дело: Уч. Пособие. - Саратов: Научная книга, 2006. – 40 с.
10. Юхневич, М. Ю. Я поведу тебя в музей: Учеб. пособ. по музейной педагогике / М-во культуры РФ. Рос. ин-т культурологии.- М., 2001.- 224 с.
11. Сафонов, А.А. Музейное дело и охрана памятников: учебник и практикум для академического бакалавриата / А.А Сафонов, М.А. Сафонова. – М.: Юрайт, 2019. - 300 с.

ЭКСКУРСИЯИ ОСОРХОНАВӢ ҲАМЧУН МУАРРИФГАРИ МЕРОСИ ТАЪРИХӢ ВА ШАҲҲОМАТИ ДАВЛАТДОРӢ

Дар мақола усулҳои пешбурди экскурсия дар осорхонаҳо мавриди баррасӣ қарор гирифта, низоми ташкил ва баргузориҳои ин фаъолияти оммавӣ-маърифатӣ дар осорхонаҳо таҳлил гаштааст.

Ба андешаи муаллиф маҳз пешбурди дурусти экскурсия бо риояи низоми муайян метавонад дар масъалаи ғанигардии дониши тамоошбинон дар мавзӯҳои таърихӣ кӯмак намояд.

Ҳамзамон, оид ба хусусиятҳои нақли роҳбалад дар осорхона, усулҳо ва хизматрасонии экскурсионӣ, аломатҳои педагогикаи осорхонавӣ рисолати касбии роҳбаладон маълумотҳо оварда шудааст. Хусусияти ҳоси кори экскурсионӣ ин гуфтугӯи роҳбалад бо тамошобини осорхона аст. Аз таҷрибаи кори осорхонавӣ бармеояд, ки гурӯҳҳои экскурсионӣ ниҳоят гуногунанд ва қор бо ҳар яке аз онҳо талаботи махсусро тақозо менамояд. Намудҳои экскурсияҳое, ки аз ҷониби мутахассисони осорхонашиносӣ пешниҳод мешаванд, аз ҷиҳати мавзӯ, мақсад аз ҳамдигар фарқ мекунанд, аммо ҳамаи онҳо як қолаби умумӣ доранд. Дар рафти экскурсия дар асоси маводи экспозитсия, осорхона вазифаи таълимӣ-тарбиявӣ худро амалӣ менамояд.

Пурра аз худ намурадани методҳои экскурсионӣ яке аз вазифаҳои зарурии кормандони илмӣ ва роҳбаладони осорхона мебошад, ки мунтазам бо тамошобин дар тамосанд. Дар ин раванд қисми таркибии ҳунари роҳбаладро мавҷудияти техникаи педагогӣ ташкил медиҳад ва он маҷмӯи донишҳо, малака, маҳорате аст, ки барои роҳбалад зарур буда, онро дар таҷрибаи худ бояд истифода намояд. Техникаи педагогӣ санъати муносибат бо одамон маҳорат, бо лаҳни махсус ба тамошобин сухан гуфтан, ҷалб кардани диққати иштирокчиёни экскурсия, донишҳои ҳолати рӯҳии одамон, нутқи хуб ва ҳаракатҳои мавзун доштан мебошад.

Калидвожаҳо: осорхона, экскурсия, навъҳои экскурсия, экспонат, экспозитсия, гурӯҳ, тамошобин, мавзӯ, роҳбалад, нутқ.

МУЗЕЙНАЯ ЭКСКУРСИЯ КАК ПОПУЛЯРИЗАЦИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ И ВЕЛИЧИЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

В статье рассматривается методика проведения музейной экскурсии как источника по популяризации исторического наследия и анализируются правила организации и проведения данной массово-просветительской работы по привлечению посетителей.

По мнению автора, именно благодаря правильной организации музейной экскурсии посетитель обогащает свои исторические знания.

Анализируются особенности показа и рассказа, экскурсионные методы, классификация экскурсий, дифференцированный подход к экскурсионному обслуживанию, методология и методика, элементы экскурсионной педагогики и логики, основы профессионального мастерства экскурсовода. Особенностью экскурсионной работы является общение экскурсовода с посетителями музея. Из опыта музейной работы видно, что экскурсионные группы очень разные и работа с каждой из них требует особых требований. Виды экскурсий, предлагаемые музейными специалистами, различаются по тематике, цели, но все они имеют единую форму. Во время экскурсии по материалам экспозиции музей выполняет свою просветительскую функцию. По мнению автора статьи, основа экскурсионной работы - привлечь внимание посетителей к историческому наследию и пробудить их интерес. Содержание экскурсии зависит от систематического повествования экскурсовода, а порядок расположения памятников помогает посетителям сделать выводы по теме. Подлинность экспонатов пробуждает в человеке глубокое изучение предмета. В связи с этим полное владение приемами экскурсий - одна из важных задач научных сотрудников и экскурсоводов музея, находящихся в постоянном контакте с аудиторией.

В этом процессе неотъемлемой частью искусства экскурсовода являются педагогические методы, и это набор знаний, навыков и умений, которые необходимы

экскурсоводу для использования в своей практике. Педагогическая техника - это искусство общения с людьми, умение говорить с аудиторией особым тоном, привлекать внимание участников экскурсии, знать душевное состояние людей, иметь хорошую речь и необходимую мимику.

Ключевые слова: история, музей, экскурсия, экспонат, экспозиция, группа, посетитель, тема, экскурсовод, речь, виды экскурсий.

THE MUSEUM EXCURSION AS THE POPULARIZATION OF THE HISTORICAL HERITAGE AND THE GREATNESS OF STATEHOOD

The article considers the methodology for conducting a museum excursion as a source for popularizing the historical heritage and analyzes the rules for organizing and conducting this mass educational work to attract visitors. According to the author, it is due to the correct organization of the museum excursion that the visitor enriches his historical knowledge.

The feature of the excursion work is the communication of the guide with the visitors of the museum. From the experience of museum work, it is clear that the excursion groups are very different, and working with each of them requires special requirements. The types of excursions offered by museum specialists differ in topics, goals, but they all have the same form. During an excursion based on the materials of the exposition, the museum performs its educational function. In other words, the basis of excursion work is to draw the attention of visitors to the historical heritage and awaken their understanding. The content of the tour depends on the systematic narration of the guide, and the order of the location of the monuments helps visitors to make conclusions on the topic. The authenticity of the exhibits awakens in a person a deep study of the subject. In this regard, complete mastery of the techniques of excursions is one of the important tasks of the research workers and museum guides who are in constant contact with the audience.

In this process, pedagogical methods are an integral part of the art of a guide, and this is a set of knowledge, skills and abilities that a guide needs to use in his practice. Pedagogical technique is the art of communicating with people, the ability to speak with the audience in a special tone, to attract the attention of excursion participants, to know the state of mind of people, to have good speech and the necessary gesture.

Keywords: history, museum, excursion, exhibit, exposition, group, visitor, topic, guide, speech, types of excursions.

Сведения об авторе: *Иброхимзода Зафаршо Сафо* - кандидат философских наук, первый заместитель директора Национального музея Таджикистана. Адрес: 734001, Республика Таджикистан, г. Душанбе, Проспект И. Сомони 11. Тел.: раб. (+992 37) 227 08 80; моб.: (+992) 900 04 44 43; E-mail.: Zafarsho72@mail.ru

About the author: *Ibrohimzoda Zafarsho Safo* - candidate of Philosophy, First Deputy Director of the National museum of Tajikistan. Address: 734001, Republic of Tajikistan, Dushanbe, I. Somoni ave. 11. Phone.: (+992 37) 227 08 80; (+992) 900 04 44 43; E-mail: Zafarsho72@mail.ru

Тоҷикон ҳанӯз аз давраҳои бостон ба ҳунари созгарӣ (созтарошӣ) ва навозиши созҳои мусиқӣ дилбастагии хосса доштаанд. Пеш аз ҳама, далели қадима будани таърихи созҳои мусиқии тоҷикро натиҷаи ҳафриётҳои бостоншиносии ёдгориҳои Тоҷикистон шаҳодат медиҳанд. Махсусан, падидаи омадани найҳои устухонӣ аз Тахти сангин (асрҳои III-II то мелод), кашф гардидани тасвири рубобҳо дар сангнигораҳои ноғияи Ишқошими Бадахшон (асри I мелодӣ), тасвири навозандагони чанг, бук ва духул аз Панҷакенти қадим (асрҳои V-VIII мелодӣ), тасвири ансамбли мусикачиёни руду чанг аз Устрӯшан (асрҳои VII-IX), тасвири навозандаи чанг ва рубоби камонӣ аз Ҳулбук (асрҳои IX-X), қисмҳои ҷӯбини рубоб аз Бозордара (асрҳои IX-X), далели қадима будани созҳои мусиқии тоҷикон маҳсуб меёбанд.

Анъанаи таърихии ҳунари созгарӣ, то имрӯз аз ҷониби ҳунармандони ҷирадасти тоҷик рушд намуда, созҳои мусиқии дар тӯли таърих тақмилёфта, то ҳол садои форам, шакли зебо ва сохти зебои худро гум накардаанд.

Боиси хушнудист, ки баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар Тоҷикистон аз ҷониби Ҳукумати кишварамон, пеш аз ҳама, ба эҳёи арзишҳои миллий ва вижа ҳунари созгарӣ тавачҷуҳи хосса зоҳир карда шуд.

Имрӯз дар ҳама шаҳру навоҳии кишвар устоҳои моҳир барои қонеъ намудани талаботи навозандагону сарояндагон нисбат ба дастрасии созҳои мусиқӣ ба истеҳсол ва тақмили созҳои мусиқӣ машғул мебошанд. Албатта, наметавон дар доираи як мақола намунаҳои эҷодии тамоми созгарони кишварро баррасӣ намуд, аз ин рӯ, дар мақолаи муаллиф, асосан, ҳунари он созгаронро мавриди баррасӣ қарор додааст, ки нақши онҳо дар рушди ҳунари созгарӣ назаррас аст.

Яке аз минтақаҳои, ки дар он ҷо аз қадим ҳунари созгарию сознавозӣ маъмул аст, Бадахшон ба шумор меравад. Дар баробари маъмул будани созҳои мусиқии рубоби помирӣ, рубоби тоҷикӣ (афғонӣ, бадахшонӣ), танбӯру сетор, даф, лабчанг ва ғ. ҳамчунин дар даврони истиқлолият дар ин минтақа созҳои мусиқии ҷолибу тақмилӣ аз ҷониби ҳунармандон сохта шудаанд, ки хело диққатҷалбкунанда мебошанд.

Яке аз ҳунармандоне, ки дар ҳунари созгарӣ маҳорати баланд касб кардааст, ки Ҳофизи халқии Тоҷикистон сокини деҳаи Шучанди н. Рӯшон Минаков Мусаввал (1936-2012) мебошад. М. Минаков дар тӯли ҳаёти хеш дар баробари машғул шудан ба навозандагӣ сарояндагӣ, инчунин 29 адад сози мусикиро сохтааст, ки ҳар яке намуди алоҳидаро дошта, 29 намудро дар бар мегиранд. Созҳои мазкур вобаста ба гурӯҳбандӣ 8 намуд сози торӣ-мизробии сетор, 6 намуд сози торӣ-камонии ғиччак, 2 намуд сози тории дутор, як намуд сози торӣ-мизробии тамбӯри помирӣ, 7 намуд сози зарбии даф, 2 намуд доира, як намуд таблаки ҷӯбин, як намуд сози зарбии таблаи дурӯяи ҷӯбин ва як намуд (як пар) сози зарбии ҷӯбини қошукро ташкил медиҳанд [5, с. 60]. Дар байни созҳои зикршуда сози зарбии таблаи дурӯя ва қошук нодиртарин ва арзишмандтарин ба шумор мераванд. Чунки солҳои охир истифодаи сози зарбии қошук дар байни ҳунармандон кам гардидааст ва аз ҷониби дигар, ин наъби сози мусиқӣ аз тавачҷуҳи созгарон дур мондааст. Яке аз афзалияти ҳунари созгарию М. Минаков ҳам дар он аст, ки ӯ кӯшиш намудааст, то созҳои мусиқии қадимаи тоҷиконро эҳё кунад.

Таблаи дурӯя яке аз созҳои қадимаи тоҷикон буда, оид ба қадимияти ин намуди соз тасвири зани таблнавози аракаи Ҳайратон (асри 2 мелодӣ) ва нақши навозандаи духули Панҷакенти қадим, (асрҳои 7-8) далели воқеӣ маҳсуб меёбанд [3, с. 82-84]. Таблаи дурӯяе, ки Мусаввал Минаков сохтааст, ба таблаи дурӯяи аракаи Ҳайратон хело монандӣ дорад ва бояд зикр намуд, ки ин соз ягона созе буд, ки дар дигар осорхонаҳои Тоҷикистон набуда, танҳо дар осорхонаи М. Минаков ба ҷашм мерасад.

Дарвоқеъ, М. Минаков дар рушди созгарию тоҷик хизматҳои арзанда кардааст ва созҳои сохтаи ӯ ҳам сифатан ҷолиб буда, ҳам садои хуб доранд.

Имрӯз натавонӣ дар Бадахшон балки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва берун аз кишвари мо маҳорати баланди созтарошии устои чирадасти деҳаи Андароби ноҳияи Ишкошим Масайн Масайнов шуҳрат пайдо намудааст. Аз ҷумла рубоби кумрӣ, гултор, торруд, масруд, баландзиком, баландмуқом, хушмақом, сетор ва ғайра. Маҳорати баланди созтарошии М. Масайнов аз ҷониби Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон эҳсос гардида, бо дастури махсуси эшон соҳҳои мусиқии ҳунарманди мумтоз солҳои 2010-2011 ба Осорхонаи миллии Тоҷикистон ба номи Камолиддин Беҳзод ҷамъоварӣ шуда, 25 намунаи он муаррифӣ мешаванд. Инкишофи фаъолияти созтарошии Усто Масайн аз солҳои 70-уми асри гузашта бо усули нав ва такмилдиҳӣ сурат мегирад [2, с. 281]. Махсусан дар иҷрои ӯ соҳҳои тории баланмақом, баландзиком, гултор, торруд ва ғ. ҳамаҷун соҳҳои қадимаи тоҷикон такмил дода шудаанд. Солҳои охир ин созтароши моҳир ба такмили соҳҳои миллии мароқи беш зоҳир намуда истодааст. Албатта имрӯз такмил ва ихтирои нави соҳҳои гуногуни гултор, торруд, баландзиком, баландмақом, хушмақом, сетор, симрӯд, панҷрӯд ва ғ. ҳамаҷун намунаҳои соҳҳои нави тоҷикон барои рушди созтарошии тоҷик тақдирӣ мебошад. Аммо аз ҷониби дигар, истифодаи соҳҳои мусиқии мастрӯд, рубоби дуда, рубоби седа, найрӯд, таблак-рубоб, дилрӯд, тақак ва ғ. барои навохтан то андозае номувофиқ буда, садои мавзун ва ягонаи худро доро нестанд. Дар ин сурат, созтароширо зарур аст, ки ба ивази соҳҳои тақмили армуғонӣ соҳҳои тақмили масусе созад, ки пардавандӣ ва системаҳои овозии онҳо аз ташхиси мусиқӣ гузаронида шуда, барои истифодаи умум чун соҳҳои анъанавӣ роҳ ёбанд.

Албатта, дар радифи созгарони болозикр дар ноҳияҳои гуногуни Бадахшон устоҳои бомаҳорат низ зиёданд ва дар таҳқиқоти минбаъда доир ба ҳунари онҳо мақолаҳои алоҳида таҳия хоҳем кард.

Дар такмил ва истеҳсоли соҳҳои мусиқии миллии фаъолияти ҳунармандони минтақаи Хатлон низ назаррас аст.

Яке аз созгароне, ки на танҳо дар Тоҷикистон балки берун аз кишвар ҳунари ӯ шуҳрат пайдо кардааст, фарзанди ифтихории деҳаи Даҳани Шолии н. Ховалинг Усто Ғуломи Қодир (1925) ба шумор меравад. Ин ҳунарманди нотақдор тӯли солҳои зиёд ба ҳунари созгарӣ машғул буд ва имрӯз аз маҳсули дасти ӯ беш аз 50 адад соҳҳои мусиқии анъанавию миллии ба мерос мондааст, ки як осорхонаи муҳими алоҳидаро ташкил медиҳанд. Бо мақсади идома додани касби ӯ, писараш Саидислом низ аз солҳои 80-ум то инҷониб ба ҳунари созгарӣ машғул аст ва албатта, соҳҳои мусиқии сохтаи ин ҳунарманд низ соҳҳои зебо ва садои ғоламдоранд ва махсусан соҳҳои мусиқии тор, рубоб ва думбраҳои ӯро имрӯз аксар навозандагон сарояндагон истифода мебаранд.

Дар такмил ва рушди соҳҳои мусиқии миллии, бахусус дар даврони истиқлолият саҳми устои чирадасти деҳаи Гулободи ҷамъовари ба номи Абдӣ Авезови ноҳияи Восеъ Абдулҳақ Додов хеле назаррас мебошад. Ин ҳунарманди тавоно аз солҳои 70-уми асри XX сар карда, ба тақмили соҳҳои мусиқӣ рағбат пайдо кардааст ва як қисми соҳҳои мусиқиаширо солҳои аввали соҳибистиклолӣ сохтааст. Дар фаъолияти созгарию ӯ услуби хоси ҳунари ба назар мерасад, ки барои аксарон хос нест. Яъне ҳунарманд соҳҳои сохтаашро бо нақшҳои гуногун ороиш дода, дар соҳҳои мусиқиаш санаи сохта шудани соҳ, номи муаллиф ва мисраҳои шеърӣ баландмазмунро ҳаққонӣ менамояд. Чуноне ки зикр кардем, дар яке аз думбраҳои ҳунарманд чунин навишта шудааст:

Меҳоҳад дилам мисли кабутар бошам,
Дар сояи торуно¹ Талбар² бошам.

Ҳунарманди мазкур аз ҳисоби маҳсули эҷодаш осорхонаи шахсӣ ташкил намудааст, ки дар он 23 адад соҳҳои нодир ва тақмили ногоҳдорӣ мешаванд.

Имрӯз дар радифи созгарони таҷрибадор ҷавонони боистеъдод низ ба ҳунари созгарӣ машғул мебошанд, ки яке аз онҳо сокини шаҳри Кӯлоб Саиднодир Ҳайдаров ба шумор меравад. Ин ҳунарманди ҷавон қариб ҳама намуд соҳҳои мусиқӣ, аз ҷумла най, тӯтак (найи

¹ Торун ин ҳамон номи як навъ алафи баҳорӣ аст, ки дар баъзан минтақаҳо онро матор низ мегӯянд.

² Талбар номи яке аз маконҳои қадимаи ноҳияи Восеъ аст.

чӯпонӣ), сӯрнай, рубоб, думбра, дутор, ғижак, доира, таблак, табл, лабчангро месозад. Яке аз дастовардҳои бузурги Саиднодир Ҳайдаров дар он аст, ки ӯ соли 2018 ба ифтихори эълондошти “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” дар кишвар аз ҷониби Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба андозаи 150x150 см дойраи калонро сохтааст, ки то ҳол дар ҷаҳон чунин дойраи калон сохта нашудааст. Дойраи мазкур дар партави ҷорабиниҳои Рӯзи байналмилалӣ осорхонаҳо дар Осорхонаи миллии Тоҷикистон ба намоиш гузошта шуда, баъд аз намоиш аз ҳисоби комиссияи фондӣ ва хариди Осорхонаи мазкур ба маблағи 5000 сомонӣ харидорӣ шуд ва минбаъд, ҳамчун сози таърихӣ дар Осорхонаи миллии нигоҳдорию муаррифӣ мешавад. Ҳамчунин, соли 2019 аз ҷониби Саиднодир Ҳайдаров боз як дойраи калонтар сохта шудааст, ки андозааш 170x170 см буда, ин дойра дар намоишгоҳи шахсии ҳуди ҳунарманд нигоҳдорӣ мешавад.

Ҳамчунин, дар шаъри Кӯлоб кулолгар Саттор Ҷалолов ба сохтани таблак машғул мебошад, ки ин навъи ҳунарро аз падараш Саттор Достакوف омӯхтааст.

Имрӯзҳо ҳунари созгарӣ дар шахру навоҳии вилояти Суғд низ идома дорад ва махсусан, дар шаъри Хучанд созгарони касбӣ ба истеҳсол ва такмили созҳои миллии машғул мебошанд. Ин ҷо зарур мешуморем, ки аслан бештар ба навоҳии ҳунарии созгарон аҳамият диҳем. Дар қасри фарҳанги назди Коллеҷи санъати ба номи Содирхон Ҳофизӣ шаъри Хучанд устохонаи хурди асбобҳои мусиқӣ мавҷуд аст, ки дар он устои таҷрибадори асбобҳои мусиқӣ Абдуғаффор Самадов бо шогирдонаш Шарифҷон Сангинов, Саидҷон Ҳайдаров ба истеҳсол ва такмили созҳои мусиқӣ машғул мебошанд. Ҳамчунин, дар радифи ин созгарон писари Ҳунарманди Халқии Тоҷикистон Боймуҳаммад Ниёзов навозандаи моҳир ва созтароши ҷирадаст Шарифмуҳаммад Ниёзов низ фаъолият дорад, ки ӯ дар баробари сохтани созҳои мусиқӣ, аслан, ба танзим намудани пардабандии созҳои мусиқӣ ва дар сатҳи хуб ҷӯр намудани онҳо кор мебарад. Созгарони мазкур, махсус бо ташаббуси А. Абдусаматов як навъ сози такмилиро бо номи “Рубоби тоҷикӣ” сохтаанд, ки шаклан нисбат ба дигар созҳо фарқ намуда, садои хело хуб дорад. Рубоб косаи хурд дошта, косаи он то андозае ба сетори эронӣ монандӣ дорад. Дастаи рубоб пардабандӣ шуда, дар он шаш тори филизин кашида шудааст [8, с. 68-75]. Ду тори аввал аз нотаи “ля” ду тори миёна дар нотаи “мӣ” ва тори ғафстари сеюм дар нотаи “сӣ” ҷӯр мешаванд. Ба зикри Шарифмуҳаммад Ниёзов рубоби такмили аз ҷониби устодони барҷастаи санъат Мастона Эргашова, Абдурахим Шерматов баҳои баланд гирифта, барои истифодаи ансамблҳои сози-овози ва навозандагони бомаҳорат тавсия гардидааст.

Дар радифи созгарони шаъри Хучанд дар Истаравшан низ ҳунармандони гуногун фаъолият менамоянд, ки ба сохтани созҳои мусиқӣ машғул мебошанд. Эҳёи созҳои мусиқии нафасӣ дар фаъолияти оилаи Мансуровҳо, ки ба мисгарӣ машғуланд, назаррас аст. Оилаи Мансуровҳо бо роҳбарии Усто Мирзо Мансуров солҳост, ки ба сохтани карнай машғул мебошанд. Вале соли 2009, бори аввал бо пешниҳоди санъатшинос, доктори илмҳои таърих Наим Ҳакимов (1959-2016) намунаи созҳои қадимаи шайпур, қачқарнай (говдум) ва бук аз ҷониби мисгар усто Мирзо Мансуров барои Коллеҷи санъати ба номи Содирхон Ҳофизӣ шаҳри Хучанд сохта шуданд. Баъдан, солҳои 2012-2013 боз ин намунаҳои созҳои мусиқии нодир баҳри муаррифӣ сохта шуда, барои Осорхонаи миллии Тоҷикистон харидорӣ шуданд ва то кунун оилаи Мансуровҳо ба ҳунари карнайсозӣ машғул мебошанд. Қобили зикр аст, ки таърихи пайдоиши баъзе намуди ин созҳо, ба мисли говдум (қачқарнай) аз замони Ҳахоманишиҳо (558-330 то мелод) сарчашма мегирад. Созҳои карнай, шайпур ва бук бошад, дар замони Сосониён (224-659) хеле маъмул буданд. Доир ба таърихи созҳои мусиқии ин давра санъатшинос, профессор Аскаралӣ Раҷабов дар як таълифоташ маълумоти ҷолиб додааст [9]. Илҳом Мансуров ҳунари карнайсозиро аз падараш Мансур Сабуров ба мерос гирифтааст. Махсули ҳунарии Илҳом Мансуров берун аз Тоҷикистон низ, махсусан дар кишварҳои Ҳиндустон ва Япония ҳамчун намунаи ҳунари амалии тоҷикон муаррифӣ шудаанд.

Дар шахру навоҳии тобегӣ ҷумхурий низ як зумра созгарон ба истеҳсол ва такмили созҳои мусиқӣ фаъолияти эҷодӣ доранд, ки созгари ҷирадасти ноҳияи Нуробод Отаҷон

Ваҳобов аз зумраи онҳост. Созҳои муискии ин ҳунарманд бо нафосату шакли ҷолибашон аз намоишҳои ноҳиявӣ то ба намоишҳои ҷумҳуриявӣ байналмилалӣ ба маърази тамошо гузошта ва муаррифӣ шудаанд. Ба беҳтарин намунаҳои созиҳои мусиқии ӯ метавон дар осорхонаҳои кишвар, бавижа Осорхонаи миллии Тоҷикистон ошно гардид. Санаи 27-уми сентябри соли 2016 Пешвои миллат, Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни сафари кориашон ба ноҳияи Нуробод 8 адад созиҳои мусиқии милли аз қабилӣ: думбра, дутор, сетор, ҳаштҷӯр, соз ва ғижаки Усто Ваҳъобро аз намоиши дастовардҳои сокинони ноҳия харидорӣ намуда, ба Осорхонаи миллии Тоҷикистон эҳдо намуданд, ки дарвоқеъ созиҳои эҳдошуда сохти ягона дошта, барои муаррифӣ дар осорхона муҳиманд. Ҷолибаш ин аст, ки ин ҳунарманди моҳир аз як ҷӯби яклухт панҷ то ҳашт намуд сози мусиқиро муттаҳид сохтааст. Агар ба сози панҷчури ӯ нигарем, ғиччак, соз, дутор, думбра ва таблакро дарбар мегирад, ки аз як тана иборатанд. Вале бо чунин маҳорати баланди созтарошӣ созеро бояд сохт ё такмил дод, ки натавоно армуғонӣ бошад, балки барои истифодаи рӯзмарраи санъаткорон тавсия шуда бошад.

Ҳамчунин, саҳми созгари деҳаи Қадичӯйбори ноҳияи Шаҳринав Усто Маҳмуд низ дар эҳё ва такмили созиҳои мусиқӣ назаррас буда, беҳтарин намунаҳои ҳунарии он дар Осорхонаи таърихӣ-кишваршиносии ноҳияи Шаҳринав муаррифӣ мешаванд.

Дар радиои созгарони дигар шаҳру ноҳияҳои кишвар, ҳамчунин дар шаҳри Душанбе низ созгарони чирадаст ғайрият доранд, ки барои навозандагону сарояндагони муассисаҳои таълимии мусиқӣ ва фарҳангии пойтахт созиҳои мусиқӣ месозанд. Убайдулло Ҳоҷиев (доирасози моҳир) ва писараш Убайдуллозода Азим, усто Қайом, усто Шавқмуҳаммад Пўлатов, Зокир Алибеков, Гулбек Сарфарозов, Дона Зиёев ва писараш Муҳаммадсаид Зиёев, Мирзошариф Нуров бо писаронаш, Ҳотам Шоймуродов аз зумраи шуҳратбештаринҳо ба ҳисоб мераванд. Аз байни ин созгарон Дона Зиёев ва писараш Муҳаммадсаид Зиёев, Мирзошариф Нуров, Ҳотам Шоймуродов дар қорхонаи “Созтарош”-и Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайрият доранд. Ин созгарони бомаҳорат барои муассисаҳои таълимии мусиқӣ ва фарҳангӣ созиҳои гуногун, аз қабилӣ рубоб, тор, думбра, дутор, сетор, дойра, таблақ, соз ва ғ. истеҳсол меkunанд. Аз рӯи гуфтаи қоргари собиқадори қорхонаи “Созтарош” Дона Зиёев “Ин қорхона соли 1953 таъсис ёфта, қаблан номи “Армуғон”-ро дошт. Ман аз соли 1967, аз синни 18 солгиам дар ин ҷо қорро оғоз намудам ва солҳои 60, 70-уми асри ХХ дар он ҷо беш аз 190 қоргар қор мекард ва дар як моҳ то 10 ҳазор сози мусиқӣ истеҳсол мекард. Мутаассифона, охишта-охишта шумораи қоргарони ин қорхона ба 4 адад расид ва аксар сеҳҳои он бекор ва беистифодаанд”.³

Дар воқеъ, аз омӯзиши якҷанд созиҳои мусиқии созгарони тоҷик дар асоси маводи осорхонаҳо маълум мешавад, ки хизмати ҳунармандон дар эҳё, истеҳсол ва такмили созиҳои мусиқии халқӣ тоҷик хело назаррас аст. Вале аз ҷониби дигар, сохтани созиҳои мусиқии қадимаи тоҷикон аз қабилӣ барбат, қушнай, қонун аз мадди назари созгарон дур мондааст. Танҳо яке аз устоҳои моҳир ба сохтани қонун машғул аст. Бинобар ин, созгарони кишварро лозим аст, ки ба эҳё ва рушди созиҳои барбат, қушнай, қонун низ новобаста аз душвор будани сохтани онҳо, саҳмгузор бошанд. Аз ҷониби дигар, масъулини Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистонро лозим аст, ки созгарони бомаҳорати кишварро ба қорхонаи “Созтарош” ҷалб намуда, доираи ғайрияти ин қорхонаро васеъ намояд ва дар назди қорхонаи мазкур комиссияи таҳлилии созиҳои миллиро таъкил намояд, то ин ки сифати сохт ва садои созиҳои мусиқӣ боз ҳам хубтару беҳтар гардад.

Адабиёт

1. Баротова, Ҷ. Усто Ғуломи Қодир: Бузакам чигӣ-чигӣ / Ҷ. Баротова // Маҳфузгарони донишҳои суннатӣ. – Душанбе. - 2011. - С. 8-10.
2. Назаров, Н.О. Ишқошим / Н.О. Назаров, А. Мирбобоев. - Душанбе: Нодир, 2011. - 281 с.

³ Сухбат бо роҳбар ва собиқадори қорхонаи “Созтарош”-и Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон Дона Зиёев аз 15.01.2021, ш. Душанбе.

3. Низомӣ, А. Таърихи мусикии тоҷик / А. Низомӣ. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2014. – 184 с.
4. Нурдҷонов, Н. Музыкальное искусство Памира. Книга 1. / Н. Нурдҷонов, Ф. Кароматов. – М., 1978. – 80 с.
5. Нурматзода, Х. Из истории создания коллекции музыкальных инструментов в музеях ГБАО / Х. Нурматзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2017. – № 3/2. – С. 50-62.
6. Нурматзода, Х. Мероси арзишманд / Х. Нурматзода // Адабиёт ва санъат. – 2016. – №43. – 27-уми октябр.
7. Нурматзода, Х. Баландмақомро кӣ ихтироъ кардааст? Оид ба рубоби баландмақоме, ки аввалин маротиба Суфӣ Мубораққадами Вахонӣ ихтироъ кардааст / Х. Нурматзода // Ҳафтаномаи илмӣ-таҳқиқотии “Самак”. – 2017. – №36. – 6 сентябр.
8. Нурматзода, Х. Созҳои мусиқӣ дар фазои Осорхонаи таърихӣ вилояти Суғд / Нурматзода Х., Мирзоева И., Ирмонҷонава А. // Аҳбори Осорхонаи таърихӣ вилояти Суғд. – 2018. – №3. – 5 феврал. – С. 68-75.
9. Раҷабов, А. Созҳои мусикии замони Сосониён / А. Раҷабов // Искусство таджикского народа. – Душанбе: Дониш, 1979. – Вып. 4. – С. 188-201.
10. Ҳақимов, Н.Г. Музыкальная культура таджиков: Древнейшая, древняя, раннесредневековая история. Книга II. История музыкально инструментария таджиков / Н.Г. Ҳақимов. – Худжанд, 2004. – 605 с.

РУШДИ ҲУНАРИ СОЗГАРӢ ДАР ДАВРОНИ СОҲИБИСТИҚЛОЛИИ ТОҶИКИСТОН

Дар мақола муаллиф доир ба рушди ҳунари созгарӣ (созтарошӣ) дар Тоҷикистон дар даври истиқлолият маълумот дода, дар ибтидо доир ба таърихи пайдоиши созҳои мусиқии халқи тоҷик бо истифода аз осори бостоншиносӣ маълумоти боарзиш додааст.

Муаллиф дар натиҷаи таҳлилҳои хеш қайд менамояд, ки баъд аз ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ дар Тоҷикистон аз ҷониби Ҳукумати кишварамон, пеш аз ҳама, ба эҳёи арзишҳои миллий, бавижа ҳунари созгарӣ таваҷҷуҳи хосса зоҳир карда шудааст.

Дар рафти таҳияи мақола, муаллиф рушди ҳунари созгарии аксар минтақаҳои Тоҷикистонро ба эътибор гирифта, қайд менамояд, ки дар Бадахшон Мусаввал Минаков, Масайн Масайнов, дар Хучанд Шарифмуҳаммад Ниёзов, Абдуғаффор Абдусаматов, дар Хатлон Абдулҳақ Додов, Саидисломи Устоғулом, Ҳайдаров Саиднодир, дар ноҳияи Нуробод Отаҷон Ваҳобов беҳтарин созгарони кишвар ба шумор мераванд. Ҳамчунин муаллиф қайд менамояд, ки дар радифи созгарони дигар шаҳру навоҳии кишвар дар ш. Душанбе низ, созгарони чирадаст ҷаъолиятдоранд, ки барои навозандагону сарояндагони муассисаҳои таълимии мусиқӣ ва фарҳангии пойтахт созҳои мусиқӣ месозанд.

Дар шаҳри Душанбе Убайдулло Ҳочиев (доирасози моҳир) ва писараш Убайдуллозода Азим, усто Қаюм, усто Шавқмуҳаммад Пулотов, Зокир Алибеков, Гулбек Сарфарозов, Дона Зиёев ва писараш Муҳаммадсаид Зиёев, Мирзошариф Нуров бо писаронаш, Ҳотам Шоймуродов аз зумраи шухратёбтаринҳо ба ҳисоб мераванд. Дар натиҷаи омӯзиш муайян карда шудааст, ки дар давраи истиқлолият аз ҷониби созгарони тоҷик созҳои мусиқии нав ва такмили низ зиёд сохта шудаанд, ки бархе аз онҳо ба ансамблҳои касбӣ роҳ ёфта, аз ҷониби устодон баҳои баланд гирифтаанд ва ба ин радиф рубоби такмили тоҷикии А. Абдусаматов мисол шуда метавонад.

Муаллиф ба ин натиҷа расидааст, ки дар баробари рушди ин навъи ҳунар, норасоии баъзе созҳои мусиқӣ, аз қабили барбат, лабчанг, қўшнаӣ ба назар мерасад ва бояд сохтани чунин созҳо бештар мавриди таваҷҷуҳи созгарон қарор гиранд.

Калидвожаҳо: *истиқлолият, рушд, созҳои мусиқӣ, созгарӣ, ҳунар, усто, ҳунароманд, мусиқӣ, таърих, рубоб, най, дойра, табл.*

СОЗДАНИЕ МУЗЫКАЛЬНЫХ ИНСТРУМЕНТОВ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье автор приводит информацию о создании музыкальных инструментов в Таджикистане в период государственной независимости. В начале статьи автор на основе археологических материалов приводит ценную информацию об истории происхождения музыкальных инструментов таджикского народа. В результате проведённого анализа автор отмечает, что после обретения в Таджикистане государственной независимости Правительство страны, прежде всего, стало уделять особое внимание возрождению национальных ценностей, в частности, созданию народных музыкальных инструментов.

В ходе написания статьи, автор исследовал процесс создания музыкальных инструментов во всех регионах Таджикистана. В Бадахшане это инструменты мастеров Мусаввала Минакова, Масайна Масайнова, в Худжанде - Шарифмухаммада Ниязова, Абдугаффора Абдусамадова, в Хатлонской области это мастера Абдулхак Додов, Саидислом Устагулом, Хайдаров Саиднадир, в Нуробде Отачон Вахобов, которые являются лучшими создателями музыкальных инструментов в стране.

Автор отмечает, что в Душанбе работают ряд талантливых мастеров, которые создают музыкальные инструменты для музыкантов и певцов образовательных и культурных учреждений столицы. Самыми известными среди них являются Убайдулло Ходжаев с сыном Убайдуллозода Азим, а также мастера Каюм, Шавкмухаммад Пулотовы, Зокир Алибеков, Гулбек Сарфарозов, Дона Зиёев с сыном Мухаммадсаид Зиёевым, Мирзошариф Нуров с сыном и Хотам Шоймуродов.

В результате исследования установлено, что за период независимости таджикские мастера создали множество новых и усовершенствованных музыкальных инструментов, которые нашли свое применение в профессиональных ансамблях и получили высокие оценки мастеров. Примером может служить усовершенствованный таджикский рубоб мастера А. Абдусамадова.

В заключении статьи автор отмечает, что по мере развития этого ремесла иногда ощущается нехватка музыкальных инструментов, таких как, барбат, лабчанг, кушнай и мастерам следует обратить на это больше внимания.

Ключевые слова: независимость, развитие, музыкальные инструменты, искусство, мастер, ремесло, музыка, история, рубоб, най, табл, дойра.

CREATION OF MUSICAL INSTRUMENTS IN TAJIKISTAN DURING THE YEARS OF INDEPENDENCE

In the article, the author provides information about the creation of musical instruments in Tajikistan during the period of independence. At the beginning of the article, the author provides valuable information about the history of the origin of musical instruments of the Tajik people on the basis of archaeological materials. As a result of the analysis, the author notes that after gaining state independence in Tajikistan, the Government of the country, first of all, began to pay special attention to the revival of national values, in particular, the creation of folk musical instruments.

During the writing of the article, the author investigated the creation of musical instruments in all regions of Tajikistan. In Badakhshan, these are the instruments of the masters Minakov Musaval, Masainov Masain, in Khujand - Sharifmukhammad Niyazov, Abdusamadov Abdugafor, in Khatlon region these are the masters Abdulkhak Dodov, Saidislom Ustagul, Haidarov Saidnadir, in Nurobod Vakhobov Otachon, who are the best creators of musical instruments in the country.

The author also noted that there are a number of talented craftsmen in Dushanbe who create musical instruments for musicians and singers of educational and cultural institutions of the capital. The most famous among them are Ubaydullo Khodjaev with his son Ubaydullozoda Azim, as well as masters Kayum, Shavkmukhammad Pulotov, Zokir Alibekov, Gulbek Sarfarozov, Dona Ziyeev with his son Muammadsaid Ziyeev, Mirzosharif Nurov with his son and Yotam Shoymurodov.

As a result of the study, it was found that during the period of independence, Tajik masters created many new and improved musical instruments, some of which found their application in

professional ensembles and received high marks from the masters. An example is the improved Tajik rubob of the master Abdusamadov A.

In conclusion, the author notes that as this craft develops, there is sometimes a shortage of musical instruments, such as barbat, labchang, kushnai, and masters should pay more attention to this.

Keywords: *independence, development, musical instruments, art, master, craft, music, history, rubob, nai, table, doira.*

Сведения об авторе: *Нурматзода Хасан – кандидат исторических наук, заведующий отделом изобразительного и прикладного искусства Национального музея Таджикистана. Адрес: 734001, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 11, тел.: (+992) 931009622, E-mail: hasan-art90@yandex.ru*

Information about the author: *Nurmatzoda Hasan - candidate of History, the head of the department of fine and applied art of the National Museum of Tajikistan. Address: 734001, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad 11 st., Phone: (+992) 931009622, E - mail: hasan-art90@yandex.ru*

МУНДАРИЧА

ЗАБОНШИНОСӢ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Гулназарзода Ж.Б.</i> Баъзе вижагиҳои услубӣ дар ашъори Мирзо Турсунзода.....	5
<i>Наврасов А.Б., Ибрагимова М.З.</i> Таҳлили сохтори ихтисораҳо дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	13
<i>Мусоямов З., Раҳимзода С.</i> Таҳқиқи воҳидҳои фразеологии ономастикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	20
<i>Хасанова Ш.Р.</i> Лексический анализ прилагательных характеризующих черты лица человека в таджикском и русском языках.....	28
<i>Исмоилзода Э.С.</i> Грамматические особенности конструкций с модальными глаголами, выражающие возможности совершения действия в таджикском и английском языках.....	34
<i>Муҳиддинова Т.Х.</i> Некоторые теоретические и этнолингвистические особенности исследования лексики «поверье и традиции».....	41
<i>Қурбонмамадов С.Х., Холиқназарова С.Х., Раҷабова Г.Қ.</i> Антропонимҳои осори Рӯдакӣ аз лиҳози маъно, вазифа ва мақоми таърихӣ.....	49
<i>Абдуллоева М.М.</i> Употребление фразеологизмов в таджикских и английских газетных заголовках.....	56
<i>Абдурахимова Ш.</i> Хусусиятҳои семантикии воҳидҳои фразеологии соматикӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва чинӣ (бо ҷузъҳои даст, сар ва дил).....	63
<i>Ахмедова А.А.</i> Таҳлили ҳавзаҳои маъноии мафҳуми “саломатӣ” дар маъноии воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	70
<i>Каримов Х.Ш.</i> Концепти «об» дар таркиби воҳидҳои фразеологии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	79
<i>Сатторова Д.Қ.</i> Корбурди калимаҳои туркӣ дар ҳикояҳои Абдусалом Деҳотӣ.....	87
<i>Ходжатов Б.Д.</i> Особенности вводных слов в таджикском языке.....	93
<i>Шамсов Б.С.</i> Муносибати мафҳумҳои «матн», «нутқ» ва «дискурс» дар забоншиносӣ.....	99
<i>Шоназаров З.М.</i> Хусусияти корбурди экзотизмҳои сохторӣ дар асари Г. Флобер “Хонум Боварӣ” ва роҳҳои ифодаи онҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	103

АДАБИЁТШИНОСӢ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Абдурахимов Б.</i> Вазифаи рӯҷӯи лирикӣ дар матбуот (дар мисоли маҷаллаи «Оина»).....	112
<i>Боев Ш.Э.</i> Заминаҳои асосии таппаккули сабки хуросонӣ дар шеърӣ форсии тоҷикӣ.....	120
<i>Маҳмудзода О.Б.</i> Тарҷеббанд ва мақоми он дар эҷодиёти Назирии Нишопурӣ.....	127
<i>Ҳайдаров Ф.Н.</i> Баррасии рӯзгор ва осори Муиззӣ дар сарчашмаҳои адабию таърихӣ.....	134
<i>Шарипов Ш.Р.</i> Инъикоси “май” ҳамчун воситаи ифодаи матлаб дар ғазалиёти Зухурии Туршезӣ.....	141
<i>Нодирова М.А.</i> Маҳорати нақшофарии Сотим Улуғзода дар тасвири Шивочӣ.....	146
<i>Ифтихори А.</i> Қойгоҳи ватан дар ашъори Мастон Шералӣ.....	151

ПЕДАГОГИКА

<i>Каюмов А. Дж.</i> Педагогические условия формирования познавательных интересов студентов в учебном процессе.....	156
<i>Раҷабова Ф. О.</i> Масъалаи татбиқи технологияҳои бозӣ ва таъсири онҳо ба рушди фаъолиии эҷодии мактаббачагони хурдсол.....	161
<i>Илҳомов М. И.</i> Асосҳои илмию педагогии рушди тафаккури эҷодии хонандагон дар ҷараёни таълим.....	166
<i>Даминзода Х. А.</i> Роҳбарии муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва тақмили он дар замони муосир.....	173
<i>Тағоева Г. Е.</i> Методическая работа со стажёрами - креативный подход к урокам русского языка в национальных классах.....	178

ТАЪРИХ – ИСТОРИЯ

<i>Миракзода Ф. Ю.</i> Рушди устувори панҷсолаи соҳаи сайёҳӣ ва таъсири пандемии Covid 19 ба он (солҳои 2017-2021).....	185
<i>Иброҳимзода З. С.</i> Экскурсияи осорхонавӣ ҳамчун муаррифгари мероси таърихӣ ва шаҳомати давлатдорӣ.....	193
<i>Нурматзода Ҳ.</i> Рушди ҳунари созгарӣ дар даврони соҳибистиклолии Тоҷикистон.....	200

МАЪЛУМОТ БАРОИ МУАЛЛИФОН

Талабот нисбат ба мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи илмӣ

«Паёми донишқадаи забонҳо» пешниҳод мегарданд.

Ҳамаи мақолаҳои илмие, ки барои чоп ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд: а) мақолаи илмӣ бояд бо назардошти талаботи муқаррарнамудаи маҷалла омода гардида бошад; б) мақола бояд натиҷаи таҳқиқоти илмӣ бошад; в) мавзӯи мақола бояд ба яке аз самтҳои илмӣ маҷалла мувофиқат намояд.

Ҳамаи маводи илмие, ки ба маҷаллаи пешниҳод мегарданд, бо ёрии системаи Antiplagiat барои муайян намудани дараҷаи аслияти матн санҷида мешаванд. Мақолаҳое, ки дар матн онҳо маводи дигар муаллифон бе иқтибосоварӣ истифода шудаанд, ба баррасии марҳилаҳои навбатӣ пешниҳод намегарданд ва ин гуна мақолаҳо ба чоп роҳ дода намешаванд.

Талабот нисбат ба таҳияи мақолаҳои илмӣ:

Матн мақола бояд дар формати Microsoft Word омода гардида, бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матнҳои тоҷикӣ таҳия гардида, дар матн ҳаҷми ҳарфҳо 14, ҳошияҳо 2,5 см ва фосилаи байни сатрҳо бояд 1,5 мм бошад.

Ҳаҷми мақола бо формати А4 бо назардошти рӯйхати адабиёти истифодашуда ва аннотатсияҳо аз 10 то 12 саҳифаро бояд дар бар гирад.

Сохтори мақола бояд бо тартиби зерин таҳия гардад:

– индекси УДК (индекси мазкурро аз ҳама гуна китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);

– номи мақола;

– насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падар (намуна: Саидов С.А.);

– номи муассисае, ки дар он муаллифи мақола кору фаъолият менамояд;

– матн асосии мақола;

– ҳангоми иқтибосоварӣ адабиёти истифодашуда ва саҳифаи мушаххаси он бояд дар қавси чаҳоркунча [] нишон дода шавад. Намуна: [4, с. 25]. Яъне, адабиёти №4 ва саҳифаи 25.

– нақшаҳо, схемаҳо, диаграммаҳо ва расмҳо бояд рақамгузорӣ карда шаванд. Инчунин, онҳо бояд номи шарҳдиҳанда дошта бошанд.

– рӯйхати адабиёти истифодашуда (на камтар аз 10 номгӯ ва на бештар аз 25 номгӯи адабиёти илмӣ). Рӯйхати адабиёти истифодашуда бояд дар асоси талаботи МАТС (ГОСТ) 7.1-2003 ва МАТС (ГОСТ) 7.0.5-2008 таҳия гардад.

– номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бояд бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) таҳия гарданд. Аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ бояд таҳия карда шаванд;

– дар охири мақола бо ду забон (русӣ ва англисӣ) маълумот дар бораи муаллиф ва ё муаллифон бо тартиби зерин нишон дода шавад: насаб, ном ва номи падар (пурра), дараҷаи илмӣ ва унвони илмӣ (агар бошанд), номи муассисае, ки дар он муаллиф кору фаъолият менамояд, вазифаи ишғолнамуда, телефон, e-mail, нишони ҷойи кори муаллиф.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям, поступающим в научный журнал

«Вестник института языков»

Все поступающие в редакцию журнала научные статьи должны соответствовать следующим требованиям: а) статья должна быть написана с соблюдением установленных требований журнала; б) статья должна быть результатом научных исследований; в) статья должна соответствовать одному из направлений (разделов) журнала.

Все поступающие в редакцию материалы проверяются на наличие заимствований из открытых источников (плагиат), проверка выполняется с помощью системы Antiplagiat. Статьи, содержащие элементы плагиата, автоматически снимаются с рассмотрения, а авторы лишаются возможности опубликовать свою работу в журнале.

Требования к оформлению научных статей:

Статья должна быть подготовлена в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman, кегль 14, поля 2,5 см со всех сторон, интервал полуторный.

Объем статьи (включая аннотацию и список литературы) должен быть в пределах от 10 до 12 стр. формата А4.

Статья должна иметь следующую структуру:

- индекс УДК (индекс можно получить в любой научной библиотеке);
- название статьи;
- фамилия и инициалы автора (например, Саидов С.А.);
- название организации, в которой работает автор статьи;
- основной текст статьи;
- при цитировании конкретного материала ссылки указываются в квадратных скобках []. Образец: [6, с. 42]. То есть, литература №6 и страница 42;
- таблицы, схемы, диаграммы и рисунки нужно сгруппировать и пронумеровать. Таблицы, схемы, диаграммы и рисунки должны иметь название;
- список использованной литературы (не менее 10 и не более 25 наименований научной литературы). Список литературы оформляется согласно требованиям ГОСТ 7.1-2003 и ГОСТ 7.0.5-2008;
- после списка использованной литературы на трех языках (на таджикском, русском и английском языках) оформляется следующая информация: название статьи, ФИО автора, название организации, аннотация и ключевые слова (аннотация не менее 25 строк, ключевые слова от 7 до 10 слов или словосочетаний);
- информация об авторе на русском и английском языках (здесь указываются ФИО автора полностью, ученая степень, ученое звание (если имеются), название организации, в которой работает (авторы), должность автора (авторов) в данной организации, телефон, e-mail, а также почтовый адрес место работы автора).

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)

Маҷаллаи илмӣ «Паёми Донишкадаи забонҳо. Силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих» соли 2011 таъсис ёфтааст. Дар як сол 4 маротиба нашр мегардад. Шакли ҷопии маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Маҷалла мақолаҳои илмӣ соҳаҳои зеринро барои ҷоп қабул менамояд:

Илмҳои филологӣ (10.00.00), педагогӣ (13.00.00) ва таърих (07.00.00).

Шакли пурраи электронии маҷалла дар сомонаи маҷалла (www.payom.ddzt.tj) дастрас аст.

ПАЁМИ
ДОНИШКАДАИ ЗАБОНҲО
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих)

2021. № 2 (42)

Шумораро ҳайати зерин омода намуд:
Котиби масъул: Миракзода Ф.Ю.
Муҳаррири масъул: Шосаидзода С.Ҳ.
Мусахҳеҳи забони тоҷикӣ: Шарипов Ш.Р.
Мусахҳеҳи забони русӣ: Ҳочатов Б.Д.
Мусахҳеҳи забони англисӣ: Азизмуродов М.Р.

Паёми донишкадаи забонҳо
(силсилаи илмҳои филологӣ, педагогӣ ва таърих):
734019, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Сомонаи маҷалла: www.payom.ddzt.tj
Е-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Дар матбааи ДДЗТ ба номи Сотим Улуғзода ба таъб мерасад
734019, ш. Душанбе, кӯчаи Муҳаммадиев, 17/6.
Ба ҷоп супорида шуд: 12.08.2021. Ба ҷоп имзо шуд: 16.08.2021.
Формати 60x84/8.
Қоғози офсетӣ. Нашрӣ офсетӣ.
Теъдод 100 нусха.

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

Научный журнал «Вестник института языков. Серия филологических, педагогических и исторических наук» основан в 2011 г. Выходит 4 раза в год. Печатная версия журнала зарегистрирована в Министерстве культуры Республики Таджикистан.

Журнал принимает научные статьи по следующим отраслям науки: филологические науки (10.00.00), педагогические науки (13.00.00) и исторические науки (07.00.00).

Полнотекстовая версия журнала доступна на сайте журнала (www.payom.ddzt.tj).

**ВЕСТНИК
ИНСТИТУТА ЯЗЫКОВ
(серия филологических, педагогических и исторических наук)**

2021. № 2 (42)

Над номером работали:

Ответственный секретарь: Миракзода Ф.Ю.

Ответственный редактор: Шосаидзода С.Х.

Корректор таджикского языка: Шарипов Ш.Р.

Корректор русского языка: Ходжатов Б.Д.

Корректор английского языка: Азизмуродов М.Р.

**Вестник института языков
(серия филологических, педагогических и исторических наук):**
734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Мухаммадиева, 17/6.
Сайт журнала: www.payom.ddzt.tj
E-mail: payom@ddzt.tj
Тел.: (+992 37) 232-87-30

Отпечатано в типографии ТГИЯ имени Сотима Улугзода
734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6.
Сдано в печать: 12.08.2021. Подписано к печати 16.08.2021.
Формат 60x841/8. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз.